A GYÓGYNÖVÉNYEK HATÁSA ÉS HASZNÁLATA

IRTA ÉS KIADJA

Dr. ZELENYÁK JÁNOS

LEKÉRI PLÉBÁNOS

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1908.

ELŐSZÓ.

Kezdetben az volt a szándékom, hogy gyakorlati könyvemhez igen rövid előszót irok, gondolván, hogy a könyv tartalma már magában véve is fölér bármely előszóval, bárkitől eredő ajánlással. Eredeti tervemet megváltoztattam és hosszabb előszóval vezetem be munkámat, mert arról a mindenkinek kedves növényországról irok, mely változatos szinpompájával mindenkit gyönyörködtet, némaságával érzelmeket gerjeszt, ható erejével gyógyít vagy öl.

Kedves olvasóm! Nézd a virulásban levő, rád mosolygó akár kerti, akár réti vagy erdei virágot, nem azt kérdi-e tőled csábitóan, kacéran: ismersz vagy nem ismersz? És ha nevét tudod, még akkor is pajzánul mosolyogva súgja neked: «nevemet tudod és még sem ismersz. Erő van bennem, ezt keressed és ha fölfedezted, meg fogod tudni, vajjon gyönyörködtető szineimmel, egész lényegemmel jó barátod vagy gyilkosod lehetek-e».

Igy tanulmányozták a növényországot régentén, igy ismerkedhetünk meg vele manapság is. A növény közlékeny, és ha érintkezünk vele, nemcsak szépségét mutatja, hanem legféltettebb kincsét, ható erejét is elárulja.

Ebben rejlik a gyakorlati (praktikus) növénytan, melyet elfogultság lekicsinyelhet, de mely a tapasztalatnak bőséges anyagával minden elfogult kicsinylés mellett is imponál.

Általánosan elismert történeti tény, hogy a legrégibb gyógymód a *népies* gyógymód vala, mely a hamisitatlan természetre és annak erőire támaszkodva, a beteges emberi

vagy állati szervnek gyógyitásánál a természetnek egyik legszebb országából, a növényországból szedegette szereit. A növényország uralkodott még akkor is, amikor a vegytudomány fejlődésével az ásványország kezdett divatossá lenni.

Az ideges, könnyűvérű, lázas kor embere gyorsan ható szerek után kapkodott és kapkod, elhanyagolván azt a növényt, mely mosolygóan feléje nyujtja kelyhét és gyógyerejét. A kedves, éltető, hatásos gyógyfüvek az ujabb korban a házigyógytárban húzódtak meg és lassan-lassan feledésbe is mennének, ha rehabilitásukat maga az emberi természet nem követelné.

Sok évi tanulmány és tapasztalat arra indított, hogy a kedves növényországnak rehabilitálói közé álljak és ez ideges kornak azt mondjam: «szeresd a mezők liliomait, hisz fűbefába rejtette a jó Isten a gyógyító erőt.»

Az ideges nagyközönség javarészben nem a házi, praktikus orvos tanácsát kéri ki egyik vagy másik betegségében, hanem gyorsan ható, titkos szerek után vágyódik, hogy el nem árulható baja ellen gyógyszerre akadhasson. És *akad* is ilyenre, mert a lapok, naptárak és egyéb nyomtatványokban nap-nap mellett hirdetik a *biztos, föltétlenül, jótékonyan ható, minden betegséget gyógyító,* sajnos, ellenőrzés nélküli szereket. A beteg lépre megy és nem sajnálja sem pénzét, sem a hirdetett titkos szernek megszerzésével járó fáradtságot.

Igazán nem tudom, vajjon az emberek hiszékenységét vagy az ámítók, illetve a beteg emberek hiszékenységével visszaélők lelketlenséget ostorozzam-e inkább?

A szenvedő emberiség iránti igaz szeretet vezérelt e könyvem megirásánál. Az általam ismert füvekben rejlő gyógyerőt közkincscsé akarom tenni, hogy tudja mindenki, hogyan és mikor használhatja Isten teremtette növényének ezen ajándékát.

A vegytudomány kimutatta a növények vegyi alkatrészeit és az alkatrészeknek az emberi és állati szervezetre való hatását. Az orvosi tudomány a hatékony növényeket tárházába vette és alkalmazásba hozta aszerint, amint a

növény alkatrészeinek vegyi elemzése ilyen vagy amolyan baj ellen hatásosnak bizonyult.

Így péld. a mályva, a székfű stb. nagyban lesz ajánlva, mert vegyi alkatrészei ajánlatossá teszik. Vannak növények, melyeket vagy a tudomány, vagy a használat kifelejtett, de amelyekben megvan a hatóerő. Ezeket is bevettem könyvem keretébe, nehogy feledésbe menjenek.

Kedves olvasóm! Attól félek, hogy ennek a könyvnek birtokában lévén, azt fogod mondani: «Betegségem ellen megvan az orvosságom, orvosi tanácsra sincs szükségem.» Ilyen kijelentésre határozottam állítom, hogy betegségi esetben orvost, illetve orvosi tanácsot okvetlenül ki kell kérni, mert 1. egy könyvben foglalt növények ható ereje elégtelen arra, hogy az összes betegségek ellen sikerrel alkalmaztassék; 2. a beteg úgy, amint van, elfogultságában, bajának, vagyis betegségének természetét sem föl nem fogja, sem mint laikus felfogni nem képes.

Az általam ismertett és ható, illetve gyógyhatásukkal leirt növények arra valók, hogy kedves, szeretett, szükség szerint hasznos barátjai legyenek a kunyhónak és a palotának.

Figyelmeztetni akarom a nagyközönséget, hogy óvakodjék a lapokban hirdetett sok mindenféle titkos orvosszerektől. Hangzatos név, elnevezés ne tévesszen meg senkit. A természet könyve nyitott könyv, maga az Isten nyitotta föl. Olvassunk benne értelemmel és szeretettel. Aki a hamisitatlan természetet szereti, az az emberiségnek csak barátja lehet.

Lekér, 1908. február 9-én.

Dr. Zelenyák János,
plébános.

NB. A külföld előtt nagyon sokszor lealáznak és legyaláznak bennünket, mintha mi magyarok sem tudománynyal, sem tudományos törekvésekkel egyáltalában nem bibelődnénk. Ez helytelen ráfogás, mert az emberiség testi javát,

illetve egészségi javát célozó szerek kitanulmányozásában is és alkalmazásában a magyar orvosok érték el a legnagyobb rekordot. Dr. Csapó József az ő általa 1775. Pozsonyban kiadott «Uj füves és virágos magyar kert»-jével; dr. Nediliczi Váli Mihálynak 1797-ben megjelent «Házi orvos» szótárocskájával a külföldnek útmutatásul szolgáltak. Mindkettőnek művét könyvemben nemcsak említem, de fel is használom. *Csurgay Kálmán* «Gyógyszerészeti tankönyv» cimű könyvéből a növények használatát vettem át. «Magyarország virágos növényei» (irta Vagner János, Budapest, az Atheneum irodalmi és nyomdai r.-társulat) cimű könyv a gyógynövények botanikus leirásánál szolgált alapul. Hochstetter Nándor: Kräuterbuch (Reutlingen, Druck und Verlag von Enzlein und Laiblin). Kräuterarzt, von Eduard Winkler (Plauen, 1875, Verlag von August Schröder) útmutatásul szolgáltak. Ezt azért jegyzem meg, nehogy valaki plagizálással vagy helytelen adatok bevonásával vádoljon.

BEVEZETŐ RÉSZ.

A növények (plantae) oly szerves lények, melyek élnek, táplálkoznak és nőnek, de nem éreznek és helyüket maguk változtatni nem képesek.

A növénytan az a tudomány, mely a növények összes tulajdonságait, fejlődésüket, szerkezetüket ismerteti.

Általánosnak neveztetik a növénytan, ha az összes növényeket, tekintet nélkül azok alkalmazására, ismerteti.

Alkalmazott növénytannak pedig akkor nevezzük, ha a növények különös alkalmazására van tekintettel. A növénytan sok irányban alkalmaztatik, ezért többféle alkalmazott növénytant ismerünk.

A gyógyszerészi növénytan, mely főleg az egészben vagy részben a gyógyszerészetben használt, vagy pedig az oly növényeket ismerteti, melyek gyógyszerül használt anyagokat szolgáltatnak. Ismerteti ezenkívül azon növényeket, melyekkel a gyógyszerül alkalmazottak összetéveszthetők.

Ilyen értelemben beszélhetünk még gazdasági, gyáripari, erdészeti stb. növénytanról.

Növényleirástan vagy szervesisme és alaktan.

A magasabb rendű növények szerveit két főcsoportra osztjuk: a tengelyszervekre és az oldalszervekre. A tengelyszervekhez tartoznak: a gyökér és a törzs; az oldalszervekhez a levelek. Az ily szépen tagolt növények száraz növényeknek neveztetnek.

Az alacsonyabb rendű, kevésbbé szervezett növények (moszatok, gombák) testén ezen részeket nem különböztethetjük meg. A leveletlen növénytest *telepnek* neveztetik és az idetartozó növények telepes növényeknek hivatnak.

Gyökér és törzs.

Rendszerint gyökérnek a növény földben levő részét nevezik. Tudományos szempontból azonban gyökérnek azon része nevezhető, a mely lefelé nő és a táplálékot a földből veszi. A törzs fölfelé nő. Ha ugyanis a csirázó magból növény fejlődik, gyökérkéje lefelé, a földbe hosszabbodik, míg a felső részből leveles törzs képződik, a mely fölfelé törekszik. Ha a gyökér a csira tengelyének meghosszabbodása által képződik s így a szár egyenes folytatását képezi, *főgyökérnek* nevezzük. A főgyökérből oldalvást a mellékgyökerek erednek. Mellékgyökerekkel biró gyökér *összetettnek* neveztetik. Számos növénynél a főgyökér a csirázás után elhal s helyébe számos mellékgyökér lép föl a szár alsó végén. A törzs vagy a szár hivatása az, hogy a leveleket, virágokat, gyümölcsöket hordja. Kétféle törzset különböztetünk meg: földalattit és földfölöttit.

Vannak növények, amelyeknek szárúk nincsen (utilapú). A *tő* az a része a növénynek, a hol épen kiér a gyök a földből. Azon törzs, amely egyenesen a csira tengelyéből keletkezett, főtengelynek vagy főtörzsnek, ágai melléktengelyeknek és pedig galyaknak és ágaknak neveztetnek. A szárnak azon részét. mely egymás után következő két levél közé esik, *ízn*ek nevezzük. A szár keresztmetszetben lehet hengerded, összenyomott, két-, három-, négyélű stb. Irányára nézve lehet a szár egyenes, bókoló, lecsüngő, kúszó, görbe, felfutó stb. Úgy a szár, mint a gyökér lehet egynyári, kétnyári, évelő. A földalatti szárak: a tőke, a gumó és a hagyma. A tőke fölismerhető a levélsebhelyekről s arról, hogy sok mellékgyökeret hajt, végén pedig szárat bocsát. A gumó húsosan megvastagodott, többé-kevésbbé gömbölyded földalatti szár.

Némely növénynek egy, másnak több gumója van. A hagymák szintén húsosak, de leveleik vannak, miáltal a gumóktól megkülönböztethetők.

Rügy és levél.

A rügy apró, tömött levélképletekkel fedett kis szárrészlet. Rügyekből keletkeznek az ágak, a levelek, a virágok. Vannak gyökérrügyek, törzs- és levélrügyek, bimbók és termőrügyek. Helyzet szerint végrügyek: ha egy ág hegyén állanak; oldalrügyek: midőn a levelek tövéből erednek.

A levelek a törzs oldalszervei.

Vannak csira-, gyökér-, lomb-, fedő-, virág- és melléklevelek.

A gyökérlevelek a földben levő törzsből fejlődnek.

A lomblevelek a földfeletti törzsön találhatók.

A fedőlevelek a növényrészek betakarására szolgálnak. Ilyenek a rügy fedőlevelei.

Melléklevelek a levélszár két oldalán a szárból erednek (péld. borsó).

A levélnél megkülönböztetünk: levélzetet, levéllemezt és levélhüvelyt.

A levéllemez a levélerek által van átszőve. Ha a levélnek egyetlen főere van (péld. fenyő), akkor az erezet egyszerű, különben összetett.

Kerületét tekintve, a levél: kerek (mályva), tojásdad (zsálya), hosszas, lándzsaalakú (4—5-ször oly hosszú, mint széles), szálas (rozmarin), visszás tojásdad (nyelénél keskenyebb, mint száránál), szögletes, kardalakú (liliom).

Hegyét tekintve: tompa, kerekített, lezúzott, csorba, hegyes, kihegyezett.

Szélére nézve: épszélű, csipkés, fogas, fűrészes, rojtos.

A levéllemez lehet osztatlan, midőn rajta mélyebb hasítékok nincsenek; karélyos (szőlőlevél), hasított (p. ricinus levél) és osztott, ha a hasíték csaknem a főérig nyúlik és a levélrészek csak kis helyen függnek össze.

Az összetett levél lehet tenyeres, amikor is a közös szél hegyén több levél áll és szárnyas, amikor a levél ágai egy közös szél, a levél gerince hosszában foglalnak helyet.

Az ülő vagy nyeletlen levelek lehetnek egészen vagy félig átölelők, aszerint, amint egészen vagy félig karolja át a levél a szárat. Ha a levél bizonyos hosszúságban összenő a szárral, lefutónak neveztetik. A legtöbb növénynél a levelek minden évben lehullanak, egyeseknél több éven át megmaradnak. A levelek kölönféle árnyalatú, zöld szinüket a bennük levő chlorophylltól nyerik. A tarka levelek különféle festékek lerakodásából származnak. A levél állománya lehet: közönséges levélszerű, fűszerű, bőrnemű, nedvdús, húsos, papirosszerű és hártyás.

A virág és a virágzat.

A virág (flos) arra van rendelve, hogy a növények szaporodását, a mag létrehozása által lehetővé tegye. A virág vagy egyenesen (flos solitarius) vagy több virág egy csoportba egyesítve jön elő s ez esetben virágzatnak (inflorescentia) neveztetik.

A virág vagy nyeles (flos pedunculatus) vagy ülő (flos sessilis), amint a nyil jobban vagy kevésbbé van kifejlődve. A virágszál a szárnak egyik ága. A virágnak vannak főrészei és van takarója. A takarót külső részek képezik s ha ezek kétszinű levélkörből állanak, ugy a külső kehelynek (calix) a belső pártának (corolla) neveztetik. Ha a takarót egy levél vagy egy levélkör képezi, akkor lepelnek hívjuk (perigonium). A főrészeket képezik a himek (stamina) és a termő (pistillum). A termőből a hímsejtek (virágpor) által történt termékenyülés után a termés (gyümölcs) képződik. A termő, a himek, a párta és a kehely egy-egy kört (virágkör) képeznek. Ha a virágban e négy kör megvan, a virág hiánytalan. Hiányos a virág, ha a kehely és a párta hiányzik. Özvegy (fl. diclini) a virág, ha csak a himek vannak, termő nélkül

(hímvirág) vagy a termők himek nélkül (magvas virág). Meddő virágnál (fl. sterilis) mind a két főszerv hiányzik. Ha a himek és a termők egy növényen vannak, egylaki (fl. monoici), különben kétlaki (fl. dioici) a virág. Nős özvegy (fl. polygami) a növény akkor, ha egyszerre nős és özvegy virágok jönnek rajta elő. A virágrészek a vacokból nőnek és pedig kívül a kehely, beljebb a párta, aztán körben a himek s végül a magzattal a termő.

A virágzat kétféle: centripetal (középpont felé nyiló) virágzat s centrifugal (központból kiindulva nyiló). A centripetal virágzat nem végződik virággal, hanem hegye felé a virágok még csak fejlődnek, midőn az alsó részen már kinyiltak, tehát a kivirágzás alulról fölfelé, vagyis a kerületből a középpont felé történik. A centrifugal virágzatnál a tengelyt felül kinyilt virág zárja el, míg lejebb az egyes virágok még ki nem fejlődtek; itt tehát a virágzás felülről lefelé, illetőleg a központtól kifelé történik. Centripetal virágzatok: a kalász vagy fűzér, a fürt, a buga, az ernyő, a gombvirágzat. Centrifugal-virágzatok: az álernyő, a csembőkvirágzat. A kétféle virágzat előfordulhat együttesen: összetett virágzat. A fűzér vagy kalász kalász (spica) nyeletlen vagy igen rövidnyelű virágokból áll, melyek hosszú, közös tengelyen helyezkednek el. A fürtnél (racemus) a virágok nyelecskék által vannak a közös nyélre illesztve. A buga (panicula) oly viráglomb, melynél mindig több ág ered a virágzat tengelyének ugyanazon magasságából, úgy hogy a csúcs felé az ágak rövidülnek és a virágzatot kúpossá teszik. Az ernyő (umbella) virágjainak nyelei egy pontból erednek, úgy hogy a virágok egyenlő magasan állanak. Gombvirágzatnál (capitulum) az apró száratlan virágok rövid tengelyen helyezkednek el,

Az álernyő (cyma) hasonló az ernyőhöz, azonban itt egy virág alól két vagy több ág ered, ezek ismét tovább ágaznak s a végükön mindig új virág fejlődik. A csembőkvirágzat (glomerulus) ki nem fejlődött, sűrűn álló álernyőkből áll.

A kehely és a párta.

A kifejlődött kehely a virág belső, gyenge részeit takarja. Rendesen zöldszinű, kevés kivétellel egyszerű levélkört képez. A kelyhet egy vagy több levél alkotja; a levelek néha összeforradnak (egy vagy többlevelű, összenőtt kehely). Van azonkívül szabályos és részarányos kehely. A szabályos, egylevelű kehely lehet: kerek (calix rotatus), bunkóalakú (c. clavatus), körtealakú (c. turbinatus), bögrealakú (c. urceolatus), csengetyűs (c. campanulatus), tölcséres (c. tubuliformis), csöves (c. tubulosus), hólyagos (c. inflatus). A kehely széle szerint lehet: fogas (dentatus), ha a hasíték nem terjed feléig; ha igen: hasadt (fissus) s ha a hasíték felénél mélyebben hatol: osztott (partitus). Egylevelű kehelynél beszélhetünk 1—2 stb. fogú; többlevelűnél: 1—2 stb. levelű kehelyről. A részarányos kehely (c. bilabiatus), ha az egylevelű kelyhet két hasíték felső és alsó ajakra osztja. Lehet sarkantyús vagy kétöblű. A kehely a virág kinyilásakor lefeslik, olykor a gyümölcsön is megmarad (szamóca) vagy tovább növekedik (bóbitás növények).

A párta több gyenge levélből áll s vagy szintelen, vagy tarka. A pártát egyetlen levél is képezheti. Főbb alakjai: gömbölyded (corolla globosa), hasas (c. urceolata), harangalakú (c. campanulata), tölcséres, csöves, karimás, nyelves és kétajkú. A többlevelű párta egyes leveleit szirmoknak hívjuk. A szirmok lehetnek: épek, szívalakúak, fogasak, sallangósak, kéthasábúak, nyakasak.

A himek (stamina).

A himek hosszabb vagy rövidebb, fonálalakú szálak, amelyek gömbben (hímfej) végződnek. A hímfej többnyire két félre válik szét. A himek a virágok hímnemű nemző szervei. A himeket fontossá a gömbben fejlődő virágpor teszi. A himszálak sokszor hiányoznak, olykor a hímgömb sincs

meg. Néha a himek levélalakúak. A virágok lehetnek: annyi himmel birók, ahány szirom van a virágban, kétszer annyival és számos himmel birók. Ha a himek a tengelyben össze vannak nőve, vacokon állók, ha a kehely alsó részéhez tapadnak: kehelyen állók. Vannak pártába illesztett himek is. Nagyság szerint megkülönböztetünk egyenlő hosszúakat, két főbb himeseket (két hosszabb, két rövidebb hím) és négy főbb himeseket (négy hosszabb, két rövidebb hím). Ha a himek összenőnek *a)* egy csőben: egyfalkásak (st. monodelphum pl. mályva), *b)* két csoportba: kétfalkásak (diadelphum), *c)* több csoportba: (st. polyadelphum) Ha a hímfejek is összenőnek, előállanak a syngenesiak (együtt nemzők). A hímgömb két rekeszre oszlik, ritkábban négyre s csak néha osztatlan. E rekeszekben van a virágpor, amikor a többnyire sárga virágpor megérik, a himfejek a termő felé néző oldalon hosszában felpattannak vagy a himgömb darabokra málik és a virágpor kihull.

A termés (fructus).

A gyümölcs a magtermékenyített magzatból fejlődik és magában rejti a magot. A gyümölcs alkotó részei: a magrejtő (gyümölcsfal, pericarpium) és a mag (semen).

A magrejtőn három réteg ismerhető föl: 1. külső bőrréteg (epicarpium), 2. belső bőrréteg (endocarpium) és a kettő közt a többnyire húsos, nedvdús, harmadik, a mesocarpium. A külső bőrréteg képződése szerint a gyümölcs sima, szőrös, tüskés, kérges, mirigyes. A magzat forradásai a gyümölcsön is észrevehetők. A gyümölcsön az összeforradt helyek varratoknak neveztetnek.

A mag.

A mag megérett pete. A magnál megkülönböztethetők: 1. a magkötő (funiculus), amely a magot a termés belső oldalához erősíti s amely az érett magról leválik. A leválás helyén maradó folt, a mag köldöke (umbilicus). 2. A mag-

lepel (arillus) a placentából nő ki s a mag fölött elborulva, azt befödi. Vannak a magnak olykor szárnyai és szőrei. Maga a mag áll héjból (integumentum) és a magbélből (nucleus). A maghéj két rétegből áll, az egyik a külső (sárgás), a másik a belső (fehér). A magbél rejti magában a csirát (embryo) keményítőt tartalmazó szövetanyagban. Olykor a magbél tisztán a csirából áll, ez esetben a csira húsos és vastagabb, mint akkor, ha mellette szövetanyag található. Legtöbb esetben a csira növénykealakú s rajta a szemlélő gyökérkét (ebből lesz a növény gyökere), egy kis rügyecskét (ebből lesz a szár) és csiralevelet fedezhet föl. A fehérjetartalmú növényeknél a csiralevél kiemelkedik a földből, a fehérjét nem tartalmazó magoknál a föld alatt maradnak és az új növénynek táplálékul szolgálnak. A mag kicsirázásához szükségeltetik: elegendő nedvesség, levegő és melegség.

Részletek a növény-élettanból (Physiologia).

A növények élete egyszerűbb, mint az állatoké. Mozogni nem tudnak, képtelenek tehát alkalmazkodni azon hely tulajdonságaihoz, amely helyen élnek. Elsősorban vizet követelnek. A növénynek minden részecskéje, a szilárd tápszerek feloldása céljából kívánja a vizet. A növényben tehát szakadatlan a vízáramlás. Ha a növények elhasználták a sejtek nagyobbodására és uj sejtek képzésére szolgáló anyagokat, táplálékra van szükségük. Ezért vesznek föl elemeket vagy vegyületeket. A fölvett anyagokból kiválasztják a nekik szükségeseket. Ez a folyamat az átsajátítás (assimilatio). A tápszereket alsóbbrendű növényeknél az egész felület, felsőbbeknél a gyökerek veszik föl. A légnemű anyagokat a levelek közvetitik. A zárt sejtekbe a tápszerek szivárgás útján jutnak el, azért kell az anyagoknak feloldódniok. Szüksége van a növénynek szénenyre, oxygén, légeny, hydrogén és kénre (ezekből áll a protoplazma). Található még a növények-

ben kálium, kálcium, vas, magnézium, phosphor, natrium, chlor, zink.

A széneny mint szénsav jut a növénybe. A világosság hatása alatt felbomlik, a széneny visszamarad, az oxigén kibocsáttatik. Hydrogént a víznek felbomlásával kap a növény. Oxygénhez a levegő és a szénsav felbomlásakor jut. A légeny, lágenysavsó vagy ammóniumsó alakjában vétetik föl. A ként a talaj kénsavsói adják. Az a folyamat, amelyben a növények bizonyos anyagokat fölvesznek és azokat céljaikra felhasználva, részben ismét kibocsájtják, a növények anyagcseréje. Az anyagcseréhez világosság szükséges. A növények tehát sötétben nem élhetnek.

A szaporodás.

A növények a földön folyton szaporodnak, hogy a földön a növényzet megmaradjon. A szaporodás kétféle: ivartalan és ivaros.

Ivartalan szaporodásnál a sejtek minden föltétel nélkül képesek uj növényt létrehozni. Az ivartalan gyarapodás történhetik spórák, kelő sejtek, telepcsirák, kelő rügyek és igaz rügyek által. Spóráknak neveztetnek azon egyszerű szaporodó sejtek, amelyek közönséges életföltételek közben támadnak. Leggyakrabban egyszerű, egyes vagy kettes fallal körülvett sejtek, melyek különös tartókban képződnek. A spóra néha többsejtű is lehet. Csira benne nincs. A sporangiumok a spórák anyasejtjei. A spórákat a kelő sejtek pótolhatják. Abban különböznek s spóráktól, hogy nem természetes életviszonyok között képződnek, hanem beteges folyamatok eredményezik. A telepcsirák (gonidium, zuzmóknál) apró sejtcsoportok. A kelő rügyekben (mohoknál) a sejtek szabályszerű csoportokba egyesülve válnak le a növényről. A valódi rügyek különértékű sejtek nagyobb csoportjai s az uj növényeknek már kezdetlegesen szervezett képletei, mert tengely és levélszervekből állanak.

Ivaros szaporodás. Ezt a petesejtek eszközlik. Ezeknek kiképződéséhez két különnemű sejt szükséges, melyeknek kölcsönös érintkezése által szaporodó sejt jön létre s melyek magukban véve teljesen képtelenek a szaporodásra. A kölcsönös egyesülést termékenyülésnek nevezzük; megkülönböztetünk termékenyítő és termékenyülő elemeket. Ez utóbbi képezi a leendő növény csiráját, ha a termékenyítő elem a fejlődésre mintegy fölébreszti.

Virágzó növényeknél a szaporodás szervei a virágokban vannak s a termékenyítőt a virágpor, a termékenyülőt a pete képezi. A termékenyítési folyamat abban áll, hogy a virágpor a petére hatást gyakorol, miáltal ez további fejlődésnek indul. Azon növényeknél, ahol a pete a magzatba van zárva, a virágpornak a bibére kell hullania. A hímsejtek és a pete termékenyülhetése rendesen összeesik a virágzás idejével. A hímgömbök felnyilnak s a hímsejtek a szél vagy a rovarok által a bibére jutnak és rajta megakadnak. Megindul ezzel a termékenyítési folyamat, melynek végeredménye a csira, az embryo.

Gyógynövények gyüjtése és eltartása.

A használt növényi nyers gyógyszeranyagok részben hazánkban teremnek s többé-kevésbbé önmagunk által gyüjthetők.

A gyógynövényeknek gyógyászati használatra való begyüjtésénél figyelembe veendők:

a) a gyüjtés helye és ideje; *b)* a növényrész megválasztása; *c)* a szárítás; *d)* a használat számára elkészítés; végre *e)* az eltartás.

A gyüjtés általában oly évszakban történik, midőn a növényrész leghatásosabb, lehetőleg derült időjárás mellett. Némelyek hatóanyagaikat különböző változások következtében hamar elvesztik, vagyis megromlanak; ezek időnként újakkal pótlandók. E növények sorozatát a gyógyszerkönyv állapítja meg.

Gyökerek (radices) és gyöktörzsek (rhizomata) rendesen tavasszal vagy ősszel gyüjtetnek, még pedig: évelő növényeknél az első év kivételével késő ősszel, vagy tavasszal a rügyhajtás alatt, különösen a harmadik évben; kétéveseknél az első év őszén, vagy a második év tavaszán; egyéves növényeknél a virágzás időtáján (kevéssel előtte a virágzás alatt, vagy valamivel utána). A gyökerek, vagy gyöktörzsek a rátapadó földtől lerázás, kézzel dörzsölés, végül kefékkel tisztíttatnak, csak ritkán mossuk meg azokat; a megtisztított gyökerek közül a netán romlott részt eltávolítjuk, a vastagabbakat hosszában széthasítjuk két, vagy több darabra, a vékonyakat pedig egészben szárítjuk, előbb padláson, vagy más árnyékos helyen, azután laboratoriumi szárítóban. Némely gyökerek héját szárítás előtt levonjuk, pld. a radix althaeae, rhizoma calaminál stb. A gyökerekhez számíthatók a hagymák is (bulbi), ezek akkor gyüjtendők, midőn leveleik száradni kezdenek.

A fákat (ligna) már nem igen fiatal, de nem is idős élőfákról szerezzük be. Legjobb a gyökér, aztán a törzs, végre az ágak fája. A szárítási hőmérsék fölaprított fánál 30—50° C.

A szárak (stipites) kora tavasszal, vagy ősszel gyüjtetnek. Úgy kezeltetnek, mint a fák.

A kérgek és héjak (cortices) fiatal törzsekről, vagy középidejű ágakról (nem fiatal hajtásról) fejtetnek. Fásaknak és idegen anyagokkal (pl. mohák, zuzmók) fedetteknek nem szabad lenniök. Szedési idő (honi növényeknél) a tavasz (levélhajtás előtt), vagy az ősz. Azokat árnyékos, szellős helyen szárítjuk meg.

A virágzó füvek (herbae floridae) és a virágok (flores) a virágzás ideje alatt gyüjtendők. Teljes virágzáskor szedetnek. A nemvirágzó füveknél, vagy melyeket virágzás előtt kell szednünk, megvárjuk a növény teljes kifejlődését s ekkor szedjük; a vastagabb szárak és idős levelek eldobandók.

Ha csak a levelek (foliae) használtatnak, azokat rendszerint a virágozni kezdő növényről szedjük. Kivétetnek e szabály alól azon növények, melyek a levelek kifejlődése előtt virágoznak; ezeknél a levélgyüjtésnek nehány héttel a virágzás után kell történnie. A füvek, levelek, virágos füvek gyüjtésére lehetőleg száraz, napos időt kell kiválasztani, mert nedves időben gyüjtve könnyen szinüket vesztik. Kétéves növényeknél a levelek a második évben szedetnek.

A levélrügyek (gemmae) kifeslésük előtt, a virágzó növénycsúcsok (summitates) a virágzás kezdetén, a himpor kihullása előtt s a virágszirmok (rózsánál, calendulánál) teljes kinyilás után gyüjtendők.

Gyümölcsök és magok (fructus et semina) a teljes megérés után szedetnek. Kivétel a colchium autumnale (őszi kikirics) magja, mely a második év nyarán (júniusban) érik.

A gyüjtési időt hazai hivatalos gyógynövényeinknél pontosan a gyógyszerkönyv határozza meg.

A szárítás. A gyüjtött friss növényeket azonnal szárítás alá kell vennünk; nagymennyiségű zöld növényt nem szabad egy csomóban hagynunk, mert ezáltal az ú. n. megfülledés következik be, mi ártalmas főleg a növény külsejének; ha pedig ez hosszú ideig tart, a növények rothadni kezdenek. A szárításnak minél gyorsabban kell történnie; tekintettel kell azonban lennünk a növényekben foglalt hatásos anyagok elillanására, vagy változandóságára. Illó, vagy könnyen bomló anyagokat tartalmazó növényeknél csak igen gyenge hő alkalmazható.

A füvek, levelek stb. szárítása tisztára söpört s hacsak lehet, deszkázott padláson történik, melyre a növényt vékony rétegben kiterítjük s nehányszor megforgatva, a teljes légszárazságig ott hagyjuk. Deszkázat hiányában a növényeket gyékényekre terítjük. Egyszerűen a földreterítés nem engedhető meg, minthogy a növényrészek összeporzódnak, esetleges nedvességtől elromlanak. Némelyek a levegőn való szárítás után még rövid időre a szárítókamara nem nagyon

meleg részébe is tétetnek. Alkalmazható hőmérsék 30—40° C. Ez által megóvunk némely virágot, füvet stb. a szinváltozástól, mely a légen való hosszas szárításnak rendes következménye. Némelyek csakis ezúton száríthatók ki teljesen.

A már kiszárított füvet nem szabad sokáig levegőn hagyni, hanem mindjárt el kell illető tartályukba helyezni. Némely virágot, ilyen a flores verbasci, kiszáradása után üvegben helyezünk el.

A gyógynövények előkészítése.

A szárított növényi nyers terményeknek használatra való előkészítése a fölaprításában áll. Ugyanis főkép a füvek, gyökerek egészben, amint gyüjtetnek, igen nagy helyet foglalnak el s így el sem tarthatók, sem ki nem szolgáltathatók. A fölaprítás a szükséghez képest a következő műtétek által történik:

Vágás (concisio); zúzás (contusio) és porítás. Lehet pedig az anyag: durván porítva (grosse pulveratus), vagy finoman porított (subtiliter sen subtilissime pulveratus).

A vágás célja, a gyógynövényeknek lehetőleg egyenlő, apró részekre osztása. Vágás előtt a gyökereket, ha vastagok, hosszában széthasítjuk. Húsos gyökereket egy éjjelre a pincébe teszünk, hogy megszivósodjanak; vágás után pedig a szárítóba tesszük, hogy a fölvett nedvességet ismét elveszítsék. A szétvágott részek átrostáltatnak; ami visszamarad, azt újra vágjuk; a port ritka szitán távolítjuk el. Hasonlóképen vágatnak a füvek, levelek stb.

Zúzás. Forrázatok és theaelegyek számára meghatározott alak van, még pedig a durva (grosse concisus) és finom (minutim concisus) theaelegy (species) alak. Némely kemény kéreg és gyökér (china, cascarilla, ipecacuanha) nem vágható s vagy zúzókéssel, vagy mozsárban zúzatik szét. Ily módon egyenlő darabokat nem nyerünk; a lehető egyenlőség elérése végett az ú. n. theaelegyrostákat használjuk,

melyek különben egyéb növényrészek aprításánál is használhatók.

Porítás alatt az anyagoknak lehető apró részecskékre osztását értjük. Megkülönböztethetünk durva (állati használatra, festvényekhez, kivonatokhoz) és finom porokat. A porok különböző fémmozsarakban való törés és szitálás által állíttatnak elő.

Oly anyagokat, melyeknek pora nem száll föl (pl. olajos magvakat, mint semen anisi, cubebae stb,), vagy nem alkalmatlan és nem drága, nyitott mozsárban törhetünk; ellenkező esetben, a minden mozgáshoz készíthető fatetőt tesszük föl a por elszállásának meggátlása végett. Némely igen erős, ártalmas anyagoknál, mint cantharides, euphorbium, radix veratri, ipecacuanha, jalapa, ez sem elég; ezekhez sima bőrből készített zacskót kell alkalmazni (fatető nélkül, nehogy a nevezett anyagok a fára rakodjanak, honnan nehezen távolíthatók el), mely a mozsár széléhez és a törőhöz odaköthető. Különösen a kőrisbogarak és az euphorbium pora, a törő személynek orrát, száját, szemeit megtámadja; szükséges tehát, hogy még orrát, száját, szemét is ruhával bekösse.

Porítás előtt a növényrészeket minél jobban el kell aprítani s erősen kiszárítani, még pedig nemcsak levegőn, hanem a szárítószekrény kevésbbé forró részében is. E műveletek kivitele az anyagok különbözősége szerint változik. Igy:

Vékony gyökerek, mint: arnica, asarum, valeriana, veratrum gyökerei, miután a földes részektől megtisztíttattak, mozsárban zúzatnak szét; a képződő port leszitáljuk s úgy tesszük a szárítóba. Megszáradás után következik a törés, mely általában minden anyagnál addig folytatható, míg a maradék rostossá nem válik; tovább folytatni a törést nehéz, de nem is kell, mert a rostos részekben rendesen igen kevés a hatóanyag.

Mozsárban zúzatnak szét szárítás és porítás előtt a következő gyökerek is: rad. curcumae, bryoniae, zingiberis,

redoariae, rhei és hasonlók; ezek szárítás után egészen porithatók. Mások, mint gentiana, acorus, bardana, pyrethrum, galanga, sarsaparila stb. minél vékonyabbra szétvágva, száríttatnak.

A rad. ipecacuanhae-ból csakis a kéregrész porítandó. A rostos részt nem szabad, de alig is lehet megtörni. Általánosságban áll, hogy midőn a vett száraz gyökér súlyának kétharmada porítva van, a többi rész elvetendő.

A salepgumókat 24 óráig vízben áztatjuk; ezáltal földagadnak; ekkor ruhával szárazra törüljük és mozsárban lehetőleg szétzúzzuk; a nyert pépes tömeget papirosra kiterítve, szárítjuk és azután porítjuk.

Bódító füveket (hyosciamus, belladonna stb.) nyáron mindjárt a levegőn való szárítás után porithatunk; a nyert port papiros-zacskóban rövid időre még a szárító hűsebb részébe tesszük s melegen töltjük jól zárható üvegekbe. E kezelés mellett soká megtartják szép szinüket s hatásukat.

Olajtartalmú magok és gyümölcsök szárítóba nem tehetők. Ezek csak igen csekély hőt tűrnek el. Ezért mozsárban törjük; általában nehezen porithatók és finom port alig nyerhetni belőlük, mert összetapadnak s a szita lyukjait betömik.

Gyümölcshéjak (pl. cortex aurantiorum) vízzel fölpuhíttatnak, hogy belső, taplószerű részüktől megszabadíthassuk; aztán igen gyenge hőnél száritva, poríttatnak.

Némely anyagok, mint a fructus colocynthidum, agaricus albus, tragant mézganyákkal péppé alakítva, száríttatik ki.

Nem porithatók a nux vomica magjai. Ezeket, hogy szivósakká tegyük, nehány óráig vízgőz hatásának tesszük ki s aztán finom reszelőn megreszeljük.

Különös kezelés szükséges a gyanták, mézgák és mézgagyantáknál. Tiszta mézgák, gyanták pl. az arab mézga, tragant, aloe, guthi, euphorbium szárítva, egyszerűen porithatók. Egyes mézgák s a mézgagyanták általában csak télen, nagy hidegben porithatók. Az eljárás a következő: először

az anyagok durván széttöretnek, azután a szárító nem nagyon meleg részében megszáríttatnak. Most fedett edényben egy hideg téli éjszakán át szabadban hagyjuk s azután porítjuk hideg helyiségben. A nyert port gyorsan papirhüvelyekbe öntjük s zárt bádogdobozokban tartjuk el. Ilyenek az ammoniak-gyanta, galbanum, asa foetida, myrrha; az utóbbi jól eláll poralakban is, a többi azonban összetapad; de ekkor már könnyebben dörzsölhetők szét.

Hogy poralakban biztosan eltarthassuk az ily anyagokat, következőleg járunk el: Kis faládát belül 2—3 keskeny rámával látunk el, melyekre vékony deszkácskák illeszthetők. A láda fenekére apró mészdarabokat teszünk; ezt tiszta vászonnal beterítjük s reárakunk egy sor gyantát s fölébe vásznat teszünk. Erre az első rámára helyezett deszka következik mészréteggel; fölébe ismét gyanta az előbbiek szerint s így tovább 4—5 sort kényelmesen helyezhetünk el. Ily módon a porított, de összeállott gyanta, mézgagyanta, sőt az egészben levő is 10—15 nap alatt nyáron is porítható lesz. A meszet, midőn már szétomlott (a fölvett nedvességtől), újjal pótoljuk (20—30 napban egyszer).

A kámfort kevés borszeszszel locsoljuk meg s úgy dörzsöljük el porcellán-, vagy márvány-mozsárban.

Vegykészítmények és ásványanyagok porítása legtöbb esetben (salétrom, kénsavas kálium, borax, timsó, natrium bicarbonicum, borkősav, citromsav, a legtöbb officinalis sóknál stb.) egyszerűen úgy történik, hogy azokat szárítóban, igen gyenge hőnél, rövid ideig állni hagyjuk, hogy a felszinükön levő nedvesség eltávozzék s azután porítva, finom szitán kiszitáljuk.

Ily anyagok mindig vasmozsárban poríttatnak. Sárgarézmozsárban a törés, különösen savaknál (citromsav, borkősav) nem engedhető meg. Ügyelni kell, hogy a vasmozsár tiszta, fényes és száraz legyen.

Némely ásványoknál (pl. a behintésre használt lapis baptistae-nél) szitálás által nem nyerhetünk elég finom port;

ezeknél a zárókészüléket (alcoholisator) használjuk. Ismét másoknál a dörzsölés (praeperatis, trituratis), vagy az iszapolás (laevigatis, elutriatis) műtétet alkalmazzuk (pl. calornél, kréta, osztrigaházak, lapides cancrorumnál stb.).

Fémek szemcsésítés (granulatis) által osztatnak apró részekre.

Poroknak a durvább részektől való elválasztására a közönséges és az ú. n. dobsziták használtatnak. Dobszitát veszünk minden igen porzó, vagy erős hatású anyagokhoz (ipecacuanha, china, rheum, jalapa, cinnamonumek).

A sziták rendszerit csak lekefélés által tisztíttatnak. Ha oldható anyagokat szitáltunk, a szitát hideg vízzel (sohasem meleggel) mossuk és megszárítjuk.

Gyárakban a különféle anyagok porítása bonyodalmas, nagy gépekkel történik.

ÁLTALÁNOS MÍVELÉSI SZABÁLYOK.

A növények tartóssága igen különböző és változó s ezen tartósság részint a faj természetétől, részint a tenyésztési viszonyoktól függ és a növény törzsében fekszik. Így tehát a tartósság alapján egy és két nyári évelő növényeket és végre tartóstörzsű faállományú gyógynövényeket különböztetünk meg.

A mívelésre nézve az egy- és kétnyári növények nem különböznek.

Az egynyáriak vetése többnyire tavasszal március hó kezdetén, az utótenyésztés nyáron vagy némelykor ősszel történik.

A kétnyáriak vetése májusban vagy ősszel foganatosíttatik. Ott, ahol a tenyésztés megengedi: a föld ki lesz gyomlálva, porhanyítva és ritkítva. Legcélszerűbb a sorvetés, mert így a föld könnyebben kezelhető és tisztítható. A tisztítás némelyeknél úgy történik, hogy melegágyban foganatosíttatik és később a szabadba lesz kiültetve.

Az évelőnövények természete, hogy évről-évre szárai egész a tövig elhalnak és ujjá válnak. Legtöbben közülük magból termesztve vagy gyökérdarabokból és tőhajtás által szaporíttatnak, sorokba ültetve a kapásnövények módja szerint míveltetnek. Oly növények, melyeknek csak a szára használható, évekig egy és ugyanazon földben hagyhatók, csak a dudvától kell megtisztítani a földet, porhanyítani és trágyázni, de ennél a föld változtatása sokkal alkalmasabb. Azonban némely növényt, mint p. o. a mentaneműeket, minden második

évben át kell ültetni, mert a főtörzs elhal és más mellék növények képződnek, vagy a növények nagyon kiterjednek.

A tartóstörzsű faállományú növények csak megfelelő éghajlat alatt mívelhetők sikerrel.

Egy- és kétnyári növények.

Közönséges fénik. (Anethum foeniculum.)

Ez ismeretes ernyős növény, melynek magvát fűszer gyanánt használják. Ezenkívül még levelét és gyökerét is használják, miért is nagyban és kicsinyben termesztik. E növény (Radix Herba et Semen Foeniculi vulgaris sacris) jó földet, de nem frissen trágyázottat kíván. Magvát kora tavasszal széles kockás sorokban vetik el. A vetés fölfutás után gyomláltatik, sormívelésnél kapálva lesz. A magaratás augusztus hóban történik. A növény minden évben ősszel a földtől kéznyi magasságra levágatik. Mivel a magja nem érik egyenlően, azért szükséges 2—3-szor kaszálni. A csúcs levágása akkor történjék, ha már szürkés-zöld szinűvé lett. Lemetszés után szellős helyen meg kell szárítani és csak szárítás után lehet kicsépelni.

Kapormag. (Anethum graveolens.)

A kapor többnyire a konyhában, magva pedig az állatgyógyászatban talál alkalmazást. Termesztése, mívelése, megegyezik a fénikével.

Angyélika. (Archangelica officinalis.)

Az angyélika mint kétéves növény míveltetik. Magvát közvetlen az érés után mélyre ásott, de nem frissen trágyázott földbe kell vetni, széles kockákban mint a sárgarépát, hol eleinte nevelve, később pedig a szabadba lesz kiültetve 1—1½ lábnyi távolságra egymástól. Nem kíván jó földet,

csak mélyre szántott, megforgatott földet, mert a gyökérnek hosszúsága és vastagsága ettől függ.

Ha a gyökér kétéves növénytől ered, úgy gyorsan meg kell szárítani és jól elzárt száraz helyen kell tartani. A gyökér darabokra lesz osztva, de nem széthasítva. Az első évben keletkező virágzó szárakat le kell vágni, mert különben a gyökér a második évben erőtlen és kemény marad.

Orvosi borágó. (Borago officinalis.)

A borágót nálunk ritkán használják. Levele és virágja (Herba et Flores Boraginis) gyógyerővel birnak. Az előbbeni friss állapotban kivonatra, az utóbbi pedig diszítésre használtatik. Mívelése a mag sűrű vetésétől függ. A konyhakert földjét kedveli.

Orvosi peremér. (Calendula officinalis.)

Levelét és virágját egyaránt használják. Száraz helyen terem. A magot sűrűn kell vetni, de jó földben mívelni nem szabad.

Tarka bogács. (Carduus marinus.)

E növény magját jó kertiföldbe vetve jól be kell takarni, de arra kell ügyelni, hogy a növények egymástól egy lábnyi távolságra álljanak. Első évben csinos kertidísz és csak a második évben hoz virágot és magot. Az érett magot a tövises tokból ecselővel szedik ki. A mag évek után is csirázik úgy, hogy azon a helyen, ahol valaha bogács állott, ott növények évek mulva is keletkeznek.

Szeklice sáfrán. (Carthamus tinctorius.)

Gyógyszertárakban Flores et Semen Carthaninak nevezik. A magot ritkán használják, míg a virággal többnyire a sáfrányt hamisítják. A szeklicét néha mezőkön nagyban is mívelik, hol magját trágyázatlan földben gyéren elvetik és pedig április

hóban. Legjobban tenyészik televényes dús agyag vagy márga és agyagos mészföldben. Oly földnemekben, ahol a vas az agyag összeköttetésében teljesen hiányzik, a virágok nemcsak, hogy meg nem veresednek, hanem el is fajulnak. A tájéknak melegnek kell lenni és legalkalmasabbak a bortermő vidékek. A vetés március hó közepétől kezdve, április haváig tart. A gyüjtés pedig juliustól augusztusig, még pedig úgy, hogy a virágot fej nélkül szedik és mint a mályvát gyorsan árnyékban szárítva szárazon tartják. A növénynek átszelesztése fontos dolog, mert ha ezt elmulasztják, a virágok megtüzesednek és szinüket elvesztik.

Kömény. (Carum Carvi.)

A kömény (Semen Carvi) széltől védett fekvést, meleg tájékot és nedvességet tartó agyagos homok, vagy homokos agyagföldet igényel. Erős trágyázás szükséges, de mívelése egy és ugyanazon földön 12 évig egymásután ne foganatosíttassék. Magva április hóban sorokba lesz vetve. Virágzása alatt a földet többször kell szántani és a gaztól kigyomlálni, mert ezáltal a növést előmozdítjuk. A köményt nyári gabona, valamint lóhere közé is lehet vetni és a következő évben junius és julius hóban a gabona vagy lóhere eltávolítható. Ha a köménymező, a közbevetett gabona learatása után gyommal van tele, akkor azon a földön juhokat legeltetünk s azután mindet leszántani. Ha nehány nap mulva köménynövény mutatkozik, a földet felássuk.

Kék buzavirág. (Centaurea Cyanus.)

A virág (Flores cyani), de csak a csúcs nélküli csillagos virágocska használható. Vetése április hóban történik, de nem frissen trágyázott földben, a gyüjtése pedig nemsokára a mag érése után, mert különben szép szinét szárításnál elveszti, miáltal értéktelen lesz.

Az I. rendű ára 160—200 korona, míg a fakó II. rendűért alig adnak 100 koronát (métermázsánkint).

Bárcs. (Cnicus benedictus Gaertner.)

Kelet- és Dél-Európában két lábnyi magasra vadon termő növény, melyet virágzás előtt szár nélkül szedve, árnyékban szárítanak. Magvát sorokban vetik április hóban, a füvet junius és julius hóban aratják s magvát szeptemberben gyüjtik.

Orvosi kalánfű. (Cochleria officinalis.)

A kalánfű a nedves helyet szereti, miért is mindenütt termeszthető. A szárított füvet és magot használják (Herba et Semen Cochleriae). A füvet a virágzás előtt kell levágni. A magvakat augusztusban épúgy mint a főzelékmagokat, keskeny vagy széles sorokban vetik, úgy hogy a vetés után csak időnkint a dudvát kell kigyomlálni.

Foltos bürök. (Conium maculatum.)

Rendesen a vadon termő bürökfüvet (Herba et Cicutae Conii) szokták használni, de a tenyésztett is megfelel, mert minősége ép oly jó, sőt még tisztább. Hogy jó füvet lehessen kapni, a bürököt silány földben és napos helyen kell tenyészteni. A növény nedves jó földben 6—8 láb magasságot ér el, míg száraz helyen csak 3—4 láb. Tágas sorokban ültetendő. Vetése nyártól egész őszig történhetik. A füvet közvetlen a virágzás előtt gyüjtik s gyors szárítás után zsákokba teszik. A vastag levélszár gyüjtése nem célszerű, sőt hátrányos, mert a szárítást megnehezíti és az árút megrontja. A bürök igen erős, mérges növény, magvát a hirneves Coniin készítésére használják. Értéke 20—22 korona. (mm.)

Kerti koriandrum. (Coriandrum sativum.)

Magját kora tavasszal széles kocka alakban vetik, de a sorvetés kemény földben alkalmasabb. A koriandrum ugyan

jó földet kíván, de azért köves mezőn, mészföldön is terem. Az aratás julius hóban, a mag teljes megérése előtt történik, mert ellenkezőleg könnyen kihull. A dudvától időnkint megtisztítandó, továbbá az ásás és fölvetés is előnyös termesztésére.

Maszlagos redőszirom. (Datura Stramonium.)

A fű és a mag bir gyógyerővel (Herba et Semen Daturae Stramonii). Ahol e növény magja egyszer kihullt, ott a növény minden évben előfordul. Legcélszerűbb mívelés a növényt veteménykertekben két lábnyi távolságra egymástól átültetni. Az aratásnál ovatosan kell eljárni, mert a magtokocskák könnyen fölrepednek és ez a legmérgesebb növények egyike. Értéke I. rendű világoszöld levelek 24—30 korona, II. rendű sötétzöld levelek 16—20 korona. Magja 16 koronával értékesíthető. (mm.)

Piros gyüszűvirág. (Digitalis purpurea.)

Gyógyhasználatra csak a piros gyüszűvirág ezen nemnek mérges növénye használtatik. Minden elvadult félrevetendő, miért is néha a mívelést erdei magból kell megújítani. Csak a leveleket (Herba Digitalis purpurea) használják, melyeket nagy gonddal kell gyüjteni, mert azoktól függ a teljes hatás. A leveleket csak akkor kell szedni, mikor már a virágszár félig kinőtt. Szárítás előtt a levél szárát a vastag középbordával együtt eltávolítjuk. Az apró mag jó kerti földben márciusban vetve, csak kevéssé takartassék be. A piros gyüszűvirág sorokban vetve más növények között is termeszthető, sőt árnyékban sokkal bujábban terem. A föld ne legyen nagyon dús, sem pedig frissen trágyázott. Értéke 60 korona.

Ezerjófű. (Erythraea Centaurium Pertron.)

Száraz réteken vadon termő fű; többnyire szórványosan fordul elő, azért gyüjtése nagyon fáradságos, mívelése tehát

csak előnyös lehet. A növénynek csak felső virágzó része (Herba Centaurii minoris) használtatik, melyet augusztus hóban gyüjtenek. A magot korán ősszel silány száraz rétekbe vetik, tovább aztán már semmi gondot sem igényel. Értéke 30—40 korona. (mm.)

Földfüstike. (Fumariae officinalis.)

Ezen növény kertekben mint gyom igen gyakori. Mivel csak kis mennyiség szükségeltetik belőle, azért nagyban nem érdemes termeszteni. A leveleket (Herba Fumariae) szár nélkül gyüjtik. Magvát tavasszal széles sorokban gyéren vetik és már julius hóban gyüjtésre alkalmas.

Vajszinű vajfű. (Galeepsis grandiflora Ehrb.)

Ezen törpe növény gyakran gabonaföldekben, de leginkább homokos földben terem. Száraz helyen magból nevelik és már julius, augusztus hóban gyüjthető.

Beléndek. (Hioscyamus niger.)

Mivel vadon gyéren fordul elő, azért mivelése ajánlatos. Gyógycélra a fű és a mag, ritkán a gyökér használtatik (Herba, Semen et Radix Hyosciami). A füvet csak virágzás előtt szabad szedni, így hát a mag elvész, de az kevésbbé használatos mint a fű. A magot száraz sovány földbe tavasszal vessük el, sorokban. A levelek szárítása igen gyorsan történjék. Értéke a világoszöld leveleknek 50—60 korona, a sötétzöldeké 30—40 korona, a barnáké már 20—25 korona. (mm.)

Orvosi székfű. (Matricaria Chamomilla.)

Ezen növény mezőkön mindenütt terem, azért külön mivelése fölösleges. A friss kinyilt virágot szedik, mely székfű

(Flores Chamomillae vulgaris) név alatt ismeretes. A valódi székfű szagáról könnyen fölismerhető és a hozzá hasonló büzös menticával nem cserélhető föl. Vetése áprilistól egész augusztusig történhetik, mert a vetéstől a virágzásig alig nyolc hét szükséges. Mívelése korán érő burgonya után, valamint leszántott borsómezőn igen alkalmas. Magva könnyen takarandó, vagy csak hengerelendő. Mivel a virágszedéshez sok idő szükséges, azért szedése ecselővel, vagy vasfésüvel történjék.

Fekete kömény. (Nigella sativa.)

A fekete köményt vagy másnéven szőrös kandillót gyakran nagyban is termesztik, még pedig trágyázatlan jó de nem könnyű földben. Gyógyszertárakban csak a fekete, gömbölyded magot használják (Herba Basilicae). Magját április hóban, széles sorokban vetik.

Bazsalikum. (Ocimum Basilicum.)

A gyógyszertárakban Herba Basilicae név alatt ismeretes. Termesztéséhez, mely megegyezik a paprikáéval, napos hely választassék.

Pipacs. (Papaver Rhoeas.)

Miután a piros mák virágleveleinek értéke nagy, azért érdemes a fáradságra, hogy külön míveltessék, még pedig úgy, mint a buzavirág. Gyüjtése különös figyelemmel és egész száraz időben történjék.

Az elsőrendű, vérvörös pipacsszirom értéke 120—160 korona, a másodrendű (kissé feketés, de azért vörös) 80—100 korona.

Álomhozó mák. (Papaver sommiferum.)

Ennek értéktelen tokja használtatik gyógycélokra. A mák mívelése ismeretes, leirása tehát fölösleges.

Ánizsmag. (Pimpinella Anisum.)

Mésztartalmú földet kedvel és úgy míveltetik, mint a közönséges fénik. Mívelésénél a kockaalakú vetés a szokottabb, de sokkal alkalmasabb a sorvetés. Mivel a mag a magtokból könnyen kiesik, azért csúcsát még érés előtt célszerű levágni, mert különben a koppasztásnál elvész.

Balha utilapu. (Plantago Psyllium.)

Ezen növény Észak-Afrikából származik és az ú. n. bolhamagot (Semen Psylii) szolgáltatja.

Himboj. (Ricinus communis.)

A himbojmagból (Semen Ricini) a nagyon használt himbojolaj (Oleum Ricini) készíttetik. A mívelés csakis a melegebb tájékon eszközölhető. Vetése a bab és kukorica módja szerint április hó végén történik.

Skarlát zsálya. (Salvia Sclarea.)

A skarlát zsálya levele a legerősebb illatos növény közé tartozik, virágja azonban illatosabb, úgy hogy megszárítva is, már ezer lépésnyire fölismerhető. Virágját főkép borba teszik, hogy muskatál ize legyen. Magvát sorokban gyéren vetik, mint a kétnyári növényt, tehát csak a második évben ád termést. Meleg tájat és száraz földet kedvel.

Borsos szátorja. (Satureja hortensis.)

Ismeretes konyhafűszer, mely virággal együtt gyüjtetik és Herba satureja név alatt fordul elő a gyógyszertárban. Vetése április hóban, gyér sorokban történik.

Fekete és fehér mustár. (Sinapis nigra et alba.)

A mustárt sokhelyütt nagyban mívelik és sokfélekép használják. Porhanyós és erőteljes földet kíván és épúgy mint a nyárirepce, a sorvetés alkalmazásával míveltetik. Vetése március hóban történik, miután a földet már ősszel megszántották.

Bakszarvú lepkeszeg. (Trigonella foenum graecum.)

Ezen növényt magra (Semen foeni graeci) végett érdemes mivelni, mert sokfélekép alkalmazható. Mívelése oly módon történik, mint az anizs, kömény vagy koriandrumé. A magvakat nem szabad erősen betakarni, de a használás után meg kell hengeríteni.

Szöszevő farkkóró. (Verbascum Plomeides.)

Ezen vadon termő növényből a levél és virág használtatik. Mivel vadon kevés terem, azért mívelése ajánlatos, mely a piros gyüszűvirág módja szerint történik, azonban földje homokos legyen. A virág gyüjtése lehetőleg kehely nélkül, a harmat fölszállta után száraz időben történjék. Szárítása eleinte árnyékban, később azonban közvetlen a napon történjék, még pedig addig, míg a virágok annyira meg nem száradtak, hogy a kéz közt ropognak. A szárítás alatt megbarnult virágokat ki kell szedni, mert megtörténhetik, hogy rövid idő mulva mind megbarnítja és az egész értéktelenné válik. Azután jól elzárt szelencékbe vagy hordókba rakjuk, hogy sem világosság, sem nedvesség a virágokat ne érje.

Háromszinű viola. (Viola Tricolor.)

Ez az ismeretes virág előfordul a kertekben, de vadon is nő. Magas szára, apró levelei és virágja van. Szine kék, fehér és sárga. A föld, hol ezt a növényt termeszteni akarjuk, jó, de semmikép sem legyen dús. Vetése április hóban, sorban

történik, miután a csirázásig jól kell öntözni. Azonban szeptemberben is el lehet vetni, sőt sokkal célszerűbb is, mert így áttelelés után májusban már megtörténhetik a gyüjtés és így termése sokkal bővebb is. Értéke 30 korona.

Évelő növények.

Nemes cickóró. (Achillae nobilis.)

A közönségesnél sokkal erősebb és kellemesebb kámforszaggal bir miért is mívelésre ajánlható. Száraz, de nem nagyon dús és napos tájékon fekvő földet kedvel. A termesztés vetés, vagy tőhajtás által történik oly módon, hogy a növényeknek egy lábnyi távolságra eső sort engedünk egymástól. Mielőtt a cserje az egész helyet elfoglalta, a begyepesedett ágyat meg kell ásni. A mívelés száraz réteken ajánlatos, különösen vakondturásokba lehet a magvakat ültetni.

Katika sisakvirág. (Acenitum Napellus.)

Ezen növénynek kiváló nagy fogyasztása a mívelésre indíthat, egyébként kertekben mint dísznövény is előfordul. Nem nagyon dús földben és árnyékos helyen nagyon előnyösen tenyészik. Törzsosztás által szaporítható, de az első évben még nem szabad leveleitől megfosztani, mert még gyenge, csak a második évben a virágzás kezdetén gyüjthető és gyorsan szárítandó. A növények egy lábnyi távolságra álljanak egymástól és a föld tavasszal egyszer porhanyíttassék. Az ágyakat néha pihenni kell hagyni, hogy a növények az évenkénti levágás által se gyengék, se bő termők ne legyenek. Értéke 30—36 korona (mm.).

Orvosi kálmos. (Acorus Calamus.)

A kálmosgyökér honunk északkeleti részén, folyók mentén és mocsarakban, vadon található. Azonban mesterségesen is szaporítható és meglehetősen jövedelmező. A gyökereket

ősszel ássák, ha az árkok vagy tavak az iszaptól kitisztíttatnak és a mocsarak kiszáradnak. Midőn a szár az iszaptól megtisztíttatott, akkor, ha szükséges, meghámoztatik és a szárításnak, vagy a mesterséges melegnek lesz kitéve. Az ültetés úgy történik, hogy a régi szárak számos kis gyökérrel ellátott darabokra lesznek osztva és mielőtt a vizet reá bocsátanák, az iszapba tétetnek. A ráfolyó víz hat hüvelyknél magasabb ne legyen. Értéke hámozatlanul 28 korona, hámozva 40—48 korona, a lehámozott haj 16 korona (mm.).

Orvosi ziliz. (Althaeae officinalis.)

A ziliz folyópartokon és néha nedves helyeken is terem. De most már előnnyel mívelik, főkép a gyökeret (Radix Althaeae), ritkábban a füvet és virágot (Herba et Flores Althaeae). Igen jó televényes földet, de legjobban televényes agyagföldet kíván, még pedig lehetőleg zord tájékban. E növényt magból vagy tőhajtás által mély porhanyított földben termesztik és utóbbi esetben a növények 2—2½ láb távolságnyira állnak egymástól. A gyökér, mely már 2—3 év után használhatóvá vált, őszkor kiásva és hámozva, különösen a szárítás végett vékony szálakra vágatik. A helyet változtatni kell, mert a növény, ha hosszabb ideig egy és ugyanazon helyen tenyészik, veszít erejéből. A levelek értéke 20—25 korona, másodrendűé 14—16 korona, a gyökéré 35—40 korona (mm.).

Festőatracél. (Anchusa tinctoria.)

A festőatracél gyökere használatos. Honunkban vadon nagy mennyiségben fordul elő, azért mívelése fölösleges, de azért megemlíthetjük. Jó, de nem frissen trágyázott földet, meleg tájat, mély ásást és gyakori porhanyítást kíván. Termeszthető magból és gyökérdarabok által. A növénynek elég hat hüvelyknyi távolság egymástól. Ősszel lommal kell betakarni az ágyakat.

Leánykökörcsin. (Anemone Pulsatillae.)

Minthogy a vadon termő kökörcsin idővel a szükségletet nem fogja fedezni, azért a mívelés előnyös lesz, annál is inkább, mert hozzá terméketlen hegyeket lehet fölhasználni. Természetes tenyészhelye mésztartalmú föld, száraz terméketlen pázsithely és romlott rétek, ahol a mívelés tökéletesen sikerül. Az ültetés ősszel történik, mert a növények már kora tavasszal leveleket hajtanak. A földnek megdolgozása nem ajánlható, csak időnkint a gyomot ki kell irtani. A növényeket legalább minden 6—10 évben más földbe kell átültetni. A leveleket gyorsan kell szárítani.

Római szikfű. (Anthemis nobilis.)

A szikfűnek csak a virágját használják. (Flores Chamomillae roneanae.) A növény száraz és napos helyen fekvő középszerű földet és gyakori átültetést kíván, mert különben a növények szárai egymásba nőnek és rothadni kezdenek. A tenyésztés tőhajtás által könnyen történik. Mivel dús földben kevés virágot hajt, azért áprilisban trágyázatlan földbe egy lábnyi távolságra ültetjük egymástól. Ha a földje gyomos, akkor kitisztítjuk. A virágzás julius hóban kezdődik és őszig tart. A virágok egyenként szedetnek le és pedig akkor, mikor a porodák már láthatók. Árnyékban kell szárítani, hogy az árú fehér maradjon, mert csak akkor adható el jó áron. A szárításra különös gondot kell fordítani, mert nagy fáradsággal jár.

Hegyi árnika. (Arnica Montana.)

Az árnikának gyökerét, levelét, virágját egyaránt használják. Mivel ezen növény magasabban fekvő hegyréteken vadon terem, mely alig, vagy julius hóban csak egyszer kaszálható, azért ezen növény mívelése igen ajánlatos. Zord fensikon, hol lecsapások gyakran előfordulnak, hideg erdő-

tájékon lehet mívelését megkisérleni. Rossz réteket megszántva, boronálva úgy kell elkészíteni, hogy pázsitmagot lehessen bele vetni, mely 1/3 részben arnikamaggal legyen keverve. Ez szeptemberben történjék és utána a föld hengeríttetik. A pázsitnak nem szabad magasra nőni, mert az arnika fejlődésének árthat. A második évben már nagymennyiségű virág lesz. Ha gyökeret akarunk gyüjteni, úgy az őszkor ásás által történik. Azután a rétet ismét bevethetjük. A megrágott, eltörpült virágok ne gyüjtessenek, mert ezekben rovarlárva és hernyóbáb tartózkodik, miáltal az egész készlet tisztátalanná válhat. Mivel a jó szinben lévő virágok is rovart tartalmazhatnak, azért nagyon célszerű, ha a szárítás szitában, sütőkemence fölött történik. A virág ára 40—50 korona, a gyökéré 50—65 korona (mm.).

Fehér üröm. (Arthemisia Absinthium.)

Ezen növény oly bőségesen terem vadon, hogy tenyésztése fölösleges volna, ha a termesztett nem volna sokkal szebb és illatosabb. Az üröm száraz hegyek és kitörésekben vadon terem. Mívelésére is száraz és nem trágyázott földet kell választani. Az ültetés tőhajtás és mag után történik, még pedig 1 1/2—2 lábnyi távolságra egymástól. Hol az üröm egyszer ültetve volt, ott sok évig megmarad. A szép ezüstszinű levelek értéke 20—28 korona, a kóros üröm 2—3 koronával olcsóbb (mm.).

Foltos kontyvirág. (Arum maculatum.)

Gyógycélokra alig használják. Honunkban, különösen Szlavóniában gümőjét táplálékul használják. Friss állapotban veszélyes méreg, megszárítva azonban elveszti veszélyes erejét. Késő nyáron szedik gümőjét és addig hámozzák, míg a szine fehér lesz. Kedveli a nedves erdei lombot és tövisbokrokat, hol szétszórva tenyészik.

Férfias páprág. (Aspidium Filix mas Wild.)

A páprág kis erdő vagy árnyékos tónak partján mivelhető, az hova erős gyökérrel ellátott növények kora tavasszal ültetendők ki; de magból is lehet termeszteni, még pedig úgy, hogy a földre szórt magot kövekkel, földdarabokkal vagy rothadt fával betakarjuk, hogy a szél el ne hordhassa. Ha a növények sűrűn állnak, egymástól szét ültetjük. Vetése juliustól egész szeptemberig történhetik. Ásás után a gyökereket szépen meg kell tisztítani és azután jól megszárítani. A gyökér értéke 20 korona (mm.).

Maszlagos nadragulya. (Atropa Belladonna.)

E rendkívül mérges növény gyökere és levele (Radix et Herba Belladonna) egyike a leghathatósabb gyógyszereknek. A maszlagos nadragulya mély, porhanyított, homokos és televényes földet kedvel. A fiatal növények magvakból termeszthetők. A leveleket a növény virágzása alatt kell gyüjteni, a gyökereket pedig 3 év mulva, mikor már eléggé megvastagodott. Mivel a növény magas és terjedelmes, azért 2—3 lábnyira ültetjük egymástól. A mívelést különösen erdővágás vagy fiatal ültetvények között lehet foganatosítani, hol azután hat évig is tenyészhet, tehát a gyökérre nézve két aratást ád. A gyökér értéke 40—52 korona. Leveleké I. rendű világoszöld 60—70 korona, II. rendű sötétzöld 50—56 korona, III. rendű barnásszinű 40—45 korona, IV. rendű barnás és száraz 25—35 korona (mm.).

Büdös és kétlaku gönye. (Brysnia alba, Brysnia dioica.)

Ezen növénynek gyökerét használják, melyet ősszel vagy tavasszal kiásvak korongra vágnak és gyorsan szárítanak. Trágyázatlan földben mívelhető. Szára fölfutó. Ha him- és nőnemű növények vannak egymás mellett, akkor gyakran

nyerhető mag. Jó kerti földben, egy láb távol eső sorokban kell ültetni.

Badakalcsos körfény. (Carlina acaulis.)

E növény mívelése nem fontos, valaha használták gyógyszerül gyökerét (Radix Carlinae s Carlinae humilis), de ma már ritkán. Azért megemlítjük tenyésztését, mely azáltal történik, hogy a száraz mészhegyeken termő növények erős gyökerein csüngő mellékgyökereket ültetjük el.

Mérges csomorika. (Cicuta virosa.)

Tenyésztése nem ajánlatos, mert honunkban vadon is nagyon sok terem és esetleg a nép között visszaélések történhetnek.

Zászpa kikerics. (Colchicum autumnale.)

Míveléséhez oly föld szükséges, hol vadon is megterem, így tehát réteken őszkor elvetjük a magot, mely jövő év tavaszán, májusban hoz csak virágot. Bimbója a levelek fölött nő ki. Juliusban zöld, félig érett magot hoz és akkor a a gyökér is kiásatik. Míveléséhez tehát csak nedves rét szükséges. A mag értéke 60 korona (mm.).

Kőris ezerjó. (Dictamus Fraxinella Pers.)

E növény szép virágokkal és jó illattal bir, miért is diszítésül is használják. Tenyésztése osztás által nagynehezen sikerül, azért magból kell mívelni. Magja fényes fehér, egész évben a földben van, míg csirázni kezd. Árnyékos helyet kedvel, 1 1/2 lábnyira ültessük egymástól.

Szekfűszagú ciklász. (Geum urbanum.)

E növény mindenütt terem, de azért gyökerét még sem lehet elegendő mennyiségben gyüjteni. Ha termesztve lesz, nem szabad magvát sohasem jó kertiföldbe vetni, mert nem

lesz illatos, hanem száraz napos helyre, még pedig sorokban, mint a lóherét. 12 hüvelyknyi magasra megnő és megtörzsösödik.

Sárga tarnics. (Centiana betea.)

Mivel gyéren fordul elő, azért mívelése ajánlható. Mivelése könnyű. Fél-árnyékos, homokos lombföldben ágyat kell készíteni, a földet erősen megnyomni, a magvat elvetni, azután be lehet takarni és gyakran megöntözni. Néhány hét mulva a növénykék előbujnak, miután a moh el lesz távolítva és helyébe galyakat rakunk. Azután a növényeket porhanyított földbe ültetjük át, 2—3 hüvelyknyi távolságra egymástól. Így marad egy évig. Hogy azonban a gyökér teljes kifejlődését elérje, oly mélyre szántott földbe kell elásni, hogy 2—3 lábnyira behatolhasson. A gyökereket késő ősszel, vagy tavasz elején lehet szedni. Értéke 35—45 korona.

Higviric. (Glycirrhiza glabra.)

E növény tenyésztése a talaj jó mívelésén kívül kevés gondozást igényel. A gyökerek hajtásait októbertől januárig nedves, zsiros talajba ültetik. Ekével 0·20—0·30 méter mélységű barázdákat vonnak, azokba egymástól 26 centiméternyi távolságban a gyökér dugványait elültetik. Ezen munka ismételtetik évenkint, míg a 3—4-dik év őszén a gyökerek a kellő nagyságot elérték. Ekkor kiásatnak, a vastagabbak eladatnak, a vékonyabbakat pedig újból átültettik. A gyökerek nagy részétől megfosztott területen ekként rövid idő alatt ismét új ültetvények keletkeznek, melyek két év mulva bőséges aratást adnak. Értéke 20—22 korona.

Orvosi csicsorka. (Gratiolae officinalis.)

Az egész növényt használják (Herba Gratiolae), a virággal és gyökérrel együtt. Magból szaporítható, mely egymás mellett álló sorokban lesz vetve. Különösen a nedves földet kedveli.

Fekete hunyor. (Helleborus niger.)

Gyógyszerül gyökere (Radix Hellebori s Ellebori nigri Melampodii) használtatik. Más hasonló gyökérrel gyakran fölcserélik. E bódító, mérges növényt kerti földben vagy nedves helyeken, fák alatt lehet termeszteni. Szaporítják osztás által, még pedig oly módon, hogy az ültetvények addig hagyatnak háborítlanul, míg a gyökér a szükséges vastagságot nem érte el s ez többnyire már a harmadik évben beáll. A gyökér március hóban kiásatik. A gyökér értéke 20 korona.

Kerti komló. (Humulus lupulus.)

A sörfőzéshez használt komlóból erőteljes gyógyszert nyernek, még pedig az aranyvirág pikkelyei alatt termő zamatos «Lupulin» nevű gyantás olajos anyagból, mely szárított állapotban ugyanazon név alatt ismeretes a gyógyszertárban. Ennek mívelési módját fölösleges tárgyalni, mert honunkban nagyon ismeretes.

Izsóp. (Hyssopus officinalis.)

Az izsóp konyhakertjeinkben gyakori. Gyógyszerül a virágnak lágy hegyeit gyüjtik. Az izsóp nem dús, hanem száraz, napos helyet kedvel. Magból tenyészthető; egy lábnyi távol eső sorokban vetjük.

Csicsókás derely. (Imperatoria Ostruthium.)

Ize hasonló az angyelikáéhoz, de mívelésre különbözik, mert a gyökerek nem ásatnak ki minden évben, hanem több évi növényből gyüjtik, kora tavasszal. Szaporíttatik magból.

Örvénygyökér. (Inula Helenium.)

Ezen erdei növény erős gyökereit (Radix Enulae) használják. Mivel a dús földet nem szereti, hegyeken lehet tenyész-

teni, mélyen földbe és egymástól két lábnyira. Termeszteni lehet magból is, de sokkal jobb a rügyező gyökeret elültetni. A hüvelykujnyi gyökér hámozva nem lesz, hanem vagy keresztkorongba vágjuk, vagy pedig ketté hasítjuk. Ára 20—30 korona.

Violagyökér. (Iris florentina.)

Ezen kedves virágnak számos faja létezik honunkban. Igen erős földet kíván, mert ettől függ illata. Gyökérosztás vagy gümő által művelhető és pedig úgy 1 1/2 lábnyi távolságra eső sorokba rakjuk. Három év után már a gyökerét ki lehet ásni; ez ősszel történik. A gyökereket meghámozzuk.

Orvosi lestyán. (Levisticum officinale Koch.)

Csupán gyökerét használják (Radix Levistici officinalis), melyet tavasszal kell kiásni. Az illatos magvakat mély, friss földbe vetjük és ha már rügyeztek, akkor 2—3 lábnyi távol eső sorokban kell átültetni.

Közönséges gyujtován. (Linaria vulgaris Miler.)

A füvet (Herba Linaria) virággal együtt kell szedni. Mag, vagy osztás által lehet tenyészteni. A legrosszabb földben is megterem, kedveli a napos helyek. Sorokban vetjük, 6—8 hüvelyknyi távolságra egyámstól.

Fehér liliom. (Lilium candicum.)

Ezen növénynek mívelése mindenki előtt ismeretes, tehát fölösleges bővebben tárgyalni.

Közönséges pemet. (Marrubium vulgare.)

E füvet (Herba Marrubii albi s. Prasii) virágzása idején a virággal együtt gyüjtik. A legrosszabb földben is megterem, leginkább utak szélén. Ára 18—22 korona.

Citromszagú melissa. (Melissa officinalis.)

A melissafüzet (Herba Melissa citratae) nagy mennyiségben használják. Míveltetik mag, tőhajtás által, jó földben és napos helyen, mert különben illatos tulajdonsága nem fejlődik ki teljesen. A növényt egy lábnyira eső sorokban ültetik és a földet minden 5—6-dik évben meg kell változtatni. Ára tisztán a leveleknek 60 korona, gyenge szárral szedve 40 korona.

Fodormenta. (Mentha crispa Geiger.)

Míveltetik, de vadon is nő. Kertjeinkben nagyon gyakori. Értéke a tiszta zöld levélnek 70 korona, gyenge szárral 50 korona.

Borsos menta. (Mentha piperita.)

Mint a fodormentának, ennek is számos korcsfaja van, de közülük csupán a kerti borsos menta (Herba Menthae piperitae) használtatik.

Vidrafű elecke. (Menyanthas trifoliata.)

Vizárkok, mocsarak, különösen zsombékos réteken vadon terem. Csak levelei használtatnak (Herba Trifalii fibrini), melyek a nyár közepén fejlődnek ki teljesen és akkor gyüjtetnek. Termesztése megegyezik a kálmosgyökérével. Értéke 26—30 korona.

Közönséges murvapik. (Origanum vulgare.)

Virágzó csúcsai gyüjtetnek. Termesztik magból. Köves száraz helyeket, nevezetesen a mészhegyeket kedveli, de megfelelő viszonyok között más száraz helyen is megterem.

Orvosi bazsol. (Paeonia officinalis.)

Virágja és magja lesz fölhasználva. Tenyésztésénél figyelembe veendő: minden növényt egy lábra eső távolságra

ültetünk és ott kell hagyni néhány évig háborítatlanul. Kisebb darabokra osztott növények csak évek mulva lesznek erős törzsek. A föld nem dús, nedves és más fagyökértől ment legyen. A virágleveleket (Flores Paeoniae officinalis) szép és száraz napon szedik és tökéletesen megszárítják. Tartogatásnál a levegőt és világosságot el kell tőle zárni. A sziromnak értéke kilónként 1·60—2 korona, a magnak 1·20 korona.

Kötör pimpinella. (Pimpinella saxifrags.)

A nagy mennyiségben használt fehér pimpinella (Radix Pimpinellae alba s minoris) mint az anizs, magból és keskeny sorokban ültetendő. A földet gyakran kell megásni és a gyökér a harmadik év tavaszán, ha már kifejlődött, jó korán kiásandó. Mivelésénél csak a jó tájék lényeges, rossz földben is megterem.

Nagyocska cseszeszárny. (Polygalae majores.)

Minthogy a növényt gyökérnyerés végett tenyésztik, az Arnica mentona mívelési módja szerint kell vele elbánni, azzal a különbséggel, hogy ennek földjét időnként meg is kell dolgozni.

Tekert csikszár. (Polyganum Bistorta.)

Csupán gyökerét használják. Mívelik rossz réteken, az árnika mívelési módja szerint.

Pettyegetett gálna. (Pulmonaria officinalis.)

Mívelhető lombos erdőben, hova a magot csak el kell vetni anélkül, hogy több fáradságot adna. Levelei (Herba Pulmonariae maculesae) a növény virágzása alatt, március és április hóban gyüjtetnek. Értéke 35 korona.

Rovarporvirág. (Pyrethrum Carneum et Roseum Bieb.)

Mivelése nem különbözik a már több éves növénytől. Ámbár tartós cserjék, mégis sokkal alkalmasabb magból tenyészteni, mert így erőteljesebb lesz a növény. A finom magvakat április és május hóban vetik, julius hóban, ha már eléggé erősek, kerti ágyakba ültetik és a következő év tavaszán a meghatározott helyükre, 4—6 hüvelyknyi távol eső sorokba ültetik. A vetés közt ösvényt is lehet hagyni, hogy a virág szedésnél, mely juliusban majdnem mindennap ismételtetik, az ágyak ne tiportassanak erősen. Az ágyakat csak egyszer szükséges megásni. Egyszer a vetés alkalmával, és négy héttel később az átültetésnél; a következő években pedig mindig április havában, mielőtt virágszárak képződnek. A növényt a fagytól is kell védeni, még pedig úgy, hogy körülötte tűlevél vagy fűrészpor szórassék el. A trágyázás ne frissen, hanem vetés előtt kora tavasszal történjék. Ha a virágok már teljesen ki vannak nyilva, akkor a szedéshez egy száraz nap választassék. A szárításnál a virágok közvetlen a napnak legyenek kitéve, cserényen vagy szövetkendőn, hol többször fordítassanak meg. Ha a virágot félig száraz állapotban csomagolják, elromlik. A szárítás ne történjék hevesen.

Rabarbara. (Rheum.)

A rabarbarát legsikeresebben nedvdús, homokos földben lehet tenyészteni. A tenyésztés mag által történik, melyet megfelelő távolságra ültetünk egymástól, azután hat éven át nem háborgatjuk. Vannak természettudósok, kik azt állítják, hogy a rabarbara csak 10—12 év mulva éri el a teljes vastagságot és csak akkor kapja a vörös szint is. Gyökere friss állapotban karvastagságú, a vékonyabbak még nem teljesen fejlettek, miért is hatása sem olyan, milyennek lennie kell. A gyökér ásásnak ideje őszkor van. A szárításra figyelemmel kell lenni. Eleinte száraz, szellős helyre tesszük, hol meg-

fonnyad és csak azután kerül 25—30°-nyi mesterséges szárítás alá, melyet azonban túlhaladni nem szabad, hol aztán a tartós és egyenletes melegség segítségével lehetőleg gyorsan és teljesen kell kiszárítani.

Pirosító buzér. (Rubin tinctoria.)

Tenyészthető magból és sarjadzó gyökerekből. Mély fölrétegű, porhanyó, nedves és jó erőben lévő, bő trágyával biró földet kíván. A nöyénysarjakat két láb távolra eső sorokban és ugyanilyen távolságnyira egymástól rakjuk el. Az ültetés májusban történik. Mivel a növények gyengék maradnak, ültethető közéjük más kerti vetemény is. Ősszel azonban ezen kerti vetemények eltakarítása után az ágyak befedendők érett apró trágyával, melyet tavasszal elhordunk róla. Mihelyt melegebb az idő, a növények elkezdenek sarjadozni, akkor az ágyakat föl kell kapálni és a földet porhanyítani. A következő őszön a gyökerek kiszedetnek. A másodévi gyökerek nem oly szépek és nagyok, mint a harmadéviek.

Szagos ruta. (Ruta graveoleus.)

Mivelése ismeretes, de nem érdemes. Gyógyszerül csupán a keti rutát használják.

Orvosi zsálya. (Salvia officinalis.)

Ha a zsályát nagyban akarják termelni, akkor a magot egy lábnyi távolságra kell egymástól ültetni, jó, száraz, napos helyen fekvő földbe. Csak leveleit (Herba s Foli Salviae hortensis) használják, melynek értéke 50 korona.

Földi bodza. (Sambucus Ebulus.)

Ezen növény jó mély, valamint nedves földet kíván. Szaporítható tőhajtás által és magból, de ez utóbbi módja nagyon fáradságos.

Tájtékzó szappanfű. (Saponaria officinalis.)

A szappangyökér (Radix Saponariae) köves helyeken és kovaréteken, folyópartok mentén mívelhető legjobban. A magvakat, boronálás nélkül, ősszel vetik. Jó földben már első évben használható gyökeret hoz. A gyökerek keresztkorongba lesznek metszve és jól megszárítva. A fehér gyökér ára 56—64 korona, a barnáé 16—18 korona. A lehámozott gyökér héjját is össze kell gyüjteni, mert annak is van 8—10 kor. értéke.

Szarvasnyelvű rinyaharaszt. (Scolopendrium officinale Willd.)

Ezen növény mívelése ajánlható. Szaporítása tőhajtás által történik. Árnyékos és kissé nedves helyre kell ültetni, hol évekig háborítlanul marad. Kevés lombföld az ültetvényekre nagyon jó befolyású. A leveleket őszkor metszik le. Ára 36 korona.

Fekete nadálytő. (Symphytum officinale.)

E növény gyökerét (Radix Symphyti Consolidae majores) használják, melyet korán ősszel kell kiásni.

Gilisztaüző varádics. (Tancetum vulgare.)

Használják a virágot, levelet és magot (Herba, Flores et Semen Tanaceti). A legrosszabb földel, megelégszik, semmi mívelést nem igényel. Szaporítható tőhajtás által.

Pongyoló pitypang. (Taraxacum officinale Wigg.)

Noha vadon is mindenütt előfordul, mégis nagy használatánál fogva mívelése ajánlatos. A gyökér (Radix Taraxaci) jól trágyázott és mélyre porhanyított földben éri csak el a rendes magasságot. A vetés sorokban történjék. Ha a virágok már sürün kifakadnak, akkor 3—4 hüvelyknyire meg kell

ritkítani. Ha a növény még nem terjedt nagyon szét, akkor a földet néhányszor meg kell ásni nyáron. A gyökér csak a második évben használható. Értéke 40—45 korona.

Hagymaszagú tarorja. (Teucrium Scordium.)

Nedves réteken és partokon lehet termeszteni. A virágzó növény csúcsát (Herba Scordii) használják.

Egyenes pimpó. (Tormentilla erecta.)

Használják gyökeret (Radix Tormentillae), melyek ősszel gyüjtetnek. A magot ép úgy kell vetni mint a lóherét, de nem szabad befödni, csak hengeríteni. Száraz és napos gyephelyen nagyon közönséges.

Tarack buza. (Triticum repens.)

Gyökerét használják (Radix Graminis), melyeket őszkor vagy tavasz kezdetén kell gyüjteni. Mívelésére legalkalmasabbak a puszta síkságok, uszdék, földek, fövenyhalmok.

Macskagyökér gyökönke. (Valeriana officinalis.)

Használják gyökerét (Radix Valerianae minores s. sylvestris), mely csak a harmadik évben éri el a kellő vastagságot. Hogy jó gyökeret kapjunk, magasan fekvő, terméketlen, száraz tájékon fekvő földet kell választani, melyet azután simára kell megszántani vagy fölásni és ide szórjuk be a magot, melyet aztán meg kell hengerelni. A szárat, ha az első érett mag megjelenik, le kell vágni, mert a mag könnyen kiesik. A gyomtól meg kell tisztítani és néha a földet kissé fölásni. A gyökereket kiásás után a szabadban meg kell mosni és árnyékban gyorsan megszárítani. Ha ősszel ásatnak ki a gyökerek, akkor ügyelni kell, hogy meg ne fagyjanak. Ára 40—50 korona.

Fehér zászpa. (Veratrum album.)

Ezen növény gyökerét (Radix Hellebori albi) használják. Ép úgy mívelik mint a tárnicsgyökeret, de különösen árnyékban és nedves földben jól tenyészik. Főhajtás által szaporítják. Mérges növény, már többször okozott halált.

Fanemű gyógynövények.

Igazi levendula. (Levandula vera Decand.)

Mívelhető meredek és köves hegyeken, hová a nap süt. Mívelik magból, de ágakból is lehet szaporítani. Az ültetvényeket 4—5 évben meg kell változtatni, mert a virág régi növényből mindig kevesebb olajat hoz. Néha szükségesnek mutatkozik a föld trágyázása, melyet félig elhervadt ganaj, csontliszt és más hasonlókkal eszközölhetünk. A gyom kiirtása végett a földet tavasszal meg kell ásni. Új ültetvényeknél azonban a földet 1½ láb mélyre kell boronálni. A virágfejeket vagy inkább kalászokat teljes kifejlődésük előtt kell gyüjteni és szárítani.

Mocsári rozsdabura. (Ledum palustre.)

Használják ágait (Herba Ledi palustris s Romarini sylvestris). Nedves tűlevelű erdőkben és erdei mocsarakban vadon terem. Magból lehet mívelni. Nagyszerű illata van és örökzöld.

Babérmegyfa. (Prunus Laurocerasus Loiseleur.)

A babérmegyfa honunkban 5—10 lábnyi magasságot ér el, enyhébb tájékon azonban egész kis fát képez. Örökzöld fényes levelivel a narancsfához hasonlít. Magból is lehet tenyészteni, de sokkal jobb apró ágakból, melyeket az utolsó hajtás, vagy pedig a tavaszi hajtás kifejlődése után nyernek, melyet azután árnyékos helyre és jó földbe ültetnek 2—3 lábnyi távolságra egymástól. Míg gyökeret nem hajt, nedvesen

kell tartani. A szabadban lévő növényt az első télen száraz szénával, de legjobb tűlevelekkel befedni, hogy meg ne fagyjon. Szalmával azonban ne, mert az egereket magához vonzza, azok pedig szeretik e növény kérgét lerágni. Ha az ültetvény számos évig egy helyen van, úgy megkívánja, hogy a föld néha megtrágyáztassék.

Százlevelű rózsa. (Rosa centifolia.)

Ezen nagyon illatos, világos szinű rózsának szárított virágleveleit (Flores Rosarum incarnatum) használják. A virágot árnyékban kell szárítani és jól elzárt szelencékben tartani.

Orvosi rozmarin. (Rosmarinus officinalis.)

Használják leveleit (Herba rosmarini s. Anthes). Télen üvegházban van, nyáron szabadban. Eltűri az erős trágyázást anélkül, hogy finom illatjából veszítene.

Málna szeder. (Rubus idaeus.)

Ezen növény tenyésztése mindenki előtt ismeretes. Erdeinkben vadon is terem.

Fekete bodza. (Sambucus nigra.)

Bogyói és virágja (Fructus et Flores Sambuci) vannak használatban. A bodzafa mindenütt tenyészik, még a legmélyebb árnyékban is. Az ernyőcskéket, melyen a virágok csüngnek, az általános szárról le kell metszeni és árnyékos helyen gyorsan megszárítani. A bogyók ne maradjanak hosszú ideig a bokron, mert a madarak megeszik. A szép aranysárga bodzavirág értéke 46—52 korona.

Közönséges démutka. (Thymus vulgaris.)

Ágait virágaival együtt gyüjtik (Herba Thymii), julius és augusztus hóban. A közönséges démutka inkább száraz mint nedves földet kedvel, de lehetőleg napos tájékot. Télen,

ha nem esik a hó, elfagy, azért jó már ősszel földdel betakarni a sorokat.

Hárs szódok. (Tilia europaea.)

Virágait levéllel és levél nélkül (Flores Tiliae cum et sine bracteis) használják. Fölösleges külön mívelni, mert honunkban úgyis nagy mennyiségben található. Megjegyzendő, hogy csupán csak a kellemes illatú, nagylevelű hárs szódok használtatik. Ára 50—60 korona.

A gyógynövények gyüjtési idényéről.

Egy- és kétnyáriak.

Május hó: Cochlearia officinalis.

Junius hó: Digitalis purpuraea, Ocinum Basilikum.

Julius hó: Borago officinalis, Carthamus tinctorius, Cuicus benedictus, Conium maculatum, Erythraea Centaureum, Fumaria officinalis, Galeopsis grandiflora, Matricaria Chamomilla, Papaver Rhoeas, Salvia Sclarea, Satureja hortensis.

Augusztus hó: Althaeae rosea, Calendalae officinalis, Carduus marianus, Centaurea Cyanus, Hyosciamus niger, Malva sylvestris, Papaver somniferum, Plantago Psyllium, Verbascum Thapsus et Plomoides, Viola tricolorum.

Szeptember hó: Anethum foeniculum, Anethum graveolens, Archangelica officinalis, Carun Carvi, Coriadrum sativum, Datura stramonium, Delphinum staphisagriae, Lactuca virosa, Nigella sativa, Pimpinella Anisum, Ricinus communis, Sinapis nigra et alba, Trigonella focuum graecum.

Évelő növények.

Március hó: Heleborus niger.

Április hó: Anchusa tinctoria, Acorus Calamus, Aspidium Filix mas, Gentiana lutea, Imperatoria Ostruthium, Inula Helenium, Iris florentina, Levisticum officinale.

Május hó: Achillea nobilis.

Junius hó: Aconitum Napellus, Arnica montana, Polygalae vulgaris, majores et amarae, Rheum.

Julius hó: Pyrethrum Carncum, Roseum et Cinerarifolium.

Augusztus hó: Authemis, nobilis, Arthemisia Absynthum, Bryonia alba et dioica, Carlina acaulis, Cicuta virosa, Cyclamen Europaeum, Gratiolae officinalis, Humulus lupulus, Hyssopus officinale, Laserpitium latifolium, Linaria vulgaris, Lilium candicum, Marrubium vulgare, Melissa officinalis, Mentho crispa et piperita, Menyanthes trifoliata, Orchis, Origanum vulgare, Paeonia officinalis, Pulmonariae officinalis. Ruta graveolens, Salviae officinalis, Saponariae officinalis, Scolopendrium officinale, Symphitum officinale, Panacetum vulgaris, Teucrium scordium.

Szeptember hó: Atthaeae officinalis, Anemone Pulsatillae, Arum maculatum, Atropa Belladonna, Colchicum Autumnale, Cynanchium Vincetoxium, Dictamus fraxinella, Geum urbanum, Phytolacea decandra, Pimpinella saxifraga, Rubia tinctoria, Sambucus Ebulus, Taraxacum officinale, Tormentilla erecta, Triticum repens, Valeriana officinalis.

Október hó: Glycirhiz glabra, Polygonum Bistorta.

Fanemü gyógynövények.

Március hó: Aesculus Hippocastanum.

Május hó: Rosa centifolia.

Julius hó: Berberis vulgaris, Iuglaas regia, Ledum Palustres, Morus nigra, Prunus tvium et Cerasus, Prunus Laurocerasus, Rhamus Catharticus, Ribes rubrum, Rosmarinus officinalis, Rubus idaeus, Sambucus nigra, Solanum Dulcamarae, Teucrium Marum, Phymus vulgaris, Tilia europaea.

Augusztus hó: Artemisia Abrotanum, Lavandula vera.

Szeptember hó: Eucalyptus globulus, Juniperus Sabina.

Október hó: Cydonia vulgaris, Daphne Mezereum.

I. RÉSZ.

Angyalfű. Angelica archangelica et angelica sylvestris. Az erdei angyelika 80—180 cm. magasságú növény. Szára hengeres, finoman karcolt. Alsó levelei 2—3-szor szárnyasak; levélkéi tojásalakuak, fürészesek. Ernyője igen nagy és sok ágú. Gallérja rendesen hiányzik; gallérkája soklevelű levélkéi lándzsás tőből serteszerűen kihegyesedők. Pártája fehér, ritkán rózsaszinű. Virága, mint a kaporé. Magvai laposak és igen jó illatúak. Terem vizenyős helyeken, réteken.

Gyógyszernek csakis a gyökerét használjuk, és pedig erős aetherikus olajtartalmánál fogva (1%). Hatásában egyenrangú az Aristolorhia serpentaria (kigyógyökér) és Acorus Calami Kalmus gyökérrel, úgy *fölfuvódásoknál, kólikánál,* mint *idült gyomorhurutnál, tüdőelnyálkásodásnál és nehéz (asthma) lélekzésnél, váltó láznál.* Ennek a gyökérnek erős fűszeres ize van és kiválóan oldólag és erősítőleg hat.

Az angyelikagyökeret sokféleképen használják:

1. Porrá zúzva (pulverizálva) és 1 rész cukorporral vegyítve, naponkint 2—3 grammnyi adagban bevéve, kitünő hatású *kólika, tüdőkatharus* és *rossz gyomornál.* A por fehér borban főzve és melegen használva, *hasrágást* csillapít.

2. A gyökerek főzete: aprított gyökérből 2 kávéskanállal 2 deci vízben kell főzni és leszürt levét említett bajoknál meginni. Egy adag egy napra elegendő.

3. A kandirozott gyökér *gyomorerősítő* szer.

4. Spiritus angelicae compositas fenyőmag, angelika és Valeriana gyökérből előállítva, *mint külső szer,* bedörzsölésre használandó, *hátfájásnál* és *rheumatikus fájdalmaknál.*

A magvakból fűszeres olaj készíthető, mely *csúzos* bántalmaknál, *hasogatásoknál,* mint külső bedörzsölőszer jótékonyan hat.

A régiek a következő hasznáról tesznek említést:

1. méreg ellen: a gyökér porát, (egy jó késhegynyivel) egy kanál vízben, vagy borban kell bevenni;

2. pestis ellen használ, ha gyökerét egy éjszakán át áztatják és az ecetet róla reggel megisszák;

3. mellrekedésnél, ha t. i. sűrű nyál valaki mellét szorongatja;

4. külsőleg szemek homályosságánál. Mosd a szemet a zöld fű préselt vagy nyomott és megtisztult levével;

5. sebnél: akár a pora, akár a gyökér leve a sebbe beleeresztve, azt megtisztítja és meggyógyítja. (Csapó.)

Jegyzet. Megjegyzem, hogy külföldön, különösen Thüringiában és Franciaországban az angyelikát nagyban termelik és a gyökerét métermázsánkint 10—14 koronáért értékesítik. A magot jó mélyen szántott, vagy forgatott földben augusztus, vagy szeptember elején elvetik, októberben a sarjadzó növényt 30—40 cm. szélességben elültetik. A hétéves növény gyökereit, vagy tavasszal, vagy ősszel kiszedik, árnyékos helyen, zárt edényekben szárítják és aprítva (de nem hasítva) forgalomba hozzák.

Észak-Európa egyes vidékein a friss hajtású, zsenge ágakat és leveleket május és június hónapokban leszedik és mint angyelika spinator, megfőzve, eledelnek használják.

Édesgyökerű páfrány. Polypodium vulgare, angyal-édesgyökér, erdei páfrány, ördög-oldalborda, szent János-gyökér. A páfrányokhoz (Polypodiacae) tartozó ezen fű tenyészik árnyas erdőkben, cser- és tölgyfák tönkein, sziklákon, mohlepte falakon. Ung és Mármaros erdeiben legbővebben terem. Tőkéje fás, bütykös, gyökere vékony, görcsös; megtisztítva hasonlít az Isis nobilishez. Levele egyszer szárnyasan, mélyen hasogatott; szeletei hosszúkásak, finoman csipkések. Jókora sárga vagy barna sporatok csoportjai a felső karéjok fonókáján, két sorban vannak elhelyezve; fedetlenek.

Az édesgyökerű páfránynak, vagy angyal-édesgyökérnek különös, avas olajhoz hasonló, kellemetlen szaga van; megrágva kezdetben édeskés, később kellemetlenül keser-

nyés. Főzete hasonló izű és undorítólag erős avas olajszagú. Hatása oldó, tisztító, vízhajtó, miért is *máj, lépbajoknál, rekedéseknél, sárgaságnál* és *vízkórnál* használják.

A régiek még következő hatásáról tesznek említést:

«1. Köszvénynél: akinek lábatalpát, vagy egyéb tagjait gyakorta tartós fájdalom járja, e gyökér porát reggel-estve egy drachmáig (egy drachma 60 árpaszem nehézségű) egye meg, utána egy findzsa teát igyék, néhány napig. Bort pedig addig *ne* igyék.

2. Repedésnél: akinek tenyerén, vagy lábán a bőr megrepedezett, kösse rá ezen port.

3. Közhaszna is van. Azt írják: a disznóknak döge lévén, ezen gyökeret összevagdalva, ételek közé kavarják. (Csapó József.)»

Használati utasítás: A felaprított gyökérből két kávéskanállal 3 deci vízben, vagy aszaltszilva-lében főzendő és a langyos főzetből reggel, délben, estve 1—1 deci tartalmú csészével megivandó. Ha porrázúzva használjuk, akkor egy kávéskanállal elegendő.

Aranyvirág, aranyfű, szent Jakab virága. Chrysanthemum, Bellismajor. Formája olyan, mint az ökörszemvirágnak, csakhogy mig az ökörszemvirág levelei fehérek, ennek még a viráglevele is sárga. Az ökörszemnek szaga nincs, ennek pedig erős, átható balzsamszaga van s különösen akkor érezhető, ha az ember kezei között szétdörzsöli. Az aranyvirág a Fészkesek (Compositae) rendjéhez tartozik. 30—60 cm. magas, alsó levelei hosszúnyelüek, csipkések, szárlevelei ülők, keskenyek és kevéssé fogasok. Tenyészik folyók mentén, réteken, mesgyéken egész országban.

Használata: Virágját borban főzve, *rút sebek* tisztítására használják.

Aranyos páprád, csipkés bodorka, árvaleány haja, szent Ilona füve, bojtos fű (Asplenium Trichomenes. Adventhum aureum). Páfrány-féle (Polypodiaceae), de igen apró. Levelei csomóban állanak, száracskái aranysárgák. Lemeze keskeny, szálas, lándzsás szálas, egyszer szárnyas, vagy szárnyasan hasogatott, szeletei tojásdad kerekdedek, vagy hosszúkás tojásalakuak, csipkések, felül kopaszok, alul kevéssé szőrösödők. Az egész levél áttelelő. Erdőkön, nedves és köves helyeken terem.

Használata: Lépdaganatnál, sárgaságnál a füvet vízben kell főzni és szinmézzel keverve, reggel és este 1½ decis csészével meginni.

Külsőleg is használják, még pedig *korpás fejbőr* tisztitására és golyvabajoknál. A füvet vízben kell áztatni és azzal a fejet többször megmosni. *Golyvánál* a füvet a golyvás nyakra kell rakni és átkötni. Többször alkalmazva felszivó erejénél fogva a golyvát eloszlatja.

Aranyos istápfű, forrasztófű, mezei aranyos vesszős, riskaréj, veres gyűrűfű. (Solidago virga aurea.) A fészkesek (Compositae) rendjéhez tartozik. 50—100 cm. Szára bugásan ágas. Tőlevelei viszás tojásalakúak, nyelesek és fürészesek; a középsők hosszúkások, kevéssé fogasak és szárnyas nyélbe futók. Aranyszinű fészkei ágtetőző fürtökben fejlődnek. Minden fészekben többnyire 8 nyelves virág van, melyek a fészekpikkelyeknél hosszabbak. Terem erdőkben irtásokban, gyepükben az egész országban.

Használata: Az istápfűnek kesernyés-aromathikai leveleit és gyökerét használják. Mindkettő porrá zúzva és naponkint 3 gramm, 3 deci vízben, vagy káposztalében főzve, reggel este rendesen használva, kitünő hatású *vesekőnél* s *hólyagbajoknál.* A virág feje fehér borban főzve, *vízkórban* szenvedőknek ajánlható.

Avult sebeknél a fűnek piros levelei összetörve és a sebre alkalmazva tisztítólag és gyógyítólag hatnak. *Bűzös szájrothadásnál* a fűnek erős főzete, (decoctum) szájöblögető víznek használható.

Aranyfonálfű, hajnevelőfű, boldogasszonyhaja. Fecskefonal, gerényfű, herefene, herefojtó, lucernakosz, paplanfű, pippany. (Cuscuta Epithymum.[339]) Szulákfélék. Convolvulacae.) Szára fonalszerű, elágazó és rendszerint vörös. Lomblevele nincs. Virágai aprók, egyetlen murvalevéltől támasztott gömbben. Kocsánya igen rövid, vagy hiányzik. Csészefogai körülbelül akkorák, mint a párta csöve. Pártája 4—5 mm. hosszú; csöve akkora, mint kevéssé kihegyezett fogai; halványrózsaszinű, vagy fehér. Terem az egész országban.

Az aranyfonálfű magja a földben csirázik ugyan, de gyökérkéje csakhamar elpusztul; fiatal szára rácsavarodik valamely szomszédos növényre len, kakukfű, lucerna, here,

bükköny általában pillangósokra és azokból szívja az életerőt. A növényeket teljesen elölheti.

Használata: A kakukfüvön élősködő aranyfonálfű, fenntartójának hatóerejét szívja magába és ezért teának főzve (4 gramm 3 deci vízben főzendő) és naponkint használva jó hatású *máj-* és *lépkeményedésnél.*

Articsóka. A vadon termő articsóka, angol bogács, disznótövis, tövisrépa, ördögoldal (Carlina acaulis) a fészkesek (Compositae) rendjéhez tartozik. Szára igen rövid. Hosszú szárnyasan hasogatott és igen tüskés levelei a földön elterülve, igen nagy rózsát képeznek. Középen van széles, nagy virágzata. Belső fészekpikkelyei ezüstfehérek és napfényben sugarasan kiterülők. Terem sziklásabb, kövesebb mezőkön, kivált a magasabb hegyvidéken.

A csomós, bütykös, friss gyökér, tejnedüt tartalmaz; kiszárítva, sárgás, vagy vöröskés, gyantás lerakodást képez. A gyökér szaga kellemetlen; ize erősen fűszeres és kesernyés.

Használata: A régi orvosoknál a disznótövisnek nagy becse volt; csodás hatásokat tulajdonítottak a kipréselt gyökér nedvének, mert hajtó, béltisztító hatása már kis mértékben bevéve nyilvánul. *Szorulásnál, vízkórnál,* sőt mint *izzasztó* háziszer, nagyon ajánlható.

A szárított és porrázúzott (pulverizált) gyökérből naponkint kétszer egy késhegynyivel (2 gramm) kell bevenni, vagy két késhegynyi (4 gramm) gyökérport, 3 deci vízben kell főzni és ezt háromszorra, (reggel, délben és este) meginni.

A felaprított gyökérből tincturát is készíthetünk, melyből naponkint kétszer, reggel és estefelé, 12—15 csepp, egy kanál vízben higítva, beveendő.

Külső haszna: Felerészben (1 liter) vízben és felerészben (1 liter) borban, vagy kétrész (2 liter) víz és egyrész borecetben főzött gyökér (1 evőkanállal) kitünő bedörzsölési szer *rühnél* és ehhez hasonló *bőrbajoknál; fogfájás* ellen is használják.

Van az articsókának nemesített kerti faja, mely zamatos turbolya, *kerti turbolya,* olasz saláta (Anthriscus Cerefolium Gartenkorbel) név alatt ismeretes. Szára kopasz, legfeljebb a csomók fölött puhaszőrű. Levelei háromszor szárnyasak: a szeldelt levélkék szeletei

kihegyezettek. Gallérja nincs. A sugarak és rendesen a kocsánykák is aprószőrűek. Gallérkája pillés levélkékből áll. Szirmai fehérek. Termése körülbelül 1 cm. hosszú, igen keskeny. Kellemes ánízsillata és jó ize van. Dél-Európából lett áthozva; jó ize miatt levesbe főzik.

A friss tavaszi turbolyának kipréselt leve kiváló hatású *idült köhögésnél, kezdődő vérhányásnál* és *szűkmellűségnél;* hosszabb időn át használva, jótékonyan hat *hämorrhoidális* bajoknál és *mirigydaganatoknál.* Összetörve, *rákos keményedésnél,* külsőleg alkalmaztatik.

Általbuvó, kereklevelű buvákfű, szingallér (Bupleurum rotundifolium). 15—60 cm. A szár hosszában karcolt. Alsó levelei keskenyedő fővel ülők, a felsőbbek tojásalakúak, kerekdedek, átnőttek. Gallérja hiányzik; gallérkája 3—5 kihegyezett kerekded levélke, melyek az ernyőcskéknél jóval hosszabbak. Hasadó termése hosszabb, mint a kocsány, biborbarna és lazított. Pártája igen kicsiny és sárga. Terem munkált talajon, vetés közt.

Gyógyhatásáról a régiek sokat írnak.

Én a tapasztalatokra hivatkozom. Kis gyermekeknél előforduló *köldökszakadásnál* az összetört levelek a köldökre kötve, jótékonyan hatnak. Szokták még a leveleket borral és liszttel keverve péppé gyúrni és ruha között a gyermek köldökére kötni.

2. *Golyvánál* hasonlóképen alkalmazandó.

3. *Csonttörésnél* forrasztó, a *csúznál* fájdalomcsillapító a hatása, ha a beteg szervre a növény leveleinek porát hintik, vagy a zöld leveleket forrón rákötik.

Bába irefű, bábafű, hasznos földi tömjén-csóba (Bibernece. Pimpinella saxifraga). 20—60 cm. Szára hengeres karcolt, kevés levelű s rendszerint rövidszőrű. Alsó levelei szárnyasak 7—13 levélkével; a kerekded levélkék durván fűrészesek, a felsők kétszer szeldeltek, a legfelsők egyszerűek árformájúak. Ernyője 10—13 ágú; gallérja hiányzik. Pártája fehér; bibeszála virágzáskor rövidebb, mint a magház. Terem szikár mezőkön. A gyökere fehér, erős illatú és édeskés maró izű; aetherikus olajat, cukrot és benzoeolajat tartalmaz.

Hatása: A felvagdalt gyökeret borban, vagy vízben főzve használjuk *tüdőelnyálkásodás, hurut-, gyomor-, hélrenyheségnél, emésztési zavaroknál, vesekőnél.* Oldó, tisztító hatását a tapasztalat mutatja.

Külsőleg használva az arcon levő *szeplők* eltünnek, ha az ábrázatot e fű kifacsart levével mossuk. 2. Jó hatással van a *szemre,* ha levét becsepegtetjük. 3. *Torokfájásnál* a gyökeret vízben főzzük és a gyermek torkát fecskendezzük. 4. *Nyelvszélütésnél* a gyökér rágva, jó hatást idéz elé.

Használati utasítás: 10—30 gr. apróra vagdalt gyökeret forrázzunk le 180 gr. forró vízzel, 2 óra mulva szűrjük le és a folyadékból kétóránként 1 evőkanállal vegyünk be.

Emésztési zavaroknál a gyökér, fehér asztali borban főzve, kitünően hat.

Ha szájöblögetésre, vagy gargarizálásra akarjuk használni, akkor 10 gr. gyökérre öntünk 200 gr. forró vizet és bele teszünk 1 kávéskanálnyi bábafűtincturát. Mint szájöblögetővíz dicséretes.

A tincturát következőképen készítjük. 150 gr. finomra vágott, vagy porrá zúzott gyökeret, 1 liter borszeszben kell áztatnunk és jól elzárva, meleg helyen 8 napig tartanunk, aztán leszűrnünk. Hurutos bajoknál 20—40 csepp, cukorra csepegtetve és bevéve, oldólag hat.

A bábafűből pastillákat is készítenek és azokat *asthmánál, nyelési nehézségeknél, torokgyíknál* használják.

Bablevelű fű, kövérfű, szerelem taplója, varjubab. Sedum Telephium.[152] A varjuhájfélékhez (Crassulaceae) tartozik. 15—60 cm. Hengeres főgyökere, répás mellékgyökereket fejleszt. Levele husos, lapos, csúcsa felé egyenetlenül fürészes, töve felé ékalakban keskenyedő és ép. Mind váltakozva áll. Virágai sátorozó bogernyőben fejlődnek; szirmai biborszinűek. Elterjedt kerti virág.

Használata: Javarészben a növény nedvdús leveleit használjuk és pedig összetörve, külsőleg: *tyukszemre, aranyeres csomókra, égési sebekre* kötve. A levelek kipréselt leve, árpaliszttel péppé gyúrva, táblaolajjal és kámforral vegyítve, fönt érintett bajoknál mint flastrom alkalmazható.

Bajfű, nyelves csodabogyó, csapfű, földi borostyán, lónyelvű fű, nyakcsopja. Ruscus Hippoglossum.[153] A liliom-

félékhez (Liliaceae) tartozik. 50—80 cm. Levélszerű ágacskái bőrneműek, nagyobbak, mindkét végükön kihegyezettek, de nem szúrósak. A hártyás, tűnemű, zöld és nagyobb murva, hónaljában több virága fejlődik. Tenyészik erdőkben, túl a Dunán, Pozsony, Temes és Krassó-Szörény vármegyékben.

Használata: A gyökere porrá zúzva, vízben, vagy a mi jobb, fehér borban főzve, *hólyagbajoknál* hatásos, mert a megakadt vizeletet megindítja. *Mandoladaganatnál* a gyökér főzete jó szájöblögető és gargarizáló szer.

Külsőleg a gyökér és a levél porát, *sebek* tisztítására használják. A port a sebre hintjük.

Orvosi tisztesfű, bakfű, betonika, sebfű (Betonica officinalis). Az ajakosak (Labiatae) rendjéhez tartozik. 30—60 cm. Gyapjas szárán csak egy-két levélpár fejlődik. Levelei hosszúkásak, tojásalakúak és csipkések. Tőlevele rendesen csak kettő van, a melyek hosszúlevelűek, szinesek és mélyen karéjosak. Örvben álló, biborszinű virágai, megszakított szártetőző füzérben fejlődnek. Terem száraz réteken, erdők szélén és száraz legelőkön, a síkságon ép úgy, mint a hegy vidéken.

Használata: Hajdan nagy becsben állott. Antonius Mura, Augusztus császár háziorvosa, 47 betegséget sorol föl, melyekben e növény leveleit és gyökerét sikerrel használta. A friss leveleknek és gyökereknek kissé kellemetlen szaguk van, mely szárítás által elmulik. Ize kesernyés és fanyar, miért is többnyire hársfavirággal vegyítve főzik tejben, *tüdőelnyálkásodásnál, szűkmellűségnél, belső tüdősebesedésnél, gyomorfekélynél,* idült *rheumatismus,* sőt *nyavalyatörésnél* (epilepsia).

Külsőleg is alkalmazzák a fejsebek tisztítására és hegesztésére. A füvet borecetben főzik és a sebeket a főzettel, naponkint 3—4-szer mossák.

Használati utasítás: 16—20 gr. bakfűlevél 10 gr. bakfűgyökérrel vegyítve és 500 gr. (fél liter) vízben, 10 gr. hársfavirággal főzve, aztán megszűrve s színmézzel (1 evőkanál) keverve, 1 nap alatt (minden 2-ik órában, 3 evőkanállal) beveendő. Igy egy hétig.

Bakszakál (bakfű, kakuksaláta, kigyómarást gyógyító fű, réti kecskedísz (Trágopogon). A fészkesek (Compositae) rendjéhez tartozik. 10—18 cm. Alsó levelei keskenyszélesek, a felsőbbek a tövek felé szélesedők és szárölelők, kopaszok, vagy a szárral együtt pelyhesek. A kocsányok csúcsuk felé nincsenek megvastagodva. A fészekpikkelyek száma nyolc, rövidebbek, mint az arany sárga, szélső virágok. Virága reggel nyilik, délelőtt záródik. Termése ötoldalú, apró tüskékkel és csaknem mégegyszer oly hosszú, mint a csöve. Terem az ország minden rétjén, utak mentén, mesgyéken.

Használata: Régibb időkben nagyban használták gyomorbajoknál, ma a Taraxaeum off.-t karolták föl, mert hatásában fölülmulja a régente kedvelt bakszakált.

Ne nyúlj hozzám, engem ne bánts, fájvirág, kisasszony papucsa, rejtike, sárga ibolya (Impatiens noli me tangere). Ne nyulj hozzám-félékhez (Balsamicaeae) tartozik. Szára bütykös, kopasz, ágas és áttetsző. Hosszukás, tojásalakú levelei tompán fürészesek. Virágai sárgák, 3—6-ával többnyire a tartólevél alá hanyatlók. Csészéje többnyire pártaszerű. Az ötszirmú párta szélső 2—2 levele összenőtt. Toktermése tojásalakú. Öt, befelé görbülő lécre hasadva, a magokat szétrugja. Terem az ország hegyvidékeinek forrásos, árnyas erdeiben.

Használata: A balsamina leveleit teának főzve, *gyomorrenyheségnél* és *szorulásnál* használják. *Görcsökkel járó havitisztulásnál* is jótékony hatású. Fájdalomcsillapító hatásánál fogva *opiummérgezésnél* mint ellenszert használjuk.

Külsőleg is használják. A balsamina-gyümölcsöt, lenmagolajban, vagy finom táblaolajban áztatják, aztán együttesen melegítik. 2—3 nap mulva a kipréselt gyümölcs olajos nedve már a *sebek* bekötésére és hegesztésére, a *végbélfájdalmak* csillapítására alkalmas.

Bársonyvirág, szerelemfű. Amaranthus purpureus flos amoris.

Kertekben termesztik. Virága olyan, mint a piros kakastaréjé; van ugyan testszinű, zöld- és kékszinű is. Egyesek

a büdöske, nehézszagú pipitér (Anthemis Cotala) kerti virágot is Bársonyvirágnak nevezik.

Használata: A bársonyvirág levele, virága és magva, teának (cukor nélkül) főzve és naponkint 2 csészével használva, vérfolyást és erős hasmenést szüntet.

Baracklevelű keserűfű, disznóhunyor, ebgyömbér, göcsfű, göcsinda, légyfű, hódos csikszár, vizi bors, vizi hunyor (Polygonum Persicaria). Keserűfűfélékhez (Polygonaceae) tartozik. 30—100 cm. Ágas szára gyakran pirosra van futtatva, minden ágavégén egy-egy virágfüzérrel. Levelei hosszúkásak, lándzsásak, sötét fűszinzöldek, közepén félholdalakú, sötétbarna folttal, viszájok mirigytelenül pontozott. Kürtjei sertésen pillásak. Virágzata élénkpiros, leple és kocsánya sima, mirigytelen. Termése mindkét oldalán lapos, vagy egyiken púpos. Terem árkok mentén, szántóföldeken és vizenyős helyeken.

Használata: A baracklevelű füvet fölváltotta a Mentha aquatica, a mely csipősebb és hatásosabb. A hol még használják, leveleit borban *sebek tisztítására, rákképződményre* borogatásképen alkalmazzák. Vérhasnál is dicsérik.

A régiek a növény közhasznáról is írnak. «1. *Fekélyes lovak* hogy meggyógyuljanak, főzzük borban ez füvet és mossuk gyakran azon borral azokat. 2. A nyereg feltörvén a ló hátát, rakják reá ezen leveleket, használni fog. 3. *Bolhákat* elűzi, ha párnája alá teszi ezeket, ezt magam is haszonnal próbáltam. 4. A lovakat a *férgek* meg nem lepik, ha ezen fűnek friss levével azok bekenettetnek. 5. A *hús* takarják be ez füvel és semmi féreg hozzá nem közelít.» Igy Csapó.

Kerti borága, báránynyelvű fű, burces, dinnyeillat, kerti atracél, kerti ökörnyelv, tetüvirág, ugorkaszagú fű (Borago officinalis). Az egybibeszálúakhoz (Monogynia) tartozik. 30—80 cm. Az egész növény merev szőröktől szurós. Levelei tojásdadok, vagy kerülékesek; az alsók hosszúnyelűek, a felsők kissé lefutók. Virága világoskék, olyan, mint a fekete koriander virága. Portokjai feketék. A Földközi-tenger mellékéről származó növény (melyet Francia- és Németországban

kertekben termesztenek) fiatal leveleiből uborkasalátát, mártást és főzeléket készítenek.

Használata: A fűnek kipréselt nedűjét, vagy főzetjét belső-részek daganatánál; magát a füvet borban főzve, *szívgyengeségnél* és *búskomorságnál* használják.

A vegyészek salétromot állítanak elő belőle.

Borsos varjuháj, bárány- vagy egércsecs, kukac-szuha, kukacfű, sírfű (Sedum acre, Sedum minus). Varjuháj-félékhez (Crassulaceae) tartozik. 5—15 cm. Töve gyepes, szára lecsepült és fölegyenesedő. Apró, hengeres, húsos levelei tojásalakúak, a meddő hajtásokon sokkal sürűbben állanak. Szirmai citromsárgák, aprók. Terem sziklás, szikár, napos helyeken, régi kőfalakon. Sokhelyt ültetik sírokra is; a falon, vagy a fán soká virító koszorút fonnak belőle.

Használata: A fű virágtalan, sűrűn leveles ágait erős nyálkatartalmuknál fogva *hólyagbajoknál* használják. A levelek és a friss szárak kipréselt nedűje *epeömlésnél* kitünő szer. A nedűt mindig *higítva* kell használni. A szárított és porrá zúzott füvet, nyavalyatörésnél is használják, hashajtó, sőt hánytató hatásánál fogva. *Váltóláznál* a nép ma is használja.

Külső haszna: Az összetört friss füvet sebek tisztítására alkalmazzák.

Bazsalyikom (szelid). (Ocimum Basilicum). Ez az általánosan ismert, kellemes illatánál fogva fűszernek is használt és kertekben sűrűn termesztett növény Kelet-Indiából lett idehozva. Sokféle válfaja közül a kisebbiknek van legerősebb illata. Fehér virágja csomóban öszpontosul és az ágak végén fürtöket képez. Vörösbarna kelyhe erősen pelyhes.

A fűnek erős, átható, füszeres illatát érintéskor érezzük. Ize sós és hüsítőleg kellemesen üdítő.

Használata: A gondosan szárított füvet, más illatos fűvekkel *fürdőkre* szokás használni. A magvakból, s az összetört levelekből zsírral, vagy olajjal kenőcsöt készítenek, melyet *ajakrepedésnél* és a *csecsbimbók* repedésénél, haszonnal alkalmaznak. *Szájöblögető* és *toroktisztító* vizet is készítenek a fű magjaiból, leveleiből.

Piros bazsarózsa, pünkösdi rózsa (Paeonia officinalis). Boglárkafélékhez (Ranunculaceae) tartozik. 30—90 cm. Némely gyökere vékony és hosszas répává vastagszik. Levele kétszer háromosztatú. Középső levélkéje lefut a nyélre, háromfelé hasadt, vagy háromosztatú és karéjai hosszúkás lándzsásak. Virága magános, öt vagy sokszirmú. Két alakja van. Egyiknél a levél fonáka fehéreszöld, nem fényes, a virág ötszirmú, vagyis nem teljes — ez a vad bazsarózsa (Paeonia peregima), a mely hazánk délkeleti hegyvidékén szórványosan fordul elő. A másiknál a levél fonáka fényes, a virág teljes, ez a kerti bazsarózsa.

Használata: A bazsarózsának gyökere, viráglevele és magva van használatban. Friss gyökere édeskésen kesernyés és összehuzó erejű. Cser- és keményítőliszten kivül, illó narkotikus olajat is tartalmaz, a mi kábítólag hat. E miatt egyesek, a mérges természetűek közé sorozzák. *Görcsök ellen* sikerrel használható úgy gyermekeknél, mint nőknél, ha havibajukat erős görcsök előzik meg. Leghatásosabb a friss gyökér kripréselt nedűje. *Nyavalyatörésnél* (epilepsia) is alkalmazzák.

A viráglevelek hasonhatásúak. Több cseranyagot, mint keményítőlisztet tartalmaznak.

Használati utasítás: A mozsárba 30—40 magot tesznek, arra 2 deci forró vizet töltenek, s a magvakat a vízben addig törik, míg a víz fehér lesz, aztán megszürik. A léből a nyavalyatöréses gyermeknek 3—4 evőkanállal kell beadni naponkint. *Gyomorgörcsben* szenvedő nők, a bazsarózsa gyökerét porrázúzzák és abból egy késhegynyivel, 1 deci citromvízben feloldva, este bevesznek.

Bécsifű, római nardus, Mária Magdolna-fű (Nardus celtica). Macskagyökérfélékhez (Valerianaecae) tartozik. Alacsony fű, vékony, rövid szárral; levelei hosszasak, sárgásak; virágai is sárgás szinűek; gyökere hegyes és kellemes illatú. Terem Stajerország magas hegyein, nálunk a Kárpátokban.

Használata: A bécsifüvet porrá zúzva *gyomorgyengeségnél* és *hólyagbajoknál* használják. *Izzasztószernek* is bevált.

Használati utasítás: Gyomorgyengeségnél a porrázúzott

gyökérből 1 késhegynyi (2 gr.) reggel, (éhgyomorra) és ebéd után beveendő. Izzasztó és vizelethajtószert nyerünk, ha a porból 2 gr. 2 deci vízben főzünk. A főzet este, langyosan beveendő.

Békalencse, fű, vad, vizi lencse, kácsaparéj (Lens palustris, Lemna minor). Békalencsefélékhez (Lemnaceae) tartozik. Uszó, levélszerű szára kicsiny, 3—4 mm. hosszú; viszásan tojásdad, mindkét oldalán lapos, a vízbefüggő egy gyökérszállal. Terem tócsákban, árkokban az egész országban.

Használata: Sárgaságnál kiváló hatású szer. Külsőleg *májdaganatnál* használják összetörve és a jobboldalra kötve.

Használati utasítás: A békalencse szára, levele és virága forró vízbe teendő és megszűrve, naponkint 2—2 decivel beveendő.

Bolondító beléndek, csalmatok, csábítófű, disznóbab (Hyosciamus niger). Ebszőlőfélékhez (Salanaceae) tartozik. Az egész növény hosszú, ragadó szőröktől bársonyosan molyhos. Levelei tapadók, öblösen fogasak; az alsók nyelesek, a felsők szárölelők. Virágzata leveles, kunkor. Pártája 2—4 cm. hosszú, szennyessárga, violaszinű erezettel, tarka- és violaszinű. A csésze maradó, éréskor 20—25 cm. hosszú s a bögrealakú, fölül kupakkal nyiló, sokmagvú toktermést magába zárja. Terem parlagokon, utak mentén, kertekben.

Minden része kellemetlen, erős szagú, szinte bódító. Nagyon mérges növény. Orvosi tanács nélkül nem használható. Jól mondja egy orvosi könyv: «A beléndekfüvet ki kellene irtatni, mert a gonosz, tudákos emberek leveleivel, magvaival és gyökerével sok kárt tesznek az emberekben».

Réti boglárka, boglárvirág, lángosfű, krajcárvirág, békavirág, sömörfű (Ranunculus acer). A boglárkafélékhez (Ranunculaceae) tartozik. 30—100 cm. Szára, levélnyele és levele odasimuló szőröktől borzas. Tőlevelei, mind sallangokra szeldeltek. Szárán csak az elágazó csomókon van szálas sallangú levele. Kocsányos, hengeres; virága aranysárga. Terméskéje kopasz, rövid és egyenes csövű. Terem kissé nedves réteken.

Mérges növény. Gyökerét porrá zúzva, *fájós, odvas fogra* fájdalomcsillapítónak használják. Ên azonban javasolom, hogy *orvosi* tanács nélkül e növényt senkise merje használni.

Erdei mácsonya, bábatüske, bogáncsvakaró, pásztorvesszeje, paphajgáló tövis, vemes asszony ferdője (Dipsacus fullonum). A mácsonyafélékhez (Dipsaceae) tartozik. 1—2 m. Szára tüskés, levelei ülők, csipkésen fűrészesek, élükön kopaszok, vagy ritkásan tüskések, az alsók és középsők alapjokon szélesen összenőve, kis vályút képeznek, melyben az esővíz sokáig megmarad. Virágzáskor félgömbalakú, virágzata magéréskor hengeresre nyúlik. Pártája halványkék, vagy lila, ritkán fehér. Terem parlagon, utak mentén és erdőszéleken.

Használata: A fű gyökeréből készített tea, *száraz betegségben* sinylődőknek ajánlható.

Még inkább ajánlható külső bajoknál. 1. *Homályos szemeket* tisztít; 2. *sömört* gyógyít a főzetével való testmosás; 3. *rühöt* gyógyít, ha gyökeréből friss irósvajjal kenőcsöt készítenek és ezzel a testet kenegetik.

Bogácskóró, csúcsúdrózsa, gordon, lógordon, szamárlapu (Onopordon Acanthium). A fészkesekhez (Compositae) tartozik. 80— 150 cm. Lefutó levelei széles, tüskés szárnyakat képeznek a száron. Levelei öblösen fogasok, vagy szárnyasan hasadtak, igen tüskések, pókhálósan és sűrűn molyhosak. Fészkei nagyok, gömbösek; virágai biborszinűek, fészekpikkelyei szétterzedők. Terméskéje négyszögletű, bóbitája mégegyszer olyan hosszú, mint a termés. Terem parlagon, utak szélén mindenütt az országban.

Használata: A fű gyökere gyomorerősítő és vízhajtó hatásánál fogva teának főzve, használtatik *gyomorgyengeségnél* és *trippernél.* A teából naponkint 2 csészével (1—1 deci) elegendő. *Görcsnél* is hatásos.

A fűnek, friss leveleiből kisajtolt nedűjét, rákképződménynél és bőrbajoknál alkalmazzák.

Málna szeder, boldogasszony csipkéje, erdei szederhimpér, málnafa (Rubus Idaeus). A rózsafélékhez (Rosaceae)

tartozik. 50—150. Szára két évig él; tüskés, bókoló. Levele szárnyas, viszája fehér molyhú. Fehér virágai szártetőző fürtben fejlődnek. A csésze karéjai a termésen visszagörbülnek. Gyümölcse számos apró, husos terméskéből van összetéve; kellemes izű, piros és bársonyos; érett állapotában a vacokról leválik. Hazánk hegyvidéki erdeiben közönséges. Irtásokban nagy területeket foglal el.

Használata: A gyümölcsnek kinyomott levét, *forró lázban* szenvedőknek, *hüsítőszer* gyanánt adják 1—1 kis pohárral, mert a lázat csillapítja és az ellankadt szervezetre üdítőleg hat.

Külsőleg *torokfájásnál* gargarizálásra használják a leveleknek megfőzött és megszűrt levét. E fűnek sűrűn megfőtt lugleve, hajfeketítésre alkalmas.

Kerek repkény, folyófű, földi borostyán, katonapetrezselyem, kerek nátrafű, macskatök, pokolvarfű (Glechoma Hracea). Az ajakosak (Labiatae) rendjéhez tartozik. Szára lecsepült és gyökerező. Hosszúnyelű levelei vese- vagy szívalakúak, csipkések. Örvei 2—6 virágúak. A csésze fogai kihegyezettek. A párta a csészénél háromszorta hosszabb, lila, ritkán rózsaszinű. Terem gyepeken, utak, árkok szélén az egész országban.

Használata: A kerekrepkény leveleiből erős teát készítenek és abból naponkint 2 csészével (1—1 deci) *tüdőbajosoknak, sorvadásoknak* ajánlanak. *Vérhányásnál* is kitünőnek bizonyult. *Fövenyesedésnél* is használják.

Használati utasítás: E fűnek leveleit virágzás után — júniusjúliusban — kell szedni és árnyékos helyen szárítani. 1 csésze teára elég 3 gr. *Bőrkeményédésnél* borogatásnak használják a megfőzött, vagy forrázott leveleket.

Repkény borostyán, erdei szárcsa, fárafutó borostyán (Hedera arborea, Hedera Helix). A borostyánfélékhez (Araliaceae) tartozik. Szára a mellékgyökerekkel fákra kapaszkodik, vagy sziklákat lep be, sokszor pedig csak a földön kúszik. Levelei bőrneműek, örökzöldek. Virágzata fürtösen elhelyezett ernyőcskékből áll. Szirmai tojásdadok, zöldes-

sárgák. Virágai mézillatúak. Termése gömbölyű fekete bogyó, mely csak a következő év tavaszán érik meg.

E növényről írják, hogy Indiából Görögországba lett átplántálva, honnét egész Európában elterjedt olyannyira, hogy erdőkben és kertekben egyaránt honos.

Használata: A levelek porát a *nyavalyatörés* eseteiben, gyermekeknél a *sorvadás* ellen használják. A porból elég 1 késhegynyit beadni.

Külső haszna is van, a mennyiben sok helyütt a leveleket sebekre kötözgetik. *A hogyók ártalmasok, hánytatónak* alkalmasak.

Télizöld meténg, körvény, billény, boncs, erdei puszpáng, földi borostyán, szászfű, myrtus koszorú (Vinca minor). Meténgfélékhez (Apocynaceae) tartozik. Lecsepült szára gyökerező, átellenesen álló levelei rövidnyelűek, kerülékesek, bőrneműek, fölül kiemelkedő erekkel, örökzöldek. Pártája égszinkék, ritkábban halványkék, vagy rózsaszinű; csöve rövid, rónán elterülő karéjai csonkítottak. Van két magháza közös bibeszállal. Terem árnyékos erdőkben, az ország minden hegy- és dombvidékén. Ültetik kertekbe és koszorút fonnak belőle.

Használata: Az örökzöld leveleknek és ágaknak fanyar, kesernyés izük van és mivel meglehetős cseranyagot tartalmaznak, összehuzó és izzasztó hatásuknál fogva *vérhas, vérfolyás, torokgyuladásnál* használják. Franciaországban az *anyatej* csökkentésére használják a gyermekeket elválasztó nők.

Használati utasítás: A friss leveleket és ágakat meg kell főzni és a lét a beteggel (naponkint 2 csésze, 1—1 deci) megitatni. *Torokgyuladásnál, torokgyiknál* a főzetet hidegen, gargarizálásra kell használni. A friss levelek és ágacskák kipréselt nedve, gyapotra csepegtetve és az orrba téve, *orrvérzést* szüntet.

Az örökzöldnek közhasznáról is tesznek említést. A kinek *bora* zavaros és nem tisztulhat meg, fejtse le más hordóba, adjon bele örökzöld levelet, verje be a csapot és hagyja így állani 5—6 napig. A bor megtisztul. Probatum est.

Buzavirág, égi virág, kék virág, vad pézma, imola (Centaurea Cyanus). A fészkesekhez (Compositae) tartozik.

Az egész növény szürke, felső és középső levelei szálasok, épek, az alsók azonban hasogatottak. A hosszában eres fészekpikkelyek függelékei nem futnak le, vagy ha lefutnak alig láthatók. Virágai lilássötétkékek. Terem vetés között az egész országban.

Használata: A buzavirág összezúzott, friss leveleit *szemgyuladásnál,* borogatásnak használják. Kellemes, hűtő hatása van.

Festőbuzér, festőgyökér, pirosító (Rubia tinctorum). A galajfélékhez (Rubiaceae) tartozik. 30—100 cm. Szára négyélű, a végeken fogacskáktól érdes. Alsó levelei négyével, a felsők hatával állanak, övben tojásdadok, hosszúkásak. Laza fürtben álló virágai zöldesszinűek; pártája rendesen ötmetszetű; bibéje buzogányalakú; termése fekete. Terem hazánk déli részében, helyenként elvadulva.

Gyökere három festéket tartalmaz: alizarint, purpurint és xanthint. Régente nagyban termesztették, különösen Hollandiában és Sziléziában. Manapság az alizorint olcsóbban állítják elő, azért e növény termesztése is abbamaradt.

Használata: Sebeknél a gyökér porát, vagy főtt vizét használják.

Széleslevelű gyékény, bodnározó gyékény, buzogányfű, kókabot (Typha latifolia). A gyékényfélékhez (Typhaceae) tartozik. 1—2 m. Tarackot fejleszt. Tövén hüvelyes levelei szálasak és igen hosszúak. Virágai igen tömött, (15—30 cm.) torzsaszerű füzérben fejlődnek, még pedig, a felső részben vannak a porzós virágok, az alsó részben a termősek. Az utóbbiak hegyükön barna, puha szőrrel vannak körülvéve. A sárga porzós virágok elvirítás után lehullanak. Terem álló és lassan folyó vizek mentén az egész országban.

Használata: Ennek a növénynek finom barna pelyhét, *olajjal* (Oleum Olivarum), vagy zsírral összekeverve, *égesi* sebek bekötésére használják.

Egyebekben csak közhaszna van. A szegények vánkosukat töltik meg friss pelyhével; a bodnárok s a pintérek hordók összefoglalására használják.

Csabaire vérfű, csabagomb—ire—isme, dinnyeszagú fű, gombos fű (Sanguisorba polygama). A rózsafélékhez (Roseaceae) tartozik. 30—70 cm. Szára kopasz. Levele 9—17 levélkével szárnyas. Virágzata gombos vagy hengeres, zöldes, napos törzse oldalán bíborral befuttatva. Felső virágai termők; a középsők gyakran kétcsúcsuak, az alsók porcosak. A porcos virágok sok porzójuak, sárga portokjaik hosszan kilógnak. A termő virágnak két bibeszála van, bibéje ecsetszerü. Termése 4—5 mm. átmérőjű; négy hártyás éle van, lapjai erősen ránczoltak. Terem napos, szikár helyeken, főleg hazánk déli felében.

Közeli rokona a *zöld vérfű* (Porterium Sanguis orba), melynek szára és gyökere majd mindig szőrös, csak felső részében kopaszodó; termése nem ráncolt, éle nem hártyás.

Használata: A fűnek úgy levelei, mint gyökere a legrégibb idők óta nagy becsben állanak, és *vérhasnál, véres vizeletnél, hasmenésnél, vérhányásnál, külső vérzéseknél* hatásosan és eredményesen használtatnak.

Használati utasítás: *Vérhasnál* a fűnek leveleit vörös borban főzik. (2 gr. levél egy deci borban főzendő.) Ugyanígy használandó hasmenésnél. Reggel, este kortyonkint egy csészével beveendő. Vérhányásnál a gyökér *porát mézzel* vegyítve használják. Négy kávés kanállal a mézes porból, egy napra elegendő.

Külső vérzéseknél vagy a leveleket rakjuk, vagy a gyökér porát hintjük rá, a sebes helyre.

Régi, büzhödt, fekélyeknél és *ráknál* hasonlóképen járunk el.

A Csabaire-fűnek *közhasznáról* a következőket olvasuk: «1. a nagyobb Csabaire-füvet saláta gyanánt eszik; 2. borba is teszik, melytől igen egészséges és jóizű itallá válik az; 3. a lovakban levő férgeket, azaz gilisztákat a fű megöli, mint a szénájuk közé tévén azt, mint pedig abrakjuk közé összevagdalva kevervén azt és mint italukban hányván a füvet, melyet Tabernae montana is gyakran ily hasznosnak lenni, maga tapasztalása szerint bizonyít.» (Dr. Csapó.)

Ugyanő a fű elnevezésére nézve, a következőket írja: «Az fű pedig minéműű hathatós sebeket gyógyítóerejű légyen, és miért nevezetik Csába Ire-fűnek, megtetszik a következendőkből: tudniillik: Csába, magyar régi királya, Attila királynak Honorius császár leányá-

tól született kisebbik fia, édesatyjának halála után, midőn az ő két testvérjeivel az ország elosztása iránt meg nem egyezhetett volna és a magyarok is meg nem akarának egyezni, nagy hadakozás és kemény ütközet támadván közöttük az országban, tizenötezer magyar hadi ember mindegyig sebben esett: de ezen fűvel való kötöztetés és egyéb formában való orvosoltatás által mindnyájan megépültenek, a honnét azokra nézve mind a mai napig Csába-fűnek hivatik, a régi magyarok pedig Chaba Irének nevezték, mert Chaba király akkor maga maradt meg életben a föntnevezett magyar sereggel.»

Apró csalán, árva csalán (Urtica urens). Csalánfélékhez tartozik (Urticaceae). 20—60 cm. Levelei tojásdadkerekek, egyformán és durván fűrészesek. Az egész növény merev csalánozó mirígysertékkel (fulánkszőrszállal) van megrakva. Minden levél hónaljában ered hét virágfűzér, melyeken a porzós termővirágok keverten állanak. Fűzérkéi rövidebbek, mint a levél nyele. Terem mindenütt az országban.

Az apró csalánon kívül, van még *nagy csalán* (Urtica dioica), mely tarackot fejleszt és az égető mirígyszőrökön kívül, még egyszerű szőrökkel is bir. Alsó levelei szives tojásdadok, kihegyezettek, durván fűrészesek.

Használata: Mindkét csalánfaj gyógyerővel bir. Vértisztító, oldó, vizelethajtó hatásánál fogva már a legrégibb időkben *mellbajoknál, vérköpés, aranyeres bántalmak,* vesebaj és sárgaságnál használták. Szerves tartalma nagy. Ujabb időkben kiváló orvosok figyelmét vonta magára, a kik *bőrkiütéseknél, hólyagosodásnál* sikerrel alkalmazták.

Hasznásati utasítás: A friss levelek kipréselt nedüjét *orrvérzésnél, vérköpés, vérhányás* és *vérfolyásnál* kell használni. A levelek vízben főtt leve *vese-* és *tüdőbajoknál* kitünő hatásúnak bizonyult.

Külsőleg is alkalmazzák; zsibbadt tagokat, csalánnal kell ostorozni és élénkebbek lesznek. Köszvénynél is alkalmazható.

Fehér árvacsalán, peregtető (Lamium album), az ajakosak (Labiatae) rendjéhez tartozik. 30—60 cm. Tarackot hajt. Levelei hosszukás tojásalakúak, hihegyezettek és élesen fűrészesek. Pártája fehér vagy sárgásfehér; alsó ajkának alapja zöldesen foltos, belsejében ferde szőrvonal húzódik

végig. Terem kerítések, árkok, vizerek mentén az egész országban. Az alföldön ritka.

Használata: A fű kelyhéből kiszaggatott fehér virágoknak, nyálkás-édeskés izük van és azért *tüdőhurut, köhögés* és *rekedtségnél,* teának főzve használtatnak. A frisshajtású levelek is hatásosak a föntemlített bajoknál.

A virágoknak koncentrált főzetét, (decoctum) némely országban *a nők, fehérfolyás ellen* használják. Sőt az amenorrhoénél is hatásosnak bizonyult.

Golyvás emberek e fű teájával élnek és hatását dicsérik.

Csomós görvélyfű (barna gyökér, bodzaseresznye, disznóterjék, fekete cseresznye, csalán vagy bodzafigefű, fekete csalán, sutyfű, torokgyikfű, álarcfű vagy virág (Scrophularia nodosa). A tátogatókhoz (Scrophulariaceae) tartozik. 60—125 cm. Szára négyélű, de élei nem hártyásak; kopasz, legföljebb a virágzata mirigyes. Levelei hosszúkás tojásalakuak, kétszer csipkések. Virágai laza bugában fejlődnek; olajzöldek, hátukon barnák. A csészefogak keskeny, hártyás szélüek. Terem erdők szélén, árkok mentén mindenütt.

Használata: A levélnek s a gyökérnek kellemetlen szaga és undorítóan erős, fanyar ize van. A gyökérfőzetet már a legrégibb időben haszonnal alkalmazták *bőrkiütéseknél, csomósodásnál, bőrkeményedésnél.* A köznép is régóta használja az erős főzetet *rákbajnál, mirigydaganatoknát* és különösen *rühnél.* Külsőleg alkalmazva, erősen tisztító hatása van. *Belső sebeknél* mint tea, sikerrel van használva.

Közönséges cámoly. Cámoly, galambvirág, geleszta-fű, gangabugya, harangláb, harangvirág, saskeselyű fű (Aquilegia vulgaris). A boglárkafélékhez (Ranunculaceae) tartozik. 20—50 cm. Levelei szárnyasak, kétszer hármas-águak, levélkéi kerekdedek, háromkaréjúak és csipkések. Virága sötétkék, ritkán rózsaszinű vagy feketés viola. Csészelevelei hosszukás tojásalakúak; a párta hosszú sarkantyúja kampósan be van görbítve. Terem köves domblejtőkön, hegyi réteken, hazánk északi és kelet hegyvidékén. Kerti virág, de sok helyen elvadul.

Használata: E fűnek úgy magvait, mint leveleit használják. A magvakat összetörve és vízben főzve, (esetleg borban is) *himlőnél* és *vesebajnál* sikerrel lehet használni. A levelek hatása gyengébb. Külsőleg is alkalmazzák; *torokgyulladásnál, mandoladaganatnál* és *büzös szájnál* e növény magjának erős főzete kitünően bevált.

Közönséges orbáncfű. Csengőfű, csengőlinka, lyukaslevelű fű, patikai csengővirág, vérfű (Hypericum perforatum). Az orbáncfűfélékhez (Guttiferae) tartozik. 30—60 cm. Szára kétélű; levelei kerülékesek, hosszukás tojásalakúak vagy keskenyszálasak; átlátszóan pontozottak. Virágzata sokvirágú bogernyő. A csészelevelek kihegyezettek, még egyszer akkorák, mint a termés, szélük pedig kopasz. Szirmai aranysárgák. Terem mezőkön, sziklás, cserjés lejtőkön, ritkás erdőkben az egész országban.

Használata: A növénynek virágját és magvát használják, *vesebajnál, belső sebeknél, vérfolyásnál.* Egyes vidéken a frissen szedett levelekből készített erős főzetet *gilisztás* gyermekeknek szokták beadni.

Használati utasítás: A frissen szedett virágoknak összehúzó, fanyar izük van. Jól szárítva, sárga színt nyernek; kevésbbé illatosak, de izük erősen kesernyés. Tapasznak, flastromnak készítve, *égési sebeknél* kitünő eredménnyel használják. A régiek e növénynek közhasznáról is tesznek említést. Így olvasom, hogy a fű leve a lovaknak beadva, a *férgeket* elpusztítja; ugyanezt a hatást lehet elérni, ha e füvet a lovak szénájába, vagy az abrak közé keverik.

Sarlós gamandor, ezerlevelű fű, fodorka, kis cserlevelű fű, sarlófű, szénakék, tarorja, zsuzsánka (Teucrium Chamaedrys). Az ajakosok féléhez (Labiatae) tartozik. 10—30 cm. Szára tövön ágas. Levelei ékformán nyélbe keskenyedők, szélük bevagdalva csipkés. Bíborszinű virágai 4—6-ával örvösen állanak. A csésze rendszerint pirosas. Terem sziklás, szikár helyeken, gyepükben, kivált meszes talajon az egész országban. Az Alföld lapályain ritka.

Használata: E növénynek leveleit, friss hajtásait, sőt a friss levelek kipréselt nedüjét *sápkórnál, vizi betegségnél* és *köszvénynél* használják.

Használati utasítás: *Sápkóros, vérszegény, dagadt arcú* leányoknak a füvet (4—8 gr.), 2 deci bor, 2 deci vízben kell megfőzni és azt velök egy nap alatt megitatni. *Vízkórosoknak* a kipréselt nedűből egy kávéskanállal adandó be. *Köszvényeseknek* a fűnek főzetje melegen nyujtandó.

Jegyzet: Az igazi cserlevelű fű (Chamaedrys vera) kősziklákon és sziklás hegyek oldalain terem. Levelei fényesek, virágja keztyűformájú, vöröskés. A cserlevelű fű a *méhet* tisztítja s így a nőt sok nyavalyától megóvja. A cserlevelű fűnek egyik válfaja az ú. n. nagyobb cserlevelű fű, sarlósfű, bibinella (Peucricum maius), melynek leveleit és friss ágait összeszedik és teának főzve *végbélbajoknál, sárgaságnál,* hosszadalmas *tüdőhurutoknál,* valamint rendetlen havibajból eredő *sápkórnál* mézzel vegyítve, sikerrel beveszik. Mint *sebtapasz* Németország délvidékén kitünő hírnek örvend.

Közönséges cékla (Beta vulgaris). A libatopfélékhez (Chenopodiaceae) tartozik. 50—100 cm. Gyökere húsos. Szára barázdált. Tőlevelei hosszúnyelűek, szíves tojásdadok; szárlevelei hosszúkás lándzsásak. Virágai aprók, 3—5 van egy csomóban és a csomók hosszú leveles fűzérben, a maradó lepel megkeményedik. Van számos fajváltozata; legnevezetesebbek: a sovány cékla, melynek levélgerincét spárgának használják s csak helyenkint termesztik; a burgundi cékla vagy répa, melynek vastag, részben a földből kiálló répája, kitünő takarmány; a vörös cékla, mely hús mellé salátául szolgál s a mellyel festeni is szoktak; a cukorcékla, vagy cukorrépa tulajdonképen nem külön alak; több fajváltozatot képez s ha cukorgyártásra termesztik, cukorrépanévvel jelölik; kitünő takarmány.

Használata: A céklát egyáltalában *székrekedésnél* és *sorvadásnál* szokás használni. Ez utóbbinál, hűtő hatása miatt kedvelik.

Külsőleg is alkalmazzák; *hólyagképződésnél* és *gyuladásos bőrkiütéseknél* kitünő hűtőszer.

Csillaggerepcsin, békaterjék, kék csillagfű, csillagvirág, mellaparti gerepcsény, ősz csillaga, szikcsillag. Vurgilius aster (Aster Amellus). A fészkesek (Compositae) fajához tartozik. 30—50 cm. Az egész növény apró, merev szőröktől

érdes. Apró levelei viszás tojásalakúak, kissé csipkések, a felsők hosszukás lándzsásak és épszélűek. Kevés és nagyfészkű. Fészekpikkelyei lekerekítettek, kissé elállók. Nyelves virágai liláskékek, a csövesek sárgák. Terem napos, köves helyeken, szőlők körül, az északi Kárpátok déli lejtőitől szórványosan a dombvidéken.

Használata: A növény összetört gyökerét csak külsőleg használják, *veszett ebmarásnál* és *torokdaganatnál.* Megjegyzendő, hogy a veszett ebmarásnál elsősorban a mérget kell fölszivatni és csak azután a növény porát a sebre hinteni.

Orvosi csikorka, innyújtó fű, Isten kegyelme, kegyelemfü, réti csikorgófű (Gratiola officinalis). Tátogatók (Scrophulariaceae) faja. 8—30 cm. Tőkéje terjedő, ágas; szára fölálló, rendszerint ágatlan, felső részében négyélű. Levelei lándzsásak, nyeletlenek, fűrészesek, esetleg — kivált az alsók — épélüek. Virágai a levelek hónaljában vannak; a párta csöve élénk sárga, hátsó oldalán barnás karimája, fehér vagy vöröslila. Terem árkok mentén, vizenyős réteken az egész országban.

Használata: E fű leveleit és zsenge ágait virágzás előtt, junius vége felé, vagy julius elején kell szedni. Erősen kesernyés izük van; hatásuk ***hajtó, sőt hánytató.*** Ezen tulajdonságánál fogva e füvet a mérgesek közé sorozzák. Az óvatosság tanácsos, mert nagyobb adagban élvezve, teának főzve s így bevéve, fájdalmas hasmenést okoz.

Vízkórnál borban főzve és napokint egy-két decis csészével bevéve, sikerrel jár; *giliszták* ellen is ily módon használható.

Külsőleg is alkalmazható az ú. n. *vízfejüeknél.* A zöld fűnek leveleit összetörjük és a fejre rakjuk. *Sebek* tisztítására hasonló módon alkalmazható.

Jegyzet: Határozottan kijelentjük, hogy e növényt a fentérintett betegségeknél belsőleg csakis a legkisebb (2—3 gr.) adagokban, 3 deci vízben szabad főzni. Orvosi tanács kikérendő.

Négylevelű varjúszem, csillagfű, csillárfű, ciklár, farkasszőlő, rókaszőlő, négylevelű csilla, párizsfű (Paris quadrifolia).[68] Liliomfélék (Liliaceae). 15—45 cm. Szára egyszerű, rendszerint négy örvösen álló, kerülékes vagy viszás tojás-

alakú levéllel és egy szártetőző zöld virággal. A maradandó lepel sallangjai vízszintesen elállók; a négy külső 2—3 cm. hosszú és csészeszerű, a négy belső sokkal keskenyebb és inkább pártanemű. Kékesfekete bogyója nagyüregű, héja ráncolt. Terem árnyas erdőkben, nyirkos cserjésekben, hazánk minden hegy és dombvidékén.

Használata: Úgy az újabb, mint a régi orvosok közül sokan a mérgesek közé sorozzák. Mi belső használatától eltekintünk s csak külső használról teszünk említést.

Külső haszna: E növénynek összetört zöld leveleit *rákos képződménynél,* vagy mérges természetű, ú. n. tüzes *daganatoknál* borogatásképen sikerrel alkalmazhatjuk.

Palackféreg-fű, csimárzfű, (Xyris spatula foetida). Iris foetida. Ezen fűnek levelei hosszukásak, kétélű tőralakúak s ha kezeink között dörzsöljük, büdösek. Virága karmasinszinű, gyümölcse akkora, mint egy borsószem és piros. Terem réten és erdős helyen.

Használata: A növény gyökere porrá zúzva (két gr., két deci borecettel keverve) *golyvásnak* ajánlható. *Lépdaganatnál* is használható a fű levele, vízben főzve.

Külső használról csak annyit írhatunk, hogy kifacsart leve *sömörnél* és mérges *bőrkiütésnél,* tisztítólag, gyógyítólag hat.

A régiek írják, hogy a fű erős, forró főzetje *poloskát* és *svábbogarat* irt.

Seprőcirok, tatárköles (Sorghum vulgare Pers). 1—2·5 méter. Levelei szálasak, 1—2 cm. szélesek, Bugája terebélyes, 2 dm. hosszú is lehet. Kalászkái viszás tojásdadok; a kétivarúak pelyvái puhaszőrűek. A porzós kalászkák csak egy pelyvájúak és igen rövid kocsányúak. Kelet-indiai növény, melyet nálunk főleg kukoricaföldek szélére vetnek.

Használata: E növénynek csak magvait szokás használni *vérhasnál* és *fehérfolyásnál.*

Használati utasítás: A magvakat megtörve vízben főzik és a léből naponkint (1—1 deci) két csészével vesznek be. Sokhelyütt tojásfehérjét is tesznek a vízbe, hogy *vérhasnál* sikeresebb legyen.

Közhasznát is emlegetik, a mennyiben a megőrölt magvakból lisztet készítenek és árpa- vagy rozslisztel keverve, kenyérsütésre használják. Tyúkokat és galambokat e magvakkal szokás hizlalni.

Kerti ciprusfű (Cupressi herba, Artemizia abrotanum). Kis-Azsiában és Dél-Európában ismeretes növény. Szürkeszinű, alacsony fácskaformájú, szagos fű. Az ágak tetején apró székfűvirágokhoz hasonló, erősszagú virágai vannak. A fészkesek (Compositae) rendjéhez tartozik. Levelei vagy egészen kopaszok, vagy kevéssé pelyhesek.

Használata: E növény levelei és virágjai átható fűszeres citromos szaguknál és erősen maró, gyengén kesernyés izüknél fogva közkedveltségnek örvendtek mindazoknál a bajoknál, melyeknél az ürmöt szokás használni. A levelek sok cseranyagot tartalmaznak, miért is általános *elgyengülésnél, emésztési zavaroknál, altesti bajoknál, sápkórnál, sárgaságnál* teának főzve, sikeresen használtatnak. A régiek a növény magvát *szűkmellűségnél* és *altesti bajoknál* alkalmazták. Ujabb időkben *fehérfolyásnál* veszik igénybe.

Használati utasítás: A levelekből és a virágzó ágakból 5 grm. 3 dc. vízben, teának főzendő s a főzet egy nap alatt háromszorra, langyosan beveendő.

Külsőleg a növény erős főzetét *hajhullás* ellen is használják, megmosván azzal a fejet, naponkint legalább kétszer-háromszor.

Csombormente, bolhaölő fű, csomborpólé, köszvény vagy oláhmente, poláj, pólémente, putnokfű (Mentha Pulegium). Ajakosok (Labiatae). 10—30 cm. Szárának töve lecsepült és gyökerező; rendszerint tőtől virágos; pirosas lila virágai számos, gazdagvirágú, csomós örvben fejlődnek. Csészéjük hengerestölcséres, árkolt, kétajkú; a felső csészefogak a termés érésével visszagörbülnek; a termés a csésze torkának szőrkoszorújától zárt. Terem homokos, kissé nedves, árteres, néha sovány mezőkön, helyenkint igen nagy mennyiségben. Az északi vármegyékben hiányzik.

Használata: A növény hatását különösen dicsérik *székrekedésnél, fulladozásnál és elmaradt havibajnál.* Ez utóbbi esetben a csombormentét 4 deci vízben kell főzni és abból reggel és este 2—2 decit

kell meginni. *Fulladozásnál* a fűnek főtt levébe, egy kanál mézet keverünk.

Torzsika boglárka, csipős szirontók, csomorika, égető boglárka, farkasnevető fű, istárj, libadöglesztő, méhek nevetése, sebesítő fű, torzsika, vizi méreg (Ranunculus sceleratus).[177] Boglárkafélék (Ranunculaceae). 15—60 cm. Szára ágas, sokvirágú, csöves, egészen kopasz, vagy felső részében a kocsányokkal együtt odasimuló szőröktől érdes. Levelei kissé húsosak. Az alsók hosszúnyelűek, tenyeresen 3—5 karéjuak, szélük bevagdaltan csipkés; a legfelsők nyeletlenek, hármasak, keskeny, lándzsás, épszélű szeletekkel. Apró virágai sárgák; csészéjük visszafejlett. Apró terméskéi hosszú, hengeresre nyúlt vackon fejlődnek. Terem pocsolyákban, árkokban az egész országban. Igen mérges.

Használata: Óva intek mindenkit a fű belső használatától, mert *ideg-* és *izomzsugorodást* idéz elő s rövid idő alatt halált okoz.

Külső haszna: Golyvánál és *aranyérrekedésnél* az összetört fű, külsőleg borogatásnak alkalmazva, hatásos.

Derece veronika, vizi pólé, vizi vagy téli saláta, vizi deréce (Veronica Beccabunga). Tátogatók (Scrophulariaceae) faja. 15—60 cm. Töve lecsepült, csomóin gyökerező. Szára hengeres, húsos. Levelei rövidnyelűek, kerülékesek vagy hosszúkásak, aprón fűrészesek, vagy csaknem épek; csúcsukon tompítottak. Laza fürtjei a levelek hónaljában állanak. Virágai égszinkékek, ritkán fehérek. Termése kerekded, fölfuvódott. Az egész növény kopasz. Terem vízparton, nedves réteken az egész országban.

Használata: A növényt sós, kesernyés íze miatt az elsőrendű saláta közé sorolom, mert *vértisztítólag* és a belekre erősítőleg hat. *Sárgaságnál,* kezdődő *vízkórnál,* akár mint saláta, akár mint erős főzet, mindenkor eredménnyel használható. Erről a növényről írja egyik régi orvosunk, hogy a *Skorbutot,* vagyis a vérnek romlottságát megszünteti, a ki annak levét naponkint issza. Utasítása következőképen hangzik: «Vérnek rothadtságát és sós forma voltát (Scorbutus),

mely miatt az ember egész külső teste, belől pedig szája, inye, foltokkal, fakadékokkal és sebekkel szüntelen telve, ez a fű kiváltképen helyrehozza és megjobbítja ily formában: vegyen ilyen ember két maréknyi ily zöld füvet, főzze meg tejsavóban két itcében, vagy inkább mikor forrni kezd, vesse belé, igyék ebből napjában háromszor 1—2 üvegpohárral, kontinuálván ezt így egynéhány hetekig és meggyógyul. A kinyomott fűnek levét is használatos ezen nyavalyánál inni». Dr. Csapó.

Vizi kocsord, disznókömény, erdei vadkömény, kénköves gyökér, kemény mézfű, posványderezle, szoristráng (Peucedanum officinale). 80—120 cm. Szára csöves, szegletes és barázdált. Levele szárnyas, négy és többszörösen 1—3 mm. keskeny sallangokra szeldelt. Ernyője nagy, ágai érdesek. Gallérja és gallérhéja soklevelű, hártyásszélű levélkékkel. Pártája fehér vagy pirosas. Terméskéi 4—5 mm. hosszúak; középen erősen kidomborodók. Terem nedves réteken, vízerekben, szórványosan az egész országban.

Használata: A növénynek külsőleg fekete, belül sárgaszinű gyökere gyantás tejnedűt tartalmaz, melynek friss állapotban kellemetlen, undorító, kesernyés íze van. A belekre és a tüdőszervre izgatólag hat, miért is *bélrestségnél* és *asztmatikus* tüdőbajnál sikerrel használható. *Női bajoknál, hiszterikus görcsöknél* is dicsérik hatását. A friss fű kifacsart leve *torokgyikot* gyógyít.

Használati utasítás: Az apróra vagdalt gyökeret (egy evőkanállal 3 dc. borban, esetleg vízben) meg kell főzni és a beteggel egy nap alatt megitatni.

Különös haszna: Régi elhanyagolt sebekre a fű gyökerének erős főzetét alkalmazzák, még pedig úgy, hogy a főzetbe vattát mártanak és azt a fájó sebre rákötik. Ezt naponkint 4—5-ször kell megismételni, hogy a seb megtisztuljon és behegedjen. Probatum est.

Sárga dinnye (Cucumis Melo). Tökfélék (Cucurbitaceae). 1—2 m. Szára heverő, kacsos. Levélkaréjai lekerekítettek. Virága sárga. Termésének alakja különböző, de inkább gömbölyű; sima vagy hosszában árkolt, gerezdes; héja többnyire recézett; húsa sárga, fehér-zöldes vagy piro-

sas, édes és füszeres zamatú; hüsítő. Indiából származik; helyenkint nagyban termesztik.

Használata: Szerintem a zöldbélű dinnyét *vérsűrűsödésnél, lázas tüneteknél és vesebajnál* jó használni. Forró nyári napokon üdítőleg hat. Egyesek szerint *álmatlanság* ellen is ajánlható.

Az ú. n. *görög dinnye* (Cucumis anguira) hasonhatású.

Közönséges dohány, muskotály dohány (Nicotiana Tabacum). Ebszőlőfélék (Solanaceae). 1—2. m. Az egész növény rövid mirigyszőrőktől ragadós. Levelei lándzsásak, hosszan kihegyezettek; az alsók a szárra futók. Virágzata terebélyes, végálló és hónalji bogas kunkorokkal. Csészéje hengeres, háromszögűen lándzsás, kihegyezett fogakkal. A párta rózsaszinű, csöve hosszú, felfuvódott; termése tojásalakú.

A botanikusok a dohánynak kétféle neméről beszélnek, melyek mindegyike úgy erőre, mint izre és zamatra különbözik. Ez Amerikából importált növény, melyet 1560-ban Nicotius, II. Ferenc francia királynak lissaboni követe, honosított meg Franciaországban, a honnét a többi európai országok csakhamar átvették.

Belső használról nem beszélhetünk, mert mindenki tudja, hogy a dohány akár szárazon, akár zölden bevéve, halálos végű vérhast okoz; ha füstjéről vagy poráról beszélünk, azt kell megjegyeznünk, hogy ez egyike azoknak a növényeknek, a mely soknak árt, de senkinek se használ. Az *elnyálkásodásban* szenvedők, nyálkaoldó hatása miatt használják, mások szokásból, a nélkül, hogy szervezetükre való hatásáról meggyőződni szeretnének. A dohányzás ártalmas vagy hasznos voltáról értekezni annyit jelent, mint a falra borsót hányni, mert e tekintetben még a nyolcéves gyereknek is megvan a maga nézete, a melytől nem tágít. (A tiltott gyümölcs édes.)

Külsőleg *sebeknél* és *daganatoknál* alkalmazható. Meg kell jegyeznem, hogy ilyen esetekben a leveleket össze kell zúzni, vagy vízben áztatva a sebekre kötni.

Közhaszna: A száraz dohánynak főtt vizét rühes tehenek és más állatok mosására, sőt az ú. n. *levéltetű* pusztítására is használják.

Csipkerózsa, bicskefa, ebcsipke, parlagi vagy vadrózsa, tüskefa (Rosa canina). Rózsafélék (Rasaceae) 2—3 m. Ágai rendesen ivalakban görbülnek; tüskéi tövön laposak, hegyük rendszerint horgas. Levelei 5—7 levelkéjüek, fűrészesek, kopaszok, legfeljebb a főerükön van (viszájokon) kevés szőrszál. A kocsány olyan hosszú, mint a csésze csöve, többnyire azonban 2—3-szor akkora; mirigytelen. A csésze karéjai a termés érése előtt lehullók. Szirmai nagyok, rózsaszinüek, vagy fehérek. Termése piros, hosszukás, csipkebogyója «hecsepecse», melyből igen jó izt készítenek. Tenyészik az egész országban.

Használata: A növény virágját teának főzik és *vérfolyásnál* naponként két csészével beveszik. *Vesekőnél, hólyagbajoknál* a csipkének porrázúzott magját (3 gramm naponkint) használják. Legjobb a porrázúzott magot egy kanál vízben, vagy egy kanál savanykás borban bevenni.

Orvosi ebnyelvű-fű, árnő, atlaszfű atlaszér, atracél, egérszagúfű, kódistetű, kutyanyelvű-fű, patkányirtó-fű, szipóka Vénus ujja. (Cynoglossum officinale) 30—100. Szára és leveleinek mindkét lapja, rövid szőröktől szürke, alsó levelei nyelesek 30 cm. hosszúak, a felsők ülők, félig szárölelők. Virágzata kunkor, kocsánykái később legörbülnek. 6—7 mm. hosszú pártája szennyes biborveres; a csésze fogainál hosszabb. Termése tüskés, háta belapult, kiemelkedő karimával. Terem utak mentén, erdőirtásokban az egész országban.

Használata: A fűnek csak gyökerét használjuk, melynek ize nyálkás és kesernyés. Régente narkotikus és mérges hatást tulajdonítottak neki, de helytelenül. A gyökérnek oldóhatása van és haszonnal alkalmazható porrázúzva és teának főzve, erős *hurutoknál, vérhasnál, vérköpésnél,* sőt újabb tapasztalatok szerint, vörösborban főzve a *magömlésnél.*

Használati utasítás: A porrázúzott gyökérből 4 gramm, 1 deci borban főzendő.

Külső hasznáról is tesznek említést, amennyiben a zúzott gyökereket vízben áztatva, kemény *daganatok* puhítására szokták használni.

Az ebnyelvű-fűnek *közhasznáról* csak annyit jegyezek meg, hogy annak levele, virágja, gyökere porrá zúzva, *patkány-lyukak* betömésére használva, az állatokat a helyiségtől távoltartja.

Fekete ebszőlő, fekete zolna, kutyabogyó, szép szőlő, szép asszony szőlője (Solanum nigrum). Ebszőlő félék (Solanaceae) 10—80. Levele tojásdad, némelyik csaknem 3 szögű, öblösen fogas; kopasz, vagy szárral együtt horgas szőrökkel gyéren benőve. Virágai apróbbak, bogernyőszerű kunkorokban; kocsánya a vége felé megvastagodott és végre hátragörbülő. Pártája fehér, a karéjok töve sárga középvonallal. Bogyója fekete vagy zöld. Terem mívelt talajon s parlagokon.

Használata: Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a növény friss leveleinek és ágának undorító, sós, kesernyés ize van és erős *solanin* tartalmánál fogva *mérges hatású.* Tehát belső szernek, orvosságnak, semmiképen sem használható.

Külső használatáról annyiban teszünk említést, a mennyiben a leveleket heves, *fájdalmas daganatoknál, szent Antal tűznél, csúznál, ráksülynél* borogatásnak használják; a zúzott leveleket *körömméreg* ellen veszik igénybe.

Jegyzet. Figyelmeztetem a szülőket, hogy a házuk tájékán növő ebszőlőt irtsák ki, nehogy gyermekeik zöld vagy fekete gyümölcsét megegyék, mert élvezete javarészben nyavalyatörést (Epilepsia) idéz elő. Sok évi tapasztalatom adja e figyelmeztetést, mert a legszorgosabb vizsgálat után arra a meggyőződésre jutottam, hogy más ok hiányában, csak e gyümölcs oktalan élvezetére kellett visszavezetnem a baj keletkezését és fejlődését. Sok helyütt a baromfi is az ebszőlő gyümölcstől szokott elpusztulni.

Piros ebszőlő, keserédes csucsos, zolna, fölfutó-, erdei-, vad-, vizi- vagy ebszőlő, juszalag, kalina, vagy kalyinka, mellfű, temondádfű (Solanum Dulcamára). Ebszőlőfélék (Solanaceae). Szára cserjés, lecsepült, vagy más növényre kapaszkodó. Levelei nyelesek, hosszukás, vagy szives tojásdadok, epszélüek és kihegyezettek. Virága a levelekkel szemben ágas kunkorvirágzatokban. Pártája lilaszinű, ritkán fehér, mélyen metszett; karéjai 6—8 mm. hosszúak, tövükön 2 zöld, fehér szegélyű ponttal. Aranysárga portokjai kupo-

san kiállók. Bogyója hosszukás, miniumveres. Terem árkok mentén, nyirkos cserjésekben, főleg füzesekben az egész országban. Bogyója nem mérges, egyéb részeiben van az előbb keserű aztán édeskés izű dulcamarin.

Használata: A leveleket és a fás vesszőket össze kell szedni és szárítani, mert friss állapotban altató, bódító a hatásuk. Szárított állapotban oldólag és izzasztólag hatnak s e tulajdonságuk miatt sassaparillával vegyítve, *hólyagbajoknál* teának főzve előnyösen használhatók. Jó hatással birnak, *májkeményedésnél, szárazbetegségnél, sárgaságnál és köszvénynél.* Ez utóbbi két bajnál jó melegen veendő be.

Külső hasznáról csak annyit mondhatunk, hogy a nők *mellkeménységük* puhítására használják az összezúzott leveleket, míg a hiú leányok a fű gyümölcsének kinyomott levével arcukat mossák, hogy a *szeplőt* eltüntessék.

Farkasfűtej, ebtej, farkasfű, farkastej, kutyatej, szamártej, kutyatejke, tejesfű (Euphorbia Cyparissias). Fűtejfélék (Euphorbiaceae) 10—35 cm. Levelei, főleg a meddő hajtásokon igen sűrűn állanak; keskenyszálasak. Ernyője sokágú; ágai ismételten kétágú sugarakkal. Virágzata félgömbös; sárga. Mirigyei félholdalakuak. Toktermése szemcsés. Terem szikár legelőkön, parlagokon, utak szélén az egész országban. Legelőkön helyenként egymaga borít nagy területeket.

Használata: Az ebtej félék valamennyien tejszinű, maró nedűt tartalmaznak, mely a felbőrt égeti, sőt hólyagot is húz. Általában a gyökér héjját használják, (hajtó hatásánál fogva), nemcsak bélbajoknál, hanem s különösen a *sárgaságnál.* Sokhelyütt paraszt rebarbarának is nevezik, mert hajtóhatása rögtön jelentkezik. *Szerintem a fű ága, levele és gyökere mérges s azért orvosi tanács nélkül belsőleg nem használható.*

Külső hatásáról csak annyit jegyezek meg, hogy a fű tejét *szemölcsre* csepegtetik. melyet az maróhatásával, eltüntet.

Ezüstös hölgymál, borjufül, egérfül, nyulfül, forasztófű, indás, virágos ölyvfű, ölyümál, hölgymál (Hieracium Pilosella). Fészkesek (Compositae). Leveletlen szára indákat hajt. Hosz-

szukás, kerülékes levelei rózsában állanak; a felső lapjuk sertés, de zöld, a viszájuk csillagszőrőktől fehér molyhú. Fészke magános. Virágai czitromsárgák, a külsők rendesen kissé pirosak. Terem szikár mezőkön, utak szélén az egész országban.

Használata: Hajdan a füvet és a fű gyökerét *női vérfolyásnál, vérhasnál, tüdő- és májbajoknál* használták. Ez utóbbi bajnál kitünő hatásunak bizonyult a fű főzetének huzamosabb használata. Naponkint három csészével (1—1 deci tartalommal) használva a *májkeményedést* csökkenti.

Külsőleg *orrvérzésnél* és rossz, *büzös szájiznél* használják öblögető szernek. Ez utóbbi esetben, a fűből, akár szárított, akár friss, 4—5 gramm 2 deci vízben főzendő és ezzel a vízzel a száj öblögetendő; orrvérzésnél a fű porát az orrba szivjuk.

Közönséges cickafark, borbolya, cickafarka, cickafarkkóró, egérfarka, egérfarkúfű, egérfarkú cickóró, patikai ezerlevelűfű, pezsinató, pulykafű (Achillea Millefolium). 15—60 cm. Fészkesek (Compositae). Tarackot hajt. Szárlevelei kétszer szárnyasan hasogatottak, levelkéi 2—3 metszetüek, vagy szárnyasan öt felé hasadtak; minden szelete szálkahegyű. Számos fészke, rónán elterülő sátoros fürtöt képez. Mindenik fészkét többnyire öt szennyes, fehér nyelves virág szegélyezi. Tenyészik utak szélén, mesgyéken, mezőkön, gyepük és erdők szélén az egész országban.

Használata: A fű virágja, levele és gyökere hasznos. A leveleknek kesernyés, fanyar izük van; szaguk alig észrevehető. A virágok aromatikusabbak, izük fűszeresen zamatos és kékesszinű aeterikus olajat, (vegyítve gumi, só és kénes anyagokkal) tartalmaznak. A cickafark épen ezen tartalmánál fogva, általánosan kedvelt és hasznos gyógyfű. Nemcsak *aranyér, bőséges havibaj, vérfolyás és vérhányásnál,* hanem edző, erősítő hatásánál fogva *reumatikus, izületi és idegbajoknál is.*

Használati utasítás: A fű kipréselt nedüjét külsőleg, *sebek* tisztítására szokás használni, a virágokat megfőzve teának, a gyökeret kámforszagú olaja miatt megfőzve, reumatikus bajoknál izzasztó szernek, melegen kell bevenni.

Szúrós csodabogyó, bajfű, bájfű, egértövis, spárgatövis, királysepről, olaszkóró, olaszpézsma, pera vagy péra, torokfű (Ruscus aculeatus). Liliom (Liliaceae) félék 30—60 cm. Igen ágas, örökzöld cserje; lomblevele helyett kis, apró barnás, hártyás pikkelylevélke fejlődik, melynek hónaljában állnak tojásdad levélformájú, zöld ágacskái; ezek kemények és hosszú hegygyel szúrósak; középtájukon a középér fölött kis hártyás levélke, a murva hónaljában fejlődik egykét apró virága. A három porzószál össze van nőve egymással. Termése piros, egymagvú jókora bogyó. Tenyészik a hegyvidék erdeiben, még pedig több helyt túl a Dunán, továbbá Bihar, Arad, Temes, Krassó-Szörény és Hunyad vármegyében.

Használata: E fűnek apróra vagdalt, esetleg zúzott gyökerét, teának főzve (két csészével naponkint) kell bevenni *nehéz, megakadt vizelésnél, vesebajnál és fővenyesedésnél.*

Mocsári parnasszis, fehér májfű, gyönyörű boglárpót (Parnassia palustris). Kőrontófélék (Saxifragaceae) 15—30 cm. Tőlevelei hosszúnyelüek, szives alappal tojásalakuak. Magános szárlevele nyeletlen, szárölelő. Öt szirmú pártája nagy, fehér; minden szirom előtt van egy-egy rongyszélű és 9—13 mirigyszőrű porzóból alakult mellékszirom. Terem hazánk magasabb hegyvidékének tőzeges, süppedékes rétjein. Helyenként az Alföldön is.

Használata: A növény levele és virága összehúzó, fanyar, kesernyés izű. *Mint hajtószer, májbetegségnél és hasmenésnél,* sőt vérhasnál is alkalmazható. Svédországban e fű leveleit sörben áztatják és *gyomorbajnál,* különösen *gyomorégetésnél* veszik be. Általános a nép hite, hogy *májbajoknál,* teának használva, elsőrangú szer.

Erdei szamóca, balmica, földi eper (Fragaria vesca). Rózsafélék (Rosaceae) 6—15 cm. Szára és levélnyelei vízszintesen elálló szőröktől borzasok. Levelei hármasok; levélkéi kerülékesek, fűrészesek. Kocsányainak szőre, legalább az oldalsóké, fölfelé irányul, vagy a kocsányra simul. Csészéje elálló, vagy visszatürt. Termése hosszukás kúpformájú, vackáról

könnyen leválik. Terem száraz erdőkben, gyepükben az egész országban.

Használata: A fűszeres alma- és citromsavat tartalmazó eper, nehéz emésztésű, ezért javarészben borral felöntve ajánlható. Franciaországban, nyári időben, *a fagyos tagokat* mossák levelével, mert azt tapasztalták, hogy a leveleknek összehúzó erejük van. Általában *lázcsillapításra* használják, úgy a leveleknek, mint a gyümölcsnek kinyomott levét.

Külső hasznáról csak annyit említhetünk, hogy sokhelyütt a friss, zöld leveleket fájós *fogra* rakják és fájdalomcsillapítónak mondják.

Százforintos földepe, cintória, kis centauria, encián, erősfű, ezerforintos, vagy százforintosfű, földepe, földepetárnics, hideglelésfű, kis ezerjófű, ördögcsiptefű, szárazaranyosfű (Erythraea Centaurium). Tarnicsfélék (Gentianaceae) 15—50. Négy élű szára kopasz; tőlevelei tojásdadok, átellenes szárlevelei hosszúkásak, lándzsásak, többnyire öt erüek; szélük kopasz. Virágzata bogernyős, elvirítás után sátorozó. Pártája rózsaszinű, ritkán fehér; nyiláskor — mint az érett termés — még egyszer akkora, mint a csésze. Terem nedves réteken, cserjésekben, az egész országban, főleg a dombvidéken.

Használata: A növénynek ágait, leveleit, virágját szedik virágzáskor július—augusztusban, ámbár jobbnak találtam a friss virágokat és az ágvégeket, mert több bennük a Dulong által 1830-ban fölfedezett centauri anyag, mely oldó és erősítő hatásával *az altestre edzőleg hat.* Hideglelésnél és *nehéz emésztésű gyomornál* elsőrangú szer a fű, virágostul együtt borban, vagy vízben főzve és éhgyomorra, egy decis csészével bevéve.

Külsőleg sebek tisztítására használják e fű főtt vizét, sőt koszos fej mosására is alkalmas.

Kőrislevelű ezerjófű, ditamnos, vagy ditamos, kőröslevelű szarvasfű, szarvasgyökerűfű (Dictamnus albus). Rutafélék (Rutaceae) 50—100. Szára merőleges, tövén egyszerűen, fölül mindinkább sűrűbben mirigyesen szőrös, ragadós. Levelei szárnyasok; 7—9 levélkéje lándzsás, aprón fűrészes, viszáján áttetszően pontozott. Hosszú fürtöt alkotó virágai nagyok,

pirosasak, sötétebb erekkel. Kocsánya és csészéje fekete bibor mirigyekkel van megrakva, melyek annyi etherikus olajjal vannak telve, hogy gázuk, meleg időben meggyújtható. Csészéje maradandó, szirmai mindkét végükön keskenyedők, porzói körülbelül 3 cm. hosszuak, ivalakban legörbülők, majd fölemelkedők. Illata bódító. Terem napos dombokon, gyepükben, ritkás erdőkben, a Kárpátok déli lejtőitől lefelé, az egész ország dombvidékén.

Használata: Mint sok másnál, úgy ennél a növénynél is a gyökeret veszik figyelembe, úgy az orvosok, mint a botanikusok. A köznép kiváló hatást tulajdonít ennek a növénynek *gyomor elnyálkásodásnál, gilisztáknál és megakadt havitisztulásnál.* Orvosi tekintélyre és saját tapasztalatomra hivatkozva állítom, hogy a *nyavalyatörés* ellen kitünő eredménnyel használható. A mikor is a porrázúzott gyökérből 3 grammot, 2 deci cseresznyelében kell bevenni; naponkint egy adag teljesen elegendő. A gyökeret legjobb tavaszkor szedni s szárítani.

Közönséges farkasalma, farkasfül, farkasgégevirág, farkas hézaggyökér, hím farkasalma, likasir, pipavirág (Aristolochia Clematitis). Farkasalmafélék (Aristolochiaceae) 30—100 cm. Nyeles levelei szives-tojásalakuak, viszájukon kékeszöldek. Virágai csomósan állanak a levelek hónaljában, csövesek, a csúcson nyelvalakuan megnyultak, tövükön gömbölyüen fölfuvódottak. Termése körtealakú tok. Terem mivelt talajon, parlagokon, szőlőkben, a legészakibb vármegyéket kivéve az egész országban.

Használata: Az egész növény ize kesernyés, szaga erős s kellemetlen. Sok orvos szerint *mérges.* A gyökere kámforszagú és mint izgató gyógyszer, vízben vagy borban főzve, *idegbajnál, altesti bántalmaknál, köszvénynél és tüdőbajnál* használható. A füve kevésbé kesernyés, de hatása is gyengébb.

Külsőleg sebek tisztítására, borogatásképen alkalmazható. Régi orvosok szerint, *megakadt női bajnál* e növény főzete (1—1 decis csészével naponkint) jó hatású; *fulladozásnál* hasonlóképen használható.

Külső használról a következőket jelenthetjük: 1. *kemény és büzös sebeket* (fistula), e fű porával hintik be, mert gyorsan gyógyulnak; 2. a *lábszáron lévő fekélyeket* és a *sebeket* ugyanígy kezelik, vagy a port forró vízzel péppé gyúrják és a sebekre kötik; 3. *vadhús képződésnél* a gyökér porát a vadhúsra hinteni ajánlom.

A régiek e fű *közhasznáról* is beszélnek, írván: «Lovaknak fekélyei és sebjei, melyek a nyeregtől estek, ezen reáhintett fű levelei, vagy gyökere porától megtisztulnak és meggyógyulnak. A marhában pedig, hogy vadhús vagy nyüvek ne támadjanak, megakadályoztatja».

Orvosi falfű, fali fű, patikai falfű, fogolyfű, földi szappan, korontófű, szent Péter füve, perjefű, üvegfű (Parietaria officinalis). Csalánfélék (Urticaeae) 40—100. Tojásdad vagy lándzsás levélei nyelesek; 3-erüek, épszélüek és szárastól rövid szőrüek; szinükön lekopaszodva üvegfényüek. Virágai két oldalt, a váltogatva álló levelek hónaljában, csomós bogernyőben állanak. Van porzós és két ivarú virágja. A porzósak négy lepel sallangból és négy porzóból állanak; a két ivaruak leple bögre-forma és szegélye aprón fogazott, négy porzója hátragörbülő. Fényes fekete termése a lepellel együtt hull le. A csalán rokona, de nem éget. Terem kertekben, nyirkos csalitokban, hegyvidéki szakadékokban, de főleg házak körül. szórványosan az egész országban.

Használata: A falfűnek sós, salétromos ize van s ennélfogva indító, *vizelethajtó* szernek alkalmas. Javarészben a friss levelek kipréselt nedüjét alkalmazzuk, nemcsak belsőleg, hanem külsőleg is, *csúznál, szent Antal tűznél és régi, bűzös sebeknél.*

Használati utasítás: A zöld fűnek kinyomott levéből egy evőkanálnyi veendő be. Ha a leveleket főzzük, akkor egy csésze teára 4 gramm levél veendő.

A régiek a falfű közhasznáról is írnak: «1. *Kehes* szarvasmarháknál e fű megtörve jó haszonnal gyógyít. 2. Az üvegek pedig szép tisztákká válnak ezen füvel mosatatván». (Dr. Csapó.)

Magyar csülleng, festőcsülleng, festőfű v. virág, festőzáté, gyapjat festő fű, kék fonalfestéke, repceindigo (Isatis praecox). Keresztesek. (Cruciferae) 50—120 cm. Fakó és kopasz

levele szives vállal szárölelő. Virágzata gazdagvirágú fürt; virága sárga. Csüngő becőkéje viszás tojásalakú, vagy kerülékes, lapos, egymagvú és a mag táján kipúposodó. Terem hazánk közép és keleti részében, főleg lőszdombok lejtőin.

Használata: A festőfű dörzsölésnél erős retekszerű szagot árul el. A legrégibb időben lépbajoknál használták, újabb időben külsőleg alkalmazzák: *daganatoknál* a daganatra zölden reárakott fű leveleit; 2. *sebeknél* és *sérvnél* ugyanígy. Dioscorides oszlatószernek használta *vízkornál* és *vízkóros daganatoknál.*

Közhasznáról a festők beszélhetnének, a kik a gyapjút és a posztót ezen fűvel kékre festik; innét a neve: festőfű, festővirág.

Vérhulló fecskefű, aranyfű, arannyal versengő, cinadó vagy cinadóni, gódire, nagy fecskefű, vereselő fű (Chelidonium majus). Mákfélék (Papaveraceae) 30—90 cm. Az egész növény szőrös. Szára ágas, levelei fonákukon kékesszürke szinüek, szárnyasan, mélyen hasogatottak; karéjaik tojásalakuak, egyenlőtlenül és erősen csipkések; bemetszéseik öblösek. Kétlevelű csészéje fakadáskor lehullik. Virága sárga, toktermése hosszú, göcsös és kopasz. Ha a növény bármely részét megtörjük, narancsszinű nedv serked ki belőle, a miről könnyen fölismerhető. Terem lakások körül, kerítések mentén, parlagokon, erdők szélén az egész országban. Nedve csipős.

Használata: A füvet és gyökerét tavaszkor, amikor leghatásosabb, kell összeszedni és árnyékos helyen szárítani. Mindkettőnek csipős, maró tejnedüje van, a mely épen maró hatásánál fogva kiválóan alkalmas az anyagcserénél, tehát *vizeletnél, izzadásnál, altesti és végbél-bajoknál.* Sokan *syphilitikus* bajoknál is dicsérik. Az elmondott esetekben a fűből 5 gramm, 3 deci vízben főzendő és lassan beveendő. A *sárgaságnál* is ajánlhatom.

Külsőleg a tejes nedüt *bőrbajoknál* és skrofulotikus daganatoknál szokták alkalmazni. Megjegyzem, hogy a fű nedvének, főzetének ilyen alkalmazása veszedelmes, mert rendesen mérges kiütéseket idéz elő.

Saláta boglárka, arany vagy arannyal versengő, aranysaláta, buza-eső, buza-zápor, fügelevelűfű, fügezöld,

galamb vagy galambbegy saláta, golyvarontófű, Isten buzája, kakuk vagy kerek saláta, tavaszi saláta, trencséni manna, kis fecskefű, mennyei árpa, papsaláta, saláta szirontok, sülyfű, szent György saláta, varjúmogyoró, versengősaláta, zsibavirág (Ranunculus Ficaria). Boglárkafélék (Ranunculaceae) 5—20. Petéjéből számos apró gumós gyökér fejlődik. Szára lecsepült és gyökerező. A levelek szivestojásalakuak; fülük szétáll, kopaszok és fényesek; hónaljukban a tenyészet vége felé gumók képződnek. Szirmai fénylő aranysárgák. Terem nedves erdőkben, az egész országban.

Használata: A leveleket és a gyökereket oldószernek használják, *mellbajoknál, aranyeres bántalmaknál és vértisztítónak scorbutnál.*

Használati utasítás: A leveleket megfőzzük és teájukból naponkint 2—3 csészével beveszünk.

Külsőleg a zöld fű leve *végbélbajoknál* befecskendezve alkalmazható; sok orvos szerint az *aranyeret* is gyógyítja.

Foghagymaszagú fű, vizi gamandor, vizi foghagyma vagy foghagymaszagú fű (Teucrium Scordium). Ajakosok (Labiatae) 15—35 cm. Tarackot hajt. Szárának lecsepült töve gyökerező. Levelei nyeletlenek, hosszukásak; az alsók alapja lekerekített, a felsőké ékidomú, mind nagyolva csipkés. Biborszinű virágai 2—4 viráguak, egy oldalra konyuló örvökben fejlődnek. Terem nedves réteken, árkokban, füzesekben, s mélyebben fekvő helyeken, az egész országban.

Használata: A leveles ágacskákat virágzáskor kell összeszedni és árnyékos helyen szárítani. Az ujjak között összemorzsolt leveleknek foghagymaszaguk van. A régi görög és latin orvosok a füvet *Scordiumnak* nevezték, *vérmérgezéseknél* ellenméregnek tartották, innét van, *hogy rothadásnál, idegláznál, himlőnél és pestisnél* sikerrel alkalmazták.

Külső hasznáról is tesznek említést, amennyiben *rákképződésnél* és *nyilt sebeknél* e fűnek borecetben való főzetét, a borogatásnál vették igénybe. *Zsábánál* is sikeresnek mondják, az e fajta borogatást.

Használati utasítás: A füvet porrázúzva, borecetben vagy savanykás borban kell megfőzni és a beteggel, — legyen az *hagymáz-*

ban szenvedő, *vagy ideglázas*, — (naponkint két csészével) megitatni. A porból 3 gramm, 3 deci borecetben, vagy borban főzendő.

Földi bodza, gyalogbodza, (Sambucus Ebulus). Bodzafélék (Caprifoliaceae) 60—150 cm. Tőkéje terjedő. Szára évről-évre elhal. Átellenes levelei szárnyasak 5—9 mm. hosszukás, fűrészes levélkével és lándzsás, levélnemű pálhákkal. Bogernyője rendesen, többszörösen háromágú. Pártája fehér, 8 mm. széles. Bogyói feketék, izét sokan szeretik; máskülönben kellemetlen szagú, sőt mérges az egész növény. Terem utak mentén, mívelt talajon, árkok, töltések szélén az egész országban.

Használata: A gyökér középső hajának kipréselt nedüjét *vízkórnál* szokás bevenni. Megemlítem, hogy a növény bogyója, sőt a gyökere is mérges, azért csak más füvekkel vegyítve szabad bevenni, *de így se orvosi tanács nélkül.*

Külső használról annyit mondhatunk, hogy a bodzának száraz héjja porrátörve, *daganatoknál, csúznál* és *sérüléseknél* (az utóbbi esetben vörösborban főzve) mint külső borogatás, gyógyítólag és tisztítólag hat.

Orvosi füstike, epefű, földepefű, földfüsti (Fumaria officinalis). Füstikefélék (Fumariaceae) 10—30 cm. Az egész növény kékes-hamvaszöld. Levelei kétszer szárnyasak, levélkéi keskenymetszetűek. Virágzata fürt. Pártája háromszor akkora, mint a csésze, halvány biborszinű, a belső szirmok csücske feketés. A termés hosszánál szélesebb; csúcsa csonkított, csaknem körtealakú. Terem mívelt talajon, parlagokon az egész országban.

Használata: A virágzó növénynek kesernyés, sós ize van. Javarészben csak kipréselt nedüjét használjuk, a mely oldóanyag s mint ilyen *bélrestségnél, székrekedésnél, kezdődő vízkórnál,* de kiváltsárgaságnál, kitünő hatású. A nedüből naponkint 4 gramm veendő egy kávéskanállal.

Külsőleg *kopaszságnál* használják; a *kosznál* is ajánlatos a fű erős főzetével mosni a beteg szervet.

Jegyzet. A gyógyszertárakban extraktumot készítenek belőle, a mely a fönnt érintett betegségekben kiválóan használ.

Házi fülfű, boldogasszony rózsája, égi dörgő, fülbe csavarító, fülben eresztő vagy fülben mászó fű, házi zöld, Jupiter szakálla, kövi rózsa, kőrózsa, mennydörgőfű, mindenkor élő, őszi kaktusz, rózsás fülfű, téli zöld (Sempervirum tectorum).[194] Varjuhájfélék (Crassulaceae) 20—40 cm. Szára húsos és vaskos. Alsó levelei gömbös rózsában fejlődnek, húsosak, kihegyezettek s csak szélükön pillásak. A csésze 12 és többfogú, a párta 12 és többszirmú. Szirmai rózsaszinűek, *még egyszer akkorák mint a csésze és csillagosan* szétterülők. Terem szórványosan, hazánk északi hegyvidéken. Háztetőkre, falakra ültetik.

Használata: A leveleknek bőséges nedüje üdítőleg frissítőleg és összehúzólag hat, miértis *hasmenésnél, hólyagbántalmaknál* ajánlható. *Nyavalyatörős* és *folyton rettegő* gyermekeknek e fű kipréselt leve, napjába kétszer, kávéskanállal beadva okvetlenül használ.

Külső használról is beszélhetünk: 1. amennyiben a *tüzes daganatokat* a reárakott levelek elosztatják; 2. *a szájban lévő hólyagocskákat, kelevényeket* e zöld fű leve gyógyítja; 3. *égési sebeknél* a fű levét írósvajjal, vagy más tiszta zsírral összekeverve, a sajgó tagokra rakják; 4. a kezeken lévő *szemölcsöt,* a fájós *tyúkszemet* kieszi a reá kent zöld fűnek leve, vagy összezúzott levele. Tyúkszemnél a láb meleg sósvízben (4 liter vízbe 1 marék só) áztatandó és az így kiáztatott tyúkszemre, a fülfű levelének nedüjébe mártott vatta kötendő.

Közhasznáról is beszélnek. A lónak dagadt lába meggyógyul, ha e füvet borecetben timsóval megfőzik és a ló lábára kötik.

Jegyzet. Erről a növényről a középkorban az a babona volt elterjedve, hogy amelyik házon terem, azt a menykő kikerüli. V. Károly császár e növénynek termesztését elrendelte.

Bárányfarkú libatop, bajfű, fodorka, fürtösfű, Isten kenyere, mirhafű, rubiánka, szőlőfű, gilisztaűző ludláb, pillenges foghagymaszagú fű (Chenopodium Botrys)[610] 10—60 cm. Libatopfélék (Chenopodiaceae). Az egész növény mirigyszőrös; levelei hosszukásak, szárnyasan öblösek, tompa karéjokkal. Virágzata laza, levélhónalji, rövid bogernyőkből áll. Erős és kellemes szagú. Sok helyt kertben ültetik, kivált

hazánk déli felében; helyenként vadon, vagy legalább is elvadulva terem.

Használata: A füvet édesgyökérrel főzve, *fulladozás* ellen kell használni. *Véres, gennyes köpésnél* tejben főzzük a füvet.

Külső haszna is van, amennyiben az olajban megfőtt fű, külsőleg alkalmazva, *hasgörcsöket* enyhít. *Korpás fejet* is jó vele mosni.

Közhaszna: A füvet jósága miatt, ruha közé keverik, hogy azt moly ellen megvédjék.

Festő fűrészfű, fogaslevelű fű, soltina, zsoltina (Serratula tinctoria). Fészkesek (Compositae) 30—100 cm. Alsó levelei többé-kevésbbé szárnyasan hasadtak, vagy lantalakuak; a felsők egyszerűek, élesen fűrészesek. Fészkei szártetőző, ernyőszerű fürtben fejlődnek. Virágai biborszinűek. A bóbita belső szálai hosszabbak, valamennyi apró fogacskáktól érdes. Terem kissé nedves réteken, gyepükben, erdők szélén az egész országban.

Használata: E füvet vörösborban főzve, *aranyérnél* szokás használni.

Közhasznáról annyit említhetünk, hogy posztót festenek vele.

Közönséges lizinka, szent Ilona asszony füve (Lysimachia vulgaris) 50—120 cm. Töve terjedő. Szára merőleges, gyöngén, négyszögletű, gyapjas. Levelei átellenesek, néha 3—4 évet örvben állanak; hosszúkás, tojásalakúak és kihegyezettek, csaknem ülők és feketén pettyezettek. Virágai szegálló bugás fürtben, valamint a felső levelek hónaljában vannak. Csésze fogai pelyhesek, sötétbarna szegéllyel. Pártája aranysárga. Terem nedves helyeken.

Használata: A fű zöld levelének kinyomott leve (két kávéskanállal naponként) *vérköpésnél és vérhasnál* ajánlatos.

Külső haszna: Orrvérzésnél a megzúzott leveleket az orrlyukba teszik.

A növény füstje legyek elhajtására alkalmas.

Réti füzeny, fűz vagy fűzfalevelűfű, szent Ilona füve, piros füzény (Lythrum Salicaria). Füzényfélék (Lythraceae) 50—120 cm. Átellenesen álló levelei szives vállból lándzsásak,

szőrösek és épek. Apró tojásalakú murvái szőrösek. Borszínű virágai megnyult, függőleges füzérben fejlődnek. Csészéjének hosszabb fogai még egyszer akkorák, mint a rövidebbek. A virágokban a porzók és a bibeszál hosszuságukra nézve, háromfélék. Terem árkok mentén, vizenyős réteken, füzesekben az egész országban.

Használata: A fű és gyökere tannin, glicerin és etherikus olajtartalmú. Fanyar izű és összehúzó erejű. A gyökere hatásosabb. Javarészben *hasmenésnél, trippernél és vérhányásnál* használjuk. A fűnek kipréselt nedüje vattára csepegtetve, *nyilt sebeket* gyógyít.

Használati utasítás: A porrázúzott gyökérből 4 gramm 3 deci vízben főzendő. A levelekből (akár zölden, akár szárítva) 5 grammot 5 deci vízben kell főzni és e főzetet a beteggel két nap alatt megitatni.

Saláta galambbegy, apró, barány-nyelvű, kikeleti vagy mezei saláta; gyökönkécske, téli cikória (Valerianella olitoria). Macskagyökérfélék (Valerianaceae) 7—25 cm. Szára villaszerűen elágazó. Sapickás tőlevelei rózsában állanak. Apró virágai halványkékek. Termése gömbölyded-tojásalakú, lapított, mindkét oldalán két bordával, három üregű, de csak egyikben fejlődik mag, miért is ez az üreg nagyobb, mint a másik kettő együttvéve. Terem mezőkön, ligetekben, mívelt talajon az egész országban.

Használata: E füvet legjobb szilva, vagy cseresznyelében főzni és *kólikában* szenvedőnek, jó melegen (két csészével naponkint) beadni.

Iszapi gyopár, rókafark (Gnaphalium uliginosum). Fészkesek (Compositae) 8—20 cm. Tövétől erősen és berzedten ágas. Levelei keskeny lándzsásak. Fészkei az ágak végén csomókban fejlődnek és hosszú levelektől vannak körülvéve. Virágai sárgás-fehérek. Terem parlagokon, mívelt talajon, kivált nedves homokon, tócsák szélén, szórványosan az egész országban.

Használata: E fűnek főtt vizét *vérhasban levőknek* ajánlhatjuk.

Külsőleg a fűnek kinyomott leve *torokdaganatnál és körömméregnél* alkalmazható.

Cingár gombafű, gór vagy nyulánk müköcs (Androsace elongata) 1—12 cm. Tőlevelei fűrészesek, szélükön a szárral együtt csillagszőrösek. Virágzata keskeny murváktól támogatott ernyő. Kocsányai virításkor körülbelül akkorák, mint a murvák, később 5—6, sőt több cm.-re is megnyulnak. Csészéje hosszabb mint a párta, a mely sárgásfehér s csőre közepén fölfúvódott. Terem az ország déli részén, egészen az északi hegyvidékig, parlagokon, mezőkön, ugarokon.

Használata: E fűnek magvai borban főzve, *vizeletrekedésnél* hatásosak.

Vad majoranna, fekete gyopár, murvapikk, száraz fű, szurokfű, szurokszagú fű, vargák festő füve, vargák füve, balzsammag (Origanum vulgare). Ajakosok (Labiatae) 30—60 cm. Rendszerint tarackot hajt. Tojásalakú levele kihegyezett és épszélű. Virágzata ernyőszerű buga. Virágai pirosak. A csésze öt foga körülbelül egyenlő; csövét, termése érésekor szőrkoszorú zárja. Murvái pirosasak vagy barnaszinűek, kopaszok. Terem erdők szélén, gyepükben, szikár, köves helyeken az egész országban.

Használata: A virágzó száraknak majorannához hasonló kellemes illatuk és fűszeresen, kesernyés izük van. Egyike azon növényeknek, melyet *láb és más erősítő fürdőnél* kellene használni. Linné szerint a khinai teát pótolja. Teának főzve *tüdőelnyálkásodásnál, idült hurutnál, reumatikus görcsöknél és elmaradt havibajnál* elsőrangú szernek mondható.

Külsőleg, fogfájásnál használjuk. A füvet virágostul tejben főzzük és gőzét a fájos fogra bocsátjuk.

Homoki bársonyvirág, aranyvirágú vagy fövenyes gyopár, homoki tündök, sárga gyopár, sárga szalmavirág Helichrysum arenarium). Fészkesek (Compositae) 10—39 cm. Az egész növény fehér molyhos. Rendszerint több szár nő egy csomóban. Tőlevelei hosszukás viszás tojásalakuak, lándzsásak, felső szárlevelei keskenyek. Fészkei gömbölyüek,

aranysárgák. Minden virágban van porzó is, termő is. Gallérlevélkéi citrom vagy kénszinsárgák, ritkán narancsszinüek. Homokpusztáink szép és ritka növénye. Tenyészik az északi Kárpátok déli lejtőitől szórványosan az egész országban.

Használata: E fűnek virágját, *bélrenyheségnél, sárgaságnál, mellfájásnál* teának főzve, eredménnyel használhatjuk. Az anyák *tejét szaporítja;* a gyermekeknek, *giliszta ellen* mézzel főzve adandó. Külsőleg a virágokat *köszvényes-tagok* borítására alkalmazzák.

Francia lepkeszeg, bakszarú, bakszarv, görögbab vagy széna (Trigonella monspelica). Hüvelyesek (Leguminosae) 25—30 cm. Szára többnyire lecsepült, ritkán merőleges. Az egész növény rendesen sűrű és apró szőrös; termése ritkábban kopasz. Virítva nagyon hasonlít a borsókás lucernához és valószinű, hogy sok helyt elnézték. Levele hármas. Levélkéje ékalakú vállból viszás tojásdad; elülső széle fogas. Virágai igen kicsinyek, sárgák; levélhónalji ernyőcskékben fejlődnek. Hüvelyei 10—15 mm. hosszúak, elállók és ivalakban felgörbülők. Erős és kellemes illatú. Tenyészik füves és homokos mezőkön, hazánk középvidékén és nyugaton.

Használata: A fűnek erős, átható szaga szárított állapotában megmarad. Puhító, fájdalomcsillapító hatásánál fogva, külsőleg mint borogatás, kemény, *tüzes daganatoknál* talál alkalmazást. Nemcsak maga a fű, hanem lisztté tört és forró vízzel péppé gyurt magja is. *Mirigydaganatoknál* is használható. Gyermekeknél sikerrel alkalmazható e mag lisztje a fejre hintve, mert a fejtetüt elöli. Torokgyuladásnál mint öblítő szer, kitünő hatásúnak bizonyult.

Májusi gyöngyvirág, kakukvirág, szelence, szent György virága (Convallaria majalis). Liliomfélék (Liliaceae) 15—20 cm. Töve tarackot hajt. Két három tőlevele kerülékes. Egy oldalra csüngő, harangalakú, virágai fehérek, kellemes és erős illatúak. Bogyói pirosak. Terem erdők, cserjések szélén, irtásokban, főleg dombos erdőkben az egész országban.

Használata: A gyöngyvirágot legjobb borban főzni és azzal

az *elpetyhüdt tagokat* dörzsölgetni. *Homályos szemekre* a virágból kipréselt nedű alkalmazható sikeresen.

A gyöngyvirágot egyáltalában csak külsőleg mint erősítő szert szokás használni. Megemlíthetem azt is, hogy levelei mésszel keverve, zöld festéket adnak.

Kereklevelű harmatfű, napharmat, veritékfű (Drosera rotundifolia). Harmatfűfélék (Droseraceae) 15—25 cm. Levele mind tőlevél; hosszúnyelű, vaskos és kis, kerek, lapos kanálkához hasonlítható. Lemezük egész felülete nagy, biborszinű, hosszúnyelű mirigyekkel van megrakva. E mirigyek ragadós pepszintartalmú nedvet választanak ki, a melyre a rászálló apró rovarok ráragadnak. A levél mirigyei ilyenkor a levél közepe felé összecsukódnak és e helyzetben megmaradnak, míg a rovar el nem halt. Húsevő. Virágzata keskeny, kunkoros fürt. Virága fehér. Terem tőzeges, mohos lápokon hazánk minden magasabb hegyvidékén.

Használata: Az egész növényt virágzáskor, júniusban kell szedni. Szaga nincs, levelei kesernyések és erősen sós izüek. A friss levelek kipréselt nedüje maró, égető, hólyagothuzó. Már a legrégibb időben, *mint nyálkaoldó szer, tüdőbajoknál, hurutoknál, vízkórnál, váltóláznál és különösen nyavalyatörésnél* volt alkalmazva.

Külsőleg tyúkszemre és sebekre rakják az összezúzott friss leveleket, a melyeket legjobb tejben főzni, mert mint magam is tapasztaltam, mérgesek.

Jegyzet. Az alchymistáknál Arnold de Villanova óta, becsben állott ez a virág, mert az egykor hires aranyvíznek egyik alkatrészét képezte. Borszeszben áztatva más fűszerrel együtt, az olasz Rozoglio likőrnek első alkatrésze. Sőt sokan az ú. n. magyar vízben is keresik.

Valódi harmatkása (Glyceria fluitans), 40—120 cm. Szárának töve lecsepült, tarackos. Levele kihegyezett, csúcsa felé, kivált a fonákán érdes; nyelvecskéje nagy, hasogatott. Bugája hosszú, keskeny, csak virításkor szétterpedő; kalászkái a tengelyhez simulva egy oldalra konyulók és zöldek; 7—11 virágúak. Portokja violaszinű. Pelyvája kihegyezett, hét kiemelkedő, egyenlően érdes érrel. Terem ártereken, vízerek

és árkok szélén, szórványosan az egész országban, főleg a Nagy-Alföldön. Magját sokhelyütt gyüjtik és mint kását eszik.

Közhaszna: Tejben főzve, kavarás által, jóizű és könnyen emészthető kása lesz belőle, melyet sokan a kölesnél és a rizskásánál többre becsülnek.

Egynyári szélfű, disznóparéj, hasindító, haslágyi fű, merkur-csillaga, merkurfű, sérült fű (Mercurialis annua). Fűtejfélék (Euphorbia) 15—30 cm. Szára négyélű, ágai átellenesek. Nyelves levelei hosszukás tojásalakúak; durván fogasok. Porzós virágai hosszú, vékony kocsányokon, csomókban fejlődnek, zöldek; a termő virágok majd mindig más növényen kettesével, hármasával nőnek, rövid nyeleken a levelek hónaljában. Tenyészik mívelt talajon, parlagokon, erdők szélén, szórványosan az egész országban.

Használata: A fű belső használatát nem ajánlom, mert erős, csikarással járó *hasmenést* okoz. Merkur-fűnek azért nevezik, mert mint *vizeletlajtó* gyógyfüvet higany-kúra után használták.

Külső használról csak annyit említünk, hogy: 1. *szorulásnál* igen jó e fűből klisztirt készíteni; *nehéz hallásnál* e fű levét melegítve, a fülbe kell bocsátani; 3. *szemölcs és szeplő ellen* e fű főzetével való mosás ajánlatos.

Bajuszos hagyma, fekete vagy kutyahagyma (Allium vineale). Liliomfélék (Liliaceae) 30—60 cm. Levele keskeny, hengeres, tövén csöves. Hirtelen és hosszan kihegyezett buroklevele rendszerint hamar lehull. Ernyője sokhagymájú, kevés és apró virágú. Virágai bibor vagy rózsaszinűek. A porzói és a bibeszála hosszabbak, mint a leple. Fehéres héjú hagymácskáinak görbe szakálhegyük, vagyis zöld bajuszuk van. Terem szikár, homokos dombokon, szántóföldeken, parlagokon, szőlőkben a Kárpátok déli lejtőiig, szórványosan az egész országban.

Használata: Ennek, a mogyorókeserűnek és a kigyóhagymának erős főzetét *hólyagkőnél és vesebajoknál* szokás használni. Naponkint két csészével kell bevenni.

Homoki utilapú, bolhamag, csillagfű, ecetesfű, holló vagy varjúláb, kigyóharaptafű (Plantago arenaria). Utilapúfélék (Plantaginaceae). Ágas és terebélyes, sokszor szélesebb mint magas; szára sűrűn leveles. Levelei 1—2 mm. szélesek, 2—5 cm. hosszúak; átellenesek. Az egész növény rövid, merev szőrökkel fedett. Virágfüzérei 2—5 cm. hosszú ágakon, gombosak, tojásalakúak s 12 cm. hosszúak. Toküregei egy magvúak; magva fényes, fekete. Terem homokos mezőkön, mívelt laza talajon, hazánk déli felében. Magja a vízben földuzzad és nyálkás anyagánál fogva szövetfestésre alkalmazható.

Használata: E fűnek leveleit, magvait és gyökerét használják. A gyökér borban főzve, a *vizibetegségnél* vált be. A magvakat akár vízben főzve, akár összetörve, *vérköpésnél* használhatjuk. A friss levelek meg paréjnak, spinátnak készítve, *kólikás* embernek valók, mert a fölfuvódást csökkentik.

Fekete hunyor, Krisztusvirág (Helleborus niger). Boglárkafélék (Ranunculaceae) 25—30 cm. Tőlevelei 8—9 osztatúak, ölbefogottak, bőrneműek és áttelelők; a tagok csúcsa felé eső harmada fogazott; alsó részük ép. Szára 1—2 virágú. A szirmok mézfejtőkké alakultak; a csésze pártaszerű fehér, vagy pirosas, 6—9 cm. átmérőjű. Termése tüsző; társas. Terem az alpokon. Hazánkban nem fordul elő. Enyhe télen, december és január hónapban már virít; kertbe ültetik, főleg Angliában.

Használata: Orvosi tanács nélkül nem ajánlom, mert nagyobb adagban használva, fájdalmas hasmenésen kívül szédülést, érzéketlenséget, fájdalmas görcsöket, nehéz légzést, aléltságot, sőt halált okoz. Ép ezért belső használról semmit sem irok.

Külsőleg a gyökér porrátörve és mandolaolajjal keverve *siketség és fülzúgás* ellen (nyolc csepp a fülbe csepegtetve) alkalmazható. *Varakat, fekélyeket és rühöt,* a borecetben főzött gyökér gyógyít. Kenőcsnek készítve a gyökér pora *tetveket* irt

Jegyzet. A hunyor egyéb fajairól, ú. m. a fehér és sárgáról mind azt elmondhatjuk, a mit a fekete hunyorról mondottunk.

Szagos repcsény, jajlinka, fajtlinka, sárga viola, mentsvirág (Erysimum Cheiri). Keresztesvirágúak (Cruciferae) 30—80 cm. Lándzsás levelei kihegyezettek, épek; odasimuló szőröktől szürkék. Virágai aranysárgák, barnás narancsszinűek. Illatuk erős és kellemes. Termése lapos, szőre odasimul. Déleurópai növény, melyet kertbe is, cserépbe is ültetnek. Helyenként elvadul. A szobában télen is virít.

Használata: Sárgaságnál, elmaradt havibajnál, a virágoknak erős főzetét használják. Naponkint két csészével elegendő.

Külső haszna: Fejfájásnál e növény virágját, ruha közé téve, a fejre kötik.

Sárga csillagfürt, csigafürt, farkasbab, fügebab, fürtös ibolya, kisasszony vagy szépasszony tenyere (Lupinus luteus). Hüvelyesek (Leguminosae) 30—100 cm. Levelei ujjasak; többnyire kilenc hosszúkás levélkéből állanak. Sárga, illatos virágai fürtösen álló örvökben fejlődnek. Magja márványos. Virágnak, takarmánynak vetik; hazánkban igen ritka.

Belső haszna említésre sem méltó.

Külső hasznáról már inkább beszélhetünk: 1. *Daganatokra* e fű magjának kifőtt nedve, mint borogatás alkalmazva, jó hatással van; 2. ugyanezzel gyógyíthatunk *fekélyeket s rühöt,* ha napjában tagjainkat többször mosogatjuk.

Közhaszna is van: 1. zöld hüvelye a juhoknál *hizlalószer;* 2. a mag erős főzetével gyakran mosva *a juhokat a kosztól is megtisztulnak.*

Tövises iglic, ekeakadály, ekenyüg, eketartófű, gerlicetövis, gilicetüsök, gilicetövis, igricetüsök, kecskezanót, macskatövis vagy tüsök, ökörguzs, szamárgyönyörűsége vagy szamártövis, tövises igric (Ononis spinosa). Hüvelyesek (Leguminosae) 25—60 cm. Szára egyenes, fölemelkedő vagy lecsepült. Tövisei többnyire párosak. Szára 1—2 sor szőrtől gyapjas és mirigyes; lehet azonban kopasz is. Levelei aprók, kerekdedek vagy kerülékesek, fogasok és csaknem kopaszok. Virágai egyenként fejlődnek, a levelek hónaljában; ritkán van kettő együtt; rózsaszinüek vagy fehérek. Termése körülbelül olyan

hosszú, mint a csésze. Terem legelőkön, pusztákon, az ország középső és nyugati részében.

Belső használatra csak a gyökere alkalmas. 5 gr. gyökeret 3 deci vízben erősen fölforralni: 1. *lépdaganatban* szenvedőknek, nagyon ajánlatos; a hólyagkövet is eloszlatja; 2. fövenyesedésnél a gyökeret porrá kell zúzni, fehér borban megfőzni és a beteggel éhgyomorra megitatni. A fentemlített főzetet kortyonkint kell meginni a nap folyamán.

Szelid csorbóka, csorbáka, kakics, darúhéj, disznókék, dudva, csorbóka, kákics, nyulfő, nyulkáposzta, nyulsaláta, tejesdudva, nyulkék, pickék (Sonchus laevis). Fészkesek (Compositae). 30—90 cm. Szára bőven tejelő, vaskos és csöves. Levelei nagyok, puhák, hosszukásak; kihegyezetten, öblösen, vagy szárnyasan fogazottak; végkaréjuk nagy, háromszögű. Alsó levelei szárnyas nyélbe keskenyednek, valamennyinek az alapja nyilas. Fészekvirágzatai rendszerint tömöttek, de kevés fészkű bugában, vagy bogernyőben fejlődnek. Virága sárga. Termése mindkét oldalán hárombordájú, harántulráncos és a szélén fogacskáktól érdes. Terem mívelt talajon, parlagokon, kertekben az egész országban.

Használata: E fű kifőtt leve a *sárga betegségben* kiválóan hatásos. Nyilalásnál a fű levét kinyomjuk és azt a beteggel lassankint megitatjuk.

Alföldi kakukfű, balzsamfű, démutka, kakucskafű, kakukdémutka, mézfű, timián tömjénfű, vad csombor (Thymuss Marschallianus). Ajakosok (Labiatae). 6—20 cm. Szára lecsepült vagy fölegyenesedő; töve felé rövidebb, felső részében hosszabb szőrű, gyakran gyapjas. Az egész növény mirigyesen pontozott. Hosszukás, kerülékes levelei laposak; szélükön nincs megvastagodott erük és kopaszok, vagy alapjuk felé pillásak. Virágörvei eleinte tömötten sorakoznak a szár végén, később lazák. A csésze gyapjas. A párta szőrös, lilabiborszinű; az ajkak sötétebb foltoktól tarkák. Tenyészik az egész országban. Az Alföld egyes területein ez az egyedüli kakukfűfaj. Illata erős és kellemes.

A kakukfüvet még a gyermekek is ismerik. Virága és levele erős, átható, de kellemes szagú olajat és csersavas anyagot tartalmaz s éppen azért az elgyengült testi szervezetre erősítőleg hat; külsőleg fürdőnek, belsőleg teának használjuk.

Használata: Női bajoknál, erős *vérfolyásnál* a kakukfű borsikafűvel teának főzve kitünő. Hosszas *csuklást* egy csésze citromos kakukfűtea megszüntet. Borba főzve, *vizeleti bajoknál* használandó. Mint Extract. Thymisacharati elsőrangú szer a félelmetes *szamárhurut* ellen. A gyermekeknek naponkint három evőkanállal adandó be.

Külsőleg a *kakukfűolaj csúzos* és *rheumatikus* bajoknál vált be.

Réti kakuktorma, kakukfoszlár, kakuknyál, kakuktajték, kakukvirág, kakukköpte fű, kásavirág, mezei vagy réti torma, tormafű, tormaíz (Cardamine pratensis). 15—30 cm. Szára csöves; a felső levelek szeletei hegyes szög alatt állanak el. Virága lilás vagy fehér. Szirmai viszástojásdadok, kiterülők, háromszor akkorák, mint a csészelevelek és még egyszer oly hosszúak, mint a porzók. Portokjai sárgák. Terem nedves réteken az egész országban.

Használata: A növény leveleit tejben főzve, eredménnyel használhatjuk a *sorvadásnál;* 3—4 deci vízben, 1—2 kanál mézzel főzve, fulladásnál és tüdőhurutnál vehetik be. (14 gr. 2 deci tejben, vagy vízben főzendő.) A zöld fűnek kipréselt nedűje *vesekövet* hajt el.

Külsőleg mérges *keléseknél, varas sebeknél,* sőt *kosznál* is ajánlható e *fűnek főzete.* Porrá zúzva, *sebekre* hinthető.

Orvosi kanáltorma, kalánfű (Cochlearia officinalis). Keresztesek (Cruciferae). 15—30 cm. Az egész növény kopasz, tőlevei hosszúnyelűek, vaskosak, fényesek és ép, vagy kikanyarított szélűek. Gyakran vesealakúak; szára gyéren leveles, levelei szives-állal szárölelők. Kerekdedek vagy tojásalakúak. Fehér virágai kellemes illatúak. A becőke kopácsai egy-eresek, kocsányuk vízszintesen elálló. Terem sziklagörgeteken, patakok mentén, hazánk északi havasain.

A frissen szedett s szétdörzsölt, vagy zúzott fűnek erős szaga van. Gyorsan illó, aetherikus olajtartalmánál fogva, nagy szerepet

játszik. E fűnek kipréselt nedűjét, sőt salátáját is ajánljuk *büzhödt szájnál* szájöblögetőnek s az *emésztőszervek bajainál* teának.

Külsőleg a *bőrkiütéseknél* a levelek főzetét, borogatásképen kell alkalmaznunk.

Az állatgyógyászatban, emésztési bajoknál használják a tormát.

Kalinca-infű, csermulya, dinnyefű, fenyőfű, földi fenyő, földi tömjénfű, kalinca, köszvényfű, mezei vagy vadciprus, mézes vagy szerecsendiószagú ibolya, szélfű, vadruta (Ajuga Chamaepitys). Ajakosok (Labiatae). 8—20 cm. Az egész növény gyapjas. Szára tövön ágas, ágai rendszerint lecsepültek, ösztörűsen gyapjasak. Alsó levelei keskenyszálasak; a felsők három keskeny sallangra vannak osztva. Virágai egyenkint fejlődnek a levelek hónaljában; citromsárgák. Terem utak szélén, tarlókon, vetés között, a legészakibb vármegyéket kivéve, az egész országban.

Az egész fűnek (gyökerét kivéve) erős, kellemes, rozmaringra emlékeztető illata van, melyet szárított állapotában is éveken át megtart.

Használata: Erős teának főzve és melegen bevéve, izgatólag hat; kiváló sikerrel használható *rheumatikus bántalmaknál, bőrbajoknál,* kivezető, izzasztó hatásánál fogva. Régente *gutaütés, sárgaság* és *székrekedés* ellen használták.

Használati utasítás: A fűből 5 gr. 3 deci vízben főzendő és megszűrve, melegen, vagy pulverizálva, egy késhegynyivel beveendő. Két adag naponkint elegendő.

Orvosi kalmus (Acorus Calamus). A kontyvirágok faja (Araceae). 60—120 cm. Tarackot hajt. Szára háromélű és oldalt álló sárgászöld; 8 cm. hosszú, hengeres, torzsavirágzatban végződik, a mely fölött a hosszú levélszerű virágzati burok áll, látszólag a szár folytatásaként. Levelei fűneműek, kétsorosak, körülbelül 1 cm. szélesek. Termése pirosas bogyó. Hazája India. Sokan Európát is hazájának tartják. Fűszeres tőkéjéért termesztették és elvadult. Mocsarakban, vízerekben előfordul, de nagyon szórványosan az egész országban.

Használata: A kalmuszgyökérnek (csak azt használjuk) izgató és erősítő hatása van és azért, akár mint tea, akár pulverizálva, kiváló hatású *gyomorrestségnél* (nehéz emésztés) és *elnyálkásodásnál. Szemgyengeségnél* a gyökér kipréselt nedüjét, *szemhéjbedörzsölésre* használják. Erős *köhögést* csillapít.

Használati utasítás: A porrá zúzott gyökér (1—1 1/2 gr.) 2 deci vízben, vagy borban főzendő és így beveendő.

A kalmuszgyökérből tinctura is készíthető, oly módon, hogy 30 gr. kalmuszolajat, 3 deci borszeszben feloldunk. Az oldatból 20—40 csepp, cukorra öntve elegendő.

Szapora zsember, kányagyom, nőstény szaporafű, patikai repcsény, szapora szegecs, toroktisztó fű (Sisymbrium officinale). Keresztes virágúak (Cruciferae). 20—30 cm. Ágai szétterpednek; levelei kacurosak, végső karéja nagy, dárdaalakú. Virága igen apró és sárga. Becői mintegy 1 cm. hosszúak, a szárhoz simulók és kihegyezettek. Terem parlagokon, utak szélén, mívelt talajon, az egész országban.

Használata: A fűnek apró, vörös magvait *gilisztáknak* ellen szedik be, de *vérhasnál* is használják. A magvakból kis kávéskanállal kell bevenni.

Külsőleg a fű porát, *nyitott sebek* behintésére, sikerrel alkalmazzák.

Fűszeres kapor, uborkafű (Anethum graveoleus). 40—120 cm. Szára hengeres, kopasz. Levelei 2—3-szor szárnyasak, igen keskeny sallangokkal. Sem gallérja, sem gallérkája. Ernyője soksugarú, sárga, szirmai begöngyölődöttek; lapos terméskéi csaknem lencseképűek. Fűszeres illata és ize miatt termesztik.

A kapormag aetherikus olajtartalmánál fogva, izgatólag hat nemcsak a nyálkamirigyekre, hanem az emésztőszervekre is. E tulajdonságánál fogva *tüdőelzsugorosodásnál, kólikás* bántalmaknál sikerrel használhatjuk nemcsak a pulverizált (porrá zúzott) magot, hanem a fűnek erős főzetét is. A főzetet azonban, 1—2 kanál mézzel édesítjük.

Erős *altesti bántalmaknál,* a kaporolajat *külső bedörzsölésre,* sikerrel használhatjuk. A fűnek összezúzott friss levelei, mérges *daganatokra* kötve, csillapítólag hatnak, sőt a *daganatot le is lohasztják.*

Havasi medvekapor, medvekömény, medvegyökér (Meum athamanticum, Anethum ursinum). 10—50 cm. Szára hengeres, finoman karcolt. Szárnyas tőlevelei hajszálszerűen, négyszer vagy többször szeldeltek; hüvelyük felfuvódott. Gallérja 1—2 levelű, vagy hiányzik, gallérkája az ernyőcskéknél rendszerint hosszabb és többlevelű. Partája fehér. Termése akkora, mint kocsánya. Terem szórványosan az északi, keleti havasok legelőin. A gyökérnek kedves illatja van. Medvegyökérnek azért nevezik, mert a töve eleje, köröskörül olyan szőrös, mint a medve.

Használata: Csak a porrá zúzott gyökeret használják a *fuladozásnál* és a *hideglelésnél.* 2 gr. por elegendő.

A tehénpásztorok e füvet nagyra becsülik, mert, mint mondják, a tehenek ettől a fűtől jól *tejelnek.* Más szarvasmarha megerősödik, sőt meg is hízik tőle.

A gyökeret ősszel kell szedni és árnyékos helyen szárítani.

Az *állatgyógyászatban* a kapormagnak nagy szerepe van a *felfuvódásoknál* és az *emésztési zavaroknál.*

Hasznos édes kömény, olasz, római vagy bécsi kapor (Anethum foeniculum). 1—2 m. Hengeres szára karcolt és hamvas. Levelei finoman szeldeltek. Ernyője 10—20 ágú. Gallérja és gallérkája hiányzik. Pártája sárga, termése édes; orvosságul s helyenkint fűszerül használják, ezért ültetik is.

Használata: A kapormagnak olyan a hatása, mint az anisnak, de kevésbbé izgató és azért *emésztési zavaroknál* különösen gyermekeknek ajánlható.

A gyökeréről főtt vizet, *köhögés* ellen iszszák. *Himlős* gyermekeknél mint lázcsillapító ital van ajánlva.

Tejfejlesztő hatása miatt, szoptató anyák isszák! Rendkívül hatásos a következő vegyületben: kapormag 2 gr., fehér cukor 2 gr., narancshéj 2 gr., fehér magnéziapor 8 gr. Ebből naponkint háromszor, egy kávéskanállal vegyenek be. Ennek a növénynek úgy a főzete, mint a pora aethericus; destillált vize, mint olaj van alkalmazásban. Az olaja disznózsírral vegyítve, tetves fejek bedörzsölésére szolgál.

Kerek kapotnyak, kerek kapor, kapotnyik, mogyoróalja, mogyoróalj-kámfor, vad gyömbér (Asarum europaeum). Farkasalmafélék (Aristolochiaceae). 5—10 cm. Tarackot hajt. Szára rövid, borzas és rendszerint kétlevelű. Levele hosszúnyelű, szives vállról vesealakú, sötétzöld és fényes. Virágai rövid kocsányokon magányosok, zöldes biborbarnák. Leplük 3—4 széles karéjra hasadt. Toktermése hatüregű. Levele szétdörzsölve, kivált pedig gyökere sajátságos fűszeres illatú, némileg a borsra emlékeztet. Terem erdők szélén, gyepükben, hazánk minden hegyvidékén. Mérges.

Az erdei mogyorófák alatt bőven tenyésző kopotnyaknak nemcsak szárított gyökerét, hanem leveles szárát is használhatjuk.

Használata: A gyökér porát vízben főzve, *hánytatóuak, hajtószernek* alkalmazhatjuk *hideglelésnél, vízkórnál.* Erős hatása miatt csak erős idegzetű emberek isszák. Én nem tanácsolom senkinek, mert mérges.

A kapotnyakgyökérből tincturát is csináltak és azt pálinkával vegyítve, az *iszákosoknak* adták be, hogy a pálinkát megutálják, de hasztalan. A sokféle iszákosság-elleni italban, kopotnyak van javarészben. Itt is megemlíthetjük, hogy az iszákosság ellen legjobb gyógyszer a kinin.

Repcekáposzta, bánáti repce, káposztarepce, kelrepce, repce (Brassica Napus).[438] Keresztes virágúak (Cruciferae). 75—140 cm. Az egész növény hamvaszöld. Alsó levelei nyelesek, lantalakúan metszettek, a felsők hosszúkásak, épek, kiszélesedő tővel szárölelők; kissé szőrösek. Virágai aranysárgák, fürtje virágzáskor nyúlik meg, azért a bimbók túlemelkednek a virágokon. Virágzata laza. Csomós becője körülbelül 45° szög alatt áll. Magja sötétbarna, pontozott. Van két fajtája. Az elsőt repcének vetik tavasszal; nyári repce, de inkább ősszel, télirepce. Utóbbit, mint karórépát főzeléknek és takarmánynak termesztik.

A karórépát takarmánynak használják. Tápanyaga kevés. A magvakból olajat készítenek.

Mezei katáng, cikória, jajkóró kattan, kattankóró, kávékatáng, napranéző, naprajáró fű, nap után járó fű (Cichorium Intybus). Fészkesek (Compositae). 30—120 cm. Sokfészkű, szára kemény, merev ágai szétterpedők, érdesek. Tőlevelei rózsában állanak, öblösen kucorosak; a felsők aprók lándzsásak, alapjuk felé szélesedők és szárölelők, épek; 2—3 fészke egy-egy csomóban fejlődik. Valamennyi fészekpikkelye mirigyesen pillás. Nagy, nyelves virágai szép égszinkékek, ritkán fehérek, vagy rózsaszinűek. Termésének csúcsán, apró pikkelyekből álló bóbitája van. Terem legelőkön, utak szélén, az egész országban.

A mezei katáng gyökerét *kesernyés,* nyálkás ize miatt főzetnek készítve és más füvekkel vegyítve, *altesti bajoknál* használják. A friss gyökérnek kipréselt levét, *sárgaság* ellen isszák. *Máj- és lépkeményedésnél* szintén jót tesz.

A Cichoria (pótkávé) e fűnek gyökeréből készül. Németországban, különösen Freiburg, Ludwigsburg, Magdeburg, Braunschweig vidékén nagyban termesztik. Hozama 100 métermázsa holdankint.

Orvosi kecskeruta, eboldal, gálya, pestisölő fű, patikai gálya (Galega officinalis). Hüvelyesek (Leguminosae). 50—120 cm. Levele páratlanul szárnyas, 8—17 hosszukás lándzsás levélkével. Pálhái hosszú szálkahegyben végződnek. Vitorlája lilaszinű, a többi szirom levele fehér. Terem nedves réteken, erdők szélén, folyók mentén, az északi vármegyék kivételével, az egész országban.

Használata: Lázcsillapító hatásánál fogva e fűnek főzetét, *himlőben* fekvő gyermekeknek szokás italul adni. Ecetben áztatva és sóval vegyítve, *lankadt tagok* bedörzsölésére alkalmas.

Legyező bajnóca, borvirág, kecskeszakálúfű, legyezőfű, réti legyezőfű, szilvafa-legyezőfű, tündérfürt, vereskőrontó (Spiraea Ulmaria). Rázsafélék (Rosaceae). 60—150 cm. Tőkéje vaskos, szára barázdált vöröses; levelei félbe szárnyasak. A levélkék egyenetlenül fűrészesek, a végső nagyobb, tenyeresen 3—5-osztatú. Pálhái nagyok, fűrészesek. Számos apró, sárgásfehér, édes illatú virága bogernyőben fejlődik. Termés-

kéi 5—9-ével, 3—4 mm. átmérőjű gömböcskékben vannak összecsavarodva. Terem nedves réteken, vizerek mentén, az ország minden hegyvidékén.

Használata: E fű gyökerének és leveleinek kesernyés, fanyar izük van; összehúzó erejüknél fogva, vízben főzve, *vérhas* és *vérköpés* ellen használtatnak. Újabb időben *hasvízkórnál* kezdik alkalmazni. A virágot, kellemes szaga miatt, teának főzve, *izzasztó* italul veszik be. Szájvizet is készítenek belőle. Borba téve, a *malvosiálhoz* hasonló zamatot ad még a közönséges asztali bornak is.

Vetett kender (Channabis sativa). Eperfafélék (Moraceae). 50—300 cm. Levelei ujjasan összetettek; levélkéi keskeny lándzsásak, fűrészesek. Porzós virágai összetett bugaszerű fürtökben fejlődnek; a termővirágok egyenkint állanak; piros bibéjük hosszan kiáll. Kemény, gömbölyű termései (kendermag) olajtartalmúak. Hazája India, nálunk kivált az ország déli részén termesztik. Rostjai erős fonalat adnak, magjából olajat vonnak ki; az éneklőmadarak szeretik. Az egész növény kábító, A mirigyszőröktől kiválasztott, sárgás narkotikus gyantából, Ázsia délkeleti részében a hasis készül, melyet újabban orvosságnak is használnak.

A kender leveleit nem használjuk, mert mérget tartalmaznak.

A gyógyászatban csak a magvak fordulnak elő és pedig erősen csillapító hatásuknál fogva, *nemi szervek* gyuladásánál, erős *ondófolyásnál*, vagy *magömlésnél.*

A virágból és a felső friss hajtásokból készített *tinctura* a homoeopathák előtt kedves szer, a melyet előszeretettel használnak *idegbajoknál, őrültségnél, májkeményedésnél, scrophulotikus szembajnál,* vesevérzésnél, *nemi bajoknál,* tripper és görcsöknél. A tiszta tincturából, 1—2 csepp elegendő.

Használati utasítás: A kendermagot vagy épen, vagy porrá zúzva, vízben, tejben főzve, vagy tejnek készítve szokás bevenni.

Az állatgyógyászatban a kendermagtej (1 rész finomra zúzott kendermag, 10—12 rész hideg vízzel vegyítve, kipréselendő) nagy szerepet játszik.

Közhaszna: A kendermaggal táplált tyúkok bővebben tojnak.

Közönséges sédkender, fóghagymaszagú fű, keresztes bodza, királynéasszony káposztája, Kunigunda fű, májgyógyító fű, pakóca, paszkonca, vizi gyopár, vizi kender (Eupatorium Cannabinum). Fészkesek (Compositae). 50—150 cm. Kissé pelyhes, levelei rövidnyelüek, 3—5 felé osztottak, lándzsás, fűrészes hasábokkal. Viszájukon mirigyesek. Fészkei sátorozó, tömött fürtökben állanak. Murvái fedelékesek. Virágai halvány bíborszinűek. Illata az almáéra emlékeztet. Terem árkokban, utak szélén, vizerek mentén, nedves réteken, az egész országban.

A vizi kendernek három faját különböztetjük meg. Az egyik a görög kender, apró bojtorján (agrimonia), a másik ageratum név alatt fordul elő, a harmadik az eupatorium. Füve, gyökere kellemetlen fűszerszagú és erős, kesernyés, fanyar izű.

Használata: A gyökérnek erős főzete, vagy a friss fűnek kipréselt leve ajánlatos *májdaganatnál, keményedésnél, sárgaságnál, kezdődő vízkórnál, bélrenyheségnél,* sőt váltóláznál is. Az ókorban a görög orvosok a füvet s gyökerét borban főzve, *májbajoknál* és hasmenésnél használták.

Külső haszna: A füvet összetörve, *daganatokra* szokás kötni, mert azokat rövid idő alatt eloszlatja. Friss leve sóval és ecettel, *lankadt tagok* bedörzsölésre alkalmas.

Az *állatgyógyászok* e füvet *kehes* lovaknak szokták adni, hogy megtisztuljanak. A zöld kendernek leveleivel megdörzsölt lovakra a férgek sem szállnak.

Keresztes galaj, buzder, keresztes kásafű, keresztfű, keresztgyökér, mezei jázmin, ragadványfű, sérves fű, valaj (Galium Cruciata). Galajfélék (Rubiaceae). 15—45 cm. Töve terjedő. Levelei négyével örvben állanak, háromerűek, sárgászöldek és szárastól szőrösek. Virágai a levelek hónaljában, kurtaágú, bogernyőben fejlődnek; az utolsó elágazás középső virágai porzósak és termősek, a két szélső pedig csak porzós. Pártája csöves, négymetszetű; sárga, mézillatú. A terméskocsánykák hátragörbülők s az ugyanott lehajló levelek közé rejtőzők. Termése kopasz. Terem füves, cserjés helyeken, kivált a hegyvidéken, az egész országban.

A keresztes galajt a régiek nagy becsben tartották; manapság alig ismerik. A ragadó fűhöz (Galium Aparine) hasonlít.

Használata: E fűnek friss levét, erős főzetét, *nyavalyatörésnél* (epilepsia), *görcsöknél, hiszterikus* bajoknál és *fejfájásnál* használják. Syrupnak készítve, *véres vizeletnél* és *vérfolyásnál* nyer alkalmazást.

Külső haszna is van, a *bőrkiütéseknél*. A kiütéses testrészeket a fű főzetével, többször borogassuk naponkint.

Kigyós keserűfű, anyafű, kigyógyökér, kigyótránk vagy trang, sárkányfű, tekertgyökerű fű (Polygonum Bistorta). Keserűfűfélék (Polygonaceae). 30—90 cm. Ujnyi vastag tőkéje kigyózva kúszik. Szára egyszerű; levelei tojásalakuak, fonákon kékesek. Piros virágai tömött, hengeres fűzérben fejlődnek. Porzói a lepelnél hosszabbak. Terem vizenyős helyeken, réteken, hazánk minden magasabb hegyvidékén, Pozsonytól Krassószörényig és Vasvármegyében. A havasokra is fölmegy.

A növény gyökerét multévi növényről, tavasszal kell szednünk. A gyökér ilyenkor 2—3-szor hajlított alakot mutat, innét neve: «bistorta», kétszer görbített. Összehúzó, erejénél fogva, nyálkaoldó szerekkel vegyítve, kitünő hatású *hasmenésnél, vérhasnál, vérfolyásnál,* nemi bajoknál, *trippernél, fehérfolyásnál* (leuhorrhoe) és *váltóláznál.* A főzetnek erősnek kell lennie.

Külső haszna: *Inyvérzésnél, foghúsernyedésnél,* az erős főzettel szájunkat öblítsük. Hatása gyors.

Egylevelű kigyónyelv, Szent György fű (Ophyoglossum vulgatum). Kigyónyelvfélék (Ophyoglossaceae). 5—25 cm. Szára egylevelű; levele hosszukás, tojásalakú, épszélű, tompahegyű és szárölelő. A lomblevél nyeléből kiágazó termőfüzére szártetéző 15—20 cm. hosszú, mindegyik oldalán egy-egy sor 15—26 ülő spóra tokkal. Terem száraz, vagy kissé vizenyős réteken, szórványosan hazánk hegyvidékén.

Erről a növényről írja dr. Csapó: «Ennek egy kövér levelecskéje van, mely a vizi utifűhöz hasonló, melynek egy hosszú kigyónyelvhez hasonló kis száracska kinőve vagyon. Terem nedves mezőkön, a hol is csak pünkösd havában található.»

Külső haszna: Sérülést, sebet gyógyít e füvecske, a ki vele testét kötözteti; *friss sebeket* tisztít, ha levelei borban főzve a sebekre boríttatnak.

Felfutó komló (Humulus lupulus). Eperfafélék (Moraceae). 3—4·5 m. Szára horgas, szőreivel kapaszkodik. Levelei szives alapból 3—5-karéjuak; durván és élesen fűrészesek. Porzós virágai laza bugában fejlődnek, aprók és sárgás-zöldek. A termők rövid kocsányú, tojásalakú fejecskékben vannak, melyeken a pikkelyek fedelékesek, szélesek és minden hónaljában két virág rejlik. Megérve, a termések barnás-sárgák, 3—4 cm. hosszúak és tobozszerűek; a pikkelyek belső oldalukon, sárga mirigyeket viselnek. A mirigyek keserű *lupulin* tartalma adja a sörfőzéshez a legjobb anyagot. Terem erdők szélén, kerítések mentén, stb. az egész országban. Helyenkint termesztik is.

A termesztett növénynek gyümölcse erős, bódító és kesernyés. Kevés aetherikus olajon kívül, íz és szagnélküli gyantaanyagot tartalmaz.

Használata: A komlót a gyógyászatban erősítő és vizeletet hajtó hatása miatt használják, kezdődő *vízkórnál, altesti bajoknál* s különösen *gilisztáknál.* A *giliszták elhajtására* a komlót tejben főzik. *Sárgaságnál* a komlót borban kell főzni. A *lupulin* 0·3, 0·5 gr. adagban, önkénytelen vizeletnél s migrainenél vehető be.

Külső haszna: A sörfőzők is hasznát veszik; ránk annyiban fontos, hogy ütéstől eredő véraláfutásoknál és friss sérüléseknél borogató szernek, a komló főzete mindig bevált.

Kerti koriandrom, cigánypetrezsely, sobrák vagy sobrabori (Coriandrum sativum). 25—50 cm. Alsó levelei szárnyasak, kerekded, hasogatott levélkékkel; a felsők kétszer szárnyasak, keskeny levélkékkel. Gallérja rendes, szines gallérkája soklevelű. Ernyője 5—8-ágú. Szirmai fehérek, vagy pirosak; a külsők nagyobbak. Termése szívalakúan gömbölyű; édes, fűszeres zamattal; levelei poloskaszagúak. Dél-európai növény, melyet csak helyenkint termesztenek. Kertek körül néhol el is vadul.

A kertekben termesztett koriandrom, petrezselyemmagasságra nő. A friss magvaknak poloskaszaguk van; megszárítva kedves illatúvá válik.

Használata: A magvakat, erősen izgató hatásuk miatt bélrenyheségből eredő *felfúvodásoknál, kólikás* bántalmaknál, mint főzetet, avagy mint port szokás alkalmazni. Gyomorgyengeségből eredő *fejfájást* is enyhít, a fűnek jól megrágott magva.

Közhaszna: A koriandrommagot *mustba,* vagy borba szokás tenni, hogy muskotályzamatot kapjon.

A *mezei koriandrom* (Ivigella sativa) poralakban használva kitünő *tüdőelnyálkásodásnál, kimaradt havibajnál.* A görögök a *gilisztáknak* ellen használták. Gyenge természetüeknek a magvak főzete ajánlatosabb, mint a pora.

Széleslevelű békakorsó, bolonyik, cukorgyökér, korsócskafű, ninzi gyökér, vizi paszternák (Selinum palustre, Sium latifolium). 50—120 cm. Töve terjedő. Ágas szára szögletes és barázdás. Vízbeli levelei 3—4-szer, igen keskenyre szeldeltek; légbeli levelei csak egyszer szárnyasak. 10—21 vagy kevesebb levélkével. Levélkéi kerülékesek, vagy keskeny lándzsásak és durván fűrészesek, ernyője nagy. Gallérja 5—6, gallérkája 5—8-levelű; pártája fehér; termése tojásalakú, kopasz, erősen kiálló bordákkal. Terem mocsarakban, árkokban, vízállásos réteken, a legészakibb határvidék kivételével, mindenütt. Mérges.

A gyökérnek átható, kellemetlen, terpentinre emlékeztető szaga s erősen fűszeres ize van. Aetherikus olajon kívül, sárgás festő anyagot is tartalmaz.

Használata: A mult században a gyökeret a *nyavalyatörés* (epilepsia) ellen használták.

Használati utasítás: A pulverizált gyökérből 5—10 gr., erős természetüeknek 20 gr. adható naponkint. Dioscoridas (Cyrethrum) név alatt ismeretes és az epilepsiánál hatásos.

Törékeny gurgolya, szirti kömény, tekercskapor (Seseli rigidum). 30—60 cm. Gyökere és szára barázdált, aprón molyhos. Alsó levelei háromszor osztottak, sallangjai 1—4 mm. szélesek, merevek, kihegyezettek, csaknem szurók,

kékes hamvúak és számos levélsallangja sűrű bokrot képez. Ernyője 20 és több sugarú. Sugarai a termés érésekor is molyhosak. A gallérka levélkéi tövükön összenőttek s csúcsuk felé árszerű sallangokra vannak szeldelve; szürkén molyhos. Szirmai fehérek. Termése tojásdad, 4—5 mm. hosszú, szintén molyhos. Terem mészkősziklákon hazánk délkeleti hegyvidékén.

Megjegyzendő, hogy e fű magorinal hatása ugyanaz, mint az ánisé (Pimpinella anisum), melyet kertekben termesztenek. A magok akár egészben, akár porrá zúzva (1—2 gr.) bevéve, kellemesen izgatólag hatnak, úgy a gyomorra, mint a belekre.

Használata: Felfuvódásoknál, mellbajoknál, gyomor- és bélgyengeségnél az anis kedvelt orvosság, akár pulverizálva, akár mint olaj, (5—6 csepp cukorra öntve), vagy mint destillált ánisvíz lesz bevéve. Kólikás csecsemőknek is ajánlom.

Orvosi kankalin, égikincs, sárga kikirics, kásavirág, keztyűvirág, kükörcs, kulcsvirág, szent Péter kulcsa, szent Györgyike, vagy szent György virága, ludláb, tavaszika. (Primula officinalis.) 15—20 cm. Tojásdad levelei hirtelen nyélbe keskenyedők, ráncosak, az egész növény szürkén pelyhes, virágai hosszabb, (15—20 mm.) tőkocsány végén ernyőben állanak. Csészéje fölfuvódott, valamivel rövidebb, mint a párta csöve, fogai tojásdadok és kihegyezettek. A párta karimája tojássárga és tányéralakú, torka narancsszínű, illata kellemes. Fő alakjában csak hazánk északi részében fordul elő. Virágját házi orvosságnak gyüjtik.

Egyes vidéken nemcsak a füvet és virágját, hanem a gyökerét is használják. Nálunk csak a leveleket és a virágot szokás bevenni, jó erős teának főzve. A friss gyökérnek édeskés, füszeres, kámforra emlékeztető szaga és kesernyés ize van. Szárítva és porrá törve ép úgy lesz alkalmazva, mint a levél és a virág — vízben, vagy borban főzve.

Használata: A fű levelei és virágja forró vízzel leöntve, mint meleg tea, izzasztólag hatnak és *köszvényes* embereknek ajánltatnak.

Vesekő ellen a fű levele és virágja borban főzendő. *Ideggyengeség, szédülés, görcsös* fájdalom ellen is, sokan sikerrel használják.

Külső haszna: Borecettel földolgozva, sebek tisztítására alkalmas. *Gutaütött* embereknek, az e fűből készített fürdő van ajánlva. Az egyes vidéken ismeretes *kankalinbor* nem egyéb, mint cukorral és citromsavval vegyített és erjesztett kankalin. Úgy készül, mint a ribizkebor.

Kerti laboda (Atriplex Hortense). Izetlen fű, izetlen maglapél, labodaparéj, német paréj, Libatopfélék (Chenopodiaceae). 10—125 cm. Alsó levelei nagyok, háromszögűek, hosszúkás szivesek, vagy dárdásak. Öblösen fogasak; a felsők lándzsásak, épek. Számos virága szártetőző bugát képez. Az egész növény gyakran vérszinű piros. Terméslepe tojásalakú, tövéig hasadt. Helyenkint termesztik és spenótot főznek leveleiből.

A labodafűnek, mint a paréjnak, lágyító hatása van, s mégis nehéz emésztésűnek kell tartanunk; mint étel, a gyomrot is elrontja.

Külső haszna: A zöld füvet *kemény daganatok* puhítására alkalmazzák.

Bibircsós kőrontó (Saxifraga granulata). Term. v. Körontófélék (Saxifragaceae). 15—40 cm. Tőkéje apró gumócskákkal van megrakva. Szára rendesen ágas és kevéslevelű; felső részében mirigyesen borzas. Alsó levelei hosszúnyelűek, vesealakúak, tompán karéjozottak; a felsőbbek keskenyen, ujjasan hasogatottak és ék formán nyélbe keskenyedők. Nagy, fehér virágai szártetőző fürtben fejlődnek. Terem gyepes dombokon, cserjés réteken, hazánk északnyugati hegyvidékén.

Mint háziszer régente nagy becsben állott, bár hatása sokkal gyengébb, mint aminőt neki tulajdonítottak. Egyes botanikusok, gyanúsnak mondják.

Használata: Gyógyszernek az egész növényt használták, a tövön levő gumócskákkal együtt: *hólyagkő, vesekő* ellen. A főzetnek erősnek kell lennie. A fűnek savanykás, a gyökérnek kesernyés ize van.

Kereklevelű körtike (Pyrola rotundifolia). Csahajsz körtike, fasaláta, hármas sebfű, kerek télizöld, körtvélyfalevelű fű. Körtikefélék (Pyrolaceae). 15—30 cm. Levelei kerekek, viszás tojásalakúak kissé csipkések és rózsában állók. A csésze karéjai lándzsásak, kihegyezettek, csúcson hátragörbültek, félakkorák, mint a párta. Virágai fehérek, hosszas, kiálló, görbe bibeszállal. Terem kövér, mohos helyeken, árnyékos erdőkben, hazánk minden nagyobb hegyvidékén.

Használata: A füvet magát, itt-ott virágját, teának főzve, *belső sérülések* s *gyomorfekély* ellen szokás használni.

Külső haszna: Új sebeket hamar gyógyítanak az összezúzott és a sebre kötött friss, zöld levelek. (Igy dr. Csapó.)

Őszi kikirics (Colchicum autumnale). Ebvirág, fejes vagy törpe zászpa, gólyavirág, gurzsolyavirág, guzsalyülő virág, kék kükörics, kivirics, kükörtyin, őszike, pücsök-koma, vétő virág, zászpa kikerics. Liliomfélék (Liliaceae). 1—3 virága levelek nélkül, ősszel jelenik meg és nagyon hosszú lepelcsöve (20 cm.) csak részben bujik ki a földből; leplének dorongalakúan kiszélesedő vége (6—7 cm. hosszú és 2 cm. széles) hat sallangra hasadt; lilaszinű, ritkán fehér. Porzói a lepel torkából nőnek, három igen hosszú bibeszála mélyen levezet a földbe, a gumó közelében fekvő magházhoz, a mely a földben kitelel. Szárát, három levelét és a levelekvédte háromüregű toktermését csak a következő év tavaszán fejleszti. Termése hosszúkás, kerülékes, 3—4 cm. hosszú. Terem hazánk minden hegy- és dombvidékén, kivált nedves réteken és különösen meszes talajon.

Legmérgesebb növényeink egyike. Egyik oldalán lapos gumójából és magjaiból a colchicint állítják elő, melyet gyógyszernek is használnak.

Használata: Mint mérges növény, csak más praeperatumokkal, orvosi rendelet szerint veendő be.

Az állatgyógyászatban javarészben vízkóros *állatoknál* és *rheumatikus* gyuladásoknál alkalmazzák. A pulverizált gyökérből, vagy magból szarvasmarhának és lónak 4—5 gr. szokás adni, juhoknak és disznók-

nak 0·06—1·20 gr. Kutyáknak és macskáknak 0·3—0·6, de csakis főzetalakban, 60—100 résznyi vízben főzve.

Mezei kökörcsin (Anemone nigricans, fekete leánykökörcsin, lókökörcsin). Boglárkafélék (Ranunculaceae). 8—10 cm. Levelei 2—3-szor szeldeltek, hasábjai keskenyek. Murvagallérja ujjasan, szálasan szeldelt. Az egész növény, még a csésze külseje is selymesen borzas. A virág erősen bókol. Csészelevelei kerülékesek, 15—26 mm. hosszúak, rendesen fekete biborszinűek, de lehet más szinű árnyalatuk is; csúcsuk visszagörbült és a porzók csak valamivel rövidebbek. Szirma nincs. A sok terméske a hosszú, csavarodott és gyapjas bibeszállal, gömbölyű, tollas forgót képez. Tenyészik mezőkön, köves, homokos helyeken, főleg a dombvidéken, a futóhomokon s hazánk közép és keleti felében.

A leveleknek erős, narkotikus, *bőr, vese-* és *tüdőváladékot* elősegítő hatásuk van s éppen azért *vérsürüsödésnél, bénulásnál,* elmaradt *havibajnál, rendetlen havifolyásnál* (dismenorrhoe), *szivdobogásnál, szamárhurutnál* és *csúzos bántalmaknál* ajánlható, akár a friss fűnek kipréselt leve, akár teája, akár kivonata (extractum).

Külső haszna: A friss gyökérnek, fűnek kipréselt leve kimarja a *szemölcsöt. Bűzös sebek* tisztítására és *ernyedt tagok* élénkítésére is használják.

Az állatgyógyászatban a levelek: 1. *hurutos szemgyulladásnál*; 2. az *emésztő szervek* beteges tüneteinél, a gyomor túlterheltségéből eredő *indigestiónál:* 3. *takonykórnál;* 4. idült *tüdőkatarrhusnál,* midőn a váladék ragadós, zöldes sárga; 5 a kutyáknál, nyálkás hányással egybekötött, szamárhurutos köhögésnél; 6. csepegő vizeletnél; 7. régi és nehezen gyógyuló sebeknél, fistulánál nyernek alkalmazást.

Házi len (Linum usitatissimum). Lenfélék (Lineaceae). 30—100 cm. Szára magános; váltogatva álló levelei keskeny lándzsásak, kihegyezettek, háromerűek. Kocsányai a csészénél többszörte hosszabbak; a csésze levelei legfeljebb igen apró, egyszerű szőröktől pillásak, sohasem mirigyesek. Pártája nagy, ötszirmú, kék, ritkán fehér. Termése ötrekeszű,

tojásalakú tok, mindenik rekesze egy-egy hártyával ismét csak félig szétválasztva, 16 magvú. Magja lapos és fényesbarna. Termesztik főleg a hegyvidéken, ahol el is vadul.

Használata: A lenmag, akár vízben főzve, akár összetörve (lenmagliszt), akár préselve (lenmagolaj), kellemesen lágyító, csillapító, hűsítő hatással bir. Vízben főzve, *gargarizálásra,* vagy *klystirozásra* alkalmas; a lenmaglisztet péppé gyúrva, borításokra használják. A lenmagolaj kitünő *tüdőgyuladásnál* és *székrekedésnél,* 1—2 evőkanállal bevéve. *Kólikánál* az összetört lenmagot, fehér kenyérrel tejben kell főzni és ha péppé sűrűsödött, ruha közé téve, langyosan az altestre kell rakni. Jótékony hatása rögtön észlelhető.

Az állatgyógyászatban a lenmagnak nagy kelendősége van az emésztő- és a légzőszervek gyuladásánál, maró anyagoktól *eredő mérgezéseknél.* Ilyen esetekben 15—30 gr. lenmag 1 liter vízben, félóráig főzendő. A főzetet befecskendezzük, vagy a beteggel megitatjuk.

A lenmagból lenmagtej is készíthető. A készítés módját lásd könyvem elején.

Az úgynevezett lenmagpogácsát, tehenek takarmányozására fordítják. Kevés tápanyagánál fogva az emésztésre zavarólag hat.

A lenvászon dicséretét az iparra bizzuk.

Tüzes liliom (Lilium bulbiferum). Liliomfélék (Liliaceae). 30—60 cm. Hagymája pikkelyes. Levelei gyéren és váltogatva állanak. Majdnem mindegyiknek a hónaljában apró, fényes, fekete sarjrügy fejlődik. Virágai függőlegesek. Leple élénk narancssárga, barna foltokkal; belseje húsos, bibircsektől érdes; terem kaszálókon, hazánk északi s keleti hegyvidékén.

Népünk számos külföldi liliomfajt ültet virágos kertjébe; ezek közül a legszebb, a legkedvesebb és a legjelentősebb a *fehér liliom* (Lilium candidum); ennek, belül is sima, nagy virágai fehérek és kellemes illatúak.

Használata: A fehér liliom hagymája keserű, erősen nyálkás; sütve, vagy főzve, de aztán aprítva, vagy összetörve, *mérges daganatokra, aranyeres* csomókra, borításképen alkalmazható. Olajjal s kovászszal péppé gyúrva és nehezen *gyülő tagra kötve, gyors érést, felfakadást idéz* elő. *Tyukszemet* is puhít.

Ha a szagos viráglevéleket 4—5 napon át, tiszta olajban áztatjuk, illatos olajat nyerünk, a melynek *fájdalomcsillapító* hatását, általánosan dicsérik.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a *sárga liliomot* (Iris palustris lutea), a mely vízben terem. E liliom gyökerének kipréselt leve, vagy e gyökér erős főzete, *vérhányást, vérhast* s *vérfolyást* szüntet.

A léből 2 kávéskanálnyi syrupban veendő be.

Levestikon, nagyszagú zeller, lestyánfű, vad petrezselyem. Levisticum officinale. Ligusticum levisticum. 30—100 cm. Házi kertekben termesztik; háromágú levelei a zeller leveleihez hasonlítanak, csakhogy nagyobbak és sötétzöldek. Szára gazdagvirágú, gallérja hiányzik. Gyökere vaskos, gumós, kivülről barna, belül fehér, piros-sárgás pettyekkel. Szaga elég kellemes, íze kezdetben édeskés, később fanyar. Hatása izzasztó és izgató.

Használata: A gyökeret izzasztó és izgató hatásánál fogva *kólikánál, gyomorgörcsnél* és *hysteriánál,* pulverizálva, vagy erős teának készítve, használhatjuk. A fűnek kipréselt leve megindítja a kimaradt *havibajt.*

Büdös libatop, kutyalaboda, östörparéj, (Chenopodium vulvaria). Libatopfélék (Chenopodiaceae). 15—30 cm. Szára lecsepült, ágas, leveleivel együtt, fehér szemcséktől hamvas. Levelei kicsinyek, rhombosak, vagy kótás tojásalakúak. Apró, kétivarú termő virágai csomókban felődnek, a lepel a termésen zárt. Az egész növény szétmorzsolva, még szárítás után is undorító szagú. Terem mívelt talajon, falvak körül.

A friss fűnek átható, kellemetlen szaga s undorítóan sós íze van. Ammoniakot választ el. Hosszú szárítás után veszít, úgy a szagából, mint az ízéből.

Használata: Görcscsillapító hatása miatt régóta használják, *hysterikus* és más görcsöknél, s a kimaradt havibaj megindítására.

A homöopathák tincturát készítenek a friss fűből, a melyet aztán *fejfájás* s *gyomorgörcs* ellen alkalmaznak.

Közönséges bojtorján, bozogámos, édes, keserű, nagy, széles lapu. (Lappa májor, Arctium lappa.) Fészkesek

(Compositae). Alsó levelei igen nagyok; 45—50 cm. hosszú és 25—30 cm. széles. Fészkei sátorozók; fészekpikkelyei nem pókhálósak, árszerűek és kampósan hátragörbülők. Az egész fészek könnyen kapaszkodik a ruhába, vagy az állatok szőrébe s ily módon terjeszti a szagot. Virága biborvörös. Terem utak szélén, parlagokon, az egész országban.

A bojtorjángyökér oldó és izzasztó hatása miatt, egyike a legjobb szereknek *hideglelésnél, fekélyeknél, vese- és epekőnél, syphilitikus bajoknál.* Borban főzve hatásosabb. Irországban sarsaparillagyökérrel vegyítve használják.

A füvet magát *égési sebekre* kötik, erős főzetét borogatásnak alkalmazzák.

Az állatgyógyászatban a gyökér erős főzetével, az állat bőrét mossák, ha viszketeg kiütések vannak rajta. A főzethez 1 rész bojtorjángyökeret, 12 rész vizet vesznek és az egészet felére lefőzik. Sebekre, bármilyenek legyenek is azok, a fűnek kipréselt leve ajánlható.

Tüdővészes juhoknak az apróra vagdalt füvet, eledelökbe keverve szokták beadni.

Bodros lórom, bábikó, fodroslevelű lórom, hegyes, vagy keserűlapú, lósóska, lóromlapu, madárkása. (Rumex Crispus).[637] Keserűfűfélék (Poligonaceae). 60—100 cm. Alsó levelei 18—20 cm. hosszúak, valamennyi hosszúnyelű, szélesen lándzsás és hullámos, fodros szélű. Szára rendesen ágas és ágacskái pirosas virágörvökkel vannak megrakva. A belső lepel hasábjai kerekded szivesek, csaknem épek és legalább egyikük erősen pupos. Terem árkok szélén, vizenyős szántóföldeken, kaszálókon, az egész országban.

A keserűlapú gyökere, keserű és fanyar.

Használata: Az apróra vagdalt gyökér főzetét, *hideglelés* és *sárgaság* ellen használják.

Külső haszna: *Kosznál, rühnél, oltvarnál* jó a gyökér erős főzete, ha azzal a testet, vagy általában a varas helyet négyszer-ötször mindennap jól megmossuk.

Tavi lórom, folyóvizi-, parti- vagy vizilórom (Rumex hydrolapathum).[637] Keserűfűfélék (Poligonaceae). 1—2 méter.

Szára barázdált, kevéssé ágas. Alsó levelei igen nagyok, 2—4 dm. hosszúak, különben lándzsásak, hosszan kihegyezettek és nyélbe keskenyedők; szélük alig hullámos és aprón fodros. Levélnyele fölül lapos. Virágzatának ágai elállók, virágörvei zöldesek, párosak, belső lepel hasábjai nem szives vállúak, tojásalakúak, vagy csaknem háromszögűek, tövük felé gyakran aprón fűrészesek; mindenik, vagy legalább kettő pupos. Terem tavak szélén, folyók holt ágaiban, szórványosan főleg nádasok szélén, az egész országban.

Lágyító hatása miatt, a vizilapú gyökerét vízben főzik a *sárgaságnál.*

Külső haszna ugyanolyan, mint a keserű lapúé.

Bojtorjános szerbtövis, cigány-, diák- vagy disznómogyoró, disznóbojtorján, gelyvafű, kemény- vagy szamárlapu, koldustetű, szúrós csumpaj vagy töviseslapu (Xanthium strumarium). Fészkesek (Compositae) 90—130 cm. Levelei szivesek, háromkaréjúak és fogasak, mindkét lapjukon szőrösek, kevéssé érdesek, de zöldek. Virágfejecskéi szártetőzők és levélhónaljúak, zöldek; a porzós virágok fölül, a termősek alul fejlődnek. Termései tojásalakúak, zöldek és horgas, kapaszkodó tüskékkel vannak megrakva. Terem utak szélén, parlagokon az egész országban.

A Lappa minor belső haszna ugyanaz, mint a széleslapúé. (Lappa major.)

Külső haszna: A friss leveleket *ráksülre* rakják; *daganatra* is alkalmazzák, mert lohasztólag s oszlatólag hatnak.

Tavaszi lednek, kakukborsó, pipizsoj, tavaszi borsóka, vadlednek (Orobus vernus). Hüvelyesek (Leguminosae). 30—40 cm. Szára nem kapaszkodik, levelei 2—4 párból vannak összetéve. Olyan hosszúak mint a virágzati tengely. Kacsót nem fejleszt. Levélkéje tojásalakú, lándzsásan kihegyezett, finoman pillás. Fürtje rendesen négyvirágú, virágai biborszinűek, később kékek. Terem erdőkben, az egész ország hegyvidékén.

A lednekmagnak csak *külső* haszna van. *Szeplő* ellen a meg-

őrölt mag lisztjét vízben keverik s arcmosásra használják; finom péppé gyúrva, daganatokra kötik, mert a forróságot fölszívja s a daganatot eloszlatja.

Közhaszna is van; az ökrök meghíznak a fűtől, magvát meg a galambok kedvelik.

Békalen, angliai, apró, beleket indító, vagy hashajtó len (Linum catharticum). Levelei átellenesek; az alsók tojásalakúak. Vékony szára álvillásan elágazó. Virágai aprók, csészelevélkéi fehér mirigyszőröktől pillásak. Szirmai fehérek. Tokja akkora, mint a csésze. Terem nedves réteken, az egész országban, csak az alföld lapályain hiányzik.

Használata: A fűnek hajtó a hatása. *Köszvénynél* és *fövenynél* sikerrel használják. Kiváló szer a *székrekedésnél,* sőt a *bélrestségnél* is.

Használati utasítás: A száraz füvet virágostul, gyökerestül borban áztatva, egy éjszaka folyamán, jó meleg helyen kell tartani. Ha reggel leszűröd, jó melegen idd meg. Hatása biztos.

Közönséges gyujtovány, békalen, vadlen, fagyökerűfű, gyujtománypinttyő, lenlevelűfű, serpentyűfű, tatincs, tátogató vad tátos (Linaria vulgaris). Tátogatók (Scrophulariaceae) 30—100 cm. Szára sűrűn leveles; levelei keskenyszálasak; szárastul kopaszok, csak a virágzat mirigyes. Virágzata tömött; a virágkocsányok körülbelül akkorák, mint a csészék. A csészefogak lándzsásak, nem hártyásak. A párta sarkantyús és azzal együtt körülbelül 3 cm. hosszú. Élénk sárga, a torkát záró iny narancsszínű. A sarkantyú egyenes és csaknem olyan hosszú, mint a párta többi része. Terem utak szélén, tarlókon, parlagokon az egész országban.

Külső haszna: A főzetet *szeplők* ellen használják; a leveleket *sebekre* kötve alkalmazzák.

Magvas gomborka, himmag, inyorica, körköly, lenfojtó, tojásfű, vetési rekenyő (Camelina sativa). Keresztesek (Cruciferae) 30—80 cm. Szára többnyire egyszerű. Alsó levelei nyelesek, a felsők ülők, apró hegyes fülekkel. Virágai sárgák, a terméskék csaknem vízszintesen elálló kocsányokon fejlődnek; körtealakúak, fölfuvódottak és eleinte vékony

falúak. A bibeszál hossza legföljebb a termés harmadával egyenlő. Magjából kitünő olajat nyernek, amely csaknem olyan értékű, mint az olajbogyókból sajtolt asztali olaj. Len közt található helyenkint. Homokon is megterem.

Olaját ugyanúgy lehet használni, mint a lenmagolajat. *Tüdőbajoknál, hólyaggyuladásnál* és *emésztési zavaroknál* mindig 1—2 evőkanállal veendő be.

Kacskaringós lépharaszt, bordalap, lépfű, csikharaszt (Ceterach officinarum). Páfrányfélék (Polypodiaceae) 10—20 cm. Csomókban fejlődő levelei rövid nyelűek; mélyen, szárnyasan hasadtak; karéjaik szélesek és tompák. Felső lapjok kopasz és zöld, viszájok barna pikkelyekkel sűrűn van megrakva. Ezek a pikkelyek a spóratokokat egészen elrejtik. Tenyészik hazánk déli, főleg délkeleti hegyvidékének szikláin. Nem gyakori.

Ugyanitt említjük az *aranyvetélkét* (Chrysosplenium alternifolium és Chrysosplenium opposito folium.) Kőrontófélék (Saxifragaceae). Tarackot hajt. Szára háromélű. Váltogatva álló levelei vesealakúak. Felső levelei sárgászöldek. Apró virágai aranysárgák. Csészéje rendesen négymetszetű, a középső virágon többnyire ötfelé hasadt. Szirma nincs. A porzója tövig hasadt. Terem forrásos helyeken, árnyas erdőkben, patakok partján, az ország hegy és dombvidékén.

Mind a két fű gyüjthető. Iztelen és szagtalan. Oldó és erősítő hatásuk miatt kedveltek *lép, máj* és *vesebajoknál.* A friss fűnek kipréselt leve kitünő a *bélrenyheségnél* és a *szorulásoknál.*

Használati utasítás: A langyos főzet egy-egy csészével, reggel és este veendő be.

Szagos levendula (Levandula Spica).[363] Ajakosak (Labiatae) 30—60 cm. Az egész növény apró szőröktől szürke, kivált a fiatal hajtásai. Levelei keskenyek, szélük visszagyürt, fonákuk mirigyesen pontozott. Élénk violaszinű virágai, szártetőző, szagatott füzérben fejlődnek. Kertekbe ültetik, helyenként elvadul.

A levendulát könnyen illó, de erősen izgató hatásánál fogva a

régiek ismerték és *fürdők* készítésénél használták. Innét elnevezése is mosakodni lavare, lavore-levendula.

Használata: Javarészben mint külső borogató szer van alkalmazásban *szaggatásnál, rheumatikus bántalmaknál, véraláfutásnál* s *ficamodásoknál.*

Zsályával, rozmarinnal, ürömmel vegyítve s teának főzve, *havibajt* indít meg. A tea 2 gramm levendula levélből, 2 gramm zsályából, 1 gramm üröm̈ből állítható össze; a keveréket félliter vízben, vagy borban kell főznünk és a folyadékból naponkint 4—5 evőkanállal bevennünk.

A levendula-ecet. 1 liter erős ecetet és 1 deci spiritust összevegyítünk; a vegyülékben 8—10 gramm levendulavirágot (jól elzárt és meleg helyre tett üvegben) 2—3 napig áztatunk és az így előállított orvosságot a *fejfájásnál,* a homlok és a halánték bedörzsölésére használjuk.

A levendula-olaj szintelen, vagy sárgás, *ernyedt tagok* bedörzsölésére alkalmas. Gyomortól eredő fejfájást négy csepp olaj mindig megszüntet.

Az állatgyógyászatban ritkán nyer alkalmazást, pedig aetherikus olaj tartalmánál fogva, nagy sikerrel használható volna. Szarvasmarháknak, lovaknak 20—40 grammot adhatunk; disznóknak, juhoknak 10—15 grammot, kutyáknak 2—4 grammot. Mint külső szert, más füvekkel vegyítve, kemény *daganatokra* kötjük. *Terpentinolajjal kevert levendulaolaj, csúzos fájdalmakat* enyhít.

A jó levendulaolajat Franciaországban készítik.

Pompás nőszirom, ékes vagy német kardliliom, (Iris germanica). Nőszirom̈félék (Iredacéae) 30—90 cm. Szára többvirágú s tőleveleinél jóval hosszabb. Murvái virágzáskor felülhártyásak. Virágai nagyok, sallangjai 8—10 cm. hosszúak. A külsők sötétkékes violaszinűek, a belsők világosabbak. Illata nem erős, de kellemes. Elterjedt kerti virág. Húsos tőkéje az I. Pollida Lam. és florentina L. tőkéjével együtt, az ibolya, vagy viola gyökeret szolgáltatja, melyet főleg fogpornak és csecsemőknél rágásra használnak.

Az Irisnek három faját különböztetjük meg. Az Iris florentina, Iris gallida és az Iris germanica. Szagra és ízre úgyszólván egyformák, csak az erőben van némi különbség.

Használata: A gyökér porát meleg vízben főzve, *fulladozóknak* ajánlják. *Vízkórban* lévőknek a nyers gyökér kipréselt leve (egy evőkanállal, minden 3-ik napon) használ. Hatása olyan mint a törpe bodzáé.

Réti lóhere, borjúvirág, háromlevelű fű, istenke cipóka, piroshere, stajer lóhere (Trifolium pratense). Hüvelyesek (Leguminosae) 5—40 cm. Levélkéi tojásalakúak. Pálhái nagyok, félig tojásdadok, épszélűek és hirtelen szálkában keskenyedők. Virágzata gömbös; többnyire párosával áll és murvákkal van körítve. A csésze csöve szőrös, tízszerű, sokkal rövidebb, mint a párta; négy felső foga olyan hosszú, mint a cső. Sziromlevelei halaványak vagy sötétpirosak, ritkán fehérek; mint értékes takarmánynövényt nagyban termesztik. Vadon is megterem az egész országban.

Használata: A réti lóhere kiválóan alkalmas a *fehérfolyás* (leukarhbe) megszüntetésére. A fűnek erős főzetéből naponkint 2 decit kell bevenni.

Külső haszna: A friss leveleknek kipréselt levét, *hályogos szembe* csepegtetik, mert tisztítólag hat. A megzúzott zöld füvet *kemény daganatokra* kötik, hogy azokat meglágyítsa.

Takarmány baltacim (Onobrychis sativa), csacsi vagy szamáröröm, eszparzet, örökös spanyol, svájci vagy török lóhere, pujkafű, szamár csikor, szamár here, varjú borsó (viciaefolia). Hüvelyesek (Leguminosae) 30—60 cm. Levele szárnyas; levélkéje hosszúkás, lándzsás. Virágzata tömött, hengeres, rövid füzér. A csésze fogai legalább is kétszer oly hosszúak, mint a csésze csöve. Sziromlevelei rózsaszinűek, sötét csikokkal. Termése kerekded, hátán hártyás, 6—7 fogú taraj húzódik végig. Takarmánynak termesztik, de vadon is tenyészik utak, főleg vasúti töltések mentén, szórványosan az egész országban.

Használata: A füvet izzasztó ereje miatt, a hurutosok, erős teának mézzel főzik és este melegen veszik be.

Lókörmű marti-lapú, farkastalpfű, kis édes lapú, körömfű, mostohalapú, szamárköröm, szamárlapú, szattyú,

tyúkvirág (Tussilago Farfara). Fészkesek (Compositae) 10—15 cm. Egy fészkű, fehér szőröktől gyapjas szárán csak pikkelylevelek vannak. Virágai élénk sárgák. Levelei csak jóval a virágzás után fejlődnek; kerületük némileg a lópatkó alakjához hasonlít, de szögletes; alapjok szívalakú, szélök fogas, viszájok fehér, molyhos. Terem agyagos partokon az egész országban. Az alföldön sok helyt található.

A lókörműfűnek leveleit és virágját, szárítva használják. A fűnek szaga nincs, ize kesernyés, fanyar; a növény nyálkát és cseranyagot tartalmaz.

Használata: A leveleket teának főzik *tüdőkatarrhusnál, köhögésnél* s nehéz *nyálkaváladéknál*. *Fulladozóknak* a fű s virágjának teája ajánlható. A gyökér főzete szintén köhögést csillapít.

Erőltető, tartós köhögésnél, idült tüdőhurutnál: 15 gramm lókörműfű virágot s gyökeret félliter vízben, 6—8 percig főzünk; 90 gramm zsályát, 120 gramm ezerjófüvet összevegyítünk — a vegyülékre 4 liter forró vizet öntünk, 1/4 óra mulva az egészet leszűrjük s a lókörműfű főzetével összevegyítjük. Nagyon ajánlom a keveréket 10 gramm cukorsyruppal vegyíteni. Ebből az orvosságból, vegyen be a beteg naponkint, 6—8 evőkanállal. A köhögés rövid idő alatt megszünik.

Külső haszna: A friss levelekkel repedezett, fájós, sebes *emlőbimbót* szokás bekötözni.

Liba pimpó, ezüstös, vagy fehérhátúfű, isten abroszkája, lúdpázsit, pimponya, pipfű, vad varadics (Potentilla anserina). Rózsafélék (Rosaceae) 10—50 cm. Szára lecsepült, rendesen gyökerező. Levelei félbeszárnyasak; felső lapjokon zöldek, kissé selymesek, viszájokon mindig ezüstösek, ritkán egészen fehérek. Magános nagy virágai, hosszú kocsányokon fejlődnek, aranysárgák. Terem az egész országban, árkok, utak szélén, főleg a libalegelőkön.

Használata: A füvet borban főzik a *vérhasnál;* porrá zúzva veszik be *fehérfolyásnál;* vízben főzik *vérhányásnál, vérköpésnél.*

Külső haszna: *Bőrrepedést, száj* és *inysebeket,* a fának frissen préselt levével kell mosogatni; az *emlőben összegyült tejet* is eloszlatja a borításnak alkalmazott fű leve.

Mezei iringó, átkozott tövis, bondor, boszorkánykerék, fehér vagy fejér tövis, vagy tüske, lajtorjás vagy létrás tüsök, macskatövis, töviseslapú, ördögszekér, ördög bordája, keringő, rokolya, motolla, szamártövis, százfű, százfejűfű, százfőfű, szélhajti goré, szunyogtövis, tüskés ballangó, böfögtető (Eryngium campestre) 15—60 cm. Szára annyira ágas, hogy termete félgömbös. Az egész növény fehéres zöld. Levele háromtagú; levélkéi kétszer szárnyasak, tüskésen fogasak; az alsók nyelesek, a felsők ülők. Virágai igen rövid kocsányú ernyőben, csaknem gömbölyű gombban. A murvagallér levelei lándzsásak, szúrósak. Minden virág a tüskés pikkely hónaljában. Termése kétfelé hasadó szemtermés. Terem mezőkön, a magasabb hegyvidéket kivéve, az egész országban.

Használata: A friss gyökérnek vizelethajtó hatása van, miért is *vízkórban* lévőknek, a gyökér főzete, kiválóan ajánlható. A fű főzete *ondófolyást* szüntet, sőt *fővenyt* hajt.

A fűnek kipréselt levét a *sorvadás* ellen is isszák. Nem mondhatnám, hogy sokat használna — de bizonyos, hogy nem árt.

Jegyzet. Dr. Csapó azt írja: «Anno 1760-ik esztendőben az én majoromban egy lakómnak két esztendős gyermeke, egész testében megdagadozván és három hétig így sinlődvén, az én javallatomból ez fűnek gyökere által, harmadnapra egészen megépült. Tudniillik parancsoltam a sűtő meleg kemenczében száraszszák meg e gyökeret, törjék porrá és etessék a gyermekkel a kávéjában».

Mezei macskagyökér, badián, baldrián, fordulófű, gyökönke, mezei, vagy római nárdus, serjék fű, szent Magdolna fű (Valeriana officinális). Macskagyökérfélék (Valerianaceae) 30—150 cm. Tőkéje vaskos, gyakran rézsutos. Számos fonalszerű, rövid tarackot hajt, amelyeknek erős és sajátságos, a macskákra részegítő illatjuk van. Szára gyengén barázdált, legfeljebb töve felé szőrösödő. Levelének 5—11 pár levélkéje keskenyszálú és kerülékes, ép vagy fűrészes. Virágai aprók, halvány pirosak; illatjuk a bodzáéra emlékeztet. Terem ritkás erdőkben, vízparton, árkok mentén, s sziklákon az egész országban.

A friss gyökérnek fűszeres, kellemetlen, átható, macskahúgyra emlékeztető szaga s kezdetben édeskés, később erős, fűszeres, keserű ize van, amely az aetherikus olajtól, budriansavtól és keseranyagtól származik. Ereje izgató; az idegekre hat és görcscsillapító. E tulajdonságánál fogva az orvosok *typhusnál*, idegbajból eredő *álmatlanságnál, kedély bajnál, görcsös tüneteknél, nyavalyatörésnél, ideges fejfájásnál, vitustáncnál* és *ideges gyomorgörcsnél* veszik igénybe.

Használati utasítás: A pulverizált gyökérből 1/2—1 gramm veendő be. Legjobb a leszűrt főzet. (8—14 gramm, 1—2 deci vízben főzve). A főzetből naponkint 4—6 evőkanállal kell bevenni. A baldrian kivonatból elég 2—4 gramm erősen higítva. Baldrian labdacsok nincsenek használatban, annál inkább van elterjedve a baldriánolaj, mint *bedörzsölő* szer. A baldrian tincturából 20—40 csepp cukorral vehető be. A tincturához a gyökérnek kipréselt levét, egyenlő részben, borszesszel vegyítve vesszük. Az összetett baldrian tinctura áll: rad. Valeriana, rad. Polygonun bistorta aa gr. 30, továbbá 4 gramm kámfor, 240 gramm borszeszben, 3—4 napig áztatva.

Az állatgyógyászatban a baldrián gyökeret a megbolygatott idegrendszerből eredő bajoknál használják, ú. m. *idegláznál, lépfenénél, merevgörcsnél, bénulásnál, kólikánál* és *férgeknél.* Magától értetődik, hogy akut bajoknál még más szereket is kell használni. Szarvasmarhának, lónak 30—60 gramm adható be, 3—3 óránkint egyszerre; juhoknak 8—15 gramm, kutyáknak 1—2 gramm.

A baldrián fajok közé tartozik a *kelta baldrián* (Nardos celtua), mely kellemes, átható szaga miatt, illatos fürdők készítésénél, kivált keleten nagy szerepet játszik. *Egerek* pusztítására is alkalmas, ha hunyorral vegyítve és rozslisztel keverve, az egérlyukba szórják.

Orvosi székfű (Matricaria chamomilla), madra, mátrafű, kis kamilla, mesterfű, mezei kapor, pipatér, székvirág. Fészkesek (Compositae) 10—30 cm. Szára csöves. Levele 2—3-szor hasogatott, sallangjai szálkahegyűek. Erősen kipúposodó vacka belül üres és felületén nem polyvás. Csöves virágai öt fogúak, aranysárgák, nyelves virágai fehérek. Hengeres termése finoman ötbordás. Terem parlagokon, községek körül, kivált a szikes Alföldön. Erős illatú fészke, orvosságul szolgál.

Használata: A szárított csészevirágok kamillavirág név alatt

ismeretesek. A virág izgató és görcscsillapító erejével *altesti* fájdalmaknál, *anyaméhbajoknál, görcsöknél,* poralakban bevéve, teának használva, vagy *klystirnek* alkalmazva, jótékony hatású. Az aetherikus olajat, egy időben a kolera ellen használták.

A praeperatumok kivonata, destillált vize, cukros leve, aetherikus és főtt olaja most is használatban vannak.

Az állatgyógyászatban a matricaria *kólika, görcs, vizeleti nehézségeknél, görcsös tünetekkel járó diarrhoënae* és *rheumatikus* fájdalmaknál nyer alkalmazást, *ha a bajok kezdetlegesek.* Kifejlődött, akut bajoknál, más szerekkel vegyítjük. Nagy háziállatoknak, ökörnek, lónak 30—40 gramm adható be, minden 2-ik órában és pedig mint *infusum.* Súlyos esetekben baldrian, kalmusz, opium, kámfor, borecet, terpentinolajjal keverjük.

Külsőleg a gyökér porával, az állatok *bűzhödő sebeit* hintik be, mert a por maró s tisztítólag hat.

Gyöngykőmag, madár vagy napköles, napkása, kőmagvúfű, tengeriköles, (Lithospermum officinale) 30—100 cm. Szára erős és igen ágas, sűrűn leveles, levelei lándzsásak, hosszan kihegyezettek, érdesek; oldalerei kiállók. Virágai aprók, sárgásak, vagy zöldesfehérek. Termése tojásalakú; kőkemény, fehér és fényes, kevés és sekély gödröcskével. Terem cserjés dombokon, főleg agyag- és mésztalajon. Szórványosan az egész országban. Leveleit helyenkint khina tea helyett használják.

A napköles összetört magvait vízben, vagy borban főzve *hólyag* és *vesekőnél* vehetjük be.

Megemlíthető itt az arundo lithospermos lacryma Jobi, vagyis a tavi nád, amelynek hasonló, de nagyobb magvai megtörve, a föntemlített bajok ellen szintén ajánlhatók.

Uri madártej, csillagvirág, kakastej, madártejfű, tiktara, tyúktaréj, uri sárma, uri virág, zöld csik (Ornithogalum umbelatum)[68] Liliomfélék (Liliaceae) 7—20 cm. Hagymáját fiókhagymák veszik körül. Levelei 2—4 mm. szélesek, zöldek, fehér középcsikkal. Virágzata laza, ernyőszerű fürt, lepellevelei fehérek, mindeniknek a közepén zöld sáv húzódik végig. Legalsó termő kocsányai, csaknem vízszintesen álla-

nak. Tokja buzogány alakú, hat egymástól távol álló éllel. Terem réteken, szántókon, cserjésekben, az egész országban.

Használata: A vereshagymához hasonló gyökeret tejben főzik és azt *epileptikus,* szopós gyermekkel itatják.

Külsőleg: Régi sebekre, az összezúzott gyökér porát hintik, vagy borogatásképen a gyökér főzetét alkalmazzák.

A pásztás ember a hagymát megfőzi, megsüti s eledelül használja.

Mocsári parnasszia (Parnassia palustris), fehér májfű, gyönyörű boglárpót. Kőrontófélék (Saxifragaceae) 15—30 cm. Tőlevelei hosszúnyelűek, szives alappal tojásalakúak. Magános szárlevele nyeletlen, szárölelő. Ötszirmú pártája nagy, fehér; minden szirom előtt van egy-egy rongyosélű és 9—13 mirigyszőrű porzóból alakult mellékszirom. Terem hazánk magasabb hegyvidékének tőzeges, süppedékes rétjein.

Használata: A leveleknek és a virágnak, kesernyés, fanyar íze s összehúzó ereje van; mint vizelethajtó szer ismeretes; *májbajoknál* és *vörhenynél* teának főzik. Svédországban sörben főzik és *gyomornyomásnál, gyomorégésnél* isszák.

Őszi aranyvirág, anyafű, bécsi tárkony, imelygyökér, indiai tárkony, karácsonyi morzsika, mádra vagy mátra vagy metterfű, bécsi nádrafű, pártamag (Chrisanthemum parthenium). Fészkesek (Compositae) 30—60 cm. Levelei szárnyasan hasogatottak. Számos fészke sátorozó fürtben fejlődik. Csöves virágai aranysárgák, nyelves virágai fehérek. Termése tizélű, szurkosan pontozott; dél-európai növény, melyet számos, főleg teljes, azaz csupa nyelvesvirágú fajtában, kertben ültetnek. Helyenkint elvadul.

Az aranyvirágnak kesernyés ize és a mádra (Chamomilla) fűhöz hasonló, de kevésbbé átható illata van.

Használata: Erősen izgató, szervezeterősítő erejénél fogva, *az altest görcsös fájdalmainál,* kivált a *tisztulás processusának előmozdítására, anyaméhbajoknál, váltóláznál, emésztési zavaroknál,* teának bevéve, vagy akár poralakban (1 grammos adagokban) ajánlható.

Ma már ritkábban használják, mert poralakban használva helyét a Chamomilla foglalta el.

Májfű kökörcsin, bokor alatt kucorgó, mogyoróaljifű, nemes májfű, ökörszem, szívfű (Anemone hepatica). Boglárkafélék (Ranunculaceae). Levele szives alapból háromkaréjú, a karéjok épek; levelének fonáka puhaszőrű, murvagallérja csészeszerű, három zöld levelű, 8—10 csészelevele égszínkék, ritkán rózsaszinű vagy fehér. Terem árnyas erdőkben, főleg mészkövön, az ország hegyvidékén.

Használata: A kapotnyakhoz hasonló leveleket és a kékszinű virágokat, vizes borban (felerészben bor és felerészben víz) megfőzve s áztatva, *máj* és *lép* daganat ellen ihatjuk.

Külsőleg: Tiszta borban főzve, *bűzös szájnál* mint öblegető víz alkalmazható; vízben főzve, mint gargarizáló szer, a *mandoladaganatnál* használható.

Szagos müge, csillagos májfű vagy szagos májusfű, csillagszívfű, erdeiméster vagy erdőmesterfű, erdődísz, érdeskes (Asperula odorata). Galajfélék (Rubiaceae) 10—30 cm. Szára négyélű, alsó levelei hatával állanak s lapickásak, a felsők nyolcával állanak, lándzsásak és hosszabbak; minden levél örve alatt sertekoszorú van, virágai hosszú kocsányokon bogernyőben állanak. Pártája csövesen harangalakú, fehér; termése horgas sörtékkel. Terem árnyas erdőkben, kivált bükkösökben, az ország minden hegyvidékén. Erős és kellemes csumain illata van, azért szedik, sőt helyenkint termesztik és a bort szagosítják vele.

A friss fűnek szaga nincs; a szárított leveleknek, a vaniliához hasonló kellemes illatjuk és cseranyagtól származó kesernyés izük van.

Használata: A gyökeret nem használjuk. A virágzó májfűnek lágyító és vizelethajtó hatása *májbajnál, vizkórnál, székrekedésnél* és *bélrestségnél* ismeretes. Némely vidéken borban, vagy sörben főzik s a főzetet a *mellbajosokkal* itatják. Asperula Veronica, rad. tormentillae, sanicula eur. kitünő teavegyüléket képez, amelynek főzete az altesti bajoknál bevált.

Kerti majoranna (Origanum Majoranna) 30—50 cm. A konyhakertekben fűszernek termesztik. Levelei kerülékesek, tompák, szürkén, molyhosak; murvái árkoltak, csészéje egyik oldalán aljáig hasadt, melső fogai a hátsóknál kisebbek. Szirma fehér, hazája Dél-Európa, Közép-Ázsia és Észak-Afrika.

Használata: A gyökér kivételével, az egész növény használható, ámbár tanácsos csak a virágot és a venyige végleveleket teának főzni s *izzasztó szernek* bevenni. A majorannavirágnak kellemes illata van, szárítva és porrá zúzva mint tüsszentő szer van alkalmazásban.

A majorannából kellemes, illatos olajat és zsírt készítenek. Bedörzsölőszernek *fejfájásnál* és *erős náthánál* ajánljuk. Az utóbbi bajnál a kenőcscsel az orrlyukakat kell bedörzsölnünk.

Az állatgyógyászatban a majoranna csak zsályával s rozmarinnal vegyítve, van használatban.

Pipacsmák, bujdosó vagy büdösmák, cucik, lúdmák, pitypalatyvirág, veresmák (Papaver rhoeas). Mákfélék (Papaveraceae) 15—60 cm. Az egész növény elálló, merev szőröktől érdes. Levelei szárnyasan hasogatottak, kétlevelű csészéje fakadáskor lehullik. Szirmai skarlátpirosak, nagyok, tövük rendszerint barna, vagy fekete. Toktermése viszás tojásalakú, kopasz. 8—12, egymást részben fedő bibe-karéjjal, bibeszára nincs. Terem főleg vetésben, az egész országban. Mérges növény.

Használata: A virágleveleknek kesernyés, nyálkás izük van és fájdalomcsillapítólag hatnak. Más füvekkel vegyítve használják, *tüdőkatarrhusnál* (gargarizáló), *torok* és *mandolagyuladásnál.*

Dr. Csapó e fűről írja: *Katarrhusban* lévők öntsenek forró vizet a veres mák virágára és igyanak meg belőle egy csuporkára valót lágymelegen reggel, uzsonnára és lefekvéskor; 2. *oldalnyilalásban,* azaz *szegezésben* sinlődők ezen uton-módon élhetnek ezen virágokkal.

Kerti mák, álomhozó vagy francia mák (Papaver somniferum). Mákfélék (Papaveraceae) 50—150 cm. Az egész növény kopasz és kékes, vagy fehéreszöld. Szárlevelei

szárölelők. Szirmai nagyok s különböző szinűek. Toktermése gömbölyű, tojásalakú, kopasz; bibeszála nincs, bibekorongja 10—15 sugarú. Olajtartalmú magva kedvéért tenyésztik, de virágnak is ültetik, különösen teljes fajtáját. Az éretlen mákfej beszárított nedve, opium néven erős méreg s gyógyszer. Belőle készítik a morphiumot is. A méhek a mákvirágot nagyon látogatják, sok virágport gyüjtenek belőle.

A máknak két faja van, a fehér és fekete mák (Papaver nigrum és Papaver album). Az egyik fehér virágú és magú, a másik lilaszinű és sötétkékes magú. Mindkét fajnak magját s magtartóját (fejét, de éretlen állapotban) használjuk. Mellesleg említjük, hogy a mákból készítik az opiumot, mely csak orvosi rendeletre vehető be, de amellyel sajnos, sokan keleten, de már nálunk is nagyon visszaélnek.

Használata: A frissen leszedett mákfejeknek kábító szaguk és kellemetlen, keserű izük van (szárítva szagtalanok); tejnedüt «morphin»-t tartalmaznak, mely hatásában, az opiummal versenyez. A mákfejekből készített és a gyermekeknek beadott ital mérges és veszedelmes. Sajnos, sok anya altatja ezzel gyermekét, hogy nyugalma legyen s gyereksirást ne kelljen hallgatnia.

A mákfejek főzetét külsőleg, halántékbedörzsölésre s lábvíznek használják, mert kábitólag hat s *álmosságot idéz* elő.

A mákszemek szagtalan édeskés izüek és a morphin nyomaival, zsíros olajat tartalmaznak. A mákfejekből készített olajat a gyógyászatban ép úgy alkalmazzák, mint a tábla és mandolaolajat, a festők meg éppen — előnyt adnak neki.

Az opium nem egyéb mint a fejek tejnedve; friss mákfejekből metszés által nyerik. Nagyban Kis-Ázsia, Egyiptom, Perzsia és Kelet-India produkálja. A gyógyászatban a smyrnai, más néven török, vagy levantei opiumnak van legjobb neve.

Az opiumot szilárd, kerek kenyéralakban, néha 3/4 kilogrammnyi súlyban hozzák forgalomba. A kenyérkének külső kérge, haja kemény és barna; széttörve, belsőleg puha, világosabb és csepp-szerű magot tartalmaz. Szaga bódító, kábító, ize undorítólag fanyar. Vízben, vagy borszeszben oldódik és a porzóktól tisztul. Tartalma: *morphin, narkotin, codein, thelain, narcein* és *mekarnin.*

Az opium korunk gyógyászatának legfontosabb és legnélkülözhetetlenebb szere, melynek hatása, az adag mennyisége, a hasz-

nálat tartama, a paciens kora s szervezete szerint változik. Általában véve hatása *izgató, erősítő, edző,* majd *hűtő csillapító,* de minden esetben, főkép az idegrendszert officiáló. Amellett a többi szervre is hat. A *vérhasnál,* a *sorvadásnál,* poralakban más gyógyszerekkel vegyítve belsőleg, klystirozásra külsőleg alkalmazzák. Flastromot is készítenek belőle.

E helyen nem említem azokat a praeparatumokat, amelyeknek szükséges alkotórészét az opium képezi.

A morphint az ópiumnál, csillapító s nem annyira kábító hatása miatt, előbbre teszem. Nagyobb adagban bevéve mindkettő mérgezést s halált okoz. *Opium mérgezésnél* legjobb az erős fekete kávé és a *jó klystir.*

Az állatgyógyászatban az opiumot olyan idegbajoknál használják, ahol anatomiai elváltozás innexen ú. m. *szédülésnél, epileptikus görcsrohamnál,* kólikánál, erős köhögésnél, hasmenésnél. Klystirozásra is alkalmas. *Szaruhártyahomályosulásnál, szemgyuladásnál, hosszas genyedésnél,* szintén van szerepe az opiamnak. Az adagolás a következő: Belső szernek beadva, lovaknak 1·25—5 gramm, juhoknak 1 1/4—2 1/2 gramm, disznóknak 1/4—1/2 gramm, szarvasmarháknak 1 1/4—5 gramm, kutyáknak 0·03—0·05 gramm, de csak a közönséges opiumtinctura alakjában.

Az állatoknál használt szemkenőcs, 30 gramm zsíranyagot és 1·875 gramm opiumot tartalmaz.

Befejezésképen ide iktatom a régi orvosok nézetét a mák hasznáról: «*Beleknek fájását* enyhítik ez mák magvai, ki azokat eszi; kiváltképen e fehér magok, ha vízben megfőzik őket és így isszák; *vérhasból, kólikákból* okoztatott *nagy bélfolyásokat* enyhítenek».

Külső haszna: «*Főfájás* enyhíttetik azon töretett magok levének ruhákkal homlokra való köttetése által. 2. *Álmatlanság* ellen készítsenek lábvizet, egy néhány száraz kerti mák fejeiből.»

Sárga szarvasmák, sárgapipacs, sárga-kék-zöld, szarútok (Glaucium flavum).[425] Mákfélék (Papaveraceae) 30—100 cm. Szára csaknem kopasz, hamvas, alsó levelei nyelesek, a felsők szives alappal szárölelők. Citromsárga szirmai nagyok; toktermése körülbelül 2 dm. hosszú, szemcsés. Terem homokos partokon, hazánkban csak Fiume mellett és a Rákos homokján.

Használata: E növény szárított gyökerét, vízben kell főzni s a főzetet a nehezen *vizelőkkel* kell mégitatni. Napjában 2 deci főzet (reggel, este) elegendő.

Kereklevelű mályva, haslágyítófű, kerekmályva, penészke, penészkés kerekdedek, uti mályva (Malva neglecta). 10—30 cm. Szára lecsepült, érdes levelei hosszúnyelűek, kerekdedek, 5—7 csipkés karéjjal, a külső csésze karéjai keskenyek, szirmai viszás szivesek, halványrózsaszinűek, vagy fehérek, kétszer akkorák, mint a csésze. Terem parlagokon, utakon, legelőkön, főleg lakások körül, az egész országban.

Használata: A füvet legjobb más füvekkel vegyíteni, ámbár már magában véve is jó *vérhas, szorulás, fájdalmas vizelés, vese-, bélbaj* és *szárazbetegségben.* Kár e füvel nem törődni, mert teája kitünő!

Itt említem meg a kertimályvát (Althaea rosea), amelynek virágaiból készült főzet, jót tesz *rekedtségnél,* mint gargarizáló szer és *szent Antal-tűznéi,* mint borogatás.

Orvosi ziliz, mahola, mázola, lágy vagy fehér mályva (Althaea officinalis). Mályvafélék (Malvaceae). 60—125 cm. Szára merőleges, molyhos, levelei nyelesek, gyengén ötkaréjúak, mindkét lapjukon bársonyosak. Virágai szártetőző, megnyuló fürtben fejlődnek; halvány rózsa- vagy lilaszinűek. Terem árkok szélén, nedves réteken, erdők szélén, az egész országban. Csak az északi vármegyékben hiányzik.

Használata: E növény minden része, gyökere, szára, levele nyálkás. A gyökér főzetét *rekedtségnél, köhögésnél, hasmenésnél, vérhasnál* s mint gargarizáló szert a *mandolagyuladásnál* ajánljuk. A gyökér- és a fű főzete a *kemény, fájdalmas, nehezen gyülő daganatot* lágyítja s érleli.

Borban főzve és olajjal vegyítve *kitünő szemvíz;* különösen *csipás szemnek* használ, ha vele borogatjuk.

Használati utasítás: A mályvagyökeret főzetalakban használjuk s csak arra ügyelünk, hogy a lefőzés ne tartson sokáig. Legjobb azért 8—22 grammot 1 liter vízben főzni, de csak addig, míg belőle egynegyed liter kifől. A leszűrt folyadékba cukrot, vagy 1—2 kanál mézet adunk s a főzetet beadjuk azoknak, akik tulságos gyomorsavból eredő *hasmenésben,* vagy *epeömlésben* szenvednek.

Az állatgyógyászatban a mályva mint beöntés, befecskendezés, klystir, olyan betegségeknél van használatban, amelyeknél a nyálkatartalom hivatott szerepet játszik. Az adag 7—12 gr. 3/4 liter vízben 1/4 óráig főzendő és langyosan beadandó.

Selyem sárda, sárga, vagy selyem mályva, sarda, szép asszony tenyere (Abutilon avicenae). Mályvafélék (Malvaceae). 50—120 cm. Az egész növény molyhos és bársonyos. Levele nagy szivesalapból kerekded, kihegyezett. Széle egyenetlenül csipkés, apró virága sárga, csészéje egyszerű, ötfelé hasadt. Körülbelül 15 kétcsővű termése egymás mellett áll. Terem folyók partján, töltéseken, az északi hegyvidéket kivéve, szórványosan mindenütt, kivált a Tisza-vidéken, az alföld déli részében.

E füvet a többi mályvafélékkel vegyítve, az orvosi zilipnél említett bajok ellen alkalmazzák. A borban főzött magvakat *vese-* és *epekőtől* eredő fájdalmak csillapítására használják.

Tarka rigó pohár, asszonyi lábbeli, erdei sárga papucs, galambbegy, kakukvirág, Mária cipellője, Mária cipőkéje, tarka cipőcim, Vénus-sarucska (Cypripedium calceolus). Kosborfélék (Arhidaceae). 25—50 cm. Alsó levelei tojásalakúak, a felsők lándzsásak. Szára rendesen egy, ritkán két bókoló virággal. Legföltünőbb virágú kosborféle; két külső lepel levele széjjel álló, biborbarna; pilis ajaka nagy, fölfuvódott, sárga. Alakja emlékeztet a facipőre. Terem cserjés hegyi lejtőkön, erdőszéleken, főleg meszes talajon, szórványosan az egész ország hegyvidékén.

A füvet *friss sebek* bekötésére ajánlhatjuk. Belső haszna nincs.

Csattanó maszlag, bariska, csattantó csudafű, dögfű, maszlagos redőszirom, pukkató, vagy puttyantó, töviskés disznó, tövisalma, tölcséres bilindek (Datura stramónium). Ebszőlőfélék (Solanaceae). 20—100 cm. Húsos, vaskos szára álvillásan elágazó, kopasz, vagy kissé pelyhes. Virágai magánosak a levelek hasábjain, vagy a szár álvillás elágazásaiban. Csészéje csöves, szögletes, alsó része galléralakjában a termés tövén marad. Pártája 5—10 cm. hosszú, fehér, redős,

kihegyezetten ötfogú. Tokja dióalakú és diónagyságú, tüskés. Magja lapos, ráncolt és fekete. Terem mívelt talajon, főleg emberi lakások közelében, az egész országban. A legészakibb vármegyékben ritka és nem állandó.

E fű minden része mérges. És ha mégis evvel a növénynyel foglalkozom, teszem ezt azért, hogy mindenkit visszarettentsek használatától. E fű maradjon az orvosok kezében.

A leveleknek különösen szárítás alkalmával kábító illatjuk és undorítón fanyar izük van; ép oly *mérgesek*, mint a magvak, amelyek erős narkotikus alkaloidot, a «*daturint*» tartalmazzák. Az orvosok a magvakból tincturát készíttetnek, amelyet erős idegbajoknál, őrültségnél, nyavalyatörésnél, szamárhurutnál, rheumatismusnál, csúznál, alkalmaznak. A hires római Calcus a leveleket borogatásnak, tejoszlatásra használta olyan anyáknál, akik magzatjukat nem táplálhatták. A fű annyira mérges, hogy annak friss levele az orra, vagy a szem fölötti sebre kötve, vakságot, hályogot okoz. Belsőleg bevéve, idegrángást, hányást, altesti görcsöket, bénulást, gutaütést idéz elő.

Az állatgyógyászatban úgy külsőleg, mint belsőleg azon esetekben alkalmazzuk, amelyekben a maszlagos nadragulyát (atropa belladona).

A csudafüvet, ha udvar közelében terem, irtsuk, mert a magvaktól a szárnyas háziállatok megdöglenek.

Citromszagú mézfű, citromfű, citromszagú melissa, gyógyító méhfű, kerti méhfű, mézelke, mézgáncs, orvosi méhfű (Melissa officinalis). Ajakosak (Labiatae). 30—80 cm, Szára rendszerint ágas és gyapjas, levelei nyelesek, tojásalakúak, tompák, csipkések, vagy csipkésen fűrészesek; felső lapjuk ritkásan szőrös és fényes, fonákuk csak az ereken szőrös. A levelek sokkal hosszabbak, mint a hónaljukban fejlődő és egyoldalra konyuló virág szivei. A csésze felső fogai igen rövidek. A párta fehér és hosszabb a csészénél. Terem sziklás, cserjés helyeken, hazánk déli vidékein. Kellemes citromszagát a méhek ép úgy szeretik, mint a macskamentáét, azért a méhészek ültetik.

A mézfűlevelet virágzás előtt kell szedni. Igen kellemes, fű-

szeres, citromhoz hasonló illata van, amely vigyázatlan szárításnál elillan. Hogy ez ne történjék, a leveleket jól elzárt edényben kell tartanunk. Mint izgató s fájdalomcsillapító szer, *altesti* bajoknál s ideggyengeségnél ajánlható. A melissavizet *havibaj* előmozdítására használják; a *melissaszeszt* (Eau des Carmes) a *fogfájásnál* vattára csepegtetjük és a lyukas fogba tesszük. Borban, vagy vízben főzve, a gyengeelméjüeket erősíti, a *bágyadt*, a *fáradt* tagokat élénkíti s *fejfájásban* szenvedők a fejükre kötik, hogy a fájdalmat enyhítse a mézfű fejre kötött levele.

A citromillatú mézfüvet ne tévesszük össze a macskamentával!

Termetes medvetalp (Heracleum Spondylium), medveköröm, császárgyökér, medvelapu, tapsir, mestergyökér, tehén paszternák. 60—180 cm. Csöves és vaskos szára barázdás, levele nagy, szárnyas; a szárnyak szélesek, legalább az alsók nyelesek, gyakran karéjosak és durván fürészesek. Felsőbb szárlevelei 1—2-szer háromkaréjúak. Az egész növény merev szőröktől érdes. Ernyője igen nagy, sugarai 15 cm. hosszúak. Gallérja rendesen hiányzik, vagy legföljebb egynél több lehulló levélkéből áll. Gallérkája soklevelű. A szélső virágok nagyobbak; szélső szirmaik 8—9 mm. hosszúak. Terméskéi erősen lapítottak, 8—10 mm. hosszúak. Terem réteken, erdőszélen, cserjésekben, az ország minden hegyvidékén.

Használata: A virágzás előtt közvetlenül, vagy a virágzáskor szedett s szárított leveleknek barnás-zöldes szinök és fanyar izök van; erősítőleg, összehúzólag, sőt oldólag hatnak s azért a főzetet *vese-* és *hólyagbajoknál*, *kövéredésnél* és erősen gyengítő *havibajnál* ajánlhatjuk. Egy napra 10—20 gr. — 2 deci vízben erősen főzve — elegendő.

Külsőleg a leveleket sebek tisztítására, borogatásképen alkalmazzuk.

Az állatgyógyászatban csak ott van helye, ahol erősen összehuzó, adstringáló szerekre van szükség.

Medvefül (Auricula ursi, Sanicula alpina, vagy Primula auricula). Ez a magas hegyeken, de alacsonyan termő vörös virágú fű, a kásavirág, vagy keztyűvirág neme. Levelei

medvefülhöz hasonlítanak. Ez alpesi növény, Tyrolban, Karinthiában és Stájerországban, nálunk a Fátrában fordul elő.

Használata: Dr. Csapó szerint e fű pora (1 gramm) naponkint bevéve *vérfolyást* gyógyít; szakadásos tagokra e fű porát hintik. *Tüdővész* ellen e fű pora mézzel keverve és bevéve ajánlatos.

Erdei méhfű, dobrinika, erdei vagy édes mocsárvirág, jószagú csalán, mézgáncs, csalánfű, vagy citromfű (Melittis melissofillum).[366] Ajakosak (Labiatae). 20—50 cm. szára merőleges, levelei nyelesek, az alsóbbak szivesek, tornyán fürészesek, a felsők tojásalakúak; kocsányai a csészénél valamivel rövidebbek, virágai egyesével, hármasával a levelek hónaljában fejlődnek, majd oly hosszúak, mint a levél. A párta külseje fehér, a felső ajak belseje pirospettyes, az alsóajak középső karéja belül piros, fehérszegélyű, a szélső karéjok belső oldala rózsaszinű. A csészető harangalakú, a növény frissében citromszagú. Terem árnyas erdőben.

Használata: E növénynek sokkal gyengébb a hatása, mint a mézfűé, citromfűé s ép ezért kevésbbé van alkalmazásban. Ha valaki használni kívánja, élhet vele, mint a citromfűvel.

Fodor menta, banya, banyamenta, kucserácska, vénasszony menta (Mentha crispa). Ennek nagyobb, tojásalakú, szélén fodros és hasogatva fürészes levelei vannak. Házikertekben is termesztik. Igen jó szagú.

Használata: Általánosan kedvelt gyógyszer, akár belsőleg, akár külsőleg használják. Hatása enyhébb, mint a borsos mentáé, mely erősen izgat, mindazonáltal nagyon jót tesz a *görcsökkel járó havibajnál,* a *hasrágásnál* és a *hasmenésnél.* Ez esetekben a következő tincturát ajánljuk: 15 gr. összetört köménymagot 25—30 gr. fodormentát és 25 gr. apróra vagdalt citromhéjat 1 liter finom pálinkába, (jól eldugaszolt üvegben), 3—4 hétig a napra kitesszük és azután kipréselve és filtrálva 3—400 gr. cukorral édesítjük. A fodormenta levelei ilyen célra júliusban szedendők.

Vizi menta, fekete menta, télisaláta, vizitorma (Mentha aquatica). Ajakosak (Labiatae). 30—100 cm. Tojásalakú levelei nyelesek, fürészesek. Virágzata soksor szártetőző, gazdag-

virágú, gombos szív; ezalatt rendesen egy, legföljebb két, távolabb álló csomós örv fejlődik. A csésze tövén szőrösebb, mint egyéb részeiben; 13 erű, árkolt; fogai keskenyek és sokkal hosszabbak, mint szélesek. A párta lilaszinű. Terem mocsarak, árkok szélén az egész országban.

Használata: A vizimentát *vizeleti nehézségnél, fövenyképződésnél* és *szivbajnál* vízben főzni, vagy poralakban bevenni, ajánlatos.

Méhcsipésnél a megcsipett tagra, a vizimenta leveleit kötözik.

Mezei menta, ló- vagy tarló menta (Mentha arvensis). Ajakosak (Labiatae). 10—40 cm. Szára gyakran lecsepült. Tojásalakú levelei fürészesek, vagy csaknem épek. A levelek hónaljában fejlődnek csőben álló virágai. Harangalakú csészéje 10 erű, nem árkolt. Fogai háromszögűek, oly szélesek, mint hosszúak, virága lilaszinű. Terem vizenyős szántóföldön, árkok mentén, az egész országban.

Használata: A menták főtartalma a cseranyag, ebben is megvan, ennélfogva az előbb említett esetekben alkalmazható.

Maszlagos nadragulya, álomhozó fű, bolonbingó, vagy bolondfű, bölénymag, farkasbogyó, fekete, vagy kendőző farkascseresznye, fekete cseresznye, matraguna, nagyfű, nagyfűszilva, ördögszőlő (Atropa Belladonna). Ebszőlőfélék (Solanaceae). 60—150 cm. Szára erős, vaskos, és terebélyesen ágas; mirigyesen pelyhes. Levelei tojásdadok, rövidnyelűek és nyélre futók; épszélűek. Virágjai egyenként az ágak, vagy virágok hónaljában bókolók. Pártája 2—3 cm., szennyeslila, töve felé sárgás. Csészéje maradó, a termés érésekor megnövekedve, 10 mm.; hosszú karéjai kihegyezettek. Bogyója félgömbös, fénylő fekete, mintegy 1—1·5 cm. átmérőjű; levele viola-szinű. Terem erdőkben, vágásokban, főleg mélyebb völgyekben, szórványosan az ország hegyvidékén.

Használata: Előre bocsátom, hogy a növény minden izében *mérges.* Levelei és gyökere mint kábítószer, kisebb mértékben bevéve, kezdetben csillapítja a beteg ingerültségét, később izgatólag hat az egész idegrendszerre s a vesék váladékát fokozza; nagyobb mérvben bevéve, őrülést idézhet elő s végeredményében általános bénulás és

kábultság jelei között halált okoz. A test ilyenkor csakhamar föloszlásnak indul.

Orvosi tanács nélkül ehhez a növényhez ne nyuljon senki. A leveleket, a gyökeret fokozott *idegbajnál, epilepsiánál, görcsöknél, mirigydaganatoknál, ráknál, csúzos fájdalmaknál, vízkórnál,* és a *viziszonynál* alkalmazzák. Belsőleg a növény gyökerét és a levél porát rendelik. A friss levelek kipréselt levét, essenciáját nem igen használják. A friss leveleket *rákos* képződményre is teszik.

Külsőleg a levelek főzetét befecskendezésre, kenőcsalakban *fájdalmas daganatokra, szembajokra,* sőt az *anyaméh görcsös záródásának nyitására* is alkalmazzák.

Az állatgyógyászatban kevés eredménynyel *idegbajoknál* alkalmazzák s mert a Belladonna a pupillát tágítja, a *szembajok* gyógyulását elősegítheti. A szárított levelekből lovaknak és szarvasmarhának 7—20 gr.; juhoknak és disznóknak 3—15 gr.; kutyáknak 0·05—1·25 gr. szoktak adni.

A tincturát külsőleg *görcsöknél* használják; *szemgyuladásnál* kitünő bedörzsölőszer.

Borsos menta (Mentha piperita). 30—60 cm. Szára kopasz, vagy kissé érdes. Levelei nyelesek, kihegyezettek, alapjok lekerekített; szélük egyenetlenül és élesen fürészes. Virágai alsó részükben szaggatott, fölül leveletlen füzérekben fejlődnek. Murvái lándzsásak. A csésze csöve árkolt. A párta halványpiros. Néhol a kertbe ültetik. Ebből készül a hüsitő, kellemes illatú mentaolaj, melyet fogporba, cukorkába, szájvízbe tesznek.

Használata: A füvet és a leveleket, virágzás előtt, — júniusban — kell szedni. Szárításukra kiváló gondot kell fordítani, nehogy kellemes, füszeres illatjukat és tüzesítő, zamatos, a szájban hüsítő izüket elveszítsék. Az erős, zamatos aetherikus olajat, amelyet Angolország szállít, javarészben vadon termett fodormentából állítják elő.

A fodormenta főzete, mint tea, kitünő *görcsös bélbajoknál* és *kólikával* egybekötött gyengeségnél. *Általi szorulásoknál, hypochondriánál, váltóláznál* szintén alkalmazható. A levelekből készített *port idegláznál* ajánlom.

Az állatgyógyászatban a fodormentát *emésztési zavaroknál, fölfuvódásoknál, görcsöknél, bénulásnál* és *szédülésnél* használják. Lovak-

nak, szarvasmarháknak 15 - 40 gr; disznóknak, juhoknak 7—25 gr; kutyáknak 0·5—2 gr. szemcsés, vagy poralakban, vagy, ami jobb, főzetben adható be.

Illatos macskamenta (Nepeta Cataria), erdei csombor, gyöngymenta, macskafű, macskacsipkepity, macska mádrafű. Ajakosak (Labiatae). 10—120 cm. Szára rendesen ágas, szürkén molyhos. Levelei hosszúnyelűek, az alsók csaknem háromszögűek, a felsők hosszúkásak, valamennyi kissé szives és durván fürészes; felső lapjukon rövid szőrűek, fonákukon fehér molyhúak. Örvösen álló virágai meglehetősen tömött virágzatban állnak. A csésze kissé görbült. A párta kicsiny, sárgás, vagy pirosas-fehér, alsó ajka pirosan pettyes. Házak körül gyakran elvadul, hazánkban szórványosan, teljesen félreeső, sziklás, cserjés völgyekben is tenyészik, tehát vadon. Citromszaga van és a kaptárak bedörzsölésére a legtöbb méhész ezt ülteti a kertjébe, méhfű helyett.

Használata: A növény minden részének, de kivált a virágjának a melissához hasonló illatja és kellemes, füszeres ize van. *Teáját* már a legrégibb időben *sápkór, hysteria, tüdőelnyálkásodásnál* használták. Az egyszerre *kimaradt havibaj előidézésére*, mint teát már régóta alkalmazzák. Általában állíthatjuk, hogy az ajakosak neméhez tartozó füvek, a női nemi szervek zavarainál ajánlatosak.

Homoki pirosító, piros, vagy vad ökörnyelv, pirító gyökér (Alkanna tinctoria). 15—30 cm. Szára lecsepült; az egész növény sertéktől szúrós. Levele lándzsás, a felsők csaknem szivesek. A csésze fogai keskeny szálasak, csaknem akkorák, mint a párta csöve. Pártája búzavirágkék, vagy lila; torka nyitott. Terméskéi szemölcsösök. Terem a nagy alföld homokbuckáin, főleg a Duna-Tisza között. Ősszel gyakran újra virít.

Használata: Hajdan a gyökér főzetét *hasfájásnál* és *vérfolyásnál* használták, ma már csak külsőleg: *pirosítószernek.* Egyes vidéken az asszonyok a gyökér főzetével arcukat mossák, hogy fiatalabbaknak látszassanak. Posztót s viaszt az alkannával szokás pirosítani. A gyökér sötét-barna héja ugyanis az *alkannafestéket* szolgáltatja,

amely a lúgtól megkékül, a savtól pedig visszakapja eredeti sötétpiros színét. *Olajok, likőrök,* sőt *kenőcsök* festésére is használják.

Közönséges acsalapu, kalapfű, kalapos szattyu, mirigyfű, nagy, édes lapú, kalaplapú (Petasytes hybridus). Fészkesek (Compositae). 15—30 cm., végre termésben egész 90 cm. Levelei szivesek, egyenetlenül fogasok, fonákukon szürke molyhúak, később fejlődnek ki mint a virágok és a nyár folyamán igen nagyra nőnek. 4 dm. szélességet is elérhetnek; számos fészke megnyúló, elég tömött fürtöt képez. Virágai szennyes-pirosak, vagy pirosas-fehérek. Van tisztán porzós és tisztán termős virágú példány. Az olyan virágokban, melyekben csak termő fejlődött, a bibeszál elágazásai félhengeresek. Az olyanokban, amelyekben porzók is vannak, a bibeszál ágai kihegyezett tojásalakok. Tenyészik patakok szélén, árkokban, az egész országban.

Használata: A szárított gyökér külsőleg barna, belső része fehér, kesernyés izű és főzött állapotban kevéssé kábító. Hajdan nagy kelendőségnek örvendett, ma kevésbbé használják, dacára annak, hogy mint lágyító-, izgató növény *typhusos láznál, tüdőbajnál, görcsös tüneteknél, epilepsiánál,* teának főzve megbecsülhetetlen. Poralakban is használható.

Külsőleg a gyökér főzete borogatásnak alkalmazva, kitünően bevált a *rothadásos sebeknél,* mert összehuzólag s tisztítólag hat.

Nagyszádor, vajvirág, istennyilafű, kenderkökörcsin, köcsögfű, misegyertya, nagyökörfarkfű. Szádorfélék (Orobanche major). 27—70 cm. Az egész növény pirosas, vagy rozsdaszinű. Szára főleg a közepetáján sűrűn pikkelyes. Pikkelylevelei a szárhoz simulók és hosszabbak, mint a fedetlen szártagok. Füzére sokvirágú, tömött, csak a legalsó virágai állanak néha lazán. A párta többnyire 2 cm. hosszú, halaványy, vagy sötét, rózsaszinű és a porzók eredő helye fölött alig, vagy egyáltalán nem tágul. Élősködik szamárkenyéren, buzavirág fajokon. Az északi vármegyékben nem fordul elő.

Használata: A levelek friss nedűje hüsítőleg és összehúzólag hat. Régen *hasmenésnél* használták. Ma alig ismerik, pedig vízzel

vegyítve kitünő *gargarizáló szer torokgyuladásnál* és *torokpenésznél.* Ez esetben 20 gr. szádorlé 45—50 gr. vízben oldandó fel.

Berki zápóca (Astrantia major. L. Zápóca, völgycsillag). 40—80 cm. Tőlevelei hosszúnyelűek, hengeresen ötosztatúak, egyenetlenül vagdalt karéjokkal. Szára kevéslevelű. Ernyője egyszerű. A murvagallér levelei (10—20) akkorák, vagy hosszabbak, mint az ernyős virágzat; fehér, vörös és zölden tarkázottak. A csak porzós virágok hosszabb kocsányúak, mint a kétivarúak. Pártája fehér, vagy pirosas. Termésén öt kiemelkedő, fogas bordája van. Terem erdőszélen, minden hazai magasabb hegyvidéken.

Használata: A sarjadzó gyökerek kellemes, fűszerillatúak és az angyalikagyökérhez hasonlóan, nyálkaoldók; az emésztési szervekre izgatólag hatnak, s erejüknél fogva *altesti bajoknál, bélrenyhéségnél, elnyálkásodásnál, tüdőgyuladásnál,* vizes borban főzbe *vízkórnal* vannak alkalmazásban. A köznép sokkal nagyobb hatást tulajdonít neki, mint megérdemli.

Külsőleg a leveleket sóval és ecettel főzik és mirigyes nyakra kötik. Hatása lohasztó.

Moh, (fai). (Muscus arboreus: Lichen filamentosus). Terem szilfán, nyárfán, bükkfán, cserfán és jegenyefán. Levelei igen aprók, keskenyek, fehéresek.

Használata: A legrégibb időben a moh porát *vérhányás* és *vérfolyás* megszüntetésére használták. Egy napra 2—4 gr. elegendő.

Egyes tudósok azt állítják, hogy a moh, lúgban főzve, a hajat növeszti s a hajhullást megakadályozza.

Ide tartozik a szürkelevelű *földi moh* (Lichen terrestris), melynek hasznáról dr. Csapó azt mondja: «*Dühös eb* marásánál porát (40 grammig) 20 gr. porrá zúzott feketeborssal keverve, 2 gr.-os adagokban szedjük be.

Kapcsos korpafű, farkasnyom, farkastalp, földönfolyó fenyő, földönfolyó moh, kapcsos moh, kutyalánc, medvetalp (Lycopodium clavatum). Korpafélék (Lycopodiaceae). 30—60 cm. Szára lecsepült, a földön messze kúszó, alján gyökerező; ágai fölemelkedők, mohaszerűen sűrűn levelesek.

Levelei hajszálszerű szálkában végződnek. Két termőfüzére hosszú, ritkásan és aprón pikkelyes, felálló ágakon fejlődik. Tenyészik főleg fenyvesekben, hazánk minden magasabb hegyvidékén. A korpafüvek spórái szárító hintőpornak használtatnak. A pilulákat behintik velük, hogy össze ne ragadjanak; mint boszorkánylisztet tüzijátékoknál használják.

Használata: A növény magva zsiros tapintású, hideg vízzel nehezen vegyül, tűzbe vetve lobogó lángot vet. Külsőleg, *feltört, sebes helyek* behintésére alkalmazzák, kivált gyermekeknél.

Belsőleg is használható a növény pora vagy magva, még pedig cseresznye- vagy málnalében főzve, a mikor is *nyavalyatörésben* szenvedő gyermekeknek ajánlható; *rekedt vizeletet* is megindít, rozmarin-, vagy petrezselemfőzetben bevéve. Sok helyütt a *víziszony* ellen veszik be.

Az egész növény szagtalan, kezdetben édeskés, később, izgató, fanyar izű és erősen hajtó erejű.

A homöopathiában a magnak cukorral vegyítve, nagy a kelendősége.

Molyűző ökörfarkkóró, molyfű (Verbascum Blattaria). 50—120 cm. Szára felső részében a virágokkal együtt mirigyszőrös. Alsó levelei durván fogasak, vagy öblösek; valamennyi kopasz és egyenetlenül fogazott. Virágzata egyszerű, nagyon megnyúlt fürt; virága magános, kocsánya 6—10 mm. hosszú, pártája 22—28 mm. átmérőjű, sárga, ritkán fehér, tövén belül lilás szakállal. A hosszabb porzók tokja egyik oldalon kissé lefut, mindegyik szál gyapja lilaszínű, tokja gömbölyű; terem utak szélén, kaszálókon, cserjésekben, az egész országban.

Használata: A friss hajtásoknak és a leveleknek izgató s izzasztó ereje van. Belsőleg csak *giliszták* ellen szokás használni, úgy a levelek, mint a friss hajtások erős főzetét.

Külsőleg a főzet, *varak* és *sebek* tisztítására alkalmas.

Frissen a leveleket a ruha közé teszik, mert a *molyt* elemészti, s a *poloskát* elűzi.

Fehér mustár, fehér repce (Sinapis alba). Keresztes virágúak (Cruciferae). 30—60 cm. Levelei szárnyasan haso-

gattak, karéjai egyenetlenül és durván fűrészesek. Virága sárga. Termése körülbelül akkora, mint többnyire sarlós csőre, mely merev sertéktől rendszerint borzas; kopácsa ötérű. Terem vetésekben, szórványosan az egész országban, de vetik is. Magjából a mustárfűszer készül.

Használata: A mustárnak két faját ismerjük: a fehér és a fekete mustárt (Sinapis nigra). Az utóbbi erősebb, égetőbb és fűszeresebb. A mustármag tartalma égető, aetherikus olaj. A porrá zúzott mag, zöldes szinű. Mind a két mustármag erősen izgat s azért a *bélrestségnél,* és az *emésztési zavaroknál,* kisebb adagban bevéve használ. Nagyobb adag gyuladást idéz elő. *Hideglelős* emberek a mustármag porából vegyenek be naponkint egy késhegynyivel. *Lépdaganatnál* 3 gr. mustármagot, két deci borban főzünk.

Külsőleg a mustár, a felbőrt (epidermist) izgatja és hólyagot idéz elő. A mustárpapirost, mint bőrizgatót s erős hólyaghúzót mindenfelé használják.

Megjegyzem, hogy Görögországban és Olaszországban már a legrégibb időben használták; Dioskuros a *zöldes* mustárport nagyban dicséri. A mustárolajat más olajokkal vegyítve, *rheumatikus* bajoknál is alkalmazzák.

Mezei mustár, erdei, vagy vetési repce, hangafű, vagy hangarepcsény, repcsény (Sinapis arvensis). Keresztes virágúak (Cruciferae). 30—60 cm. Levelei tojásalakúak, egyenetlenül fűrészesek, az alsók csaknem lantalakúak. Az egész növény elálló, merev szőröktől érdes, lekopaszodó, vagy csak alsó részében kissé érdes, felül kopasz. Virága sárga. Termésének kopácsa háromerű. Tenyészik mívelt talajon, az egész országban. Egyike az ország legelterjedettebb és legártalmasabb gyomnövényeinek.

Fekete nadálytő, forrasztó fű, madár vagy nadálygyökér, összeplántáló fű, sarkos fű, nadár (Symphytum officinale). 30—100 cm. Gyökere húsos. Az egész növény merev szőröktől érdes. Levelei a száron hosszan lefutók, az alsók nagyok, tojásdadok vagy lándzsásak, hosszú szárnyas nyéllel. Partája csöves, rózsaszinű, lila vagy bibor, ritkán sárgásfehér, torokpikkelyei árszerűek. Makkocskái fényesek,

simák, belső oldalukon éles szegletekkel. Terem vizenyős réteken, árkok szélén és vizek partján az országban.

Használata: A növény gyökerét használják; a gyökér frissen s szárított állapotában nyálkás, összehúzó és kesernyés. Mint összehúzó szer *adstringens,* a gyökér borban, vagy vízben főzve, *hasmenésnél, vérhányásnál, tüdővésznél,* nyujt a betegnek gyógyulást.

Külsőleg a gyökér pora, ha az orrba szívjuk, *orrvérzést* állít el; ha meg péppé gyúrjuk s borogatásnak alkalmazzuk, *csonttörést* forraszt. Az *aranyér* szüntelen folyását is megállítja, ha a gyökér porából borral, vagy irós vajjal kenőcsöt csinálunk és azt kenésre használjuk.

Az állatgyógyászatban a gyökérnek, mint gyógyszernek, csak azon betegségeknél van helye, a melyek nyálkás, összehúzó szereket kívánnak. *Véres vizeletnél, tartós hasmenésnél,* az adagolása következő: 1 rész nadályfű-gyökeret 10—12 rész vízben felére főzünk és a főzetből lónak, szarvasmarhának 30—50 gr., juhoknak, disznóknak 15—25 gr., kutyáknak 2—4 gr. óránkint adunk be.

Erős vérzéseknél a gyökér porát külsőleg alkalmazzuk, a vérzés megszüntetésére.

A kis nadályfűnek (Symphytum minus) virágai kékek és aprók.

Használata: A fű vízben, mézzel főzve, *tüdőelnyálkásodásnál* és *belső sérüléseknél* jó orvosság.

Külsőleg friss sebekre jó a friss fű erős főzete. *Ütött* vagy *szakadt* tagokra a fű gyökerének pépét, vagy főzetét szintoly sikerrel alkalmazhatjuk.

Nyullábfű, herehura, lóhere, cicahere, macskahere, homotyú, ugorkanősző fű (Trifolium arvense). Hüvelyesek (Leguminosae). 10—30 cm. Szára terebélyesen ágas. Levélkéi keskenyszálasak. A pálhák tojásalakúak, kihegyezettek. Gyapjas, hosszúkás virágzata magános, murvája nincs. A csésze csöve elálló, hosszú szőröktől gyapjas; fogai hosszabbak, mint a párta s hosszúszőrűek. Apró szirmai fehérek, végre hússzinűek. Mívelt talajon, főleg tarlón és homokon, a gabonák között terem.

Használata: Sok helyen a nyullábfű levele vízben főzve, az *epeömlésnél* nyer alkalmazást. A porrá tört mag egy késhegynyivel

(1 gr.) többször bevéve, *vérköpést* állít el; vörös borban főzve a *vérhasnál* használ. Németországban a köznép erős *hasmenésnél* folyamodik a macskaheréhez.

Külsőleg a növény fakó fejeinek porát, *vérző* sebekre hintik s az *aranyér* kötésére alkalmazzák.

Ökörfark-kóró, ökörfarkfű, gyapjúfű, királygyertya, sárga kökörcsin (Verbascum Thapsus). Tátogatók (Scrophulariaceae). 30—100 cm. Az egész növény csillagszőröktől sárgásan vagy szürkén molyhos. Erős szárának alsó levelei nyélbe keskenyedők; közép és felső levelei kihegyezettek és a száron rendszerint a legközelebbi levélig lefutók. Virágzata tömött, csomós fűzér. Pártája kissé szabálytalan, sárga, 12—22 mm. átmérőjű. Porzói nem egyformák. A két hosszabbik négyszer akkora, mint egyik oldalon kissé lefutó portokjuk; három felső szára sárgás-gyapjas. Tokja tojásalakú, akkora, mint a maradó csésze. Terem erdővágásokkan, napos parlagokon hazánk északi és keleti hegyvidékén. Ide tartozik:

Szöszös ökörfark-kóró (Verbascum phlomoides). Tátogatók (Scrophulariaceae). 50—150 cm. Az egész növény sárgás csillagszőröktől egészen szörös. Alsó levelei hosszúkásak, a középsők és felsők szives alappal szárölelők s alapjuk szélével csak kissé, vagy egyáltalán nem futnak le. Pártája sárga, 30—50 mm. átmérőjű. A két hosszabb porzó legföljebb kétszer akkora, mint egyik oldalon hosszan lefutó portokja. A porzók szála szőrös. Terem szántóföldeken, parlagokon, utak mentén, az ország legészakibb vármegyéit kivéve, mindenütt.

Csilláros ökörfark-kóró (Verbascum Lychnitis). 50—120 cm. Szára kivált felső részében szögletes, rendesen igen ágas; virágokkal megrakott ágai karos gyertyatartóra, vagy csillára emlékeztetnek. A levelek fonakos és a virágzat tengelye aprón, porszerűen molyhos. Virágzata laza; kocsánya virításkor még egyszer akkora, mint a csésze; pártája citromsárga vagy fehér, valamennyi porzószál fehér molyhú. Terem utak szélén, magas lejtőkön, vizek partján az egész országban.

Használata: Az ökörfark-kórónak mind a három faját használjuk; teának főzve csillapító s enyhén izzasztó szer a *meghülésnél, tüdőkatarrhusnál, vérhasnál* és a *vérköpésnél.*

Külsőleg végbélfájdalmat enyhíthetünk, ha a leveleket tejben megfőzve, borogatásképen alkalmazzuk. *Bőrrepedésnél* ugyanígy járunk el.

Megjegyzem, hogy a szárításnál a levelek nagyon töredeznek s azért a szárítás lassan, árnyékos helyen történjék. A friss növény kábító illatát, nyálkás-kesernyés izét a szárítás folyamán veszíti el.

Az *állatgyógyászatban* az ökörfark-kórót a kisebb háziállatok, kutyák, macskák között jelentkező katarrhusos köhögés ellen használhatjuk: 2—4 gr. nyolc rész vízben főzve, naponkint négyszerre elegendő.

Ostorindás inﬁ, fiasfű, kacskanyak, közép nadályfű, mászó inﬁ, vad busziók (Ajuga reptans). Ajakosok (Labiatae). 10—30 cm. Gyökerező indái vannak. Szára ösztörüsen gyapjas (szárán egymással szemben húzódik egy-egy szőrsáv). Nagy, hosszúnyelű, viszás tojásdad, vagy lapickás tőlevelei virágnyiláskor még megvannak. Szárlevelei csaknem ülők, tojásalakúak és murvaszerűek. Virágzata hengeres fűzér. A felső murvák a virágoknál rövidebbek. Pártája kék, ritkán rózsaszinű vagy fehér, a felső ajak igen rövid. Terem mezőkön, erdőkben, az ország minden hegyvidékén. Néhol az Alföldön is.

Használata: Az ajuga reptans, ajuga pyramidalis és ajuga genevensis hajdan nagy kelendőségnek örvendtek. A júniusban szedett s átszárított levelek főzetét *vérköpés, májkeményedés, sárgaság* és *vízkór* ellen használták. Ma a köznép melegítő és izzasztó *teának* veszi be.

Külsőleg a füvet vérzéseknél, a *vér elállítására* ajánlhatjuk.

Európai kunkor, napraforduló, napkunkor, forgónéző vagy nap után járó fű, tömörvirág (Heliotropium europaeum). 15—40 cm. Az egész növény rövid szőröktől szürke. Tojásdad, vagy kerülékes levelei épek, nyelesek. Virágzata kunkor. Virága 4—5 mm. hosszú; csészéje maradó, a termés éréskor csillagosan álló öt foggal. Pártája fehér. Mak-

kocskái háromélűek, csak éréskor esnek szét. Terem szántóföldön, utak mentén, a legészakibb határvidéket kivéve, szórványosan az egész országban.

Használata: A fűnek fanyar ize van. Vízben főzve *gyomorelnyálkásodás* ellen haszonnal vehető be; *epét* hajt, ha egy marékkal 2 deci vízben főzzük és a főzetet langyosan megisszuk.

Külsőleg a füvet (kötőszernek) a *ficzamodásnál,* a friss fű kisajtolt levét a *fekélyeknél* és a *ráksülynél* alkalmazzák. A magvak sós vízben főzve, a *szemölcsöt* kieszik.

Mezei macskagyökér, badián, baldrián, fordulófű, gyökönke, mezei vagy római nárdus, szent Magdolna fű (Valeriana officinalis). Macskagyökérfélék (Valerianaceae). 30—150 cm. Tőkéje vaskos, gyakran rézsutos. Számos fonalszerű, rövid tarackot hajt, melyeknek erős és sajátságos, a macskákra részegítő illatjuk van. Szára gyöngén barázdált, legföljebb töve felé szőrösödő. Levelének 5—11 pár levélkéje keskenyszálú és kerülékes, ép vagy fűrészes. Virágai aprók, halványpirosak; illatjuk a bodzáéra emlékeztet. Terem ritkás erdőkben, vízparton, árkok mentén, sziklákon, az egész országban.

Használata: Ennek a növénynek gyökerében van az értéke. Céltudatosan nekünk a hegyen és a száraz helyen termő fű gyökerét kell szednünk. Szaga átható, ize kesernyés és undorító. Élénkítő, izgató erejével *dermedtségnél, gyomorrenyheségnél* és *vesebajoknál* hat a gyökér pora (1—2 gr. 1—2 deci vízben főzve és naponkint bevéve). *Görcsöknél* és *epilepsiánál* az orvosok is hatásosnak mondják.

Csupros nárcis, húsvétvirág, sárga Jakab-vessző, sárga nárcis (Narcissus Pseudo-Narcissus). 15—30 cm. Főkocsánya kétélű, egyvirágú. Két-három erősen ormos levele keskeny, szálas, hamvaszöld. Lepelkaréjai élénksárgák, körülbelül akkorák, mint harangalakú, tojássárga mellékleple. Az utóbbi bodrosan csipkés. Porzói egyforma hosszúak és nagyrészt teljesen szabadok. Kedves és elterjedt kerti virág.

Használata: Égési sebeknél a gyökér porát mézzel vegyítik és az égett tagra rakják. Mint kozmetikus szépítő szer is szerepel, mert

az összetört gyökér, csalánmaggal keverve, borecetes vízben megfőzve és kihütve, mint mosdóvíz a *szeplőket* eltünteti.

Vállas csengetyűke, erdei csengető, harangvirág vagy répanyakfű (Campanula Cervicaria). Csengetyűkefélék (Campanulaceae). 50—100 cm. Gyökere húsos, szára élesen szögletes, gyakran lilaszinű, levelestül merev sertéktől borzas. A csésze hasábjai tojásdadok, tompák, öblös kimetszésük kissé begöngyölt. Pártája 13—26 mm. hosszú pillás; bibeszála rendesen hosszan kiáll belőle. Terem napos cserjésekben, az ország minden hegy és dombvidékén.

Használata: Összehúzó erejénél, jóhatású fanyar izénél fogva, az orvosoknál hajdan becsben állott. Ma a köznép használja, belsőleg *vérhányásnál*, de kivált *torokgyuladásnál*, mert a fű a toroknak külső, vagy belső *daganatait* eloszlatja, ha nyersen megzúzva felkötjük, vagy tejben főzve bevesszük. A *száj sebeit* is gyógyítja, ha borban megfőzve, a beteg részeket vele mosogatjuk.

Nyullevelű nyilfű. csókfű, vizinyil (Sagittaria sagittifolia). Hidőrfélék (Alismaceae). 30—125 cm. Minden levele tőlevél, melyek hosszúnyelűek, dárdásak és hosszan nyilasak; a vízbeliek keskeny lándzsásak. A tőkocsány végén több virágörv fejlődik. Virágai fehérek, kissé pirosak, porzói számosak, sárgák; a kisebb jelentéktelen külsejű termővirágok, rövidebb kocsányokon, a porzós virágok alatt állanak. Terem álló vizekben, folyók holt ágaiban, kiöntéseiben, szórványosan az egész lapályon.

Használata: Vizelethajtó erejénél fogva, a növény leveleit, virágjait, a köznép vízben főzve és kevés sóval vegyítve, a *sárgaságnál* használja.

Én a magam részéről nem sokra becsülöm.

Ökörfark (Asphodelus luteces). Erről írja dr. Csapó: Ez a fű a magyarországi erdős nagy hegyeken terem; másfél rőfre felnő; levelei a fokhagymáéhoz hasonlók, de hosszabbak; virágai körülötte csillagformájúak, fehérek. Gyökere olyan, mint egy nagy fokhagyma, s olyan szinű, mint a tiszta arany; ize keserű.

Használata: *Vizeletet* és *havi bajt* indít, ha a gyökeret borban megfőzzük és a főzetet a beteggel lassankint megitatjuk.

Külső haszna: «*Kopasz főt* meghajasít (?) a gyökérből készült hamú, melyet mézzel össze kell keverni és a fejet vele kenegetni. *Kelevényeket* megfakaszt; ha a gyökér, megzúzva, vagy apróra törve a kelevényre lesz kötve.»

Közhaszna: E gyökérnek füstétől az *egerek* mind elpártolnak a háztól. (Igy dr. Csapó.)

Orvosi atracél, patikai ökörnyelvfű (Anchusa officinalis). 30—90 cm. Az egész növény szemölcsökön álló szőröktől érdes. Alsó levelei nyelesek, a felsők ülők; mind lándzsás és épélű. Virágzata kunkor, kocsánya a viritás után kifelé görbül. Pártája eleinte bíborszinű, később lilakék, ritkán fehér; csöve egyenes és a csészéből felényire kiálló. Terméskéi ferdén tojásalakúak, finom szemölcsűek és bordázottak. Terem utak mentén, homokos szántóföldeken, az egész országban.

Használata: Hajdan a növény virága, levele és gyökere nagybecsű volt az orvosok előtt. Ma csak a köznép ismeri. Úgy a gyökerek, mint a levelek nyálkásak s azért a főzetjük *katarrhusnál, tüdőelnyálkásodásnál, rekedtségnél* gyógyitólag hat. Némelyek szerint a fű virága borban, vagy vízben főzve a *melancholia* ellen jó, sőt a *belső részek daganatát* is eloszlatja a fű kisajtolt leve, amelyből 20 gr.-ot 500 gr. savóval, vagy árpavízzel kell vegyítenünk s az egészet 2—3 nap alatt kortyonkint elfogyasztanunk.

Terjőke, kigyószisz, alcusibi füve, kis ökörnyelv, mérges vadharapást gyógyító fű, ördögfarkú kóró, pirosító gyökér, töviskes atracél, terjőke (Echium vulgare). 30—100 cm. Az egész növény rövid és barna szemölcsökön álló, hosszabb szőröktől szúrós. Levelei lándzsásak; rövid, kunkor virágzatai hosszú, keskeny fűzért képeznek. Pártája eleinte piros, később égszinkék, csöve a csészénél rövidebb, kürtformájú, szára ferde, torokpikkelye nincs. Bibeszála kétágú. Virága lehet egyivarú, porzós és termős. Az utóbbi rendszerint kisebb. Terem utak szélén, mezőkön, parlagokon, az egész országban.

Használata: A dajkáknak *tejnevelő hatása* miatt, levesben szokás beadni, mert a fűnek *vértisztító* és széklágyító ereje van.

Fűzlevelű ökörszem (Buphthalmum salicifolium). Fészkesek (Compositae). 15—50 cm. Levelei lándzsásak, kissé fűrészesek és puhaszőrűek; az alsók tompahegyűek és nyélbekeskenyedők, a felsők kihegyezettek és nyeletlenek. A fészekpikkelyek lándzsásak, hegyük serteszerű. Virágai sárgák, szélső termései háromélűek, a belsők négyélűek. Terem erdők, gyepek szélén, főleg mésztalajon, hazánk nyugati határvidékén, különösen pedig az északnyugati hegyvidéken, hol seregszámra terjed és a vidékre jellemző.

Használata: Sárgaságot gyógyíthatunk a virágokkal, ha borban főzve, a főzettel a beteget megitatjuk. A virág pora tisztán (egy késhegynyivel) bevéve, vagy vízben főzve, *gilisztákat* is hajt.

Külső haszna: Az összezúzott füvet, *sebek* kötésére használják.

Erdei hölgymál, békavirág, borjúfül, erdei nagy saláta, erdei cikória, ligeti hölgyomál, ölyőfű, ölyvmadár füve, vadkék (Hieracium sylvaticum). Fészkesek (Compositae). 20—80 cm. Szára egylevélkéjű, vagy leveletlen, csöves, felső részében pelyhes, gyakran mirigyes is. A tőlevelek nagyok, alapjuk rendesen szives, nyelük szöszös és gyengén fogazott. Fészekvirágzatai fürtösen állanak. Kocsányai és fészekpikkelyei mirigyesek, de zöldebbek, mint szürkés kocsányuk. Terem erdőkben, hazánk minden hegyvidékén.

Használata: E fűnek leveleit és gyökerét régen is, most is nagy becsben tartja a köznép *női vérfolyásnál, vérhasnál* és erős *hasmenésnél.* Az erős főzet huzamosabb ideig használva, *májkeményedésből* származó *sárgaságot* gyógyít. *Mellfájás* és *vérköpés* ellen is használják.

Jegyzet: Plinius szerint az ölyvök a fű zöld levével mossák szemeiket, hogy jobban lássanak.

Pongyola pitypang, barátfej, barátfű, békavirág, bimbófű, cikória, gyermekláncfű, kákics, kutyafej, oroszlánfog, papvesszeje, pimpó, piperevirág, pimpompapom, sárvirág, tejesvirág (Taraxacum officinale). Fészkesek (Compositae).

2—30 cm. Bőven tejelő növény. Húsos gyökere mélyen hatol a földbe; tőkocsánya csöves. Levele mind tőlevél; mind puha, fényes, kacuros, öblösen fogazott, sőt lehet ép is. Fészke magános, aranysárga. Külső fészekpikkelyei hamar lehajolnak. Terméskéi hosszúcsőrűek; a csőr végén szétterülő bóbitával. Terem mezőkön, legelőkön, mindenféle füves helyen az országban.

Használata: A pongyolapitypang minden részecskéje tejes levet tartalmaz, rögtön előbugyog, ha a növényt megsebezzük. A virágzás előtt szedett fű levele és gyökere, kitünő hatású *altesti bajoknál, vízkórnál* és *sárgaságnál. Hasmenést* és *vérhast* is elállít a fű gyökerének erős főzete.

Külsőleg a zöld füvet *hólyagos* testrészek bekötésére használják.

Közhaszna: Fiatalon salátának tálalják. Endivia (apró katáng) achilleaval vegyítve jobb hatású.

Közönséges palástfű, boldogasszony palástja vagy tenyere, karéjos bokál, oroszlántalpfű, orosz fű, oroszlánláb (Alchemilla vulgaris). Rózsafélék (Rosaceae). 10—30 cm. Szives alapú levelei kerekdedek, vagy vesealakúak, hosszúnyelűek és 5—9 karéjúak; a karéjok lekerekítettek, sugár irányában redősek és fűrészesek. Bogernyős virágzatából később fürtös ágak nyúlnak ki. Virágai aprók, zöldek; csészéje nyolcmetszetű; pártája hiányzik és néha csak 1—2 porzója van. Egymagvú termését a maradó csésze ékesíti. Terem magasabb hegyi legelőkön, az egész országban.

Használata: Mint összehúzó szer, a gyökér és a fű már régóta van használatban, különösen *altesti* bajoknál és bélelgyengülésből eredő *hasmenésnél. Női bajoknál,* ú. m. *fehérfolyásnál* a gyökér főzetét szintén ajánlhatom. A fűnek kisajtolt levével, a *nyavalyatörést* is (epilepsia) kezelhetjük.

Külsőleg a friss fűvel, vagy annak főzetével, a *sebeket* bekötözzük. *Torokgyuladásnál* és *torokdaganatnál* a fű és a gyökér vize mint gargarizáló szer, kitünően bevált.

Jegyzet: A bűbájosok és alchymisták csalásra használták a füvet, s hatásában csodásnak mondották.

Réti ördögharaptafű, csonkaír, csonkagyökerű sikkantyú, elharapott fű, fekély-, kirágott gyökerű, vagy ördögmarta fű (Succisa pratensis).[305] Mácsonyafélék (Dipsaceae). 30—100. Tőkéje vaskos, csonka és nagyobb mellékgyökerek veszik körül. Tőlevelei tojásdadok, bőrneműek, nyélbe keskenyedők. Szárlevele keskenylándzsás. Virágzata félgömbös, később egészen kigömbölyödő. Ágai hosszúak, egy-egy virággal. Virága kék. Külső csészéje négyfelé hasadt, hasábjai kihegyezettek; a belső ötsertéjű. Terem vizenyős réteken, szórványosan az egész országban.

Használata: A gyökér fanyar izű s összehúzó erejénél fogva akár borban, akár vízben főzve, *hasfájásnál, méhbajnál, fehérfolyásnál, vízkórnál, belső sebeknél* s *gyomorfekélynél* befecskendezve, igen jó orvosság.

A zúzott zöld füvet külsőleg *pokolvarra* kötik.

«Az állatgyógyászatban is hasznát veszik gyuladásos *sebeknél, fistuláknál,* sőt abrak közé keverve a lónak homályos szemeit megvilágosítja.» (Igy dr. Csapó.)

Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). Fészkesek (Compositae). 1—1·5 m. Szára felül borzas és kevéssé ágas. Levelei nagyok, szives tojásalakúak, kihegyezettek, egyenetlenül fogasak és viszájokon bársonyosan molyhosak. A szárlevelek szárölelők. Nagy fészkei magánosan állanak az ágak végén. Aranyszinű nyeles virágai keskenyek és hosszúak. Hazája Kis-Ázsia; orvosi növénynek ültetik; árkok szélén, nedves réteken, lakások körül el is vadul.

Használata: Az örvénygyökérnek nagyon jó neve van, mert mint erősen izgató a nyálkahártyákra hűtő és a nyálkaváladékot feloldó szer sikeresen használható a *fulladozásnál, asthmatikus tüneteknél, a légzőszervek elnyálkásodásánál, köhögésnél, tüdőhurutnál, sápkórnál, hasmenésnél, vízkórnál, rendetlen havi bajnál* (dismenorrhae).

Használati utasítás: A gyökeret erős hatásánál fogva csak kisebb mennyiségben használjuk s azért 4 gr. gyökeret 4 deci vízben addig főzünk, míg az 3 decire lefől. A folyadékból kétóránkint egy evőkanállal veszünk be.

Külsőleg a gyökerek főzetének a *bőrkiütéseknél* s a *rühnél* vesszük hasznát.

Használati utasítás: A rühes beteg tagjait a gyökér erős főzetével naponkint megmossuk. Megjegyzem, hogy a gyökér főzetéből a beteg reggel és este 1—1 decivel meg is ihatik. Sok helyütt kenőcsöt készítenek a gyökérből s azzal kenik be a rühes tagokat. Egy-két óra mulva, a kenőcsöt a testről kátrányszappannal és langyos vízzel kell lemosni. A kenőcs előállításánál 100 gr. gyökeret 3 deci vízben főzünk, a főzetet leszűrjük s 120 gr. disznózsírral, vagy friss vajjal keverjük.

A főzethez 8—16 gr. gyökeret veszünk és azt 2—3 deci vízben, 2—3 percig forraljuk.

Nagyon jóhatású, édesgyökérrel vegyített örvénygyökérfőzet jön létre, ha 30 gr. örvénygyökeret és 12 gr. édesgyökeret, egy liter forró vízben, egy óráig áztatunk.

Az örvénygyökér-tinctura mint gyomorerősítő szer tartalmaz: 30 gr. örvénygyökeret, 30 gr. sennát, 30 gr. guajakagyökeret, 30 gr. édesgyökeret, 30 gr. anismagot, 30 gr. koriandermagot, 120 gr. magnélküli és összetört mazsolaszőlőt; a keveréket 3/4 liter rozspálinkában áztatjuk és négy napig erjesztjük. A tincturából naponkint 10—20 gr. vehető be *kólikánál, sárgaságnál,* sőt a chronikus bőrkiütéseknél is.

Az állatgyógyászatban az örvénygyökeret elgyengülésből, vagy elnyálkásodásból származó emésztési *zavaroknál, étvágyhiánynál, vízkórós tüneteknél* és külsőleg a régi *büzhödt sebeknél* alkalmazzák. Lovaknak 15—30 gr., juh és disznónak 4—10 gr., kutyáknak 0·3—2 gr. naponkint kétszer, főzetképen beadva elegendő.

Jegyzet: Dr. Csapó azt írja: «*Vesefájó* és *köszvényes* embereknek javallom, hogy ezen gyökeret olyan borban, vagy sörben áztassák, melyből étel fölött inni szoktanak, vagy összevagdalva a must közé hányják, élvén annakutána egy olyan itallal, és a nevezett nyavalyák ellen nagy hasznát tapasztalni fogják.»

«Ez gyökér füstétől a *szunyogok* mind kitakarodnak a házból.» Ugyanott.»

Kuszó pimpó, aranynyal versengő, folyó pimpó, ötlevelű-, vagy ötujjúfű, terjedő pimpó (Potentilla reptans). Rózsafélék (Rosaceae). 30—60 cm. Szára a földre csepült,

gyökerező. Levelei öt, viszástojásdad, csipkésszélű levélkéből vannak összetéve. Aranyszinű virágai hosszú kocsányokon fejlődnek a levelek hónaljából. Terem árkok szélén, utak mentén, az egész országban, kivált nedves helyeken.

Használata: Erős, összehuzó erejénél fogva a friss fűnek kinyomott levét, 10—12 grammnyi adagban, levesben, vagy tejben főzik és a nők *fehérfolyás* ellen vehetik be. A porrázúzott gyökeret *rendkivüli havifolyásnál,* 3—3 grammnyi adagban használhatják. A zöld fű friss gyökere italban, borban, vagy tejben áztatva szintén jó orvosság. A *vérhasat* is gyógyítja a fűnek főzete.

Külső haszna: A gyökér főzete a *fogfájást* megszünteti, ha langyosan, mint *szájöblögető víz* lesz használva. A *száj* belső *rothadását* is gyógyítja az ily módon használt főzet.

Közhaszna: «Hogy a *kecske sok tejet* adjon, egy néhány napig ez füvet vele etetni kelletik, minekelőtte innék; 2. mely lónak kificamodott a lába, vagy megdagadott, annak gyógyítására jó marékkal főzz meg borban, vess közbe egy darab irósvajat és ha megpuhult a fű, kösd a ló lábára».

Vetési tarsolyfű, foghagymaszagúfű, nagy borocska, vagy borsocska, nagy szükésfű, nyűfű, poloskafű, palackafű, temondád fű, vad mustár, vad torma, vetési tarsóka (Thlaspi arvense).[445] Keresztesek (Cruciferae). 10—50 cm. Nyilasan dárdás levelei, öblösen fürészesek. Virágai fehérek. Becőkéje kerekded, nagy, széles, hártyás szegéllyel. Rekeszei rendesen hatmagúak. A mag ráncos. Az egész növény hagymaszagú. Terem utak szélén, vetésben, parlagokon, az egész országban.

Használata: Dr. Csapó szerint «1. *Vizeletethajtók* a magvai, melyeket megtörvén, akár lében, akár magukban meg lehet enni; 2. *összegyült* és *sült vért* belől emberben ez magok ily módon eloszlatnak; 3. *sülyös* személyek is megtisztulnak az ezen magokkal való élés által».

Külső haszna: A főzet, *gennyes sebekre* kötve, azokat kitisztítja.

Áldott bárcs, áldott halványka, áldottfű, pápafű (Cnicus benedictus). Fészkesek (Compositae). 25—35 cm. Berzedten ágas levelei öblösen fogasak, fogai szálkahegyűek.

Fészkének, belső pikkelyei pókhálósak, ágas tüskékben végződők, virágai sárgák, sötét sávokkal. Terméskéje hengeres, kétsoros bóbitával. Helyenként ültetik, el is vadul.

Használata: A fűnek leveleit a virágzás előtt kell szedni, mert így hatásosabbak. Izök kesernyés, fanyar, szaguk kellemetlen, a mely szárításközben csökken. Javarészben a fű főzetét használjuk, a mely kellemetlen ízével egyeseknél hányást idéz elő. Mint erősítő- és oldószer, akár a fű pora (2 gr. naponkint), akár a főzetje (1—2 deci naponkint) *gyomorgyengeségnél, hideglelésnél* és *sárgaságnál* igen ajánlatos. Az orvosok által ajánlott és a gyógyszertárban kapható kivonat, jóhatású *altesti bajoknál,* sőt a *tüdőbajoknál* is.

Külsőleg a friss fűnek leve *rákképződménynél* hatásos.

Közönséges pásztortáska, békalencse, békatarsoly, büdös szaporafű, csapka, élek-halok, Isten táskája, palackféreg, palackfű, pap, vagy pásztor erszénye, pásztor ostora, pásztortarsoly, porcogófű, szent György-virág, szívkésfű, vadmustár, véraltatófű (Capsella bursa pastoris). Keresztesek (Cruciferae). 2—40 cm. Rózsában álló tőlevelei szárnyasan hasogatottak, apró virágai fehérek, termése fordított szívalakú, háromszögű. Terem parlagokon, mívelt talajon, az egész országban.

Használata: A pásztortáskának már a legrégibb idők óta igen jó neve van. És méltán. *Külső vérzések* elállítására kiválóan alkalmas. *Orrvérzésnél* az összezuzott füvet az orrlyukba rakjuk; *véres vizeletnél,* hosszadalmas *havi vérfolyásnál, aranyérnél* a fű erős főzete mindig jó orvosság.

Külsőleg a leveleket és a fű kipréselt levét, a *külső vérzések* elállítására szokták használni.

Piros muharc, hólyag-, kláris- vagy korallcseresznye, kelevényfű, kórontófű, zsidócseresznye, papónya, vagy páponya, Vénus köldöke (Physalis Alkekengi).[387] Ebszőlőfélék (Solanaceae). 20—80 cm. Töve terjedő. Az egész növény aprószőrű. Levelei tojásdadok, kihegyezettek és épek; a felsőbbek többnyire kettesével. Virága, magános levélhónalji. Pártája 2—5 cm.

széles, szennyes-fehér, háromszögű fogakkal; torka pelyhes. Csészéje harangalakú, elálló fogakkal; a terméssel együtt növekszik, végre igen nagy (3—5 cm.) fölfuvódott, miniumvörös és a termést egészen magába zárja. Bogyója gömbölyű, skarlát-piros, nem mérges. Terem erdőkben, kivált a dombvidéken. Hiányzik északon és a Tisza mentén fekvő síkon.

Használata: Csak az édes-savanykás gyümölcsöt használják. A szárítás alatt a bogyók összetöpörödnek és vörösbarna szint nyernek. Erős vizelethajtó erejöknél fogva ajánlhatók a *vizeleti bajoknál, vizkórnál, vcsekőképződésnél,* sőt *szaggatásnál* és *rheumatikus fájdalmaknál.* A bogyók levét tisztán, vagy cukorral (jobb mézzel) vegyítve isszák. *Hólyagkőbajoknál* a bogyók magvát használják főzetképen, vagy porrá zúzva. *Sárgaság ellen* jobb mint a citrom.

Erdei kökörcsin, pápics, szélvirág (Anemone sylvestris). Boglárkafélék (Ranunculaceae). 20—50 cm. Szára alul, elálló szőröktől borzas; felül selymes. Tőlevelei ötös tagúak, vagy ötfelé mélyen bemetszettek. Gallérlevelei ötösek, hosszúkás, lándzsás, fogazott hasábokkal. Virága nagy, öt csészelevele fehér; külsejük, valamint a termés is fehéren gyapjas. Szirma nincs. Terem cserjés, napos dombokon az ország hegyvidékén, sőt az alföldi erdőkben is.

Használata: A fű szárát, leveleit, darált árpa közé keverik s megfőzve langyosan, gyermeket tápláló anyák, dajkák emlőire kötik; mert *tejnevelő* erőt tulajdonítanak neki. *Varas* s egyáltalán tisztátalan testrészek lemosására és tisztítására, a fű főzete nagyon alkalmas. Régen a *kopaszság ellen* használták a fű leveleit, de hogy milyen eredménnyel, arról hallgat a krónika.

Nyári herics, kakasvirág, parlagi rózsa, tyúkvakító (Adonis aestivalis). 20—50 cm. Levelei három, vagy többször finoman szeldeltek. Sziromlevelei miniumvörösek, ritkán sárgák, tövükön mindig feketék. A csésze kopasz, a szirmok szétterülők; a hosszúcsövű termés hátán, egy-egy elálló foga van. Terem vetésekben, az egész országban.

Használata: A növény összetört magvait, virágait, borban

áztatják s *vese-* és *májbajosoknak* ajánlják. Naponként 1 deci elegendő. Nem mondhatnám, hogy hatása rendkívüli volna.

Bojtorjános párló, apró bojtorján, királyné asszony káposztája, patikai párlófű (Agrimonia Eupatoria). Rózsafélék (Rosaceae). 30—100 cm. Szára mirigyektől pontozott. Az egész növény szőröktől érdes és borzas. Levelei félbeszárnyasak. Aranysárga virágai hosszú füzérekben fejlődnek. A csésze csöve összeforrad a terméssel, és horgas sértéivel az állatok szőrébe és az ember ruhájába kapaszkodik. Terem utak mentén, erdők, cserjések szélén, az egész országban. Kellemes, némileg a terpentin-olajra emlékeztető illata van.

Használata: A fűnek kellemes, fűszeres illata és enyhén kesernyés, összehúzó íze van. Mint tea ajánlható *altesti bajoknál, bélrestségnél, vízkórnál, vizeleti nehézségnél, sárgaságnál, kőképződésnél, sorvadásnál* és a *májbajoknál.* Sokan a *gyomorfekély* ellen isszák.

Külsőleg kötőszerül a *sérveseknek* ajánlják. Ma az orvosok nem igen alkalmazzák, de a köznép hűségesen kitart a párló fű mellett.

Kerti laboda, izetlen fű, izetlen maglepél, labodaparéj, német paréj (Atriplex hortense). Libatopfélék (Chenopodiaceae). 10—125 cm. Alsó levelei nagyok, háromszögűek, hosszukás szivesek, vagy dárdásak; öblösen fogasok, a felsők lándzsásak, épek. Számos virága szártetőző bugát képez. Az egész növény gyakran vérszinű, piros. Terméslepe tojásalakú, tövéig hasadt. Helyenként termesztik és spenótot főznek a leveleiből. Lakások körül el is vadul.

Használata: A fűnek csak a magvait használják és pedig összetörve s vízben főzve, a *vérhasnál.*

Közhaszna: Sokan salátának eszik a paréjt, bár így könnyen *gyomorfájást* idéz elő.

Kerti paszternák, moh, vagy olasz répa, pasztinák, vagy paszternák (Pastinaca sativa). 50—100 cm. Gyökere répás. Szára, töve felé pelyhes és szegletes. Levelei szárnyasok; levélkéi tojásalakúak, durván fürészesek, viszájokon pelyhesek, szinökön fényesek. Végálló ernyője a szélsőknél

jóval nagyobb. Gallérja nincs. Pártája sárga. Kerülékes terméskéje erősen lapított. Terem réteken, utak szélén, az egész országban. Húsos gyökereiért helyenként termesztik.

Használata: A paszternákgyökér édeskés, fűszeres izű; tejben főzve a *sorvadásosoknak* és a *száraz* betegségben levőknek használ. Az összetört magvakat gyökérporral vegyítve s tejben, vagy borban főzve, a *hideglelésnél* és a *hólyagsebeknél* alkalmazzuk.

Az állatgyógyászatban nem igen veszik használ. Némely helyen *vizeleti nehézségeknél, hagymával* vegyítve adják be a beteg állatnak főzetét.

Pénzlevelű lizinka, angyalrugtafű, innyujtófű, losnonka, nádrafű (Lysimachia Nummularia). Lecsepült szára gyökerező, levelei átellenesek, kerekdedek, barnán pettyezettek, rendszerint akkorák, mint a kétfilléres. Alapjok néha szives, virágaik egyenkint a levelek hónaljában nagyok. Csészéjének hasábjai szives tojásdadok, pártája telt, sárga-piros mirigyektől pettyes. Karéja 10—15 mm. hosszú. Porzószálai mirigyesek és tövükön kissé összefüggők. Terem nedves réteken, erdővágásokban, árkok mentén, az egész országban. Sokhelyt a kertbe ültetik, kövekből emelt dombocskákra, varjúhájfajokkal vegyest; újabban függőcserépbe is alkalmazzák.

Használata: A kesernyésen savanykás füvet, vörös borban főzve, *vérhas* ellen langyosan kell bevenni; *vérköpésnél* a fű porát, vagy a friss hajtások kinyomott levét veszik be; *gyermekaszályban, száraz betegségben* szenvedő gyermekeknek a füvet kecsketejben főzve adják be.

Külsőleg a fű főzetét a *sebek* tisztítására ajánlhatom; tejben főzve, a *száj rothadását* gyógyítja.

Tarack buza, buzaperje, vagy buzalevelűfű, ebgyógyító pázsit, vagy gyökér, kutyaperje, lábasperje (Triticum repens). 30—120 cm. Töve számos hosszú tarackot hajt. Szálas levelei fonákukon simák, szinükön kiemelkedő pontoktól érdesek. Kalászkái 4—5 virágúak. Pelyhei 3—5 erűek, a félkalásznál hosszabbak. Terem szántóföldön, kertekben,

mezőkön, utak mentén, az egész országban s a legtöbb helyen kellemetlen gyom.

Használata: A fűnek csak a kuszó gyökerét használjuk. Szagtalan, édeskés, nyálkás; izgat és cukrot tartalmaz. Oldó erejével jó a *tüdőhurutnál, májbajnál* és a *vérköpésnél.* Mint erős főzetet ajánlom. A gyógytárakban Mellago graminis név alatt fordul elő. Gyermekeknek *giliszták* ellen szokás beadni.

Az állatgyógyászatban a *vérhasnál* és a *köhögésnél* tisztítólag hat s apróra vagdalva, zabbal, vagy darával vegyítve, a szarvasmarhának eledelül szolgál.

Fekete peszterce, bujdosó csallán, büdös peszterce vagy peszterce vagy pöszerce, fekete pemetefű (Ballota nigra). Ajakosak (Labiatae). 50—120 cm. Rendszerint bokros, szára rövidszőrű. Levelei nyelesek, az alsók tojásalakúak, tompák, durván, csipkésen fürészesek; a felsők hegyesek. Virágai számosan, a kis bogas virágzatokban, a levelek hónaljában fejlődnek. A csészén 10 kiemelkedő borda van; a párta élénkpiros. A felső ajak külseje csillagos és egyszerű szőröktől borzas; az alsó ajak fehéren tarkázott. Terem parlagokon, utak, gyepük szélén, az egész országban.

Használata: A fű kellemetlen, undorító, fanyar és keserű. Franciaországban a fű főzetét *hysteria* ellen használják. Nem ajánlom.

Külsőleg dagadt és *sebes* testre kötik a füvet; *veszett ebmarásos* sebeknél is alkalmazzák, de ez esetben a leveleket sóval meghintik.

Orvosi pemete, fejér pemete, peszerce, pöszerce (Marrubium vulgare). Ajakosak (Labiatae). 20—60 cm. Az egész növény fehér molyhú; szára tövén ágas. Levelei nyelesek, kerekded tojásalakúak, ráncosak és egyenetlenül fürészesek. Virágai gazdagvirágú, gömbös örvökben fejlődnek. Csészéje tíz, szurós, kampós, szálkahegyű foggal; a párta szennyesfehér. Füszeres illata kellemes. Terem köves parlagokon, vasúti töltések szélén, az egész országban.

Használata: A virágzás előtt szedett s az ujjak között szétmorzsolt fűnek igen kellemes, fűszerre emlékeztető illata és keserű ize van. Az aetherikus olaj egyik alkatrészét képezi. Ereje oldó, izgató

és erősítő. *Tüdőelnyálkásodásnál, sorvadásnál, kimaradt havibajnál, májbajnál* és sárgaságnál kitünő szolgálatot tesz a fünek kisajtolt leve, 20 grammnyi adagban mézzel vegyítve, s naponként bevéve. Sokan *aranyér, gyomorfekély* és *fövenyesedés* ellen veszik be.

Külsőleg: A levelet *rózsaolajjal,* vagy *mandolaolajjal* vegyítik és *fülzugás* ellen a fülbe (4—8 csepp langyosan) csepegtetik.

Az állatgyógyászatban ott a helye, ahol kesernyés anyagokra van szükség. (L. Gentiana és Cardobendictus.)

Vizi peszterce, cigányfü, farkaslábfü, farkastalpfü, kinafü, vizi pemete, peszerce, vagy peszére (Lycopus europaeus).[281] Ajakosak (Labiatae). 30—100 cm. Szára négyszegletü, elágazó, levelei rövidnyelüek, hosszukás, tojásdadok vagy lándzsásak és durván fürészesek, alul csaknem szárnyasan bevagdaltak; rövidszörüek, vagy kopaszok. Virágai aprók, levélhónaljiak. A csésze fogai háromszögüen lándzsásak, szálkahegyüek, hosszabbak, mint a párta csöve. Pártája fehér, biborszinü pettyekkel. Terem árkok, patakok mentén, az egész országban.

Használata: Sokkal gyengébb, mint a fehér és általánosan jónak ismert fehér peszterce. Egyesek szerint a fünek levével *hasfájást* és *vérfolyást* állitanak el. Legtanácsosabbnak találom a fehér peszterce használatát.

Büdös borgyökér, borvirág, üres borgyökér, bösövény, nadálygumó, nadálydió, ostorindás karamag, vizimogyoró (Oenanthe fistulosa).[281] 30—80 cm. Töve a csomókon gyökerező; vaskosabb gyökerei répásak, szára vaskos, kevés ágú és bördős. Tőlevelei kétszer szárnyasak; szárlevelei hosszú, bördős (csöves) nyelekkel, melyek végén keskeny szárnysallangok vannak. Ernyője 3—7 ágú. Pártája fehér; ernyőcskéi gömbösek, termése a hosszú bibeszálaktól kétszarvú. Terem árkokban, mocsarakban, szórványosan az egész országban. Mérges.

Használata: A petrezselyemhez hasonlít. Gömbölyded gyökerei vékony szálakon függnek, kívül barna hártyával vannak bevonva, belül fehérek és édesek. Porrá zúzva és bevéve, vagy *frissen* megfőzve, jó hatású *kövesedésnél* és a *kólikás* állapotnál.

Ide sorozzuk a *hegyi petrezselymet* (Petroselynum, Apium montanum), amelynek kívül fehér gyökere megvágva, tejszinű nedvet választ ki, amely a *májbajoknál, lépbajoknál* és a *sárgaságnál* nagyon ajánlatos.

Közhaszna: Sertésvésznél a gyökeret az étel közé vegyítjük. Sóval keverve a juhoknak kedveskedhetünk vele.

Az érett magvak rozspálinkában áztatva, *gyomorerősítő* s *melegítő* italt adnak.

Kövér porcsin, délike, disznóórja, disznóporcsin, kövérlányka, kukacvirág, poncsér, vad saláta, Kossuth-csillag (Portulaca oleracea). Porcsinfélék (Portulaceae). 10—40. cm. Szára a földre csepült. Hosszukás, húsos levele ékformán keskenyedik. A felsők átellenesek. Virágai 1—3-sával csomókban állanak, az ágak végén, vagy az ágak és levelek hónaljában. Szirmai sárgák és aprók. Hamar hervadnak. Termése kupos tok, mely kupakkal nyilik. Terem mívelt talajon, szőlőkben és hazánk déli felében; sokhelyt kellemetlen gyom.

Használata: A keserű füvet *epebajoknál, epeláznál,* az epének túlbő kiválásából eredő *vérhasnál, epekőnél* és *nehéz vizeleteknél* alkalmazzák. A régiek nagyon szerették a kövér porcsint.

Porcsin keserűfű, disznópázsit, nagy porc, vagy porcsfű, porcogópázsit, porcsin, csikszár, százbötykőjűfű, térdkötőfű, tetemadó, tetemtoldófű, rézaltató porcsin (Polygonum aviculare). Keserűfűfélék (Polygonaceae). 20—50 cm. Vékony, fonálszerű szára többnyire lecsepült. Ágai csúcsukig levelesek, levelei keskenyek, szélükön érdesek és legalább is hosszabbak a cafatos kürtőknél, amelyek kétfelé hasadtak. Virágai (2—4) a levelek hónaljában vannak, még a legfelsőbbekében is. A leple zöld, szélén bibor, vagy fehér, a termést nem zárja be. Terem mívelt talajon, utak szélén, az egész országban.

Használata: A fű más fűvekkel, zsályával, rozmaringgal vegyítve, mint tea sikerrel vehető be a *vesekőnél* és a *hugyhólyagbántalmaknál.*

Külsőleg összezúzva, vagy természetes állapotában *véres szemek, dagadt emlők* és *sérvek* kötésére alkalmazzák.

Kopasz porcika, sima porcika, vagy porcfű, porcgyom, szakadást gyógyító fű (Herniaria glabra). Szegfűfélék (Cariophyllaceae). 5—25 cm. Földrecsepült szára ágas, levélkéi kerülékesek, vagy keskenyhosszúkásak, alapjukon ritkán pillásak, virágai levélhónalji (tízvirágú) csomókban állanak. A csésze levelei kerekdedek; tőfelé kissé pelyhesek. Öt szirma serteszerű, termése vékonyhéjú tok. Terem szikár, füves helyeken, patakok kőtörmelékén, szórványosan hazánk minden hegy- és dombvidékén.

Használata: Ma ritkán van használatban, mert helyét a porcsin keserűfű, foglalta el. Ha valaki élni akar vele, bátran használhatja belsőleg a *vizeleti bajoknál* és a *fövenyesedésnél.*

Külsőleg a *szemgyuladásnál* és a *daganatoknál,* mint kötés alkalmazható.

Ragadós galaj, kullancsfű, ragadáncs, valódi ragadányfű, szerelemfű (Galium aparine). Galajfélék (Rubiaceae). 50—120 cm. Szára vagy lecsepült, vagy fölkuszik más növényre, különösen cserjékre. Négyélű élei gyakran hártyásak. 6—9 levele örvben áll, keskeny, lándzsás, szálkahegyű; élük az erek, a levelek alsó lapján, valamint a szár éle kapaszkodó, horgas fogacskákkal sűrűn meg van rakva; ezekkel úgy kapaszkodik a növény az emberre, az állatra, hogy darabokra szakadva, részei messze elhurcoltatnak. Igy terjed a növény. Bogernyője hosszabb a levélnél, virága fehér; kocsánya a termés érésekor is egyenes. A termés is horgas sertékkel van megrakva. Terem cserjésekben, erdők és szántóföldek szélén, az egész országban.

Használata: Hajdan oldónak és vizelethajtónak tartották a friss fű kipréselt levét s a *vízkórnál, mirigykeményedésnél, hólyagbajoknál* mindig alkalmazták. Az erős főzetnek szintoly biztos a hatása.

Külsőleg: A fű levét az angol nép a legrégibb idő óta *rák, bőrkiütés* és *scrophulotikus daganatok ellen* használja. A *csecsbimbó* repedését is gyógyítják a fű friss levével.

Erdei raponca, varjuköröm (Phyteuma Spicatum). Csengetyűkefélék (Campanulaceae). 30—100 cm. Gyökere

répaszerű, alsó levelei kerekdedek, hosszukás tojásalakúak mindig szivesvállúak és egyenetlenül csipkésen fürészesek, Virágzata tojásalakú, később megnyult, hengeres. Murvái keskeny lándzsásak, sertenemüek. Pártája szennyesfehér, csúcsa felé zöldes, ritkán halványkék. Terem árnyas erdőkben, hazánk északi felében.

Használata: Dr. Csapó szerint: *tejét* neveli a szoptatós asszonynak e gyökér, melyet mint a *répát,* az eledelek közt lehet főzni. Saláta gyanánt is élvezhető a fű gyökere.

Festő rekettye, festővirág, nyulrekettye, nyulvessző, pogány ékesség, sárga festőfű (Genista tinctoria). Hüvelyesek (Leguminosae). 30—60 cm. Szára és ágai vesszősek, levelei lándzsásak, vagy kerülékesek; rendszerint legalább szélükön kissé szőrösek, ritkán kopaszok. Sárga virágai egyenként fejlődnek, lándzsás, murvás hónaljában és kivált ágasabb példányokon, kúpos fürtöt képeznek. Pártája és hüvelye kopasz. Terem erdőszélen, gyepükben, homokos, szikárföldön, az egész országban.

Használata: A leveleket borban főzve, a *vizkór* ellen használják. A porrá zúzott magvak, sőt a virágok mézzel főzve a *lépdaganatot* is gyógyítják, sőt a *vesekőnél* is sikerrel vehetők be.

Közhaszna: A friss virágokból és a hajtásokból, zöldes-sárga festéket készítenek.

Sok helyen a még ki nem nyilt virágokat ecetben áztatják és ebből az ecetből a *máj-* és *lépbajban* szenvedőknek beadnak, hogy hamarabb meggyógyuljanak.

Közönséges aggófű, boszorkánylépteſű, boszorkánytalp, hájasfű, keresztfű keresztgyökér, pihe, vagy pihifű, szent Jakabfű, szöszösfű, üszögös, vénfű, vénhedőfű, aggógyom (Senecio vulgaris). 10—30 cm. Fészkesek (Compositae). Szára bokros, levelei csaknem kopaszok, vagy pókhálósan molyhosak. Öblösen, szárnyasan hasogatottak. Karéjaik fogasok, fészkei hengeresek, körülbelül tíz hosszabb pikkelye van, amelyek csúcsukon feketék, tövükön pedig kisebb második sor rövid pikkely látható. Minden virága csöves

és sárga. Terem mívelt talajon, parlagokon az egész országban.

Használata: A füvet csak külsőleg használjuk. A friss fű kipréselt levét *sebek* tisztítására, *varak* gyógyítására alkalmazzuk. Az összezúzott s tejben főtt leveleket, *gyuladásos emlőkre* szokás kötözni; *aranyér csomóknál* is használnak.

Az állatgyógyászatban a levet a *giliszták elhajtására* szokták volt használni. Ma csak a köznép veszi igénybe.

Illatos rozmaring (Rosmarinus officinalis). 50—200 cm. A magyar népnek kedves virága. Örökzöld, sűrűlevelű; keskeny levelei bőrneműek, viszájuk fehérmolyhú. Pártája halványlila, vagy rózsaszinű; két porzója van, illata igen erős. Fiume mellett vadon tenyészik, cserépbe ültetik és lakodalmi bokrétát kötnek belőle. Levele az erősillatú rozmaringolajat szolgáltatja. A hires, illatos görögméz, főleg rozmaring-méz.

Használata: A leveleknek és az ágacskáknak enyhén izgató, *görcscsillapító* erejök van; vízben főzve *szédülésnél, nehéz vizeletnél* és *vesebajnál* mindig ajánlhatók.

Külső haszna: A rozmarin aetherikus *Anthosolaja* kenőcsnek földolgozva, mint külső szer, az *altesti görcsös fájdalmaknál* és *tagbénulásnál* van alkalmazásban.

A rozmarinecetet (rozmarin, zsálya, levandula, szegfű, ecetre öntött keveréke) mint izgatószert az ájulásoknál alkalmazzuk.

A rozmarin-, anthosolaj kitünő bedörzsölőszer a *nyavalyatörésnél,* a *hysterikus görcsöknél,* a *rendetlen havibajnál.*

A rozmarinolajjal sokan visszaéltek, mert magzatelhajtásra használták, azért most csak orvosi rendelésre adják ki. 20—30 gramm *halált* okoz.

A rozmarinszesz (Spiritus rozmari), 10—15 csepp cukorral bevéve, gyomorerősítő.

Ruta hortensis, graveolens 248

Kerti ruta, szagos ruta, virnánc. Rutafélék (Rutaceae). 30—80 cm. Az egész növény sötétzöld, hamvas, mirigyesen pontozott és sajátságos illatú. Levelei 2—3-szor szárnyasak; levélkéi hosszúkásak, a végsők viszástojásalakúak, szálkahegyűek. Szirmai zöldessárgák, bodros szélűek, begöngyölö-

döttek. Déleurópai orvosi és füszernövény; helyenként kertbe ültetik, temetőkbe is, s néhol el is vadul.

Használata: Már a rómaiak és a görögök, Pegamon név alatt ismerték e gyógynövényt. Mint antidotum (ellenszer a mérgezéseknél) sokszor volt használva; mint *gyomorerősítőszer* kiváló. *Ragályos* betegségeknél mint praeservativum a *ruta-ecet* szerepel. A friss leveleknek erős, átható balzsamillatuk és maró kámforizük van. Mint izzasztó s szeleket hajtó szer az *altesti görcsös fájdalmaknál,* elnyomott, vagy *hülés következtében elmaradt havibajnál, szédülésnél, epilepsiánál, typhosos láznál* elsőrangú gyógytea.

A tiszta rutaolaj (sajnos, nem igen kapható, mert többnyire terpentinolajjal van vegyítve), igen jó a *nyavalyatörésnél* és a *görcsöknél,* mint bedörzsölő szer.

A fű vagy a mag, borban, ecetben, vagy vízben főzve, *rothadó sebek* és *üszkös* daganatok kötözésére szolgál. A friss fű leve szintén jó hatású.

Kövi bodorka, bordalap, kőfal, vagy kőruta (Asplenium Ruta muraria). Páfrányfélék (Polypodiaceae). 3—15 cm. Kis levelei sűrű csomókat alkotnak. Lemezei háromszögletűen tojásalakúak, szárnyasan kétszer, sőt aljukon háromszor hasogatottak. Nyele zöld. Spóratok-csoportok hosszúkásak, minden szeleten 2—5-ével, a szeleteket éréskor az összefolyó spórangium-csoportok egészen elborítják, a fátyol hártyás, szálas, szabálytalanul fogazott, pillás. Terem sziklarepedésekben, falakon, az egész ország hegyvidékén, néhol az alföldön is.

Használata: E füvet porrá zúzva és mézzel keverve, tartós *köhögés* ellen szedik. (Egy kávéskanálnyi por, két evőkanálnyi mézzel vegyítve, naponként.) A levelek főzete is jót tesz a *köhögős* embereknek.

Kis holdruta, fürtös haraszt, fürtös páfrány, holdruta, fürt paraszt holdfű, Istenke kalácsa, lúdrettentőfű (Botrychium lunária). Kigyónyelvfélék (Ophioglossaceae). A növény 8—25 cm. hosszú. Egylevelű, levele csaknem nyeletlen, szárnyas; alsó levélkéi félholadalakúak, a felsők inkább ékalakúak; többé-kevésbbé csipkések. A lomblevél nyeléből kiágazó termő fűzére szártetőző, hosszú kocsányú, szárnyasan

elágazó bugaformájú; a levélkék helyein spóratokokkal. Tenyészik cserjés hegyoldalokon, gyepes magaslatokon szórványosan Pozsony vármegyétől Krassószörényig; túl a Dunán is, de ott ritkaság.

Használata: Ma ritkán használják, helyette a kőrútát alkalmazzák.

Belsőleg: köhögés ellen jó, *külsőleg* a sebek tisztítására alkalmas a fűnek főzete.

Jegyzet. A fű gyümölcse körömnyi hosszú és olyan, mint egy aranyszinű szőllő fürt; az alchimisták azt gondolták, hogy ez a fű a bölcseség kövének megtalálásában segítheti őket.

Fűszeres sáfrány, bécsi, jóféle valódi sáfrány (Crocus officinalis) 8—30 cm. Gumói diónagyságúak. Keskeny, szálas levelei a virágokkal együtt jelennek meg és rendszerint túlemelkednek rajtok. Három bibéje hosszú, tölcséresen begöngyölődött. Ázsiából származik és régen nagyban termesztették. Bibeszála és három bibéje adja azt az illatos fűszert, a melyet levesbe, kalácsba tesznek és a liqueurgyárosok és cukrászok festéknek használnak. Mint gyógyszer elavult; a gazdag mohamedánok a Mekkába szállítandó tetemeket szagosítják vele és megtörténik, hogy az e célra használt sáfrányt fűszerül importálják. Hazánkban alig termesztik.

Használata: A sáfrány izgatólag s hevítőleg hat az idegrendszerre; nagyobb adagban fejfájást, vértolulást, kábultságot, sőt agyhűdést idéz elő. Ifjaknak és leányoknak nem ajánlom, hogy a sáfrányt mindennap használják, mert vérfolyást és vérhányást idézhet elő.

Kis mértékben, belsőleg *mell-* és *oldalfájást* enyhít.

Külsőleg mint kötőszer *tagfájást*, a gyomorra alkalmazva, *tartós hányást* csillapít.

A sáfrány virágzás után szedendő és vagy napon, vagy fűtött helységben szárítandó. Van spanyol, francia és perzsiai, vagy leventesáfrány. A legjobb a franciai sáfrány d'Orange. Tartalma az aetherikus olaj és *Croein* festőanyag.

Sáfrányos szeklice, bogács sáfrány, fattyúsáfrány, magyar pirosító, pór, tót vagy vadsáfrány, szelicke (Cartha-

mus tinctorius). Fészkesek (Compositae) 50—120 cm. Szára fehéres, felsőrészében ágas és minden ág végén egy-egy jókora fészek fejlődik. Levelei egyszerűek, tüskésen fogasok. Fészkét nagy fészekpikkelyek körítik. Virága narancsszínű, végre piros. Termése fehéres kopasz; bóbitája nincs. Hazája állítólag Egyiptom. Népünk sok helyt termeszti és pirosra festenek vele. Sáfránynak is használják.

A vad sáfránynak több faját különböztetjük meg, ú. m.: 1. a *perzsiai* egyike a legértékesebbnek, a chinaival egyenrangú; 2. az *indiai*, melyet Bombay és Kelet-India szigeteiről szállítanak; 3. az *egyiptomi* vagy alexandriai s 4. a *német*, melyet tisztán festőanyagnak használnak.

Használata: A sárga virágokat erős *köhögés és fulladozás* ellen használják, az összetört magokat (3 gramm) vízben főzik, kifacsarják és levét a *vízkórosoknak* adják be.

Közhaszna: A szegény ember a sárga virágokat, sáfrány helyett, eledele közé keveri. *A selyemfestészetben* nagy szerepet játszik, sajnos mint festőanyag nem tartós.

Kerti zsálya, orvosi, vagy patikai zsálya (Salvia officinalis). Ajakosok (Labiatae) 30—80 cm. Szárának töve fás, sűrű rövid szőröktől szürkés. Fiatal levelei és hajtásai fehér molyhúak. Alsó és középső levelei nyelesek, hosszukás lándzsásak, ráncosak. Virágai 15—23 mm., rendszerint hármasával a lehulló murvák hónaljában lilaszínűek. A párta csöve belül szőr-koszorúval. Csészefogai tüskés szálkában végződnek. Kellemes és erős illata van. Orvosságul is használják és kertekben, temetőkben ültetik.

Használata: A szárított zsályaleveleknek erős, átható balzsamillatjok és fanyar, összehúzó izük van. Izgatólag, oldólag és erősítőleg hatnak az emésztő szervekre és a nyálkahártyára. A zsályatea kitünő a *tüdőelnyálkásodásnál, hurutnál, sorvadásnál* (ha erős lázzal jár) *bélrestségnél* és a *fölfúvódásnál.*

Külsőleg mint szájöblögető, vagy gargarizáló víz tesz jót a *szájrothadásnál (bűznél), mandolagyuladásnál, torokfájásnál* és a *laza foghúsnál.* Hajdan nagy becsben állott. A salermoi iskola így dicséri: «Cur moriatur homo, mi Salvia crescit in horto».

Német tisztesfű, fehér hunyász, mezei fehér zsálya (Stachis germanica). Ajakosok (Labiatae) 60—120 cm. Az egész növény sűrűn gyapjas. Levelei rövidnyelűek, tojásalakúak vagy lándzsásak. Alapjok gyengén szives, világosbiborszinű, virágai egymástól távolálló tömött örvökben fejlődve, megnyúlt füzért képeznek. A csészefogak kihegyezettek. Terem köves, napos, gyepes helyeken, az ország hegyvidékén, főleg meszes talajon. Előfordul helyenkint az alföldön is.

Használata: A mezei fehér zsályának nem igen veszik hasznát. Itt-ott *mellfájós* és *köhögős* emberek isszák mézzel főtt levét. A kerti zsálya sokkal hatásosabb.

Orvosi sülyfű, farkascsengőfű, fehérgyökerefű, fehérhunyor, kakas- vagy pávafarkfű, pecsétfű, vagy pecsétes gyökér, Salamon pecsétje, sok bütykű, sok térdű gyöngyvirág, sok térdű vagy sokbütyküfű (Polygonatum officinale). Liliomfélék (Liliaceae) 12—35 cm. Szára szegletes, gyöngén ives, domború oldalán állnak levelei, homorú oldalán csüngnek virágai. Virágai magánosak, vagy párosak. Leplének csöve egyforma bő, vagyis hengeres; az egész növény porzószálai kopaszok, virágai illatosak, bogyói lilaszinűek. Terem sziklás, cserjés mezőkön, az egész országban, főleg a dombvidéken.

Használata: Megjegyzem, hogy az orvosi sülyfű mindkét fajának, ú. m. Polygonatum officinalenak és a Polygonatium multiflorumnak, szagtalan, de édeskés s nyálkás gyökerét, csak *külsőleg* használjuk. Az összetört, forró vízzel s táblaolajjal péppé gyúrt gyökeret, *tüzes, gennyes* daganatokra szokás rakni, hogy megpuhulva gyorsabban kifakadjanak.

Hiú leányok s hiú nők a gyökér porát rózsaolajjal keverik és a vegyüléket *arcpirositónak* használják.

Kerti ricinus, cici, csudafű, csudafa, Jónás fája, Jónás kabakja, tökszár, kerti berzseny, kiki, kikinos, kikopna, Krisztus keze, Krisztus pálma, Krisztus tenyere, nagy sárfű, ötujjúfű, repedő himboly, sárfűz, törökmag, vakondokfa (Ricinus Communis). Fűtejfélék (Euphorbiaceae) 1—3 mm. Levelei igen

nagyok 8—10 karéjuak, tenyeresen eresek és durván fogasak. Virágai fürtösek, porzós virágai a termővirágok alatt fejlődnek. Számos porzószála egyfalkában nőtt. (Helyesebben, porzói száluk alján összenőve, elágaznak). Háromrekeszű toktermései tüskések, magja csinos tarka babszemhez hasonló. Díszül ültetik. Olajverés céljából megkísérelték hazánkban nagyban termeszteni, de siker nélkül. Hazája Ázsia. Nedves helyen álló gépek kenésére a legjobb.

Használata: A magvakból vert olaj, az általánosan használt ricinusolaj, alkoholban könnyen oldódik és mint enyhe *hajtószer székrekedésnél* ajánlható; felnőttek 20 grammot vehetnek be, gyermekek egy kis kávéskanálnál többet sohase szedjenek.

Az állatgyógyászatban mint hashajtó és enyhítő szer, *kólikánál, rekedésnél,* sőt *hashártyagyuladásnál* is érvényesül. Lovaknak és szarvasmarháknak 250—600 gramm, juhoknak 40—60 gramm, kutyának 20 gramm adható be.

Kis sárfűtej, apró sármag, hasindítófű, kis sárfű, ugrógyökér (Euphorbia Esula). Fűtejfélék (Euphorbiaceae) 30—50 cm. Szára sűrűn leveles, levelei keskeny lándzsásak, hamvasak, tövük felé keskenyedők, csúcsukon, fogasak, a virágzatok murvái vesealakúak, vagy keresztben kerülékesek. Mirigyei két szarvúak, sárgák vagy kékek. Tokja szemcsés. Terem utak szélén, árkok mentén, az egész országban.

Használata: Az összes fűtejfélék maró, hashajtó erővel birnak. Sok vidéken a *vízkór* ellen isszák a gyökér főzetét, a mit én nem helyeselhetek, mert mérges és rontja a beleket. A juhok vérhast kapnak tőle, s az efűvel élő marha húsa is kellemetlen izűvé válik.

Orvosi somkóró, buckóró, dutkóró királyfű, királynéasszony káposztája, kőhere, medvefű, mézkerep, molyfű, nagy lóhere, patikai mézkerep (Melilotus officinalis). Hüvelyesek (Leguminosae) 50—100 cm. Hármas levele hosszúnyelű, tövén apró, sertenemű pálhával. Virágzata megnyult füzér. Szirmai citromsárgák; szárnyai a csónaknál hosszabbak. A termés tojásalakú, tompa szálkahegyű, keresztbe ráncolt

és kopasz. Terem szántóföldek szélén, gyepükben az egész országban.

Használata: A leveleket nem használjuk, becsesek csak a sárga virágok. Izük fanyar, nyálkás, fűszerre emlékeztető; illatjuk balzsamos. A főzetet *kólikánál, fehérfolyásnál, nehéz szülés utáni fájdalmaknál* veszik be.

Külsőleg a főzetet borogatásnak alkalmazzák a *mirigydaganatnál;* a szárított virágot *gennyes sebekre* kötik. A *melilotaflastrom* a daganatot érleli és megfakasztja.

Úszó békaszőlő, hinár, békatutaj, uszányfű, szárcsa vagy szárcsatartófű vagy uszány, viziörvény (Potamogeton natans). Békaszőlőfélék (Potamogetonaceae). Levelei nyelesek, tojásdadok, gyakran kissé szívesek, a felsők a víz szinén úszók, 5—10 cm. hosszúak és bőrneműek; a keskenyebb alsók, virításkor rendesen elrothadtak és csak a nyelök van meg. Füzére, tömött virágú, hosszú kocsányú, hengeres és virításkor a vízből kiemelkedő; virágzatának tengelye, csúcsa felé nem vastagodott. Terem álló vizekben, állandó mocsarakban, szórványosan az egész országban.

Használata: A leveleket borban főzik és *nehéz emésztésnél,* (ha az ételek emésztetlenül mennek el), vagy *vérhasnál* mint erősítő italt isszák, 1—2 decivel naponkint.

Külsőleg a friss leveleket (szárítva is jók, de használat előtt vízben áztatandók) *fekélyekre* kötözik.

Közönséges szarkaláb, királyvirág, sarkantyúfű, sarkasfű, mezei sarkvirág (Delphinium Consolida). Boglárkafélék (Ranunculaceae) 15—50 cm. Szára terebélyesen ágas. Levelei 2—3 osztatúak, sallangjaik keskenyek. Kocsányai hosszúak. Virágai sarkantyusak, még pedig a párta sarkantyuja, a szintén szines csésze sarkantyujába van bujtatva. Hirtelen kihegyesedő, hosszú bibeszálban végződő tüszőtermése, kopasz és magános. Virága sötétkék, ritkán rózsaszinű, vagy fehér. Terem vetés közt, az egész országban.

Használata: A leveleket és a virágokat vízben, vagy vörös borban főzve *vérfolyásnál* s *gyomorégésnél* szokás használni.

Külsőleg a zöld fű kipréselt leve *sebeket* gyógyít; az összezúzott virágok rózsavízzel keverve, vagy abban áztatva, *vérvörös dagadt szemek mosására,* sőt *kötésére* ajánlhatók.

Ágas békabuzogány, ágas baka, botikás sás, vizi tövis disznó (Sparganium erectum). Békabuzogányfélék (Sparganiaceae) 25—60 cm. Szára ágas. Levelei mereven fölfelé állanak. Mindenik ágán 6—12 borsónagyságú, porzós virágokból álló csomó van, melyek alatt hasonló, de termő virágokból összetett csomók fejlődnek. Terméskéje fordított piramisalakú, rövid csücskökkel. Terem álló és lassan folyó vizek partján, mocsarakban, az egész országban.

Használata: A gyökérnek a sassaparillaéhoz hasonló hatása van; mint főzet sassaparillával vegyítve, jó hatású *syphilitikus bajoknál, nehéz vizeletnél* és *vesebajoknál.*

Útszéli zsázsa, borsefejűfű, borsfű, borsika, borsikatorma, rézsuka, sásafű, szépítőfű, törökországi torma, pormustár (Lepidium Draba). Keresztesek (Cruciferae) 15—50 cm. Levelei hosszukásak, tojásalakúak, fogasok; az alsók nyélbe keskenyedők, a felsők szárölelők. Virágzata sűrűn bogernyős. Szirmai fehérek. Termése szívalakú, duzzadt; nincs hártyás szegélye, bibeszála hosszú. A kocsány a termés érésekor rendesen vízszintesen eláll. Terem legelőkön, utak szélén, vetésekben, az egész országban.

Használata: A magvak ép oly hasznosak, mint maga a fű. A füvet sok helyen borba áztatják és a bort *lépbajosokkal, májdaganatban* szenvedőkkel s gyenge *gyomorúakkal* itatják. Kanálfűvel (Cochlearia) vegyítve, mint tea, vértisztító.

Külsőleg a fű főzetét *szeplős* és *varas* arc mosására használják. Salátának is tálalhatjuk.

Vesszős seprűfű, török seprű (Cochia scoparia) 50—150 cm. Ágai vesszősek. Levelei lándzsásak, gyakran lekopaszodók; a termés leplének szárnyas függeléke igen apró; seprőt készítenek belőle, főleg az udvar rendbehozására. Azért termesztik helyenkint, különösen hazánk déli felében. Házak körül el is vadul.

Használata: «Dr. Csapó szerint *rühösöknek* tisztulására szolgál, ha a fűből készített fürdőben fürödnek.»

Mezei üröm, homoki, vagy mezei ciprus vagy seprő (Artemisia campestris). Fészkesek (Compositae) 30—60 cm. Szára többnyire piros, terebélyes és búgás ágú. Levele 2—3-szor szárnyasan hasogatottak. Eleinte selymesek, később kopaszok. Fészkei tojásalakúak, vöröses-barnák, kopaszok. Terem szikár dombokon, utak szélén, az egész országban

Ide tartozik a bárány üröm, kis, olasz, vagy római üröm (Artemisia pontica). Tarackot hajt. Az egész növény fehér, molyhos. Virága vereses-sárga, vacka meztelen. Erős fűszeres illata van. Terem szikár dombokon, szikes mezőkön, temetőkben, szórványosan az egész országban.

Használata: A fű borban főzve, *megrekedt szeleket* s *havibajt* indít; *gilisztákat* is hajt.

Külső haszna: Dr. Csapó írja: «*Kopasz főn* hajat nevel ez fű pora, mézzel összekevertetvén, mellyel kenegetni kell azt, veres borban is lehet főzni és a főt úgy vele mosni. Összezúzva és kötözve *véraláfutást* oszlat el.»

Erdei gombernyő, patikai sanicor, sanicula vagy törő zsányik, berzengő mag (Sanicula europaea) 30—50 cm. Szára csak 1—2 levelű. Tőlevelei hosszúnyelűek, mélyen ötkaréjúak; karéjuk viszás tojásdadok, fűrészesek. Ernyős virágzata összetett. Az elsőrendű sugarak egyenlőtlen hosszúak, a másodrendűek kisvirágú gömbben végződnek. Virágai két ivarúak és porzósak. Apró szirmai fehérek, vagy rózsaszinűek. Gallérlevelei három hasabúak, metszetei fűrészesek, a gallérka levelek keskenyek, kihegyezettek, igen aprók. Termése hosszú horgas sertéktől borzas. Terem hazánk összes hegyvidéki erdeiben, főleg bükkösökben.

Használata: A fű mint *sebtisztítószer,* belsőleg a *gyomorfekélynél* van használatban. *Vérköpésnél és vérfolyásnál* a friss fű kisajtolt levét ajánlhatom. A fű és a gyökér erős főzete, *vesebajnál* és *fehérfolyásnál* vehető be.

Külsőleg a frissen összezúzott füvet, *sebekre* kötözni, *vagy gyer-*

mekköldök száradásnál alkalmazni tanácsos. A gyógyászatban a *species pectorales*-nek (tüdő-tea) egyik alkatrészét képezi.

Az állatgyógyászatban *régi, bűzhödt sebek* tisztítására, vagy *friss sebek* hegesztésére alkalmazzuk, amikor is az összezúzott füvet a sebre kötözzük.

Tajtékzó szappanfű, császárszakál, festőfű, koporsóvirág, lábmosófű, szappanozófű, tajtékgyökér, patikai tajtékozófű (Saponaria officinalis). Szegfűfélék (Caryophyllaceae) 30—80 cm. Tarackot hajt, levelei hosszukás lándzsásak, háromerűek, szélén érdesek. Halvány-piros, vagy fehér virágai csomóba fejlődnek. Terem utak szélén, vízpartokon, árkok mentén az egész országban. Telt virágokkal, főleg temetőkben található; kertekben is ültetik. Gyökere szaponintartalmánál fogva, vízzel úgy habzik, mint a szappan. Foltok tisztítására alkalmas.

Használata: A szagtalan, kezdetben édeskés, majd kesernyés, fanyar izű vörös gyökeret, izgató, izzasztó, vizelethajtó erejénél fogva, főzetképen *venerikus, syphilitikus bajoknál (tripper), fulladozásnál* használjuk. A főzetből naponkint 3 decivel kell bevennünk; mert 1—1 deci egyszerre elegendő.

Külsőleg, a gyökér főzete *rühös* emberek mosására, *régi avas sebek tisztítására, syphilitikus kiütéseknek* naponkint többszöri lemosására alkalmas.

Közhaszna is van a fű gyökerének. Forralásnál ugyanis szappanszerűen habzik s azért finom *csipke*, selyemruha mosására, ezüst, aranyedények tisztítására, a szappannál sokkal alkalmasabb.

Közönséges vasfű, galamb vagy galambócfű, keserűfű, lakatfű, szaporafű, szentfű (Verbena officinalis). Vasfűfélék (Verbenaceae) 30—80 cm. Szára ágas, négyélű, élei érdesek, alsó levelei nyelesek, a felsők ülők, bevagdaltan csipkések vagy háromfelé hasadtak. Apró, halvány, kékes-lila virágai, nagyon megnyuló, keskeny füzérben fejlődnek. Terem útszélen, parlagokon, az egész országban. Helyenkint ugorkasavanyításhoz szedik.

Használata: Régen a füvet *szentnek* nevezték. Plinius «*herba*

sacra»-nak mondja. Gyógyhatását a fű főzetének, *a máj, lépkeményedésben, vesekőben szenvedők,* dicsérik. Vörös borban főzve (3 gramm 1 deci borban) és délután bevéve, a *sápkórosoknak* használ. Erős *kőhögésnél* zsályával és ibolyával keverik.

Külsőleg a nyersen összezúzott fű a homlokra kötve, a *fejfájást* megszünteti; a *hagymázas lázban* szenvedőknek fejét ugyancsak e fű főzetével mossuk. Hatása biztos.

Szapora zsombor, nöstény szaporafű, patikai repcsény, szapora szegecs, toroktisztítófű, kányagyom (Sisymbrium officinale). Keresztesvirágúak (Cruciferae) 30—60 cm. Ágai szétterpednek. Levelei kacurosak, végső karéja dárda alakú, virága igen apró és sárga, becői mintegy 1 cm. hosszúak, a szárhoz simulók és kihegyezettek. Terem parlagokon, utak szélén, mívelt talajon, az egész országban.

Használata: Erős, csípős az ize, nyálkaoldó, izzasztó az ereje. Borban mézzel, vagy Selters-vízben főzve, *tüdőelnyálkásodás,* öregeknél *fulladozás,* továbbá, tartós *rekedtség* ellen használ. A fű *pora* borban főzve, *hólyagkövet* hajt.

Külsőleg *ráksülyre* kötözik a nyers füvet, sikerrel és haszonnal.

Parlagi bolhafű, balhaüző örvényfű, bolhahalál, ebszem, szárazfű, szú vagy szurokfű (Pulicaria vulgaris). Fészkesek (Compositae) 8—30 cm. Szára rendszerint terebélyes, felső részében borzas. Levelei hosszúkás lándzsásak, nyeletlenek, alapjukon azonban csaknem lekerekítettek, nem szivesek. Szélső virágai nyelesek, de alig hosszabbak a fészekpikkelyeknél és fölfelé állók. Virága sárga. Terem legelőkön, árteres helyeken, az egész országban. Kellemetlen szagú.

Használata: A levelek főzetét már régen használták a *vérhasnál* és a *sárgaságnál.* Ma a köznép kedveli s a nevezett bajokban beveszi.

Közhasznáról azt írják, hogy a száraz fű füstje, balhát és poloskát űz és pusztít.

Éplevelű gimharaszt, nagy lépfű, szarvasnyelvűfű (Scolopendrium vulgare). Páfrányfélék (Polypodiaceae) 15—

50 cm. Rózsában álló levele széles, nyelvalakú; tövén szives, lekerekített fülekkel. Sporatok csoportjai nagyok és a középér két oldalán, párvonalas, keresztbeálló sorokban fejlődnek; fiatal korukban két szélökről, kiemelkedő fátyollal fedvék. Tenyészik sziklahasadékokban, a fák mohós törzsén, az északi és keleti hegyvidéken.

Használata: Leveleit nyersen, vagy szárítva, vízben,vagy borban főzik és *lépbajnál, májbajnál, tüdővésznél, vérköpésnél, vérhasnál* teának szedik.

Külsőleg *sebekre, fekélyekre* kötözik.

Boglár, kicsiny nadályvirág, murvai, vagy szikrai rózsa, pászkamorzsa, percvirág, rukerc, szikrázó rózsácska, tavaszkórófű, tavaszi fű (Bellis perennis). Fészkesek (Compositae) 5—15 cm. Tarackot hajt és kis gyepeket képez. Levelei rózsában állanak, viszás tojásalakúak, lapickásak, kissé fogasok. Tőkocsányai egyfészkűek. Csöves virágai sárgák, a szélső nyelves virágok fehérek, vagy pirosasak. Terem füves mezőkön, kivált nyirkos, nedves réteken, az ország minden hegyvidékén.

Használata: A fű oldólag hat; mézzel vegyített főzete, *gyermekeknél* mint *enyhe hashajtószer* bevált. A főzetet *tüdőbajnál* és *rendetlen havibajnál* használják. A nyers fű kisajtolt leve *máj-* és *vesetisztításra* alkalmas; a tejben főtt virágok *köhögős* és *fulladozó* gyermekeknek jók. A porrázúzott száraz virág és a gyökér, mézzel keverve, a *száraz betegségben* lévőknek orvosság.

Málnaszeder, boldogasszony csipkéje, csipkefa, erdei szeder, himpér málnafa (Rubus idaeus). Rózsafélék (Rosaceae) 50—130 cm. Szára két évig él, tüskés, bókoló. Levele szárnyas, viszálya fehér molyhú, fehér virágai szártetőző fürtben fejlődnek. A csésze karéjai a termésen visszagörbülnek. Gyümölcse számos, apró, húsos, terméskéből van összetéve; kellemes izű; piros és bársonyos, érett állapotában a vacokról leválik. Hazánk hegyvidéki erdeiben közönséges. Irtásokban néha nagy területeket egymaga borít, kivált hazánk északi és keleti részeiben. Kertbe is ültetik.

Használata: A vízben, vagy borban főtt gyökér a *vízkórnál* és *rekedtségnél* bevált. A levél és virágfőzet a *vérfolyásnál* és a *hasmenésnél* ajánlható.

Külsőleg a lúgban főtt szederleveleket, *hajfestésre* használták. *Körömméreg ellen,* a gyümölcsöt gyenge tűznél főzik és pépjét az ujjra kötik.

Barát szegfű, fecskevirág, hárominúszegfű, kecskefű, németszegfű, nyúlszegfű (Dianthus Carthusianorum). Szegfűfélék (Caryophyllaceae) 15—50 cm. Szára kopasz, végálló, csomós virágokkal. Csésze pikkelyei bőrneműek, barnák, a szálkával együtt, valamivel hosszabbak a csésze felénél, szirmai karmin-pirosak, vagy biborszinűek. Terem gyepes dombokon, kaszálókon, főleg hegyvidéken. Változó növényfaj, melynek tőalakja csak hazánk északnyugati részében fordul elő. Más vidékeinken attól jobban, vagy kevésbbé eltérő, nehezen meghatározható rokonfajok helyettesítik.

Használata: A piros szegfű virágait apróra vagdalva, nádmézzel főzik meg és *szélütésben,* vagy erős *szívdobogásban* levőknek adják be.

Külsőleg a virágokat *fejfájós* emberek a homlokukra kötik, mert a fájdalmat megszünteti. A száraz virágok füstje a *fogfájást* csillapítja.

Kis büdöske, bársonyvirág, borsola, büdösrózsa, büdösszegfű, oroszvirág, sárgarózsa, törökszegfű, indiai gyökér vagy virág, olaszka, oláh rózsa (Tagetes patulus). Fészkesek (Compositae) 20—80 cm. Szára terebélyes, kopasz. Levelei váltogatva állók, páratlanul szárnyasan hasogatottak; levélkéi keskeny lándzsásak, kihegyezetten fűrészesek. A virág kocsánya, teteje felé megvastagodott; levél és fészek pikkelyei áttetsző mirigyekkel. A fészek hengeres, virágai narancsszinűek, vagy barnák, szaga kellemetlen; hazája Mexikó; csaknem minden virágos kertben föltalálható.

Használata: A növény mérges, belsőleg nem használható.

Külsőleg a nyers leveleket dagadt tagokra kötik, de ez sem tanácsos.

Orvosi székfű, anyafű, kis kamilla, mátrafű, mesterfű, mezei kapor, perefű, pipitér, szent Iván pipitér, székfű, szűzek anyja, szikvirág (Matricaria Chamomilla) 10—30 cm. Szára csöves. Levele 2—3-szor hasogatott; sallangjai szálkahegyűek. Erősen kipuposodó vacka belül üres és felületén nem polyvás. Csöves virágai ötfogúak, aranysárgák, nyelves virágai fehérek. Hengeres termése finoman ötbordás. Terem parlagokon, községek körül, kivált a szikes alföldön, hol helyenkint nagy területeket borít. Erős illatú fészke orvosságul szolgál.

Használata: Az orvosi székfű száraz időben szedendő és szárítandó, mert így megtartja cosmetikus illatát és fűszeres izét. Aetherikus olaja a kolerajárvány idejében, 1830-ban, nagy becsben állott. A virágok főzete az *altesti bajoknál, görcsöknél, női bajoknál* csillapítólag és jótékonyan hat. Különösen kedvelik a nők, mert rendetlen *havi bajnál* gyógyhatását tapasztalták. Kesernyés *kivonatát* a sárgaságnál alkalmazzák. *Hysterikus bajnál* a borszeszben oldott olajból, 2—4 csepp cukorra csepegtetve bevehető; kis gyermekeknek a főzetet *hasrágásnál* adják be. A porrázúzott virágokat vízben, vagy tejben *hideglelésnél* veszik be.

Külsőleg a fű, vagy virága, mint kötőszer a *köszvénynél* talál sikeres alkalmazásra; forró vízzel leöntve, *kemény daganatot* lágyít.

Nemes pipitér, álszékfű, álszikfű, egyiptomi illatozó, olasz, vagy római székfű, maromka, nemes montika porcvirág (Anthemis nobillis). Fészkesek (Compositae) 15—30 cm. Szára rendszerint lecsepült, levelei keskeny sallangokra vannak hasogatva. Csöves virágai sárgák, a nyelvesek fehérek. Vacka kevéssé megnyult, kúpos, a csúcsán hártyás, lándzsás és tompa polyvákkal. Helyenként kertbe ültetik; lakások körül el is vadul.

Használata: A fűnek kellemetlen, a komlóra emlékeztető, fűszeres, aromatikus szaga van; ize a szegfűéhez hasonlít, de annál sokkal gyengébb. A zöldes-sárga olaj, mint bedörzsölő-szer, jótékonyan hat a kis gyermek *fölfuvott hasára.*

Főzetjét haszonnal vehetik be nemcsak a *gyomor és bélrenyhe-*

ségben szenvedők, hanem az *idegbajosok* is. Megjegyzem, hogy az orvosi székfű sokkal hatásosabb.

A közönségeshez hasonló, a **vad székfű,** nehézszagú pipitér (Anthemis Cotula), ebkapor, büdöske. Fészkesek (Compositae) 15—30 cm. Szára kopasz, mirigyes foltoktól tarka; dörzsölve undorító szagot áraszt. Levélszeletei fonalszerűek. Középső virágai sárgák, a szélső nyelves virágok fehérek. Vacka pupos, tömötten álló polyvái sertések. Termése hengeres és rücskös. Terem parlagokon és mesgyéken.

Használata: A fű és a virágok, bár kellemetlen szagot árasztanak, borban főzve mégis hatásosak a *vízkórnál, fulladozásnál, gyermekágyi tisztulásnál és a havibajnál.*

Külsőleg az összezúzott s forró vízzel leöntött levelet *golyvás nyakra* kötik; a *köszvényt* is így gyógyítják.

Szálkacsék, szemgyógyító-, tisztító- vagy vigasztalófű, szemüdv (Euphrasia Rostkoviana) 5—40 cm. Szára alsó részében ágas. Levelei nyeletlenek, tojásalakúak, röviden kihegyezettek; mindkét oldalukon 3—6 foguk van; ezek nem szálkásak. Az egész növény fehéres szőröktől borzas; az egyszerű szőrök között, mirigyes szőrök is vannak. A párta 1 cm.-nél valamivel hosszabb, fehér, felső ajka halványviola. Terem nedves réteken, gyepükben, mezőkön, az ország hegy- és dombvidékén.

Használata: A szemtisztító füvet már az ókor is szemtisztítószernek ismerte. Ereje enyhén összehúzó (adstringens), illata fűszeres. Mint belső szer, tejben főzve *sárgaságot* gyógyít.

Külsőleg a homályos szemű embereknek ajánlják a fű porát cukorral vegyítve s a szembe befúva, vagy a fű főzetével való szemmosást és szemfürdőt.

A hires Lowers-féle szemvíz áll: 60 gramm szemtisztító-fű főzetből, 60 gramm rózsavízből, 4 gramm finomra törött aloeporból és 1·25 gramm ólomcukorból. Ebből a folyadékból esténkint 1—2 cseppet a szembe cseppentünk.

Az állatgyógyászatban a tincturát a szemgyuladásnál ajánlják.

Paradicsomalma, ebszőlő, szerelemalma (Solanum Lycopersicum) 60—120 cm. Az egész növény mirigyszőrös. Levélkéi mélyen bevágva, durván fűrészesek. Pártája sárga, csaknem övig 5—6 s többfelé metszett; akkora mint a csésze. Gumója nincs. Bogyója gömbölyű, tojásalakú, vagy lapított és karéjos, piros, vagy sárga; főve ehető, de külföldön nyersen is eszik. Hazája Amerika.

Használata: A kellemetlen szagú fű levele és gyümölcse a *mérges* Solanint tartalmazza s azért nem tanácsos velök élni. A gumók élvezhetők.

Jegyzet. Ez amerikai növény — nálunk alig ismerik — hisz hazája Dél-Amerika, Mexiko.

Tejoltó galaj, szent Antal, szent Iván, szent János virága, kásafű, tejzsugorítófű, tejoltó szent Iván seprüje (Galium verum). Galajfélék (Rubiaceae) 10—100 cm. Töve terjedő. Szára hengeres, négy kiálló érrel; rendesen aprón szőrös. Levelei 8—12-esével örvösek, körülbelül 2 mm. szélesek, egy erűek, fonákukon bársonyosak és szálkahegyűek. Bugája nagy. Pártája citrom-, vagy aranysárga; sallangjai lekerekítettek, szálkahegyűek. Terméskocsányai rendszerint vízszintesen állanak. Termése kopasz. Terem mezőkön, kaszálókon, utak szélén, az egész országban. A növény szárításkor rendesen megfeketedik; virága mézillatú.

Használata: Nem hiába nevezik tejoltó-fűnek, mert a vajkészítésnél már régóta mint tejválasztó sav szerepel. A fű főzete belsőleg *görcsös* fájdalmaknál, *nyavalyatörésnél, hysterikus* és *csúzos* bajoknál van használatban. *Véres vizeletet* és *vérfolyást* is elállít a nyers fűnek frissen sajtolt leve.

Külsőleg a szárított növény pora, ha az orrba fölszivjuk, *orrvérzést* állít el. Az úgynevezett *szent Antal tüzet* e virág porával hintik be, hogy hamarább eloszlassák.

Jegyzet. Időjósnak tartják a füvet, mert eső előtt erős illatot áraszt.

Közönséges gyömbérgyökér, ciklász, erdei szegfű, vadszegfű, nyulszemfű, szegfűszagú-gyökerű fű, szent Benedek

füve (Geum urbanum). Rózsafélék (Rosaceae) 20—60 cm. Az egész növény puhaszőrű; kevéssé ágas. Alsó levelei lantalakúan szárnyasak, a felsők háromosztatúak. Pálhái nagyok, levélszerűek. Virágai sárgák, laposan szétterülő szirmokkal; az utóbbiak akkorák, mint a csésze. Számos terméskéje borzas gömböt képez. Maradandó és hosszú bibeszálai a végükön meg vannak csavarva. A csészelevelek a termésen hátragörbülnek. Terem erdők, cserjések szélén, utak mentén, az egész országban.

Használata: A gyökeret csak íllata miatt használják. Borban főzve, kellemes-szegfű illatánál s enyhén kesernyés izénél fogva, mint összehúzó szer jó hatású *hasmenésnél, vérhasnál, typhotikus lázaknál* és *görcsöknél.*

Kalmus- és tormentilla-gyökérrel vegyítve tincturának készíthető; a tincturát a vadászok *mint gyomormelegítő* s *erősítő italt* szedik be.

Külsőleg a gyökerek főzetét *sebek tisztítására* és *nyilt sebek* (fontanella) gyógyítására használják.

Közhasznáról azt írja dr. Csapó: «Sör közé ha vetik az összevagdalt gyökeret, azt a megecetesedéstől oltalmazza meg; 2. a must, vagy bor közé tétetvén abban jó szegfű-szagot gerjeszt; 3. ecettel megöntvén a gyökereket és a ruhák közé tévén, azok jó szaguakká lesznek».

Közönséges borbálafű, téli tanonc, tormáncs-szegecs (Barbarea vulgaris). Keresztesvirágúak (Cruciferae) 30—60 cm. Szára egyenes, szétterpedő ágakkal. Levelei szárnyasan hasogatottak, nagy végső karéjokkal. Apró virágai aranysárgák. Számos becője fölfelé áll. Terem nedves réteken, mívelt talajon, az egész országban.

Használata: A levelek és a magvak erős és könnyen illó anyagot tartalmaznak. A levelek már tavasszal előbujnak s késő ősszel, sőt télen is találhatók. A levelek és a magvak főzete *hólyagkövet* old és *scorbutnál* mint *vértisztító* ajánlható.

A füvet vizitorma és kalánlevelű fűvel (Masturtium és Cochlearia) vegyítve főzik és szedik.

Jakab-napi aggófű, berzedt üszögőr, szent Jakab füve (Senecio Jacobaea). Fészkesek (Compositae). 30—100 cm. Levelei szárnyasan hasogatottak; az alsók lantalakúak, a felsők többhasábú fülecskékkel szárölelők. Az egész növény többé-kevésbbé pókhálós. Ágai fölfelé elállók, sátorozók. Virágai sárgák, középső termései rövidszőrűek. Terem parlagokon, mezőkön, gyepek szélén, az egész országban.

Használata: A füvet csak külsőleg alkalmazzák, s a nyers fű kipréselt levét *hánytatónak* veszik be. A főzetet a *vérhas* ellen isszák.

Külsőleg, tejben főzve, a nők *gyuladásos emlőire* kötözik. *Torokbajnál* a fű leve, vagy főzete mint gargarizáló szer bevált. Összezúzva *daganatokra, fekélyekre* és *büzhődt sebekre* kötik.

Tüskés édesgyökér, cukorkóró, édesfa, idnámkóró, tüskés higviric vagy likviric, mézgyökér, ördögoldal, szent János füve (Glycyrrhisa echinata). Hüvelyesek (Leguminosae). 1·5 m. Terebélyes kóró; levele páratlanul szárnyas; levélkéi mindkét végén kihegyezettek kerülékesek, fehéren pontozottak. Virága apró, kék; csészéje sűrűn mirigyes. Az egész növénynek erős, sajátságos, csaknem kábító illata van. Termése lapos, csőrös és tüskés. Terem az Alföld árteres helyein és tömeges előfordulásával, lapályainkra kiválóan jellemző növény.

Használata: A kellemetlenül édeskés levelek főzetét, anyalevél helyett, *hashajtónak* veszik be. *Vesekő* ellen is használják. Az összevagdalt gyökeret, forró vízzel leöntve, *köhögős* emberek isszák. A magvakat *nehéz vizeletnél* dicsérik.

Külsőleg a gyökér porát a *csúztól* megdagadt ábrázatra hintik, mert lohasztólag hat.

Szent László-tárnics, dantzia-gyökér, emián, Genitus király füve, keresztfű, keserűgyökerű fű, kigyófű, kigyónyelvű fű, keresztes tárnics, ördögméze, szent László király füve, epefű (Gentiana cruciata). Tárnicsfélék (Gentianaceae). 10—50 cm. Szára vaskos, sűrűn leveles, töve rendesen lecsepült. Levelei lándzsásak, háromerűek, a meddőhajtásoké

nyélbe keskenyedő, a virágos szár levelei pedig rövid hüvelylyel ülők. Virágai 20—25 mm. hosszúak; a levelek hónaljában is végálló csomókban. A párta csöves, tokja felé négyhasábú és buzogányszerűen kiöblösödő; sötétkék, négy rövid csűcsökkel. Terem napos, cserjés réteken, hegyi tájon, az egész országban.

Használata: A fű gyökere erősítő gyógyszer; a friss növény keserű; erős s kellemetlen szaga szárítva enyhébb. Az emésztő szervekre erősítőleg hat. *Hideglelésben* levők főzzék meg a gyökeret borban és úgy igyák. Hasonlóképen járjanak el azok, akiknek étvágyuk nincsen. Mint *lázcsillapító* szer, a chininpraeparatumok előtt nagyon el volt terjedve. Főalkatrésze a keserű Gendianin.

Mint tinctura (15—20 csep cukorral bevéve), igen jót tesz, mert az emésztést fokozza. Az angol epepillulák az emésztést elősegítik s állanak: 8 gr. keserűfű, 8 gr. chinakéreg-kivonat, 15 gr. szárított ökörepe és 6 gr. ürömkivonatból; 6 cgr. sulyú pillulák. Naponkint 7 drb. veendő belőlük.

Külsőleg *rút sebekre* kötözik a gyökér levét, vagy főzetét.

Az állatgyógyászatban a gyökér porát pillulákban, vagy főzetben, bő etetésből származó *kólika, emésztési zavarok, sárgaság* és *giliszták* ellen használják. Az adag lónak és szarvasmarhának 15—25 gr., kecskének, juhnak és disznónak 4—12 gr., (disznóknak a *vész* ellen is ajánlható) kutyának, macskának 0·6—3 gr.

Külsőleg a port, faszénporral és tölgyfakéreg-porral, egyenlő részben vegyítve *rút sebek* behintésére, főzetalakban kimosására ajánlják.

Orvosi méregölő, Aesculapius füve, eniko, ebfojtó fű, kecskefű, fecskegyökér, selymesmagú méreggyilok, szent Lőrinc-fű, vad paprika (Cynanchum Vincetoxicum). Kerepinfélék (Asclepiadaceae). 30—70 cm. Töve terjedő. Levelei rövidnyelűek, kihegyezett tojásalakúak és átellenesek. Virágai a levelek hónaljában fejlődnek és laza, hosszúnyelű, fürtös bogernyőben állanak; édes illatúak. Pártája fehér, karéjai kerülékesek. 5—7 cm. hosszú termése duzzadt tőből kipúposodik. Magvainak hosszú, fehér szőrüstökük van. Terem napos dombokon, cserjésekben, szikár erdőkben, az egész országban.

Használata: A friss, nyers gyökérnek kellemetlen, kámforra emlékeztető szaga van, melyet a szárítás folyamán elveszít. Frissen, hányást idéz elő s épen ezért mérgesnek tartották. Szárítva izzasztólag s izgatólag hat, miért is borban, vagy vízben főzve, *vízkórosoknak* és *havibajban szenvedőknek* ajánlatos. *Szívreszketést, dobogást* is csillapít a gyökér főzete. Régebben azokkal itatták, akiket döhös eb mart meg.

Külsőleg a gyökér porát a sebekre hintik, hogy megtisztuljanak; *dagadt mandoláknál* a főzetet, kevés timsóval vegyítve, szájöblögetőnek, gargarizáló víznek használhatjuk.

Nehézszagú gerely, bakbűrű gerely, jószagú gólyafű, muskáta, szagos gólyaorrú fű, szent Róbert füve (Geranium Robertianum). Gerelyfélék (Geraniaceae). 45—50 cm. Az egész növény puhaszőrű, terebélyes és rendesen, kivált ősz idején vérszinpiros. Levelei 3—5 felé hasadtak; tagjai 1—2-szer szárnyasak, csipkések. Halvány, bíborszinű virágai párosan állanak. Terméskéi ráncosak. Az egész növénynek kellemetlen szaga van. Terem nyirkos erdőkben, gyepekben, az egész országban.

Használata: A fű undorító, erős, kellemetlen szagú és kesernyésen sós izű. Már régóta használják a fű főzetét, vagy kisajtolt levét a *vérfolyásnál, hasmenésnél, gyomorfekélyeknél, scrophulotikus sorvadásnál, sárgaságnál* és a *köképződésnél.*

Külsőleg a főzet *dagadt manduláknál, genyes torokbajnál, szájbűznél* mint gargarizáló víz jóhatású. Az összezúzott füvet *orbáncra, rákképződményes* sebekre kötik.

Az állatgyógyászatban a fű főzete, *véres vizeletnél* nyer alkalmazást.

Szelid sisakvirág, csuklya, csuklyás vagy kuklás fű, méregölő vagy sárga sisakvirág (Aconitum Anthora). Boglárkafélék (Ranuculaceae). 40—100 cm. Gyökere répás. Levélmetszetei keskenyek. Csészéje élénksárga, maradó; sisakja körülbelül olyan magas, mint széles. A két sziromlevél sarkantyúja be van csavarodva. Terem sziklás, főleg meszes és tropikus helyeken, szórványosan az egész országban. Valamennyi sisakvirágfaj mérges.

Használata: Csak az orvos által előírt módon használható. Erős narkotikus mérget tartalmaz, amely különösen a hátgerincre hat és nagyobb adagban bevéve szívhüdést és halált okoz.

Az állatgyógyászatban is csak a legnagyobb óvatosság mellett van alkalmazva. Az állatgyógyászok szerint, a szív energiáját fokozza és azért rheumatikus bajtól eredő külső, belső gyuladásoknál, izületi, szív és szemgyuladásnál, a gyökér főzete sikerrel használható. Az adag lovaknál és szarvasmarhánál 0·2—0·4 cgr., kutyáknál 12—14 cgr.

Réti bércse, éplevelű bércse (Clematis integrifolia). Boglárkafélék (Ranunculaceae). 20—60 cm. Szára nem kúszik. Nyeletlen levelei tojásalakúak, kihegyezettek és épek. Virága rendszerint magános, bókoló és illatos. Csészelevelei, hosszúkásak, sötét liláskékek, még egyszer akkorák, mint a gyapjas porzók. Szirma nincs. Termése hosszú, tollas bibeszállal. Terem kissé nedves réteken, szórványosan hazánk déli felében.

Használata: A növény mérges. A friss levelek annyira csipősek, hogy a kézben szétdörzsölve, vagy a szájba téve és kissé megrágva, gyuladást idéznek elő. A porrá zúzott száraz leveleket régen, mérges ráksebek behintésére használták. *Orvosi tanács nélkül ne* éljünk vele.

Szúrós gyöngyajak (Leonurus Cardiaca). Szívfű, erősítőfű, torokgyíkfű. Ajakosak (Labiatae). 50—100 cm. Szára mèrev, egyenes, kevéssé szőrös. Alsó levelei tenyeresen ötfelé osztottak, a felsők háromkaréjúak. Virágai örvben fejlődnek, s hosszú leveles füzérben állanak. A csésze szúrós fogai közül, az alsó kettő hátragörbült. Rózsaszinű pártájának külseje gyapjas. Terem utak mentén, erdők szélén, gyepükben, az egész országban.

Használata: A fűnek kissé kellemetlen szaga, nagyon keserű ize van. Már a legrégibb időkben a *szívdobogás* ellen használták olyképen, hogy frissen megzúzva, vagy szárított állapotban vízzel meglocsolva, a szívre kötözték. A főzetet a *tüdőelnyálkásodásnál* és az *emésztési zavaroknál* használják.

Külsőleg *gyermekkólikánál* a hasra kötözik a füvet.

Sóskalórom, sóska vagy sóslórom (Rumex Acetosa). Keserűfűfélék (Polygonaceae). 30—60 cm. Szára kevéságú. Levelei hosszúkás tojásalakúak, dárdásak, nyilas füllel, amely széles és kihegyezett; a felsők keskenyebbek, hegyes, hosszú füllel, a legfelső pedig rendesen hüvelylyel ülő; mind zöld és igen savanyú. Kürtjei szabdalva fűrészesek. Virága kétlaki, zöld, később pirosló; hosszú, szártetőző bugában. Leplének külső szeletei, termésben hátragörbülők, a belsők még egyszer akkorára megnyulók; egy rövid, csaknem négyszegletű, kissé legörbülő púppal; élük fogas, vagy cafrangos. Terem réteken, nyirkos erdőkben az egész országban, helyenkint bőven. Fiatal levelét gyüjtik «*sóska*»-*mártásnak*, főzeléknek; zsenge hajtását eszik a gyerekek; kertbe is ültetik.

A sóskafélékhez tartozik a bodros lórom (Rumex crispus), tavi lórom (Rumex hydrolopathum), sárga lórom (Rumex maritimus, Rumex obtusi folices) és más honi fajok.

Használata: A sóskának füve s a gyökere hasznos. A gyökér fanyar-kesernyés izű. A főzetét *lázas betegeknek*, üdítő italul adják. *Vérhasnál* és más *hasmenésnél*, a *magvakat* ajánljuk.

Külsőleg a gyökér és a fű főzetét, *varas* gyermekek fejmosására használják s a *bőrbajoknál, rühnél* is alkalmazzák. Az utóbbi esetben nagyon jóhatásúak a sóskafűbe s gyökérfőzetbe mártott, jól kifacsart és naponkint kétszer alkalmazott lepedőgöngyök.

Erdei madársóska, allelujafű, apró fecskehere, háromlevelű here, lóheresóska, madársósdi, nyulkenyér (Oxalis Acetosella). Madársóska-félék (Oxalidaceae). 8—15 cm. Tarackot hajt. Minden levele tőlevél; ezek hamarosan ujjasan összetettek; levélkéi viszás tojásalakúak. Virágai magánosak; halvány rózsaszinű, pirosan erezett szirmai még egyszer akkorák, mint a csészéje. Levele savanyú, sóskaizű. Terem árnyas erdőkben, cserjésekben, az egész ország hegyvidékén.

Használata: Épen úgy használhatjuk, mint a sóskát.

Külsőleg mint szájöblögető víz, szájrothadást tisztít s gyógyít.

Borsfű-pereszlény, szöszös fű (Clinopodium vulgare). Ajakosok (Labiatae). 30—60 cm. Szára rendesen egyszerű, sűrűn és puhán gyapjas. Levelei tojásalakúak, aprón fűrészesek. Bíborpiros virágai tömött, sokvirágú örvökben fejlődnek. A csésze kétajakú, hegyes és szőrös murvák fogják körül; csöve nincs befüződve. Terem száraz, vagy kissé nyirkos erdőkben, gyepükben, az egész országban.

Használata: A fűnek enyhe fűszeres illata van. Teának főzve kellemes és izletes. A napoleoni, európai, szárazföldi zárlat idejében a kinai teát pótolta. *Hideglelés* ellen, borban főzve kitünően hat. *Anyaméhbajoknál, görcsöknél* jó melegen, vízben, vagy tejben főzve veendő be. Erősen főzve izzasztó szernek is használják, rheumatikus és hurutos bajoknál.

Az állatgyógyászatban ugyanazoknál a bajoknál használják, melyekben a zsályát és a rozmaringot alkalmazzák.

Magyar királydinnye, koldustetű, földi sulyom, sulyomszurdáncs (Tribulus orientalis). Királydinnyefélék (Zygophyllaceae). 10—40 cm. Szára tövön ágas és földre csepült. Levelei szárnyasak, 7—15 levélkével. Levélkéi nyelesek, 5—8 mm. hosszúak és rendszerint 2 mm. szélesek. Szára, kocsánya, a levél fonáka, és széle, valamint a csésze hosszú, merev szőröktől borzas. A levelek szine legföljebb a középéren szőrös. Öt a porzóknál hosszabb szirma sárga. Termése öt, háromoldalú, tüskés terméskére esik szét. Terméskéje két hosszú és két rövidebb szarvval, tüskével van fölfegyverkezve; héja, kiemelkedő lécektől ráncolt; jól észrevehető gerincén, apró púpos kiemelkedések vannak. Terem hazánk közép és nyugati vidékeinek homokos mezein. Mivelt talajon kellemetlen gyom, mely a mezitláb-járást az ellepett területeken lehetetlenné teszi.

Használata: A füvet javarészben borban mézzel főzik és *rothadásos bűzös* szájnak öblögetésére használják. A nyers fűnek kisajtolt levével a *gyenge szemeket* mossák, hogy a szemet élesebbé tegyék.

Csemege sulyom, jezsuitadió, szamártövis, vizidió vagy gesztenye (Trapa natans). Sulyomfélék (Hydrocaryaceae).

60—120 cm. Szára kezdetben a terméshéj szarvaival, később ben kúszó gyökereivel kapaszkodik meg az iszapban. Kétféle levele van: vízbemerülő és vizen úszó. Vízbeli levele ágas, lehulló, keskenyszálas; mindenik vízbeli levél tövén két szárnyasan elágazó gyökér van. A víz szinén úszó, rózsában álló levelek rhombosak, bőrneműek, egyenetlenül fogazottak nyelük pedig a virágzás után középtájon felfuvódott. Apró virágai a levelek hónaljában fejlődnek; fehérek. Termése nagy, feketebarna héjú, a csésze sallangokból fejlődő négy tövissel. Belseje üveges-lisztes. Ehető. Terem álló vizekben, főleg hazánk két Alföldjén.

Használata: Üveges belét egyes helyeken főzik és megeszik; nehezen emészthető és ép ezért ne éljünk vele. Gyógyerejéről mitsem tudok.

Búbos lonc (Lonicera Periclymenum). Bodzafélék (Caprifoliaceae). 3 m. Az előbbihez hasonló. Levelei szintén átellenesek, de még a legfelsők sincsenek tövükön egymással összenőve. Végálló virágai kocsányosak. Pártája sárgásfehér, vagy bíborszinű. A zúgólepkék nagyon szeretik.

Használata: Dr. Csapó ezt írja: *Francos nyavalyában* levő, szárait főzesse meg és igya a levét; *köszvényeseknek* a leveleket főzzék meg.

Külső haszna: A szájnak belső *rothadását, dagadását* és *sebeit,* a levelek vizével gyakran kell mosni és öblögetni; a fejsebeket szinte a zöld fű leveleinek levével kötözzük és meggyógyulnak; a *szeplőket* mind kiirtja.

Szúrós szárcsagyökér, tőrszulák (Smilax aspera). Liliomfélék (Liliaceae). 15—16 m. Kacsokkal kapaszkodó, szára szúrós. Örökzöld levelei szives vállból háromszögűek. A levelek hónaljában fejlődő virág fürtjei illatosak. Szirom levelei fehérek. Bogyói pirosak. Hazánkban csak Fiume mellett tenyészik.

Használata: Azon esetekben használjuk, amelyekben a búbos loncot.

Spárga nyulárnyék, ispárga, kaláris vagy kláris fű, lófark, nyulárnyéka, nyulnyugodó, szent György lova farka (Asparagus altilis). Liliomfélék (Liliaceae). 60—150 cm. Húsos mellékgyökerei lúdtoll-vastagságúak. Hengeres, húsos, pikkelyekkel megrakott fiatal hajtásait, spárganéven esszük. Ha ezeket meghagyják, méternyi, vagy magasabb, erősen elágazó szárrá fejlődnek, melyek végső elágazásainak alakja a tűlevelekre emlékeztet, csakhogy puha; többnyire 3—6-ával állnak csomókban, igen apró, pikkelynemű levelek hónaljában és helyettesítik a leveleket. Virágai aprók, harangidomúak, végre lecsüngők; többnyire kétlakiak, amennyiben a porzós virágokban a magház, a termős virágokban a porzók elsatnyulnak. Bogyói pirosak. Keletről származik és konyhakertekben termesztik, megterem homokos, cserjés, gyepes dombokon, szántóföldeken, árkok mentén, az egész országban.

Használata: A szagtalan, nyálkás, kesernyés izű gyökér főzete mint vértisztító és vizeletelhajtó szer, jóhatású a *vízkórnál, sárgaságnál, hypochondriánál, fövenyesedésnél.* Bogyói és magja a *nemi szervekre* izgatólag hatnak. Mint eledel kitünő, mert a belekre, kivált a *hólyagra* jótékonyan hat. Egyes orvosok szerint a spárga *szívdobogást* enyhít. Nagyobb mennyiségben használva izgatólag hat és *véres vizeletet, vesevérzést* idéz elő. A gyökér hatása enyhébb, mert az izgató *esporagint* nem is tartalmazza.

Mezei surló, bábaguzsaly, békaláb, békarokka, csikófark, cindrót, cingrát, farkfű, fentőfű, kannamosófű, lófarkfű, macskafark, ólomsimító, sikár tálmosófű, zsonga, zsurló (Eqisetum arvense). Surlófélék (Eqisetaceae). 15—20 cm. Tőkéje tarackos. Termőszára pirosas, vagy sárgásbarna, majd mindig ágatlan; kora tavasszal fejlődik. Csomós és mindenik csomón egy-egy felfuvódott, sötétebb hártyás hüvely fejlődik. Meddő szára csak később, a termőszár elszáradása után fejlődik. Zöld, 30—60 cm. magas; négyszögletű ágai 10—12-sével, örvösen állanak. Terem árkok szélén, homokos, agyagos mezőkön, az egész országban.

Használata: Az orsófűnek édes kesernyés ize van. Igazán megbecsülhetetlen fű. Főzete *vérhányásnál, vérköpésnél, vérfolyásnál, megrekedt vizeletnél,* nehéz *lélekzetvételnél* egyaránt kitünőnek bizonyult.

Külsőleg sebekre kötve: tisztítólag; megfőzve: *dagadt lábakra* rakva, lohasztólag és apasztólag hat. Az összezúzott fű az orrba téve, *orrvérzést* állít el; *fogfájásnál* az összezúzott friss fű a fogra téve, csillapítólag hat. Bőrviszketegségnél a vízben főzött fű levében áztatott lepedőgöngy legyen orvosságunk. A lepedőt ki kell facsarni. A kinek a *lába izzad,* áztassa lábait a fű főzetében és jobban lesz.

Tiszaparti aranyvirág, iszap-imelygyökér (Chrysanthemum uliginosum). Fészkesek (Compositae). 60—120 cm. Szára sűrűn leveles, kevés és hosszúágú; ágai levelesek. Levelei szálas lándzsásak, durván és élesen fűrészesek. Fészkei nagyok, 5—6 cm. átmérőjűek. Nyelves virágai fehérek, fészekpikkelyei tojásdad-lándzsásak, szálasan hártyásak, szegélyük pirosas. Tenyészik vizenyős réteken, vízerek és folyók holt ágai mentén, szórványosan hazánk Alföldjén, különösen a Tisza vidékén.

Használata: Belsőleg *nem* ajánlom, mert izgató hatásával hasrágást, kólikát és hányást idézhet elő.

Külsőleg a gyökér, fájós fogra téve, fogfájást csillapít, csak arra ügyeljünk, hogy a képződő nyálat *le ne nyeljük.* Ugyanez áll a emberekre is, akik nyelvüket mozgatni nem birják. A gyökeret a szájukban forgathatják, de a nyálat ki kell köpniök.

A fű gyökere csak nagy elővigyázat mellett használható.

Kenyérbél cickafark, náthafű, prüsszentőfű, tetűfű, vadtárkony (Achillea ptarmica). Fészkesek (Compositae). 30—80 cm. Tarackot fejleszt, levelei keskeny lándzsásak, szélükön fűrészesek, még pedig alapjukon a közepükig, aprón, sűrűn, onnan a csúcsig durván és ritkásan. Nem igen sok fészke, laza, ernyőszerű fürtöt képez. Minden fészkét rendesen 10 fehér nyelves virág szegélyezi. Vacok pelyvái lándzsásak, hegyesek, csúcsukon szőrösek. Terem cserjés, nedves réteken, erdőkben, szórványosan hazánk keleti és északi hegyvidékén, túl a Dunán, Vasvármegyében.

Használható: A szárított gyökérnek nincs szaga; ize fanyar és összehúzó. A gyökér főzetét *bélrenyheségnél* és *sárgaságnál* használják. A porrá zúzott gyökérport, vízben feloldva *vesevérzésnél* veszik be.

Külsőleg a friss leveleket *ütés,* vagy *esés* által összegyűlt *vér eloszlatására* kötik a fájós tagokra. A gyökér *rágva fogfájást* szüntet.

Közönséges pacsirtavirág, csészeszárny, keresztfű, pacsirtaszárny, tejelőke, tejhozófű, tejnevelőfű, tejeltetőfű (Polygala vulgaris). Pacsirtavirágfélék (Polygalaceae). 10—15 cm. Szára tövén ágas, levelei keskeny lándzsásak, az alsók csomókban tejlődnek. Murvái akkorák, mint a kocsány. A fürtvirágzatnak virágzás előtt nincs üstöke. Virága kék, piros, vagy fehér. A csésze szárnya háromerű, erezett. Terem hegyi réteken, mezőkön, az északi és keleti magasabb hegyvidéken.

Használata: A fűnek kesernyés, maró ize van; borban főzve a régiek *vérköpésnel, idült tüdőkatarrhusnál, nyilalásnál* használták. Néha-néha hasmenést idéz elő, de azért nem ártalmas.

Külsőleg az összezúzott leveleket, kemény *daganatra* kötik, mert azokat megpuhítja s eloszlatja.

A füvet érdemes termeszteni, mert a tehenek jól és bőségesen tejelnek tőle.

Kigyós keserűfű, anyafű, kigyógyökér, kigyótrank vagy tránk, sárkányfű, tekertgyökerű fű (Polygonum bistorta). Keserűfűfélék (Polygonaceae). 30—90 cm. Ujnyi vastag tőkéje kigyózva kúszik, szára egyszerű, levelei tojásalakúak, fonákon kékesek. Piros virágai tömött, hengeres fűzérben fejlődnek. Porzói a lepelnél hosszabbak. Terem vizenyős réteken hazánk minden magasabb hegyvidékén, Pozsonytól Krassószörényig és Vasvármegyében. A havasokra is fölmegy.

Használata: A gyökeret tavasszal a mult évről kell szedni, a mikor is csavart alakot mutat. Innen a neve: bistorta. A gyökér egyike a legerősebb adstringens szereknek, miért is tormentillával vegyítik s mint főzetet *vérköpés, vérhas, vérfolyás, fehérfolyás, tripper* és *váltóláznál* alkalmazzák.

Külsőleg a főzet mint szájöblögető víz, laza inyhúsnál, *ingó fogak* megerősítésére és *sebes szájnak* öblögetésére alkalmas.

Jegyzet: Kinában a Polygonumból, az indigóhoz hasonló kék festéket készítenek, melyet nagyon kedvelnek.

Parlagi sármányvirág, tisztes bibetyű, hegyi forrasztófű, parlagi virág, tisztesfű, vasfű (Sideritis montana). Ajakosak (Labiatae). 10—40 cm. Az egész növény gyapjas, de zöld. Levelei hosszúkás lándzsásak, hegyük felé fűrészesek és fokozatosan mennek át a csaknem épszélű murvákba. A csésze csaknem kétajkú, minden foga tojásdad, a párta a csésze fogainál rövidebb. Czitromsárga, az ajkak széle barnás. Terem parlagokon, tarlókon, főleg mészköves dombokon, az egész országban, épen csak a legészakibb vármegyékben nem fordul elő.

Használata: A füvet javarészben fürdőnek készítik, *gyenge, száradó* gyermekek és inaszakadt emberek részére.

Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). Keresztesek (Cruciferae). 60—120 cm. Alsóbb levelei nagyok, hosszú-nyelűek, a felsők keskenyedő alappal ülők, mind csipkésen fűrészesek. A középsők sokszor feltünően hasadtak, apró, fehér virágai szártetőző gazdag fürtben fejlődnek. Termése nálunk nem szokott kifejlődni, magvakat nem érlel. Déleurópai növény. Jól ismert és használatos gyökereiért kertekbe ültetik.

Használata: A tormagyökér leve, ha éhomra lesz bevéve, *gilisztákat* űz ki; *vízkórosok* éljenek vele; a *gyenge gyomrot* erősíti; *fulladozóknak* is használ és a *Scorbutot* is gyógyítja.

Külsőleg a reszelt tormát *fejfájás, fogfájás* ellen használják. *Ájultaknak* orra alá azért tartják a reszelt tormát, hogy magukhoz térjenek.

Az állatgyógyászatban a tormát ép úgy használják, mint a mustárt a légző s az mésztő szervek *idült hurutjánál* és a *felfuvódásnál.* E célból az apró szeletekre vagdalt tormát korpaliszt és zab közé keverik, vagy ha az állat így be nem venné, édes labdacsformában adják be.

Bőjti kakuktorma, borserejű fű, forrási torma, kerti sása, mustárfű, orvosi zsázsa, rézsuka, vizi zsázsa, zsázsazsombor (Cardamine Nasturtium). Keresztesek (Cruciferae). 15—50 cm. Ágas szára lecsepült, az iszapban gyökerező; vagy úszik a vízben. Levelei szárnyasak, végső levélkéje nagyobb és kerekded. Virágai aprók, fehérek, portokjai sárgák. Terem forrásos helyeken, szórványosan hazánk nyugati részében. Túl a Dunán, helyenkint seregesen.

Használata: A kellemes retekizű fű a legjobb saláta, mert mint vértisztító, vérjavító szer az egészségre is hat. A gyógyászatban javarészben más füvekkel, (Cochlearia, Taraxacum, Veronica, Fumaria) vegyítve és teának főzve *vízkórnál, sárgaságnál, scorbut, tüdő-* és *bélelnyálkásodásnál, vesefövenynél* van használatban. *Giliszták ellen is jó.* Tejben főzve a *tüdősorvadásosnak* ajánlják.

Külsőleg főzete, vagy kisajtolt leve *varat* és *koszt* gyógyít. Az ecettel áztatott tört magokat, *kelevényekre* kötözik.

Útszéli zsázsa, borserejű fű, borsfű, borsika, borsikatorma, rezsuka, sásafű, szépítőfű, törökországi torma, pórmustár (Lepidium Draba). Keresztesek (Cruciferae). 15—50 cm. Levelei hosszúkásak, tojásalakúak, fogasok, az alsók nyélbe keskenyedők, a felsők szárölelők. Virágzata sűrűn bogernyős, szirmai fehérek, termése szívalakú, duzzadt, nincs hártyás szegélye, bibeszála hosszú. A kocsány a termés érésekor rendesen vízszintesen eláll. Terem legelőkön, utak szélén, vetésekben, az egész országban.

Használata: A friss fűnek dörzsölve, erős, átható szaga és csipős fanyar ize van. Az összetört, borban főzött magvakat *fulladozóknak, asthmatikusoknak* ajánlják.

Külsőleg az összezúzott friss füvet és a magvakat, mézzel *péppé* gyúrják s *lépdaganatnál* a léptájra kötözik.

Vérontó pimpó, felálló timpó, kinagyökér, termatilla vérfű, vér- vagy vérhasgyökér, vad kinagyökér (Potentilla tormentilla). Rózsafélék (Rosaceae). 15—40 cm. Szára fölegyenesedő, nem gyökerezik. Szárlevelei nyeletlenek, hármasak. Pálhái 3—5-osztatúak. Apró aranyszínű virága rendesen

négyszirmú. Terem ritkás erdőkben, mezőkön, főleg nedves helyeken, az ország minden hegyvidékén.

Használata: A vérfű-gyökeret késő ősszel, vagy kora tavasszal kell szedni. Gyenge rózsaillatát szárítás közben elveszíti. Ize kesernyés, de nem kellemetlen. Mint adstringens (összehúzó) gyógyszer első helyen áll. Főzetét a *hasmenésnél, vérhasnál, vérfolyásnál, vérköpésnél, tüdőbajnál,* ajánlhatjuk. Porrá zúzva is használható (egy késhegynyivel ostyában). Sokan borban főzve isszák.

Külsőleg az ecetben főtt gyökérpor, *tárkonnyal* (Ptarmia), kevés timsóval vegyítve és melegen a fogra téve *fogfájást* szüntet. A gyökérből és a fűből készített *fürdőt* 2° C. fokon *vérfolyásban* szenvedő nőknek ajánlom. *Nyilt sebeket* a gyökér főzetével kell tisztítani.

Az állatgyógyászatban a gyökér főzete *véres vizeletnél, vérhasnál* többszöri használat után mindig bevált.

Közönséges gyikfű, békavar, patikai gyékfű, szilvafű, szilvalevelű fű, torokköröme. tűzfű, torokvillahim, torokgáncs (Brunella vulgaris). Ajakosak (Labiatae). 15—30 cm. Szára lecsepült és gyökerező. Levelei nyelesek, hosszúkás tojásalakúak, épek. Virágzata gömbölyű, később hengeres, tövén két nagy murvával. Pártája lilaszinű, néha fehér, csészéje kétajkú, csöves, harangalakú. Terem mezőkön, utak szélén, az egész országban.

Használata: A fűnek fanyar összehúzó ize és ereje van. Főzetét a *hasmenésnél, vérfolyásnál, belső sebeknél, gyomorfekélyeknél* használjuk.

Külsőleg a füvet mézzel főzik s *torokgyiknál* és *szájsebeknél* öblögető és gargarizáló víznek alkalmazzák.

Az összezúzott fű a vérzést elállítja, mihelyt a vérző sebre kötözik.

Fehér tündérrózsa, bubojka, vizi fehérnimfa, vizitök, liliomrózsa, vizileány (Nymphaea alba). Tündérrózsafélék (Nymphaeaceae). Első levelei háromszögűek, nyilasak; a víz szinén úszó, hosszúnyelű, fejlett levelei 1—3 dm. átmérőjűek, kerekdedek és bőrneműek. A csésze négylevelű, szirma fehér, húsos, a külsők hosszabbak, mint a csészelevelek. A magház egész a bibéig, meg van rakva porzókkal, csaknem göm-

bölyű. Terem mélyebb állóvizekben, főleg folyók holt ágaiban. Igy különösen a Duna-Tisza környékén.

Használata: A vizi tök virágaiból készített főzetet, *forró lázban* levőkkel itatják. *Álmatlanság* ellen is jó. A fű szárított gyökerének porát, egy késhegynyivel, *fehérfolyásban* szenvedőknek tanácsos beadni.

Külsőleg a fű magvának s gyökerének főzetét a *szeplős* arc mosására ajánlják. *Hajnövesztő* erőt is tulajdonítanak a gyökérnek, ha lugjával a fejet mossák. Ez azonban túlzás.

Fekete földitök, büdös gőnye, ebcseresznye, kuszérrépa, fehér burján (Bryonia alba). Tökfélék (Cucurbitaceae). 2—3 m. Virágai egylakiak, vagyis egy és ugyanazon növényen van a porzós és termős virág. A termővirágok csészéje épen olyan hosszú, mint a zöldes-sárga párta. Bogyói feketék. Terem kerítések mentén, az egész országban. Mérges.

Használata: A friss gyökér kellemetlen szagú és fanyar. Nagyobb adagban bevéve, fájdalmas hasmenést és hányást idéz elő, s azért nem ajánlom. Szárított állapotban a gyökér pora, egy késhegynyivel ostyában bevéve, vagy 4—5 gr. két deci borban főzve, *vizeletbetegséget* gyógyít. A friss gyökérnek kisajtolt leve (egy kanállal) három kanálnyi mézzel vegyítve a *vízkórnál* jó orvosság. A *lépdaganatot* is eloszlatjuk, ha a gyökérre forró vizet öntünk és ilyen itallal élünk.

Külsőleg dagadt lábakra kötözik a szeletekre vágott nyers gyökeret. *Oldalfájásban* levők a gyökeret és a füvet kötözhetik. *Ütés* vagy *esés* által sértett tagok is ilyen módon kezeltetnek.

Kerti magyar, török, vagy spanyol bors (Capsicum annuum). Ebszőlőfélék (Solanaceae). 20—60 cm. Levele egyszerű, kerülékes, vagy tojásalakú, épszélű és nyeles. Virágai aprók, 1—3-sával állók. Pártája fehér. Termése felfuvódott, kiszikkadó, apró, gömbölyű, vagy hosszúkás, 15 cm. hosszúra is megnövő, zöld, megérve rendszerint piros, levetlen bogyó. Hazája Amerika; nálunk olyan gyakori, mint sehol a földön.

Használata: A spanyol bors egyike a legizgatóbb szereknek. Ételekbe teszik. A gyógyászatban *nyelvbénulásnál, genyes torokgyula-*

dásnál, végtagok bénulásánál, szóval csak ott és csak akkor használják, a hol és a mikor erősen izgató szerre van szükség. Az adagolás a következő lehet: pulverizálva 0·05—0·3 gr. pilulaalakban, amerikai gummival van vegyítve; mint főzetet (8 gr. 130 gr. vízben) *gurgulázó, szájöblítő külső szernek* használjuk.

A rheumatismus ellen bedörzsölő szert ad, egy kávéskanálnyi pulverizált spanyol bors, egy kanálnyi konyhasó, egy liter ecet és 1/4 liter spiritus jól összekeverve és összerázva. Nagyon jó ebbe a tincturába még 6 gr. Oleum Thymus serpillum és Oleum sinapis *guttae* 4.

Pompás tulipán (Tulipa gesneriana). 30—60 cm. Hagymás növény. Levele vályús, kékes-zöld, széle kanyargós, hullámos. Tőkocsányán egyenkint álló virága merőlegesen áll. Lepellevelei egyenlő hosszúak, a külsők keskenyebbek, a belsők fordított tojásalakúak. Dél-európai növény, melyet különböző szinű virágaiért kertben is ültetnek. A tulipán a magyar nép diszítési munkáiban is nagy szerepet játszik.

Használata: Sokan mint a répát, úgy készítik a gyökerét és tápláló erejűnek mondják.

Magyar virág; az alkotmányért folyt küzdelemben a tulipánjelvény nemzeti jelleget öltött és azóta magyar nemzeti érzést tükröz vissza.

Zamatos turbolya, articsóka, kerti turbolya, olasz saláta (Anthriscus Cerefolium). 30—60 cm. Szára kopasz, vagy legföljebb a csomók fölött puhaszőrű. Levelei háromszor szárnyasak; a szeldelt levélkék szeletei kihegyezettek. Gallérja nincs. A sugarak és rendesen a kocsánykák is aprószőrűek. Gallérkája pillás levélkékből áll. Szirmai fehérek, termése körülbelül 1 cm. hosszú, igen keskeny, 2—3-szor hosszabb kocsányánál és csőre is hosszabb (2·5 mm.). Kellemes ánizsillata és jó ize van, ezért termesztik. Hazánk déli részében helyenkint el is vadul.

Ide sorozzuk a **csemege barabolyt** (Chaerophyllum), mogyorósaláta, vad turbolya. 60—180 cm. Hengeres szára finoman karcolt, csomóin bütykös, töve felé borzas, piros-

foltos. Levelei 3—4-szer szárnyasak, keskeny levélkékkel. Gallérja nincs s ha van, kevés levelű és az is hamar lehull. Szirmai fehérek. Termése akkora, mint a kocsánya. Terem cserjés, köves töltések mentén, szőlők körül az egész országban.

Használata: A turbolyáról dr. Csapó a következőket írja: «1. *Vizi betegségben* levőnek adják a nyers fűnek *kisajtolt* levét inni és megépül, de napjában négy izben, négy-négy kanálra valót megigyék. 2. A *tüdőnek romlása miatt elszáradónak* ezen levelet igen hasznos inni adni; láttam itt Debrecenben oly tanuló 18 esztendős ifjút, a ki félesztendeig ágyban feküdt, szüntelen éjjel-nappal köhögött, igen sok genyedtséget köpött s nagy hőségben éjjel-nappal volt, kinek semmi nem akar vala használni, ezen fű levének általam javaslott itala által három hétre egészen kiépült. 3. *Szülés után* következő fájdalmak (melyek a méhben zsugorodott vértől okoztatnak) megcsillapíttatnak ez fű főtt vizének megitala által. 4. Minden *szülő* asszonynak a turbolyafűből készült leves, igen használatos, minden egyéb orvosságok fölött.»

Külső haszna: 1. *A sűrű tej* miatt kemény és dagadt *emlőkre* kötve a zöld fű, a meggyűlt tejet eloszlatja. 2. *Vizeletnek megrekedésében* a szeméremtest alá kell a füvet kötni. 3. *Bőr alatt összefolyt vért,* mely ütés, vagy eséstől ered, eloszlatja a zöld turbolya, ha zúzva felkötik.

Korai ludhúr, egérfül, pipehúr, tyúkhúr, tyúkharapta fű (Alsine verna). Szegfűfélék (Cariophylaceae). 4—10 cm. Töve gyepes, szára lecsepült vagy fölemelkedő, felül állvillásan ágas, mirigyszőrös. Levelei árszerűek, csészelevelei tojásdadlándzsásak. Szirmai, (valamint toktermése is) a csészénél hosszabbak. A külső porzók tövén két kis mirigy van; tokja háromkopácsú. Terem sziklás-köves helyeken, hazánk északi és keleti hegyvidékén.

Használata: A növény főzete, mint hűsítő és enyhén oldó szer jó szolgálatot tesz a *sorvadásnál, vérköpésnél, aranyérnél* és a *bőrbajoknál* belsőleg bevéve. A gyermekeknek tejben főzik a füvet és *hasrágásnál, hascsikarásnál* adják be kanalankint. *Lázas gyermekeknek* vízben főzve, hűsítő italul szolgál.

Külsőleg a fű porát az *aranyérnél* a végbélre hintik. *Tüzes*

sebeket is jó e fű főzetével mosni, vagy a főzetbe mártott vattával (gyapot), vászonnal borogatni.

Szemgyuladás ellen is jó, ha a szemet a fű tiszta főzetével hidegen mossák.

Jegyzet: E füvet a ludak, de kivált a libák nagyon szeretik és mert Erdélyben a libákat pipéknek hívják, innét a pipehúr-elnevezés.

Mezei tikszem, kakukterjék, tiktara, tyukbegy vagy tyukszemfű, tikharapás (Anagallis arvensis). 5—20 cm. Szára lecsepült, négyélű, rendszerint igen magas. Nyeletlen levelei átellenesek, tojásdadok, tompák, fonákukon fekete pontokkal. Pártája kerekképű, ötmetszetű, karéjai viszás tojásdadok, szélük mirigyesen pillás; cinóber vagy miniumvörös, fehér vagy lila. Termése gömbölyű, leválló kis kupakkal nyiló. Terem ugarokon, tarlókon, kertekben, az egész országban. Mérges.

Használata: A tikszem-füvet régen *őrültség, elmezavarodás* és sok más betegség ellen használták. Rágva kezdetben nyálkás, később csipős, fanyar. Oldó, izzasztó és hajtó hatása van. Az erős főzet *altesti rekedéseknél, vízkórnál, sárgaságnál, búskomorságnál* és *őrültségnél, nyavalyatörésnél, lép-, máj-* és *vesebajoknál* jótékonyan hat.

Dr. Csapó e fű hatásáról következőképen ír: «*A dühös állatoknak marásából* következő halálos betegség ellen e fű kiváltképen — mint a régiektől, mint az ujabbaktól — nagyon dicsértetnek. A német Imperiumban sok patikában tartatik e fű és a brandenburgi Dispensatoriumban is Anagellic essentia existál, kár, hogy a mieinkbe is eddig nem introdukáltatott avagy csak a közemberek közt e fű nem ismeretesebb; Németországban laktomban ugyane fűnek hatásai felül a *dühös ebek* marásai ellen sok szép tanúbizonyságleveleket olvastam. Kivált egyet, mely 1749-ik esztendőben Bambergéban, a másikat, mely monastericum 1757. esztendőben magistraliter publikáltatott. A ki tehát valamely *dühös* állattól megmarattatott, annak sebjét azonnal e fű kinyomott levével, vagy vizével mosni kell; e fű porát pedig gyakran étessék vele akár levesben. A pirosvirágú tyúkszemfű inkább dicsértetik.

Közhaszna: Vadászatban, mely kutyát a dühös farkas, vagy kutya megmart, annak sebjeit folyó vízben meg kell mosni és a

füvet vele meg kell etetni oly tojásban, mely meleg parázs alatt megsült.»

Pettyegetett gálna, darázs- vagy dongóvirág, emberképű fű, méhvirág, orvosi vagy patikai tüdőfű, tüdőír (Pulmonaria officinalis). 10—30 cm. Tőlevelei hosszúak, tojásdadok, a nyári hajtásoké hosszúkás szivesek, keskeny szegélyű hosszú nyéllel, gyakran foltosak. Szárlevelei ülők, a legfelsők kissé lefutók, szemükön egyforma hosszú, merev sertékkel, apró tüskékkel és ritkásan álló mirigyszőrökkel megrakva. A virágok csomós, vagy villás kunkorvirágzatban állanak. Virága kétféle: rövid, vagy hosszabb bibeszálú. Csészéje felfuvódott, fogai a csőnek legföljebb egyharmadát teszik. Pártája előbb rózsaszinű, később sötétkék, ritkán fehér, torokpikkelye nincs. Terem erdőkben, az Alföld mélyen fekvő lapályait kivéve, az egész országban.

Használata: A levelek nyálkásak és kissé fanyarizüek. A főzetet *rekedtség, torokgyuladás, szárazbetegség,* vérköpés ellen, mézzel keverve isszuk.

Tüdőfű, fogtüdőfű, pálmafű (Lichen arboreus. Pulmonaria arborea). Ezen moha neme a vén cserfák ágain terem; úgy lógnak lefelé a szürke rágós, széles bőrkemenységű levelek, mint az ember szakálla. A levelek lefelé egymás mellett állanak, végeik szélesek és alsó részükön szőrösek. Nagy erdőkben, vén cser- és bükkfákon található.

Használata: A pálmafű főzetét *sárgaságban, szárazbetegségben* levőkkel itatják. Sokan porát, ostyában, vagy tejben bevéve, főzeténél hatásosabbnak mondják.

Kerti körömvirág, borongó virág, fülemilefű, gyűrűvirág, kenyérbélvirág, kerti peremér, körmice, náthavirág, nyestike, peremizs, sárga oláhvirág, sárga rózsa vagy sárga virág, tűzvirág, montika (Calendula officinalis). Fészkesek (Compositae). 20—50 cm. Levelei hosszúkásak, mirigyesen puhaszőrűek; az alsók viszás tojásalakúak, vagy lapickásak, a felsők félig szárölelők. Fészkei magánosok, narancsszinűek. Termései görbék, hátukon bibircsósan tüskések; az egész

növény sajátságos és igen kellemetlen illatú. Falusi kertekben igen gyakori virág.

Használata: Nyers állapotában úgy a fűnek, mint a virágnak szaga kellemetlen, balzsamos s ize kesernyés, sós és fanyar. Úgy a levelek, mint a virágok borban, vagy vízben főzve, *scrophulotikus mirigybajoknál,* sőt a *gyomorráknál* is gyógyítólag hatnak.

Külsőleg a fűnek és virágainak borszeszes kivonatát, kenőcsalakban, rákos sebekre kötözik; főzetét *anyaméhráknál* befecskendezik. Büzhödt *ráksebeknek* a tűzvirág főzetével való tisztítását, nagyon ajánlom

Varádics aranyvirág, fájdalomfű, garádicskóró gelesztavirág, gilisztavirág, patikai varadicskóró (Tanacetum vulgare. Chrysantemum vulgare). Fészkesek (Compositae). 80—160 cm. Levelei nagyok, kétszer szárnyasan hasadtak; hasábjaik fogasak. Számos, egészen sárga, gömbölyded fészke nagy, szétterpedő, ernyős fürtöt alkot. Nyelves virága nincs; termése ötélű, gödrösen pontozott. Illata átható, fűszeres, ize keserű. Terem folyók mentén, gyepük szélén, mesgyéken, az egész országban.

Használata: A levelek még virágzás előtt, júliusban, szedendők. Használatban csak a levelek és a virágok fordulnak elő; a magvakat, bár nem veszedelmesek, mégsem ajánlom. A virágok erős aetherikus olajat, a levelek csersavanyagot tartalmaznak; a virágokkal kevert levelek főzete az altestre, a belekre, erősítőleg hat és sikerrel használható a *bélretségnél,* idő előtt elmaradt *havibajnál, csúznál, váltóláznál,* de kiváltképen a *gilisztáknál.* A virágok és levelekből készített tanacetumolaj belsőleg is (5—6 csepp cukorra) bevehető; erős *gyomorgörcsöknél; gilisztàk ellen* ricinus olajjal vegyítik.

Külsőleg az aetherikus olaj, zsírral vegyítve mint kenőcs, *görcsös tüneteknél,* csillapító szer. A kenőcscsel *rühes* testet is lehet kenni, a fűből készített fürdőben fürösztení.

Mezei varfű, Aposteinfű, fekélyfű, gombos kóré, kelésfű, koszfű, kuzupa, rühfű vagy rühsikkantyu sennyedékfű, sennyedék ellen való fű vagy seprőfű (Knautia arvensis). Mácsonyafélék (Dipsaceae). 15—80 cm. Az egész növény hamvasszürke.

Alsó levelei rendszerint épek, a felsők szárnyasak. Virágzata halványlila, piros, vagy fehér. Külső csészéje négyhasábú, nem bordás, se nem rovátkolt és négy, vagy többfogú; belső csészéje tányéralakú, 8—16 sertefoggal. A vacok nem pelyvás, de sertés. Terem mezőkön, szántóföldek és utak szélén, az egész országban.

Használata: A szárított állapotban szagtalan füvet hajdan elsőrangú vértisztító szernek tartották és főzetét *belső sebeknél, gyomorfekélynél, tüdőgümőkórnál, oldalnyilalásnál,* vagy mint a köznép mondja, *szegezésnél* sikerrel vették be. A nyers fűnek kinyomott leve hatásosabb.

Külsőleg a fű erős főzete és a fűből készített fürdő *rühöt* gyógyít — innét elnevezése is — scabiusa, mert *scabies* rühöt jelent.

Koloncos bajnóca, függőgyökerű bajnóca, szent János kenyere, varjúmogyorú (Filipendula hexapetala Gilib). Rózsafélék (Rosaceae). 30—70 cm. Fekete mellékgyökerei répásak. Szára, felső részében csaknem leveletlen. Levélkéi kicsinyek, szárnyasan hasogatottak. Virágai nagyobbak, mint az előbbi fajéi, fehérek, vagy ritkábban vereslők. 12-sével álló terméskéje nincs összecsavarodva. Terem szárazabb mezőkön, az egész országban.

Használata: A fű gyökerének kesernyés ize és hajtóereje van. Az összezúzott gyökér porát borban szokás főzni, mert csak így hajtja ki a *fövenyt; vese-* és *epekőben* szenvedőknek is ajánlható, de csak erősebb füvekkel vegyítve. A régi orvosok közül sokan *rachitisben* szenvedő gyermekekkel itatták, a gyökér főzetét. Ma alig van használatban.

Iszalag bércse, fehér vénic, lótorma, szulákfű, varjuköröm, venike (Clematis Vitalba). Boglárkafélék (Ranunculaceae). 1·5—6 m. Kuszó szára fás és bokrosodó. Levelei páratlánul szárnyasak; levélkéi szivesek, vagy tojásalakúak, épek, vagy durván, csipkésen fürészesek. Bogernyős virágzata a levelek hónaljából fejlődik, Virágai illatosak, csészelevelei sziromneműek, mindkét lapjukon molyhosak; külsejük zöldes, belsejök fehér. Szirma nincs. Terméskéin tollas bibeszálak

vannak. Terem erdőszélen, gyepükben, az egész ország hegy- és dombvidékén; néhol az Alföldön is. Leveleivel fölkapaszkodik a fákra, cserjékre és rájok nehezedve, évek multán elöli őket.

Használata: Ennek a fünek minden részecskéje *mérges* és veszedelmes. Összezúzva és a testre kötve, éget és hólyagot húz. Csak homöopathikus orvosok használják.

Orvosi Veronika, dicső, vagy dicsőséges fű, drága jó erdei zsálya, patikai szigoráll, sarlófő (Veronica officinalis). Tátogatók (Srophulariaceae). 15—30 cm. Csomóin gyökerező, szára a földre csepült; szőröktől érdes. Levelei rövidnyelűek, viszás tojásdadok, fűrészesek és szőrösek. Virágfürtjei tömöttek; pártája világoskék, sötéten erezve, vagy fehér. A termés 3-szögűen viszásan tojásalakú, hegyén tompán kivágott és kocsányánál hosszabb. Terem legelőkön, erdők szélén, az ország valamennyi hegyvidékén, még a legmagasabb havasokon is.

Használata: A frissen szedett levelek és a virágfürtök gyengén fűszerillatúak és kesernyés-fanyarizűek. Régen úgy a népnél, mint az orvosoknál, elsőrangú szerepet játszott; erre mutat neve: Veronica (Vera unica herba) az egyetlen, igaz; ma csak a köznép becsüli. A főzetet *belsőleg légzőszervek elnyálkásodásánál, rheumatikus, csúzos fájdalmaknál, tüdőbajoknál, köhögésnél, chronikus hólyagbajnál, vesekőnél,* enyhén ható és tisztító erejénél fogva, bátran ajánlhatom.

Volt idő, amikor a The de l' Europe, azaz a Veronika-teát a kinainál előbbre helyezték.

Külsőleg a főzetet *sebekre* kötözik.

Közönséges szeplőlapu, Boldogasszony-csepegtette fű, párducfű, szeplén, viaszfű (Cerinthe minor). 15—50 cm. Az egész növény kékeszöld, hamvas és kopasz. Alsó levelei viszástojásdadok, a felsők szives, vagy nyilas alappal, szárölelők; gyakran fehérpettyesek. Citromsárga virágai leveles kunkorban fejlődnek. Pártája csaknem közepéig ötfelé hasított; hasábjai a virág közepe felé összeborulók. Terméskéi szürkék, fényesek és feketén pontozottak. Terem utak szélén,

szántóföldek és erdők határán, az egész országban. Fölmegy az alhavasi tájig.

Havasi szeplőlapu (Cerinthe alpina). Az előbbihez nagyon hasonló. A párta fogai aprók és hátragörbültek. A párta szegélye valamivel sötétebb mint a csöve, terem a magas Tátrán és a Királyhágóntúli terület havasain.

Használata: A két fűről csak annyit jegyezhetek meg, hogy a méheknek viaszt termelnek.

A havasinak nyers leveleit *daganatokra* kötözik.

Keserű vidrafű, bolyhos virág, keserű háromlevelű fű, keserű lóhere, vidra elecke (Menyanthes trifoliata). Tarnicsfélék (Gentianaceae). 15—30 cm. Töve terjedő. Levelei hosszúnyelűek; hármasával ujjasan összetettek; a levélkék viszás tojásdadok. Virágzata hosszú, kocsány végen álló, tömött fürt. Pártája tölcséres, fehér, vagy halványrózsaszinű, szakállas, hosszabb, vagy rövidebb bibéjű. Tojásalakú tokja együregű; alatta van a mészfejtő korong. Terem árkokban, vizenyős réteken, az Alföldet kivéve, szórványosan az egész országban. Igen keserű leveleit (menyanthin) váltóláz és gyomorgyengeség ellen használják.

Használata: A leveleket tökéletes kifejlődésük előtt, májusban kell szedni és szárítani. Izök nagyon keserű; erősítőleg hatnak. A főzetet kitünő eredménnyel (1 deci naponként, kortyonként) használhatjuk *váltóláznál, gyomorrenyheségnél, sárgaságnál, hideglelésnél, tüdőbajnál, gennyes váladéknál* és *kimaradt havibajnál. Gyenge emésztésnél* a nyers fű kinyomott leve (kis kávéskanállal) jóhatású.

Illatos ibolya, fácsinka, gyönge virág, kék, márciusi, szederjes, vagy tavaszi ibolya, vagy viola (Viola odorata). Ibolyafélék (Violaceae). 5—15 cm. Tarackot és indát hajt. Levelei kerekdeden tojásdadok, mélyen szivesek, kocsányostól rövid szőrűek. Pálhái tojásdad lándzsásak, szélen kopaszok, legföljebb a csúcson kissé pillásak. A csésze öble hegyesszögű, Pártája ötszirmú, egyik rövid, tompán végződik sarkantyúban; violaszinű, ritkán fehér. Illata kellemes. Bibéje kampósan görbült. Kései virágai rendszerint sziromtalanok.

Termése pelyhes tok. Terem cserjésekben, erdőkben, az egész országban. Kedves kerti virág.

Használata: A szagos ibolyának az utóbbi időben, nagy jelentőséget és gyógyerőt tulajdonítanak. Leveleivel és virágaival a *rákot* kezdik gyógyítani. Régen a márciusi ibolya virágának, levelének főzetét *nyavalyatörésnél, mellfájásnál, köhögésnél, láznál* mézzel keverve, sikerrel használták. Megjegyzem, hogy a szagos ibolya virágát forró vízzel leöntjük; fölforralni nem szabad.

Külsőleg a nyers leveleket és a friss virágokat, *ráksebekre* kötözik.

A háromszinű ibolya (Viola tricolor) a kék ibolyával azonos hatású; a sárga ibolyát (Caltha palustris) a *lépdaganat* ellen isszák.

A levelek a *méhcsipést* gyógyítják.

Agár kosbor, bozsor, emberevő agárfű, piros kökörcsin, noszafű, turóvirág (Orchis Morio). Kosborfélék (Orchidaceae). 8—30 cm. Gumója ép. Szára kevéslevelű; levelei keskenyszálasok, 6—8 virága laza fürtben áll. Murvái biborszinűek, egyerűek, épen olyan hosszúak, mint a magház. A lepel külső három levele sisakformára összeboruló, tompa, biborszinű és zölden erezett. Pilis-ajaka széles, biborszinű; középső karéjának közepe halványabb, sötét foltokkal. A sarkantyú olyan hosszú, mint a magház. Terem réteken, száraz mezőkön, az egész országban.

Használata: Többféle faját ismerjük, orchis mascula, orchis militaris, orchis latifolia, orchis maculata. Az összes fajoknak gyökerét apróra vagdalva, vagy porrá zúzva, *vízben, levesben,* tejben főzve lágyító, s kissé izgató erejénél fogva elválasztott és gyenge táplálkozású gyermekeknél, *scrophulotikus bajoknál, sorvadásnál,* s általában *emésztési* és *légzési bajoknál* használják. Hufeland minden anyának ajánlja, hogy gyermekének naponkint levesben, vagy tejben egy teáskanálnyi orchis gyökérport adjon. Jó hatású a por *nyavalyatörésnél* és *vérfolyásnál,* 2 grammnyi adagban, naponként, tejben bevéve.

Savanyító uborka, ugorka (Cucumis sativus). Tökfélék (Cucurbitaceae). 2—4 m. Szára heverő, kuszó kacsokkal kapaszkodó; merev, rövid szőröktől érdes. Levelei szives

alapból ötszögűek, hegyesek, érdesek. Virágai sárgák; a porzósak összeboruló portokokkal. Termése hosszúkás, bibircses. Hazája Ázsia. Termése kedvéért számos fajtában mívelik.

Használata: Az uborkának, mint eledelnek használatáról nem írhatok. Ez a konyhához tartozik. A vízben tört magvakból hűsítő italt készítenek, *forró lázban* szenvedők részére. (A magokat összetörve, forró vízbe teszik, aztán kinyomják, átszűrik, és a levet (hidegen) a betegnek víz helyett adják. A nyers zöld uborka leve, hektikás, vagy *száraz betegségben* levőknek használ. Naponként 4 evőkanálnyi beveendő, de csak kortyonként.

Fehér üröm, bárány, hegyi, vagy pusztai üröm, kálvinista tapló, nesétfű (Artemisia Absinthium). Fészkesek (Compositae). 60—120 cm. Az egész növény selymesszürke. Levelei 2—3-szor szárnyasan hasogatottak, szeletei keskeny lándzsásak. A levélnyelek fületlenek. Fészkei gazdagvirágú, összetett bugában állnak, bókolók; fészekpikkelyeinek külseje molyhos, a vacok szőrös; virágai élénk aranysárgák. Terem utak mentén, parlagokon, szőlők körül az egész országban. Átható, füszeres illatú. Keserű anyagánál fogva orvosi növény. Ürmösbort és más élvezeti italt (abszint) készítenek vele.

Használata: Az ürömnek sajátságos, erős, átható, nyersen kellemetlen, füszeres szaga és keserű ize van. Erősítő, jótékony hatása a beleknél érvényesül. Kitünő hatású a fű főzete (gyökerét nem ajánlom) *emésztési zavaroknál, hideglelésnél* (borban főzve!), tartós, huzamos *hasmenésnél.* Az üröm elsősorban étvágygerjesztő, ép azért nagyon ajánlható a *reconvalescenseknek,* nehéz betegségből lábadozóknak. *Gilisztáknak ellen* is jó, csakhogy a gilisztákat *nem* pusztítja el.

Az absinth-tinctura (15—20 csepp cukorra csepegtetve) evés előtt egy órával bevéve, kitünő étvágyat csinál.

Külsőleg az apróra vagdalt üröm leveleit a *gyomorfájósok* gyomrára kötözik. *Sebek tisztítására* alkalmas a fű főzete.

Az állatgyógyászatban a fehér üröm nagy becsben áll, mert emésztési zavaroknál elsőrangú szernek bizonyult. Közhasznáról dr. Csapó a következőket írja: «*Kehes* marháknak e fű porát sóval

együtt megkeverve, etessék meg; vagy a tiszta, zöld füvet sóval jól meghintve, hányják elejébe, és a keh elmulik róluk».

Fekete üröm, anyafű, féregmag, füvek anyja, kálomista tapló, mátrafű, szent János füve vagy öve, tapló, veres üröm (Artemisia vulgaris). Fészkesek (Compositae). 80—120 cm. Alsó levelei nyelesek, a nyelek töve füles, különben szárnyasan hasogatottak, szeleteik lándzsásak, felső lapjokon sötétzöldek, fényesek; viszájukon fehérmolyhosak. Fészkei gazdagvirágú bugát képeznek. A fészekpikkelyek külseje molyhos, a vacok csupasz; a virágok szine sárgás. Terem utak szélén, parlagokon, munkált talajon, az egész országban.

Használata: Az ősszel ásott gyökérnek, 1840. körül dr. Burbach orvos szerzett hirnevet; szerinte a gyökér pora *vitustánc, nyavalyatörés* s más görcsös *idegbajoknál* hathatós. Régen a gyökeret *váltólázná*l és *epilepsiánál* használták. A gyökeret szárítjuk, mert csak így lesz szaga s íze erős. A porrá zúzott gyökérből egy teáskanálnyit, a nyavalyatörésben szenvedőnek, roham előtt, vagy roham után kell beadni. Egyébként a beteg hetenként kétszer, egy-egy előírt adagot vesz be, tejben vagy vízben.

A levelek főzetét oly nőknek ajánlom, kiknek szülés után nincs *tisztulásuk,* vagy akik *dismenorrhoeben,* rendetlen havifolyásban, szenvednek.

Külsőleg a füvet podagrás lábak kötözésére használják. Fürdőt is készítenek a fűből nemcsak rheumában szenvedőknek, hanem egyszerre elmaradt havibajban szenvedők részére is.

Szédítő vadóc, részeg, vagy részeges fű, üszögös konkoly (Lolium temulentum). 30—100 cm. Meddő, szárat soha sem hajt. Pelyvái a kalászkáknál hosszabbak, szálkásak, vagy szálkátlanok. Terem vetés közt, főleg árpa- és zabföldön, az egész országban. Mérges hatását már az ó-korban ismerték, azt azonban nem tudták, mitől ered ez a hatása. 1898-ban úgy a magvaiban, mint a szárában, különösen a bütykök táján a növénynyel valószinűleg symbiosisban élő gomba fonalait fedezték föl s újabban ezeknek tulajdonítják szédítő hatását.

Használata: Az üszögnek kábító, szédítő hatása van. Az

üszögöt ki kell irtani, mert az üszögös gabonából őrölt liszt, kábító és az abból készített étel sokszor nehéz gyomrot és kábulást okoz.

Külsőleg az üszögfőzetet mérges fekélyek tisztítására használják. Én nem ajánlom.

Megjegyem, hogy sok lelkiismeretlen serfőző az üszögmagot a ser közé vegyíti, hogy kábítóbb legyen a hatása.

A lovaknál az üszög hasrágást, erős *hasmenést* és *vakságot* idéz elő.

Nagy utilapu, széleslevelű utifű (Plantago major). Ulilapufélék (Plantaginaceae). 15—30 cm. Levele mind rózsában álló tőlevél; ezek hosszúnyelűek, szélesen tojásdadok, épek, vagy kissé fogasak és nyélben hirtelen keskenyedők; 5—9 erűek, szőrősek, vagy kopaszok. Füzére nagyon megnyult; alsó részében laza, Porzószálai 2—2·5-szer akkorák, mint a csésze; fehérek. Tokja nyolcmagú. Terem utak mentén, mezőkön, kivált mívelt talajon, az egész országban.

Használata: A kezdetben édeskés, majd fanyar gyökér főzetét *véres vizeletnél, vérfolyásnál, vérhányásnál* és *tüdőbajnál* használjuk. A nyers fűnek kisajtolt levét *fehérfolyásban* szenvedő nők, naponként egy evőkanállal vegyék be.

Külsőleg a friss leveleket *gyuladásos daganatokra* és sebekre kötözik, mert hűsítőleg hatnak. Az összezúzott s disznózsírral praeparált levelekből készített kenőcsöt a köznép *égési sebekre, fekélyekre* és *daganatokra* kenegeti, mert jótékonyan hat.

Lándzsás utilapu, kigyónyelvfű (Plantago lanceolata). Utilapufélék (Plantaginaceae). 10—60 cm. Szára virágzás előtt is tetőirányos, a leveleknél jóval hosszabb. Levelei keskeny lándzsásak, 30—40 cm. hosszúak és legföljebb 3·5 cm. szélesek. Többnyire 3—5 erűek; épek, vagy aprón fogasok, kopaszok, vagy szőrösek. Füzére tojásdad, később hengeres. Partája fehéres, barnás szegéllyel. Porzószálai hosszúak, sárgásfehérek. Tokja kétrekeszű; mindenik egy maggal. Terem szikár mezőkön, kaszálókon, úgy a síkon, mint a hegyvidéken, az egész országban közönséges.

Használata: Ennek a fűnek levele, virága és gyökere van használatban. A főzetét mézzel vegyítve, *tüdőhurut* ellen vehetjük be. A nyers fűnek kinyomott leve, (egy evőkanállal) *hideglelést* szüntet.

Egyebekben ép ugy használható, mint a nagy utilapu. (Plantago major.)

Hegyi árnika, angyalital, gyökér, anyagyökér, árnyékfű, hájvirág, kappanőr, Lucián-fű, lugfű, Mária-fű, olasz utifű, szent János virága (Arnica montana). Fészkesek (Compositae). 20—50 cm. Szára 1—5 fészkű, mirigyesen pelyhes. Többnyire négy tőlevele van, mely hosszúkás, viszás tojásalakú, öterű. Középső szárlevelei átellenesek. Nagy fészkei teltsárgák. Terem magas hegyi réteken, szórványosan a keleti hegyvidéken. Nyugatra Gömörmegyéig terjed.

Használata: Az árnika virága és gyökere erősítőleg s az anyagcserére előmozdítólag hat; az idegrendszert izgatja, s a bélcsatornát összehúzza. Úgy a virág, mint a gyökér főzete *váltóláznál, genynyes tüdővéladéknál, gutaütéstől eredő bénulásoknál, gyomorfekélyeknél, hátgerincfájásoknál, agyrázkódásnál, csúzos* és *rheumatikus bajoknál* ajánlható.

Külsőleg a gyökér és a virág főzete sebek, *zúzódások* tisztítására és kötözésére alkalmas.

A tinctura arnicae sebeket gyógyít. *Rekedtség* ellen (40 csepp 1 deci vízben higítva), jó gargarizáló szer.

Az állatgyógyászatban az arnika virága és gyökere, egyaránt van használatban, mindazokban a külső bajokban, melyek *ütéstől, eséstől, szúrástól, zúzódástól* származnak. Ilyenkor a tinctura arnicae egynegyedrész vízzel higítandó és mint borogatás, külsőleg, naponként 2—3-szor alkalmazható.

Nagyszagú zeller (Apium graveolens). 30—100 cm. Levelei sötétzöldek, fényesek; többnyire háromágúak, szárnyasak. Szára gazdagvirágú; gallérja és gallérkája hiányzik. Apró pártája fehér. Terméskéi tompán ötszögűek, öt kiemelkedő bordával. Minden része, kivált a termése átható illatú. A termesztett növény gyöke vaskos, gumós, ehető. Konyhakertekben termesztik, falvak körül el is vadul.

Használata: A gyökér izgat és előmozdítja az *altesti szervek* működését. A *vesékre* jótékonyan hat. Sajátságos aromatikus tartalmánál fogva, a nemiszerveket izgatja. Már Hippokrates Theophras, Stribonius emlegetik s dicsérik *vízkórnál, vérhányásnál* és *sárgaságnál.* Nyálkaoldó erejénél fogva a fű gyökérfőzete, vagy kisajtolt leve a *tüdőelnyálkásodás* ellen ajánlható.

Külsőleg a fű leve sebeket tisztít.

Boldogasszony tövisfű, vagy tenyere, Mária teje, vagy tenyere, kerti bogáncs (Carduus Mariae). Fészkesekhez (Compositae) tartozik. Levelei és virágai olyanok, mint a bogáncskóróé; leveleinek szélei tüskések és fehér foltokkal megrakvák, melyek a nap fényénél, mint az ezüst, úgy fénylenek.

Használata: E fűnek úgy leveleit, mint gyökerét és magvait használjuk *mellhártyagyuladásnál,* az úgynevezett *nyilalás* megszüntetésére, továbbá *sárgaságnál* és *vízkórnál.*

Használati utasítás: Nyilalás ellen a magokat forró vízzel leöntjük, vízben összezúzzuk és a megszűrt levet a betegnek kanalanként beadjuk. Két deci lé, egy napra elegendő.

A füleveleknek kipréselt nedűjét, *sárgaságban* szenvedőknek és *vízkórosoknak* adjuk, naponkint két kávéskanállal. A gyökeret főzzük és mézzel vegyítve, egy csészével, vízkorosoknak beadjuk.

Vetési tarsolyfű, foghagymaszagú fű, borsócska, poloskafű, temondádfű, vad mustár (Thlaspi arvense). Keresztesekhez (Cruciferae) tartozik. 10—50 cm. Nyilasan dárdás levelei, öblösen fürészesek. Virágai fehérek. Becőkéje kerekded, nagy, széles, hártyás szegéllyel. Rekeszei rendesen hatmagúak. A mag ráncos. Az egész növény hagymaszagú. Terem utak szélén, parlagokon.

Használata: Köszvény ellen a zúzott leveleket, a beteg tagra kötik. Fájdalomcsillapító hatása miatt, sok helyütt használják.

Nehézszagú zsázsa, büdös rézsuka, mecsek zsázsa (Lepidium ruderale). Keresztesekhez (Cruciferae) tartozik. 15—30 cm. Alsó levele 1—2, szárnyason osztottak, szálas szeletűek; a felsők egyszerűek, keskenyek. Szirmai aprók,

sárgás-fehérek, ritkán vannak meg, többnyire hiányzanak. Porzója is csak kettő van; bibeszála igen rövid; termése tojásdad. Terem emberi lakások körül, legelőkön, szikes talajon.

Használata: Egyes országokban, különösen Oroszországban, *váltóláz* ellen használják a megfőzött levelek teáját. Átható szagánál fogva e növény kitünő *bolhafogó*. A szobában eltéve, reggel bokra alatt találhatod a kínzó állatkákat... és csak le kell forráznod őket. hogy tőlük megszabadulj és nyugodt éjszakád legyen.

II. RÉSZ.

Egyes fák és cserjék gyógyhatása.

Előre kell bocsátanom, hogy művem ezen részében csakis a kevésbbé ismert fák és cserjéknek adom a botanikus leirását; az általánosan ismerteknél kizárólagosan szorosan vett gyógyhatásuk és használatuk ismertetésére szorítkozom. Teszem azt azon egyszerű okból, hogy könyvem a legszükségesebb anyagot felölelve, könnyen kezelhető és amennyire lehet, olcsó legyen.

Narancsfa, aranyalmafa (Citrus aurantium). Narancsfélékhez (Aurantiaceae) tartozik. Délövi fák vagy cserjék, váltakozó egyszerű vagy összetett levelekkel. Kelyhük bögre vagy harangalakú 3—5 fogú vagy hasábú. A szirmok szabadok vagy kissé összenőttek. A hímek száma annyi vagy kétszerannyi mint a szirmoké. A magzat szabad, öt vagy több rekeszű. Gyümölcsük a közönségesen ismert narancs, vagy citrom (Citrus medica). Kisázsiában honos. Délen nálunk is mívelik. Mindkettőt gyümölcse és gyümölcshéjában rejlő illó olajáért termesztik. A narancsnak jó illatú virágját is használják s belőle szintén olajat készítenek.

Használata: A narancs héját melegítő hatása miatt mézzel főzve *hasrágásnál* használják.

Közhaszna is van, mert a friss héjból olajat készítenek (Oleum aurant. cort.); a szárítottat pedig az úgynevezett *narancsfestvény* (tinctura cort. aurant). előállítására fordítják.

Barack. Kétféle barackot különböztetünk meg: őszi (Prunus persica) és kajszin barack (Prunus armeniaca).

Rózsafélékhez (Rosaceae) tartozik. Izletes gyümölcse miatt nagyban termesztik nálunk is.

Használata: A barackfa gyümölcsét *torokfájás* és *vérköpésnél* ajánlhatjuk.

Használati utasítás: Az őszi barackot szeptember első felében szedd le, törd össze magostul, pácold 24 óráig cserépedényben, facsard ki a levét és adj hozzá mézet vagy tört cukrot. Egy liter baracklébe fél deci méz adandó. Az így elkészített lé egy évig is eltart. Mint gargarizáló szer jó hatású *torokbajoknál;* pohárkával (naponkint) bevéve *vérköpést* állít el.

Berkenye (Kórusfa, piros kutyacseresznye, gálnafa). (Sorbus aucuparia). Rózsafélékhez tartozik. Levelei szárnyasak; levélkéi lándzsásak, lemezük alapja kerekített, széle egy-kétszer fűrészes. A nyél és a kocsány gyengén szőrös. Számos fehér apró virága bogernyőt képez. Virágjának illata a poloska szagára emlékeztet. Termése fanyar, soknak élvezhetetlen. Terem erdőkben, sziklás, köves helyeken, az egész ország hegyvidékén.

Használata: A berkenyefának aszú gyümölcsét borban áztatva vagy főzve *hasmenés* ellen veszik be. Hatásában vetekedik az áfonya gyümölcsével.

Birsalma (bűzös alma, birskörtvély). (Cydonia vulgaris; Pyrus Cydonia). Rózsafélékhez (Rosaceae) tartozik. Általánosan ismert fa.

Használata: Jóllehet minden almafának a levelei és virágjai hasszorító természetűek, de a birsalma csak akkor szorít, mikor az ember éhgyomorra eszi; evés után ha valaki sülve eszi, *hasát indítja; szorulás* ellen ajánlatos.

Külső hasznát is veszik, mert a rózsavízben áztatott birsalma magvak *égési sebekre* kötve hüsítőleg és enyhítőleg hatnak.

Bodza. Kétféle bodzafát különböztetünk meg: *fekete bodzafa* és *földi bodza* (Sambuccus nigra et Sambuccus ebulus). Bodzafélék (Caprifoliaceae). Általánosan ismert fa. A fekete bodza virágja izzasztó teát ad; bogyóit eledelül és festésre is használják. A földi bodza gyümölcséből némely

vidéken lekvárt és pálinkát főznek. A mézzel kevert lekvár *tüdőbajosnak* jó.

Használata: A bodzafa, (különösen a földi bodza) friss leveleit (vágva vagy törve) borban vagy vizben kell főzni és e főzetet *vízkórban, máj és lépkeményedésben* szenvedőkkel itatni. Egy napra 3—4 deci elegendő. Friss virágja vízben főzve mint *melltisztító, hasindító* és *vizeléthajtó* szer használtatik.

Külső hasznát is vehetjük. A megtört vagy zúzott zöld levelek *rühös* tagra kötve tisztítólag hatnak. Régi orvosok szerint a friss levelek dühös ebmarástól eredő sebeket gyógyítanak és *köszvényes* tagokra kötve, illetve flastromnak alkalmazva, igen jó hatásúaknak bizonyultak. Borecettel és mézzel elegyített leveleiből kenőcsöt készítenek, melyet a *szeplős* arcra kennek, hogy a szeplő minél előbb eltünjék. Én nem ajánlom.

Bükkfa (erdei bükk, bikkfa). (Fagus sylvatica). Bükkfélék (Fagaceae). Hazánkban terjedelmes erdőket alkot, kivált a magasabb hegyvikéken. Fája értékes bútor, szerszám, tüzelőfa. Makkját szeretik a sertések; olajat is ütnek belőle.

Használata: A bükkfának friss zöld levelei *daganatot* oszlatnak. A bükkfa odvában talált víz *varat* gyógyít, *koszt* és *rühöt* tisztít.

Cserfa (csertölgy magyar cserfa). (Quercus conforta, quercus hungarica). Bükkfafélék. (Fagaceae). Tenyészik az északi Kárpátok déli lejtőitől az egész ország dombvidékén.

Használata: A cserfának ha vizét veszi az ember és megissza, *vérfolyást,* sőt *magfolyást* is megállít. Ugyanily hatása van a borban főtt cserfaleveleknek és cserfahéjnak. A porrá zúzott cserfahéj vízben, tejben vagy vörös borban főzve *hasmenés* ellen tanácsos. 2 gramm cserfapor 2 deci borban vagy vízben főzendő és a főzet 1 nap alatt langyosan, kortyonkint beveendő.

Cseresznyefa (Cerasus avium). Rózsafélék (Rosaceae). Általánosan ismert fa. Lehetséges, hogy eredeti hazája Kis-Ázsia; onnan azonban már régen behozták Európába és ma már úgyszólván minden hegyvidéken vadon terem. Hazánkban az 1000 méternél magasabb hegyekre is fölmegy. Gyümölcse kicsiny és többnyire fekete. Kertben szinre, izre és nagy-

ságra nézve számos különböző fajtát termesztenek. Ilyen a *ropogós, puha, szives* cseresznye stb.

Használata: A cseresznyefának fekete gyümölcse *vértisztító, hastisztító, vesekövet* rontó hatással bir. Az aszalt cseresznye *hasszorulást* idéz elő. *Hasmenés* ellen ajánlatos. A fekete cseresznye levét *mellbetegeknek* ajánlhatjuk. A cseresznyefából kiforrott enyv vagy *macskaméz* borban főzve *hurutot* gyógyít. Egyáltalában *vese* és *epekő* ellen sikerrel használható.

Dr. Váli Mihály azt írja: Ha a cseresznyét június havának első felében leszeded és magostul összetöröd, barackvirágot közébe keversz, harmadnapig pácolod, azután égett bor módra kiégeted és 2—3 hétig éhgyomorra iszol belőle 1—1 pohárkával, nemcsak a vastag *fövenyt*, hanem a gyenge *követ* is megemészti.

Ciprusfa (Cupressus comm.) Ciprusfélékhez (Cupressinae) tartozik. A ciprusfélék a nyitvatermők (gymnospermae) osztályában, melyhez a lombos nyitvatermők (cycadene) és a tűlevelűek (acerosae) soroztatnak, családot képez. A ciprusféléknél a hímszál vastag 2—12 tömlősalakú rekesszel bir, melyben a hímsejtek foglaltatnak. A peték egyenesek s a murvalelek tövében állanak. A termés vagy toboz (thujánál és ciprusnál) vagy álbogyó (a borókánál). Ide tartoznak: A **gyalogfenyő boróka** (Juniperus communis). Faszerű törzse van, ágaira három egyenlő magasságban elálló egyenes tűhegyű levél által képzett csoportokkal. A borókát mindenki ismeri. Gyümölcse (fructus juniperi) gyógyszert képez. Kellemes, balzsamos szagú; édeses, kevéssé kesernyés, füszeres izű. Alkotórészei: Illó olaj, gyantás anyag (juniperin) növényi savak, szőlő, cukor. Az érett bogyók (6—7) délelőtt megrágva, jó *gyomorerősítő* szer. Porrá zúzva vízben (2 grm. 1 deci vízben) főzve gyenge gyomrot erősít.

A nehézszagú boróka (Juniperus sabina). Alacsony cserje, sűrű, fölfelé álló ágakkal, igen rövid, merev, hátsó lapján bemélyedt, miriggyel ellátott pikkelyes levelekkel.

A thuja occidentalis. Faalakú törzse van, vízszintesen elnyuló ágakkal. Levelei tojásdadok. Észak-Amerikában nő.

Használata: A ciprusfa levelét főzd meg mézes vízben, vess bele kevés 1/2 grammnyi mirhát és idd meg, a *csepegő vizeletet* megállítja. A ciprusfa gyümölcse megtörve és borban főzve, *vérhast, hurutot, fulladást, vérköpést* gyógyít. Egy napra 2 deci elegendő.

Külső haszna is van. A gyümölcse és levele fügével összetörve, mézes vízben megfőzve, az ember *orrában nőtt fekély* és daganatra alkalmazható. Törött borssal, fenyőfa dióval vagy fenyőfa leveleivel borecetben megfőzve rút vagy *vakkörmöt* gyógyít. Ugyanilyen alakban rút *sebeket* tisztít és gyógyít.

Citromfa (Citrus medica l. narancsfa). A citromfa gyümölcse mérgezés ellen jó hatású. A leve borban főzve *hasat indít* és kitünő *izzasztó* szer. *Szájrothadásban* szenvedőknek ajánlatos. A citromlé *torokgyíknál* mint gargarizáló szer jó hatású.

Pompás diófa (Juglans regia). Diófafélék. (Juglandaceae). Mindenki ismeri. Levelei gyógyszert képeznek. Gyümölcse jóizű, olajtartalmú; fája becses bútoria.

Használata: A dió bele mézzel és rutával összetörve és fájó *mellre* kötve fájdalomcsillapító szer; *kificamodott* tagra kötve gyógyító hatással bir. *Ütéstől, veréstől* eredő *daganatokra* hagymával, mézzel összetört dióbelet kell rakni. Gyógyító hatása szembetünő. *Rút* és *bűzhödt sebeket* diófalevélből készített erős főzettel kell mosni és megtisztulnak.

Égerfa (Hamvaséger). (Alnus incana). Nyirfafélékhez (Betulaceae) tartozik. 6—24 m. Levele tojásdad vagy kerülékes, kevésbbé kihegyezett; fiatalon mindkét lapján szőrös, nem ragadós, felül kopasz. A termő fürtök szélső füzérei csaknem ülők. Terem patakok, folyók mentén hazánk magasabb hegyvidékein.

Használata: Az égerfa levelei *daganatra* kötve gyógyítólag hatnak. *Fáradt tagokat* az égerfa leveleiből készített főzettel kell mosni, hogy megélénküljenek.

Külső haszna: Égerfa leveleivel hintsd meg a szobádat *s a bolhák* kivesznek.

Vesszős fagyal (fagyálló fa, télálló fagyal, madárhúr).

(Ligustrum vulgare). Olajfafélék. (Oleaceae) 1—3 m. Hajtásai vesszősek. Levelei lándzsásak, épek, rendszerint átellenesen állók, ritkán örvösek. Fehér, jó illatú virágai tömött fürtben állanak, borsónagyságú bogyói feketék. Terem az egész ország bokros helyein. Fája fehér vagy sárgás és esztergályos, szíjas vagy metsző munkákon alkalmas.

A fagyalfa virágját és levelét május végén kell szedni és kipréselni, mert a leve *rothadt szájat, tüzes keléseket, égési sebeket gyógyít;* ha a virágját borecetben áztatod és homlokodra kötöd *fejfájást* szüntet.

Famoha (Muscus). Általánosan ismert moha.

Használata: Dr. Váli Mihály azt írja: «Famohának orvosságát a medvéktől tanulták az emberek, mert a megsebesített medve vérefolyását famohával állítja el, sebét famohával gyógyítja». A famoha *száj-* és *orrvérzés* elállítására jó; ha a famoha 4—5 napig jó fehér borban ázik, igyál ezen borból az *álmatlanság* ellen; hasonminőségben *gyomorfájást* szüntet és *csuklást* is elállít.

Fehér fagyöngy (élődi fagyöngy, enyvbogyó, lép, gyöngyös madárlép) *(Viscum album).* Fakinfélék. (Loranthaceae). 20—50 cm. Agai zöldek vagy zöldes sárgák. Örökzöld bőrnemű levelei átellenesek, visszás lándzsásak. Sárga virágai a villaszerű ágak közt ülnek, bogyói fehérek, félig áttetszők. Húsuk ragadós. Több fajváltozatban élősködik, erdei és gyümölcsfákon az egész ország hegyvidékén. Helyenként gyakori, alma, körte, erdei és jegenyefenyő, juhar-, nyír-, akác-, nyár- és hársfákon.

Használata: A fagyöngy külön-különféle hatású aszerint, amint a különféle fákról szedjük. Így a cserfa, körtefa, hársfa gyöngyének kifacsart leve a fülbe csepegtetve *fülzúgást* és *fájást* szüntet. Az erdei és jegenye fagyöngye kötésnek alkalmazva *daganatot* oszlat. Összetörve, illetve porrá zúzva és vízben vagy tejben főz e (3 gramm 2 deci vízben) *nyavalyatörés* ellen jó. Balzsammal, tömjénnel vegyítve és összetörve, *régi sebekre* kötve gyógyítólag hat.

Fenyőfa (Erdei fenyő, búrfa, búrfenyő, gyántás fenyő, fejér fenyő). (Pinus sylvestris). Fenyőfélék (Abietinaceae).

25—40 m. Erdőket alkot az északnyugati hegyvidéken. Termése, a toboz, a második év őszén érik, de csak a harmadik év április havában hullatja ki a magokat. Szurkot, gyantát és terpentinolajat készítenek belőle.

Használata: A fenyőfának összetört tobozai uborkamaggal összefőzve nehéz *vizeletet* indítanak. A fenyőfa héja és levele mézes vízben főzve májfájást, *májkeményedést* és *siphilitikus* bajokat gyógyít. A levelekből és a fenyőhéjból 6 gramm 4 deci mézes vízben főzendő addig, mig 3 decire lefől. A 3 deci egy napra elegendő. Langyosan kell meginni.

A fenyőfa héja és levele porrázúzva és *sebekre hintve* kitünő sebhegesztő szer. A fenyőfa olaja (Oleum pini) mint bedörzsölő szer *hátfájást* csillapít. A fenyőfa forgácsa borecetben főzve *fogfájást* enyhít.

Füge. Közönséges füge (Ficus Carica). Eperfafélék. (Moraceae). 1—1·5 m. (nálunk). Levelei nagyok, vaskosak, ujjasan három-ötkaréjúak; visszájok puhaszőrű, megsebesítve fehér tejnedv serked belőlük és az ágaiból is. Körtealakú serlegvirágzatai a levelek hónaljában fejlődnek és e virágzat később meghúsosodó édes vacka belső üregében képződnek porzós vagy termős virágai. Dél-Ázsiából származó cserje, melyet hozzánk a törökök hoztak. Hazánk déli felében sok helyt ültetik, télen azonban be kell födni, különben elfagy a fája és gyümölcsét nem érleli meg.

Használata: A fügefának szeptember hónapban leszedett friss gyümölcse éhgyomorra megéve *hasat indít, székrekedésnél* ajánlatos. A friss fügéket messed kétfelé, hintsd meg megtört száraz mandolával, úgy egyed: *romlott tüdődet, melledet* megtisztítja és *hasadat is megindítja.* A bevágott füge evése *veséket* tisztít és *vizeletet* hajt. Ha a fügét gyenge borban megfőzöd, izsópot teszesz belé és úgy iszod, *tüdőhurutot, fulladást,* sőt *nyavalyatörést* gyógyít. A megfőzött füge *torokfájás* és *rekedtség* ellen jó. A megfőzött füge görögszéna magvával (foenum graecum farina) összevegyítve és borogatásnak használva *golyvát* és *daganatokat* oszlat. Sóval és kovásszal elegyített füge *varrat* és *keléseket* gyógyít. A füge kifacsart leve *mustárral* elegyítve és a fülbe (5 csepp) eresztve *fülzúgást, fülcsengést* szüntet.

Fűzfa. (Salix). A fűzfafélékhez (Salicaceae) tartozik a *babérfűz.* (Salix pentandra); a *csöregefűz.* (Salix frugilis); a fehérfűz (Salix alba); a *mandulalevelű fűz* (Salix triandra); a *szomorúfűz* (Salix babylonica); a *csigolyafűz* (Salix purpurea; a *kötőfűz* (Salix viminalis); a *hamvasfűz* (Salix cinerea); a *kecskefűz* (Salix caprea); a *fülesfűz* (Salix aurita); a *hegyifűz* (Salix silesiaca); a *rozmarinfűz* (Salix rosmarinifolia); a *prémesfűz* (Salix Jagniniana); a *recésfűz* (Salix reticulata), a *csorbafűz* (Salix retusa). Itt csak a közönséges vagyis fehérfűzről teszünk említést.

Használata: A fűzfa levelei (akár friss, akár szárított állapotban) borban főzve és kevés tört borssal vegyítve *kólikát* és *vérköpést* szüntetnek; 3 deci egy napra elegendő. Kortyonkint kell meginni. A fűzfalevelekből készített lábfürdő erősítőleg és élénkítőleg hat; fáradtságnál ajánlatos.

Galagonya (Crataegus monogyna). Rózsafélék. (Rosaceae) 3—5 m. A levél nyele akkora mint a lemeze fele; a lemez többnyire tojásdad, válla ékalakú vagy elmetszett. Van 3—5 (—9) egyenlőtlenül fűrészes karéja. A meddő ágak pálhái igen nagyok, hasogatottak. Fehér virágai bogernyőkben fejlődnek. Termése vérvörös, később fekete, hosszúkás és egymagvú. Terem erdőkben, gyepükben, utak szélén az egész országban.

Használata: Ha galagonya virágjának vizét veszed, márts bele egy darab ruhát, kösd azon fájós tagra, melybe *tövis* ment és fájdalmad megszünik.

Gyertyánfa (gyertya vagy gyertyánfa, irmesfa) (Carpinus Betulus). Nyirfafélék. (Betulaceae). 15—20 m. Törzse sima kérgű, ormosan hengeres. Fája igen értékes. Kitünő szerszámfa.

Használata: A gyertyánfa levele és gyümölcse *mellfájást* gyógyít, ha borban vagy tejben főzöd és iszod; gyümölcse erősen főzve *vizeletet indít;* egyesek állítása szerint a magot a férfitestben neveli.

Gesztenyefa. (Castanea sativa). Bükkfafélék (Fagaceae). 20—30 m. Hazánk nyugati és déli felében általában ültetik.

Túl a Dunán, pl. Vasmegyében terjedelmes erdőket képez. Termésében sok keményítő van, ezért tápláló, kellemes izű eledel.

Használata: A gesztenyefa gyümölcse vízben főzve *vérhast, vérköpést* állít el.

Farkas boroszlán (borsóska, csipős vagy mérges borostyán, gyalog olajfa, gyolcsfa, méreg puszpáng, tetűfa). Daphne mezereum). Boroszlánfélék (Thymelaeaceae). 30—120 cm. Fája citromszinsárga. Levelei az ágacskák végén csomóban állanak, hosszúkásak. Virágai hármasával állanak, bibor vagy lila, ritkán fehérszinűek, a levelek feslése előtt nyilnak és első pillanatra az orgonafa virágjára emlékeztetnek. Lepelkaréjai akkorák, mint a csövük. Illatuk édes. Borsónagyságú bogyói skarlátpirosak. Terem árnyas, nyirkos erdőkben hazánk minden hegyvidékén.

Használata: Megjegyzendő, hogy ez hazánk legmérgesebb növényei közé tartozik. A fának összetört belső héja borecetben főzve és sebre rakva *varat* gyógyít.

Mogyorós hólyagfa. (Staphylea pinnata). (Apáca bokor, fattyú pisztácfa, hályogfa, pukkantó, szerencse dió, hólyagmogyoró). Hólyagfafélék (Staphyleaceae). 2—5 m. Átellenes levelei szárnyasak, 5—7 levélkével; levélkéi hosszúkás tojásalakúak vagy lándzsásak, fűrészesek, élénk zöldek. Csüngő virágzata fürtös; 5 szirmú pártája harangalakú, fehér; terméssé fejlődött magkája erősen fölfuvódott, hólyagszerű. Olajtartalmú magvai borsónagyságúak, barnák és fényesek. Termése megrázva (szélben is) csörög. Terem cserjésekben, erdőszélen, főleg hazánk déli felének a hegyvidékén.

Használata: A hólyagfa levelei (szeptemberben szedendők) *égési sebek* gyógyítására hasznosak. Gyümölcse melegítő hatású és *májkeményedés, tüdőhurut* és *mellszorításnál* ajánlatos.

Hársfa. Tilia. Hársfafélék. (Tiliaceae). Ide tartozik a *nagylevelű hársfa.* Tilia grandifolia (platyphylla); a *kislevelű hársfa* (Tilia cordata, Tilia parvifolia); az ezüstlevelű hársfa (Tilia tomentosa). Minden hársfa szép. Virága kellemes

illattal tölti meg a levegőt, sűrű koronája árnyékot nyujt, fája faragásra alkalmas, kötőháncsot szolgáltat.

Használata: A hársfa virágát *izzasztó* teának használjuk. Az égetett hársfa szene (Carbones ligni) borecetben oldva (1 deci borecetbe 1 gramm faszénpor adandó) *vérköpés* ellen ajánlatos. A hársfa héjának kifacsart leve *égési sebeket* gyógyít. A szénpor *fogtisztító* szer.

Juharfa, fehér, fürtös vagy közönséges juhar, iharfa, jávor. (Acer pseudoplatanus). Juharfélék. Aceraceae) 25 m. Terem hazánk minden magasabb hegyvidékén. Fája fehér; faragásra, czipőszegre igen alkalmas.

Használata: A juharfa héja borecetben *megfőzve fogak* tisztítására ajánlatos.

Kecskerágó. (Hályogfa, papsipkafa, pilátusfa). (Evonymus europaeus). Kecskerágófélék (Celastraceae). 1—3 m. Fiatal ágai simák, vesszősek, az erősebbek négyélűek. Levelei átellenesek, kerülékesek, aprón fűrészesek. Bogernyős virágzata 3—7 virágú; szirmai kerülékesek, zöldessárgák; számuk sokszor csak négy valamint a porzók száma is 4—5. Toktermése 4—5 karéjú. A magvakat narancsszinű hús, a magköpeny fedi. Terem vizek partján, cserjésekben, árkok szélén az egész országban. Fája esztergályos munkára értékes; fogpiszkálókat is ebből csinálnak.

Használata: Megjegyzendő, hogy a kecskerágófa bogyói kevéssé mérgesek. A bogyók magva megtörve és gyenge borban főzve *vérszorulásban,* rendetlen *havibajban* szenvedő nőknek mint étel ajánlatos. A levelek mézes borban főzve, mint öblögető szer *száj* és *inyfájást* szüntetnek.

Kőrisfa (bűvös kőrisfa, sebfa). (Fraxinus excelsior). Olajfafélék (Oleaceae). 18—36 m. Terem nedves erdőkben, folyók, patakok mentén az egész országban. Fája asztalos, esztergályos és kocsigyártó munkára nagyon alkalmas.

Használata: A kőrisfa héjának erős főzete vagy vize huzamosabb időn át ételnek használva *vesekövet* ront és *sárgaságot* szüntet. Ha levelét borban főzöd és azt iszod, *asthmát* gyógyít és *májfáj-*

dalmat csillapít. A kőrisfa felső friss hajtásainak szedd le a tetejét, törd meg, facsard ki a levét, ha megiszod, próbált orvosság a *vízkór* ellen.

Külső haszna. A kőrisfa héját égesd meg, annak hamuja *koszt* és *varrat* gyógyít, ha rákötöd.

Jegyzet. Azt írják, hogy kőrisfa alatt a kigyó meg nem marad, sőt annyira irtózik e fától, hogyha a kigyót kőrisfa alatt rakott tűzre veted, inkább a tüzes parázsra mász, semhogy a kőrisfa ágain keresne menedéket.

Kökényszilva, (boronafű, ekeakadály, kökény tövis). (Prunus spinosa). Rózsafélék (Rosaceae). 0·5—3 m. Terem erdők szélén, alacsonyabb fekvésű hegyek szakadékai és vízmosásai mentén, utak szélén, mesgyéken az egész országban.

Használata: A kökényfa gyümölcséből főtt íz (lekvár) *vérhast* és *hasmenést* szüntet. Ha a kökény virágjának főzetét veszed, többször megiszod, *öklelést, oldalnyilalást* orvosol. *Hascsikarás, gyomorfájás, nyilalás* ellen jó az erős bor, melyben 3—4 napig kökényvirág volt áztatva. Éhgyomorra 1 pálinkás pohárkával elegendő.

Közhaszna is van: Ha a kökényt nyersen szeded, mozsárban megtöröd és ezen tört kökényt *nyúlós borba* kevered, a bort helyrehozza.

Naspolya, borizű, (lasponya, miszpulya, nospolya). (Mespilus germanica). Rózsafélék (Rosaceae). 2—3 m. Levelei nagyok, lándzsásak, visszájokon molyhosak. Magános virágai fehérek. Gyümölcse körtenemű, csúcsán lapos horpadása van, melyet a csésze karéjai galléroznak. Karácsony tájban megtisztásodik és akkor élvezhető. Ize sajátságos savanykás. Tenyésztik hazánk délvidékén, főképen szőlőkben.

Használata: A naspolya aszalt gyümölcse mákkal vegyítve, vízben főzve, herbatea gyanánt naponkint reggel és este 3—3 decivel bevéve, *cukorbetegség* és *sárgaság* ellen kitünő.

Meggyfa (borizű, közönséges, spanyol meggy). (Prunus Cerasus, Cerasus vulgaris). Rózsafélék (Rosaceae). Hazája Kisázsia; ma számos fajtában mindenütt termesztik. Legszebb fajtája az *üvegmeggy*, melyet Kecskemét vidékén termesztenek.

A meggyfa gyümölcse jó *gyomortisztító.*

Mogyorófa. A mogyorófa a nyirfafélékhez (Betulaceae) tartozik. Három faját különböztetjük meg. *Közönséges mogyoró.* (Corylus Avellana); *a csöves mogyoró.* (Corylus tubulosa) és a *török mogyoró* (Corylus Colurna).

Használata: A mogyorófa gyümölcsének száraz bele megsütve vagy megtörve és kevés borban áztatva mint ital, jó hatású *hurutnál* és *náthánál.* Reggel kis pohárkával kell bevenni. A tört vagy sült mogyorót legalább 3—4 napig kell borban áztatni. 50 gr. mogyoró fél liter borban áztatandó.

Mandola. (Prunus Amygdalus). Rózsafélék. (Rosaceae). 6—10 m. Levelei hosszúkás lándzsásak, fűrészesek; alsó fűrészfogai mirigyesek. A kocsánya rövid. Virágai a levelek kifejlődése előtt nyilnak. Csészéjük harangalakú, piros; szirmai fehérek vagy rózsaszinűek. Magháza szöszös; csonthéjas termése lapított, húsos, csontos héja aprólikacsú. Húsos burka élvezhetetlen. Dél-Európában vadon terem; hazánkban verőfényes enyhébb helyeken termesztik. Tenyészetének északi határa Ungvár. Van keserű és édesmagvú fajtája. Az édes magot süteményekhez használják. Olajat, mandolatejet készítenek belőle.

Használata: A keserű mandola gyümölcse *mellet* tisztít és vérköpést állít el, étel közé keverve, *máj, lép* és *tüdőbajnál* élvezendő. Édes mandolának a teje *kólikánál* és *lépnél* ajánlatos; a rózsaolajban összetört mandola *fejfájást* szüntet, ha a fejfájósnak halántékára kötik. A borban főtt mandola *rút sebeket, koszt* tisztít és szárít. Mandolafának az enyve borban vagy borecetben olvasztva, *bőrhámlást, rühöt* és *sömört* megtisztít. A keserű mandolafának a gyökerét ha borban megfőzöd és *sömörre* vagy más *fekélyre* kötöd, meggyógyítja.

A mandolaolaj *pörsönést, sömört* szárít. Vedd a mandolafa héját és ágait, égesd meg, vedd hamvát és csinálj lugot belőle; ezen lúggal mosd a *rühös* ember testét és megtisztul.

Myrtusfa. (Myrtus communis.) Myrtusfélék (Myrtaceae). Forró égövi fák vagy cserjék; ritkábban fünemű növények. Leveleik illó olajmirigyeket tartalmaznak. Idetartozó gyógyszert vagy füszert szolgáltató növények: a *melalucca*

keletindiai cserje, melyből az *oleum cajeputi* készül; *caryophyllus aromaticus* a Molukkákon és Antillaszigeteken növő fa; megszárított bimbói *szegfűszeg* alatt ismeretesek; a *myrtus pimenta* (Jamaikában) adja *a szegfűborsot;* a *myrtus communis* kerti növény.

Használata: A myrtusfa gyümölcsének a magva étel közé keverve vagy zúzva, vízben, tejben megfőzve *vérhányást* állít el, *gyomrot erősít, vizeletet* hajt.

Nyárfa, fehér. (Populus alba). Fűzfafélék (Salicaeae). Több válfaja van: *rezgőnyárfa* (Populus tremula); *fehér nyárfa; feketenyárfa* (Populus nigra); *jegenye nyárfa* (Populus pyramidalis).

Használata: A nyárfa kinyilt bimbóiban található magokat borecetben áztatva *kórságosoknak, nyavalyatörésben* szenvedőknek szokták adni. A mézben főzött bimbókat a *homályos szemekre* kenik.

Nyírfa, fehér. (Betula alba). Nyírfélék (Betulaceae). Ide tartozik a *bibircses nyír* (Betula verrucosa); a *törpe nyír* (Betula nana).

Használata: A nyirfa vizét (4 deci) 2 gramm gyömbérrel vegyítve *hurutos, elnyálkásodottaknak* szokták adni; a nyirfa tavaszi, friss leveleinek a vize *föveny* és *kő* ellen hasznos.

Olajfa. (Olea europaea). Olajfélék (Oleaceae). Fekete, eliptikus alakú, csontármagú bogyógyümölcseiből nyerik a *faolajat* (Oleum olivarum). Az olajfa Déleurópában honos.

Használata: Az olajfának mindig melegítő tulajdonsága van, innét az ember gyomrát mindig lágyítja. A faolaj *méreg* ellen igen hasznos, azért a salátát és a nyers ételt olajjal öntik le és így tálalják.

Az olajfa levelét áztasd borban egy hétig, azután préseld ki a levét, ezen lé *varrat tisztít, vért* állít el, *folyó fület* (ha 4—5 cseppet belecsepegtetnek) meggyógyít. Mézben áztatott leveleivel *szent Antal tüzet, daganatokat* és *fekélyeket* orvosolnak.

Gránátalma. (Punica granatum). Gránátalmafélék. (Granateae). Déleurópában honos fa.

Használata: A gránátalmafa gyümölcsének a leve *forró lázat*

csillapít. A gránátalma magva összetörve és étel közé keverve *vérhas* ellen jó; a mag erős főzete *vérköpést* állít el. A gyümölcsnek mézzel kevert leve *száj-* és *inyrothadást* szüntet; az ember orrában támadt *keléseket* rövid idő alatt meggyógyítja.

Puszpáng télizöld. (Buxus sempervirens). Puszpángfélék. (Buxaceae. 2—3 m. Örökzöld levelei bőrneműek, hosszúkás, tojásalakúak vagy kerülékesek és keresztbe átellenesek. Virágai aprók, sárgászöldek; rendesen több porzós és 1—2 temetővirág fejlődik egy és ugyanazon levél hónaljában. Hazája Nyugatázsia. Déleurópában elvadulva él, nálunk kertekben honos. A metszést jól birja, ezért virágágyak szegélyezésére és sövényül használják.

Használata: A puszpángnak megtört gyökere balzsammal és tiszta zsírral keverve *sebeket* gyógyít. A puszpáng leveleiből csinált lúg a *hajat* gesztenyeszinüre festi.

Rózsafa. (Rosa). Rózsavirágúak (Rosiflorae). A kedves rózsafajokról köteteket írtak.

Használata: A rózsafa virágjából készített víz és olaj (leginkább a *rosa damascena* damaszkusi rózsa szirmaiból párologtatják át; Rumeliában készítenek legtöbbet), igen hasznos mindenféle *lázas* betegség ellen; *hideglelésnél, szívgyengeségnél* is jó. Az új és friss rózsa *székrekedésnél* jó, ha a rózsa virágjának lehullása után maradt csipkéket megtörve borban áztatjuk és a beteggel itatjuk. Ugyanígy elkészítve hasznos *fehérfolyás, férfi magfolyás* és *vesekő* ellen.

A megszárított vörösrózsa borban főzve, leszűrve borogatásnak használva *szent Antal tűznél* ajánlatos. A rózsaecet hasonhatású.

Som, húsos. (Cornus mas). Somfélék. (Cornaceae). Termése vérszinpiros, húsos, csonthéjas. Terem hegyvidéki erdők, cserjések szélén az egész országban.

Használata: A megszárított som vízben megfőzve (1 liter som 2 liter vízben főzendő) aztán napos vagy meleg helyen 24 órán át zárt edényben erjesztve és italnak (1—2 deci) naponkint használva, *vérhas* és *vérköpés* ellen nagyon jó hatású.

A somfa levelei jó óborban megfőzve *májfoltokat* tüntetnek el, ha ezzel a főzettel a foltos testet többször mossák.

Szederfa, selyem, selyem eper, olasz szeder. (Morus alba.) Eperfafélék (Moraceae). Termése rendesen fehér, de lehet szürkés, lilás, sárga, piros és fekete is; mindig édesizű. Levelével etetik a selyemhernyót. Tenyésztik országszerte, sokféle fajváltozatban.

Használata: A szederfának jól megérett gyümölcse *hasat indít.* Az érett szedernek kifacsart leve megfőzve, mézzel elegyítve *torokbajnál* ajánlatos.

Az érett szeder megtörve, borogatásképen használva *torokdaganatot* oszlat. Ecetben főzött leveleit *égési sebekre* rakják. A szederfa levele, gyökere kevés gummival borban megfőzve *fogfájást* csillapít.

Szilva, kerti. (Prunus domestica). Rózsafélék. (Rosaceae). A gyümölcs nagysága, szine, ize, továbbá aszerint, hogy húsa a magról leválik-e vagy sem, számos fajtát különböztetnek meg. Ilyenek: a *besztercei, olasz, kék, duránci* lószemű szilva és mások.

Használata: A szilvalé rútavirággal és mézzel elegyítve és parázson lassan megmelegítve *hideglelést* szüntet meg.

A szilvafának enyve (macskaméz) borecetben megfőzve *oltvarat* gyógyít. *Száj* és *inyrothadás* ellen jók a borban főtt szilva levelei, szájöblögetőnek használva.

Szőlő, bortermő (Vitis vinifera). Szőlőfélék (Ampelideae).

Használata: A szőlőtőnek különféle hasznait dr. Váli a következőkben összegezi. «Ha a szőlőtőnek gyökerét Foenum graecum magvával együtt megtöröd és az emberi testen lévő *rút nedves sebekre* hinted, a rútságot letisztítja.»

«Ha a szőlővessző leveleit (20 gr.) összekevered, mézzel és mozsárban megtöröd, facsard ki annak levét ruhán át, ezen kifacsart succus (nedű) a *homályos szemeknek* kész orvosság, ha egynéhányszor azzal a szemhéjakat megkened. «A hirtelen való *elnémulás* ellen, ha az ember a szőlő leveleit ecetben veszi be, szólása lassan-lassan visszatér.»

«A *szüléshez* közel álló asszony a szőlő leveleit főzze meg borban, ezen bort igya és könnyen szülhet. A szőlőtő borban megfőzött gyökereinek a főzete *keléseket* fakaszt meg.»

«Ha a szőlőtőnek megégetett s összegyüjtött hamvából lúgot csinálsz és testedet vele mosod, *bibircseket, keléseket* gyógyít, testet szép fehérre mossa.»

«Minekelőtte a szőlő hajtana, a szőlőtőből és vesszejéből kicsepegő vízzel mosd meg arcodat, a *szeplőt* elveszi.»

«Az éretlen szőlőt, ha kifacsarod és megiszod, *gyomrodat erősíti.*

Tölgyfa (Quercus). Bükkfélék (Fagaceae). Idetartozik: *kocsányos tölgy*, gubacsfa, suokafa, mocsártölgy (Quercus Robur, Quercus pedunculata); a *kocsánytalan tölgy* (Quercus sessiliflora); a *molyhos tölgy* (Quercus lanuginosa).

Használata: A porrátört tölgymakk *kólikát* gyógyít, *hólyagkövet* ront.

A tölgyfa héja porrá zúzva (Pulvis Cortex quercus) forró vízben 2—3 óráig ázva, külsőleg alkalmazva *rút sebeket* tisztít, ha e vízzel a sebeket naponkint 3—4-szer jól megmossuk.

«A tölgyfának szeptember havában szedett levelei és belső héja borban megfőzve kész és hasznos ital *vérfolyásnál* és *magömlésnél.*

Vörös fenyő, európai cédrusfenyő, terpentin vagy vörösfa (Larix decielula). (Pinus Larix). Fenyőfélék (Obiatinaceae). Terem erdőkben, szórványosan a Kárpátokban. Vöröses fája igen értékes; kivált vizi épitkezésekben nagyon ellenálló. A velencei terpentint szolgáltatja.

Használata: A vörös fenyőfának kifolyó enyvét vagy szurokját egyenlő részben viaszszal és faolajjal vegyitve, agyagedényben tűzre teszik, felolvasztják és hült állapotban flastromnak készitik. Mérges *kelésekre* kenve, igen jó hatásu.

A tavaszi növénynedv-kúráról.

Fény és erő! Ez a tavasz signaturája. A természet újjáébredése a beteg emberi szervezetben vagy új frissen lüktető életet kelt, vagy legalább az életre keltésnek, a meggyógyulásnak reményét ébreszti föl. Előttem a tavasz az életre keltett Adonis, ki ifjúságának bájaival, ereiben lüktető életpezsgésével,

mindenkinek boldogítására irányuló törekvésével, önerejének átadásával életet ád, életet meghosszabbít vagy legalább reménnyel táplál és boldogít. Friss növény erő nélkül, friss éltető nedű a sorvadásos szervezetre való hatás nélkül nem képzelhető. Erről a hatásról akarok írni. Hiszen a növény, mint már «Előszó»-m soraiban megjegyeztem vagy gyilkosa vagy barátja úgy az emberi mint állati szervezetnek. Nézzük a jó barátot.

Tagadhatatlan tény, hogy a friss növénynedvnek élvezetével egybekapcsolt tavaszi kúrák edzőleg, tisztítólag, az idült bajoknál kiválóan gyógyítólag hatnak. Sok növénynél észlelhetjük, hogy tavasszal, virágzása előtt használva, hatékony neduje nemcsak az egészségtelen tél folyamán megromlott anyagokat vezeti ki az emberi szervezetből, hanem javítván a gyomornedvet, az emésztést elősegíti, az étvágyat növeli, a vért tisztítja és fölfrissíti; szóval éltetően hat.

A gyógyfüvek vagy főzeléknek, salátának, fűszernek, sőt apróra vagdalva vajas kenyérrel használhatók. Leghatékonyabb a gyógynövények friss neduje (fáknál u. n. nyirfa, nyárfa stb. vize), melyet vagy tisztán, vagy tejjel, vízzel, borral, húslevessel vegyítve élvezhetünk. Az egyes növények gyógyhatásának leírásánál erre is kiterjeszkedtem. Dr. Löffler drezdai orvosnak van erről egy könyve «Die Kräutersaftkuren», melyet melegen ajánlhatok.

Rövid kivonatban a következőket közlöm.

A tavaszi kúra friss növénynedvekkel sikerrel alkalmazható. 1. *Bélrekedés, elnyálkásodás,* túlbő *gyomorsavképződésnél, kólika* és *emésztési zavaroknál* úgyszintén hiányos vagy rendetlen *savképződésnél.* 2. Nagyon jó hatású *máj-* és *lépkeményedésnél* (mely az alkohol túlságos élvezetének a következménye) hiányos vagy túlbő beteges, abnormis *epeömlésnél, epekőnél* és az abból eredő *vízkór, sárgaságnál, aranyérnél.* 3. A lymphatikus edények bajainál, *mirigydaganatnál, scrophulosisnál, golyvánál, atrophia* (hiányos táplálkozásnál) *sápkórnál.* 4. *Tüdőszervi bajoknál, vérhányásnál, elnyálkásodásnál, tuberkulotikus*

genyedésnél, szervi szívbajnál, érelmeszesedesnél, szívburokvízkórnál, tüdővízenyőnél.

A friss növénynedvekkel való kúra dr. Löffler szerint leghatékonyabbnak bizonyult az az úgynevezett *tüdőhepatizatiónál* és chronikus (idült) *tuberculosisnál.* 5. *Hólyagbajoknál,* nehéz, *csepegő vizeletnél, föveny* és *vesekőképződésnél.* 6. *Vérbajoknál* és megromlott vagy hiányos *életnedveknél.* 7. *Bőrbajoknál, rheumatikus, csúzos fájdalmaknál,* hosszadalmas *börkiütésnél, keléseknél, vérsürüsödésnél.* 8. *Nemi szervbajoknál, hiányos vérképződésnél.* 9. *Idegbajoknál, nyavalyatörésnél, vitustáncnál, hypochondria, hysteria melancholia* és más *elmebajoknál.*

Az itt rövidesen föltüntetett bajok ellen használható gyógynövények könyvem keretében vannak fölsorolva.

Főzeléknek a következőket ajánlom: közönséges borbálafű (Barbarea vulgaris), réti kakuktorma (Cardamine pratensis), csalán (Urtica dioica), mezei katáng (Cichorium intybus), pongyola pitypang (Taraxacum officinale), sóska (Rumex acetosa), utilapu (Plantago lanceolata) stb. stb.

Salátának kitünő: a bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium), pitypang (Taraxacum officinale), borbályafű (Barbarea vulgaris), derece Veronika (Veronica Beccabunga), kalánfű (Cochlearia), komló friss hajtása (Humulus Lupulus) stb.

Ne gondolja senki, hogy a tavaszi kúra csakis az egyes ételek és italaktól való megtartóztatásra vagy a kedves ételek és italoknak szükségszerű megszorítására van alapítva. Ez tévedés. A helyes gyógymód felöleli az egész emberi szervezetet és ennek úgy belső mint külső kívánalmait, jobban mondva szükségletét. Ide tartozik a *ruházkodás,* a *testi* és *szellemi foglalkozás.*

Őszinte szívvel a következő napirendet ajánlom:

1. A beteg keljen föl jó korán, hogy a frissítő, a szervezetet élénkítő, jó tavaszi levegőt magába szívhassa, élvezhesse. Az ágyban való lustálkodás sohse volt hasznos.

2. Hacsak állapota és ereje engedi, mossa meg az egész testet jó hideg vízzel (melybe egy deci borecet vegyíthető)

és aztán száraz frotirtörülközővel dörzsölje meg jól a testet, hogy a felbőr megpiruljon.

3. Az időjáráshoz mérten öltözzék vagy melegebb vagy szellősebb ruhába, de ügyeljen arra, hogy a törzstest melegen takartassék.

4. A növénynedveket éhgyomorra vegye be, vagy ha növényből készített tea van rendelve, használja langyosan és utána tegyen 1—2 órai sétát a szabad természetben. (Esős vagy szeles időben ez elmarad.) Séta után tartson pihenőt és csak ezután ülhet reggelihez. Cacao, csokoládé nem ajánlhatók; legjobb az *erőleves, húsleves* barna kenyérrel. Gyenge orosz tea *rum nélkül* vagy gyenge kávé is élvezhető. Idegbajosoknak egyikét sem tanácsolom. Legjobb a húsleves.

Reggeli után jó a szellemet foglalkoztatni. Olvasmány, társalgás olyan legyen, mely a kedélyt fölvidítja, de nem izgatja.

5. Az ebéd könnyen emészthető, tápláló eledelből álljon. Zsiros, füstölt húsok, fűszeres ételek a szervezetet bágyasztják, lankasztják. A legjobb ital a friss víz; gyenge asztali bor vízzel vegyítve sokaknak lesz ajánlva. A beteg egyék inkább többször naponkint, mintsem hogy gyomrát egyszerre megterhelje. Délben egyék annyit, hogy még fél ebédet végig tudna enni.

Ebéd után rövid ideig tartó mozgást kell ajánlanunk a szabadban vagy ha a beteg erősebb, vegyen kapát vagy ásót és dolgozzék a kertben. *A délutáni alvás* nemcsak rossz, hanem az egészségre nézve nagyon káros szokás. A délutáni órákat foglalkozással töltse, mert a hasznos növénykúrának nagy ellensége a testi és szellemi lustaság; apasztja az önbizalmat és fejleszti a szenvedélyeket. A hasznos munka edzi a testet és kiragadja a lelket abból a sphaerából, melynek keretében csak elégedetlenség, bizalmatlanság és unalom honol. Magától értetődik, hogy a foglalkozásnak a beteg erejéhez mértnek kell lennie, nehogy elcsigázottságot vagy a testi erőknek apadását előidézze.

A növénynedv vagy az előírt növénytea délután 4—5 óra között vehető be, utána mozgás a szabadban. A vacsora legyen rövid és csak könnyű ételből álljon. Általában a diatetikus életmód a növénynedv-kúrának alapfeltétele.

Vacsora után az olvasás mellőzendő, ellenben a jó kedélyes társaság fölkeresendő, de csak úgy egy órára, mert a betegnek korán kell lefeküdnie, hogy jó korán fölkelhessen.

Ennyiből állana a dióhéjba szorított jó tanács. Megjegyzem, hogy a növénynedv- és teakúrával még a külső alkalmazások: fürdők, öntések, borogatások, gymnastika vannak egybekapcsolva; ezeknek betartási idejét a rendelő orvos szabja meg. A természet és a tudomány vetélkedjenek, hogy a beteg szervezetbe életet öntsenek.

Jó hatású háziszerek.

Fölfekvés ellen súlyos betegeknél. 60 gr. szarvastaggyú, 60 gr. viasz agyagedényben, parázson lassan olvasztandó és 125 gr. friss vajjal és birsalmafőzettel jó sokáig keverendő. A kenőcsöt vászondarabkára kenik és a fájós helyre borítják.

Csillapító tea. Ijedezésnél, görcsöknél, vértolulásoknál a következő vegyülék ajánlható: 24 gr. *cicka fark* (Archilea millefolium), zsálya (Salvia off.), citromfű (Melissa off.), *fodormenta* (Mentha crispa); 15 gr. nemes pipitér (Anthemis nobilis), hársfavirág (Tilia grandiflora); 8 gr. kakuktormamag (Cardamine Nasturt.); 4 gr. anizs (Pimpinella Anisum), olasz kapor (Anethum foeniculum), kömény (Carum Carvi). Összevegyítve és apróra vagdalva vagy zúzva teának főzendő.

Enyhítőszer hólyagkőnél. 5—10 fekete téli retek ugyannyi hagymával finomra vágva aztán összezúzva erősen kipréselendő. A léből reggel éhgyomorra és este lefekvéskor 2—2 evőkanállal kell bevenni. Kezdődő *hasvízkórnál* is jó hatású.

Vértisztító szer. 9 rész rebarbara (Rheumbarbar), 6 rész rozmarin (Rosmarinus off.); 4 rész sennalevél (folia Sennae), kigyós keserűfű (Polygonum bistorta), édesgyökér (Polypodium vulg.), ezerjófű (Erythreum Centaur), anizs (Pimpinella Anisum), citromhéj, kakuktormafű (Cardamine Nasturt), ibolyagyökér (Viola odorata), örvénygyökér (Inula Helenium); 2 rész zsálya (Salvia off.), citromfű (Melissa), salátaboglárka (Ranunculus fiearia), Veronika (Veronica off.), szagos müge (Asperula odorata); 1 rész babér levél. Mindezt összevegyítve össze kell zúzni és abból két nagy evőkanállal 1 1/2 liter vízben addig főzni, míg egy literre lefől. Gondos leszűrés után a teából napinkint 1—1 csészével (2—2 deci) reggel éhgyomorra és este lefekvés előtt kell bevenni.

Vértisztító tea. 15 gr. sassaparilla-gyökér (Radix Sassaparillae), 8 gr. édesgyökér (Polypodium vulg.), 4 gr. kapormag (Anethum), 2 gr. sennalevél összevegyítendő és négy liter forró vízzel leöntve, néhány percig forralandó aztán gondos leszürés, reggel, este 1—1 decivel használandó.

Hideglelés ellen. 24 gr. szárított narancshéj és 4 gr. fűzfahéj (Salix) porrá zúzandó. Lázmentes időben, vagyis mikor a hideglelés némileg megszünt, e porból kis kávéskanállal kell bevenni.

Duchesné-féle életelixir. 40 gr. zsálya és rozmarinvirág, 90 gr. tárnicsgyökér (Gentiana), ezerjófűvirág. (Centauria), 60 gr. örvénygyökér (Inula Helenium), fahéj, szekfű jól összekeverve nyolc napig finom borecetben áztatandó. A folyadékból napokint 4—5 gr.-ot szabad bevenni. Egyike a legjobb eszenciáknak.

Gyomorerősítő tinctura. 50 gr. Veronika (Veronica off.), 35 gr. gimharaszt (Scolopendrium vulg.), 35 gr. örvénygyökér (Inula Helenium), 17 gr. rhebarbara (Rheum Barbarcum), 50 gr. Kalmusgyökér (Acorus Calamus) 70 gr. ezerjófű (Erythraea Centaur.), 2 gr. üröm (Artemisia Absinthium), 20 gr. áldott bárcs (Cnicus benedictus), 2 gr. orvosi pemete (Marrubium vulg.), négy liter tiszta seprőpálinkában

áztatva, 14 napig napon vagy meleg helyen hagyandó és naponkint egyszer jól összerázandó. Kitünő hatása nemcsak gyomorgyengeségnél, hanem kólikánál és hasmenésnél is tapasztalható. Napokint két evőkanálnyit kell bevenni.

Gyomorgörcs ellen a következő tinkturát ajánlom. Előírásom után készül. 20 gr. üröm, 30 gr. Angyelika (Radix Angelicae), 20 gr. borókamag (Juniperus comm.), 15 gr. tormentillagyökér (rad. tormentillae), 25 gr. zsálya (Salvia off.), 10 gr. vasfű (Verbena off.), 10 gr. szálkacsék (Euphrasia off.), 10 gr. kalmusgyökér (Acorus Calamus), 10 gr. bába irefügyökér (Pimpinella saxifraga), két liter borszeszben 14 napig meleg helyen tartandó. Ebből a folyadékból 20—25 cseppet cukorra öntve kell bevenni.

Van egy másik enyhébb tinctura is, mely gyomorerősítőszernek van ajánlva. Összetétele ugyanaz, csakhogy nem borszeszben, hanem finom cseresznyepálinkában készül. E két orvosság Léván (Bolemann gyógyszertár) és Esztergomban Kerschbaumayer Károly gyógytárában *gyomorcseppek* név alatt van forgalomba hozva.

Rheuma, csúz, köszvény ellen a tinctura Capsici cum Menthol Oleum pini et Oleum. Thymus Serpillum igen hatásosnak, fájdalomcsillapítónak bizonyult. Előírásom után készül. Bedörzsölésre szánt külső szer.

Kisebb fájdalmaknál, rheumatikus hasogatásoknál a következő bedörzsölő szert ajánlhatom. Oleum pini gr. 5. Oleum Thymus Serpillum gr. 20. Menthol ½ gr. (félgramm), Oleum sinapis guttae 2 (két csepp). Jól összevegyítve külsőleg alkalmazandó derékfájásnál (az ú. n. Hexenschussnál) is. Probatum est. A tinktura Capsici Kerschbaumayer Károly gyógyszertárában (Esztergomban) kapható.

Álmatlanság elleni szer. Végy 20 mákfejet, 1—1 marékkal fűzfalevet, endivia-virágot, ibolyát, orvosi székfüvet (Matricaria chamomilla), orvosi tisztesfüvet (Belonica officinalis), az egészet keverd össze, vagdald apróra és főzd meg 1½ liter vízben. Lefekvéskor mosd meg ezen főzettel

nemcsak a homlokodat és halántékodat, hanem a lábaidat és kezeidet is.

Étvágygerjesztő szer. 20 gr. zsálya (Salvia off.), 15 gr. Angyelikagyökér (rad. angelicae), 10 gr. fehér üröm (folia Absinth), 10 gr. borókamag, zúzva (fructus Juniperi), 5 gr. fénikpor (pulvis foeniculi). Ebből a keverékből 5 gr.-ot 3 deci vízben 2 decire kell lefőzni és a gondosan leszűrt folyadékból naponkint 6—8 evőkanállal bevenni.

Lower-féle vízkór elleni szer. 30 gr. guajakafa (Guajacum, délvidéki fa; a spanyolok 1508. körül hozták Amerikából), 30 gr. lóromgyökér (Rumex Crispus); fehér és sárga santalafa (Santalum, Keletindiában honos); 2 marék bojtorjános párló, apró bojtorján (Agrimonia Eupatoria); 2 marék gimharaszt, szarvasnyelvűfa (Scolopendrium vulg.); 30 gr. koriandrom mag (Semen Coriandri)-keverékre 8 liter sört öntünk és valamely nagyobb agyagedényben 4—6 napig állni hagyjuk. E folyadékból a beteg tetszés szerinti időben ihatik, de nem többet mint 4 decit naponkint.

Tüdőbetegeknek való ital. Végy malátát, főzd 3 liter vízben, tégy hozzá szárított barna kenyérhéjat, néhány narancshéjat, vegyíts hozzá 2—3 deci bort és egy deka cukrot, szűrd le gondosan jó tiszta üvegbe és tartsd sötét helyen. A beteg noponkint 3—5 evőkanállal ihatik belőle.

Erősítő növényfürdő. Ehhez szükséges: foltos kontyvirág (Arum maculatum) gyökerestül és levestül, örvénygyökér (Inula Helenium), csalán (Urtica dioica), vérhulló fecskefű (Chelidonium majus), kakukfű (Thymus), boróka (Juniperus), tölgyfakéreg (Cortex quercus), hangyaföldből vett föld, mindezekből annyi veendő, amennyi valamely jó fürdő elkészítéséhez szükséges. A fürdőnek langyosnak kell lennie. Öreg embereknek és lábadozóknak egyaránt ajánlható.

ZÁRSZÓ.

Igaz, őszinte szívvel mondhatom, hogy jelen munkám megírására a szenvedő emberiség iránti mély részvét és szeretet indított. Nem tökéletes e munka, mert csak tájékozásul írtam mindazok számára, a kik maguknak a növények gyógyhatásáról és használatáról legalább megközelítő fogalmat akarnak szerezni. Ne várjon tehát az olvasó új fölfedezéseket, új kisérleteket, eddig föl nem derített gyógyítási mozzanatokat; törekvésem csakis arra irányult, hogy a *tapasztaltakat* tehát a *tapasztalati tényeket* összegyüjtsem és könnyen érthető alakban az érdeklődő nagy emberiségnek bemutassam. A csapás, a melyen haladok a *tények,* a *megdönthetetlen tapasztalati* tények *csapása.* Contra facta non valent argumenta. Ezen tények ellen hiábavaló minden érvelés.

Nem hiszem, hogy az elfogultság határsértéssel vádoljon meg azért, mert pap létemre az orvosi tudomány területére léptem, midőn a növényországot tanulmányozva, az egyes növényekben rejlő gyógyerőt elárulom és *avatatlanul* közkincscsé teszem. Ez nálunk ki van zárva, mert mindenki tudja, hogy a nagy természet nyitva áll mindenki előtt, a természetben rejlő erők fölfedezésére irányuló törekvés dicsérendő ambició, a fölfedezett erők hatásának az emberiség javára való fordítása pedig szoros emberbaráti kötelesség.

Amit tanultam, amit tapasztaltam, amit a szenvedők javára a növényországban üdvösnak találtam, amit a régiek tapasztalati könyveiből átvehettem, azt a szenvedő emberiséggel azért közlöm:

«*Ősi erőben kélj újra ó emberi faj*».

FORRÁSMUNKÁK MEGNEVEZÉSE.

1. *Dr. Csapó József* (debreceni physikus), «Uj füves és virágos magyar kert». Pozsony, 1775.
2. *Dr. nedlici Váli Mihály,* «Házi orvos». 1797.
3. *Csurgay Kálmán,* «Gyógyszerészeti Szakkönyv». Budapest, 1883. Eggenberger kiadása.
4. «Magyarország virágos növényei.» Irta: *Vágner János.* Budapest, 1902. Athenaeum irodalmi társulat.
5. «A gyógynövények míveléséről.» Hengé Le cog es Jäger eredeti után átdolgozta *Detsinyi Frigyes.* Budapest, 1880. Pesti könyvnyomda részvénytársaság.
6. «Szegény ember gazdasága.» Irta *Cserjesi Károly.* Budapest, 1907. A Szent-István-Társulat kiadása.
7. «Gottessegen in der Pflanzenwelt.» *Joh. Alfred Ulsamer.* 1901. Klagenfurt. St. Joseph Bücher.-Bruderschaft.
8. «Kis növényatlasz.» *Ardos Frigyes,* főgimn. tanár. Szeged, 1907. Traub B. kiadása.
9. «Die Hybridation und Sämlingszucht der Rosen.» Rudolf Geschwind. Leipzig und Wien, 1866. Verlag der literarisch artistischen Anstalt.
10. «Esztergommegye és környékének flórája.» Irta: *Dr. Feichtinger Sándor.* Esztergom, 1899.
11. «Das grosse Kneippbuch.» Von *Franz Boniz.* Raile Kempten, 1903. Verlag von Josef Kösel.
12. «Naturgeschichte der drei Reiche.» Von Ferdinand Siegmund. Wien, 1873. Hartlebens Verlag.
13. «Gartenbuch.» Von *Schmidlin.* Berlin, 1887. Verlag v. Paul Parey.

14. «Der Küchengarten.» Von *J. Hartwig.* Weimar, 1880. Verlag Leonhard Friedrich Voigt.

15. «Das Buch der Natur.» Von *Dr. Friedrich Schwedler.* Braunschweig, 1870. Verlag von Friedrich Bieweg u. Sohn.

16. «Das Pflanzenreich.» Von *Dr. J. Schenkel.* Mainz, 1847. Verlag von P. M. Kunze.

17. «Vollständige Synonymik.» Von *Dr. Ludwig Pfeiffer.* Kassel, 1870. Verlag Theodor Fischer.

18. «Naturgeschichte.» Von *Heinrich Rebaus.* Stuttgart, 1875. Verlag Julius Hoffmann.

19. «Einträglicher Obstbau.» Von *Greffent.* Berlin, 1884. Verlag von Paul Parey.

20. «Blumengärtnerei.» Von *Th. Rümpler.* Berlin, 1888. Verlag von Paul. Parey.

21. «Orgonon der Heilkunst.» Von *Dr. Arthur Lutze.* Köthen, 1881. Verlag Schettler.

22. «Kräuterarzt.» Von *Eduard Winkler.* Plauen, 1875. Verlag von August Schröter.

23. «Grosses illustrirtes Kräuterbuch.» Von *Dr. Ferd. Höchstädter.* Reutlingen, 1882. Verlag von Enslin und Laiblin.

III. RÉSZ.

A különféle betegségek ellen használandó gyógyfüvek jegyzéke.

Röviden jelzem, hogy a természetes gyógymóddal szorosan összefüggő külső alkalmazásokról, ha a jó Isten is úgy akarja, *A természetes gyógymód* című könyvemben értekezendem. Ezennel kizárólag a növényországban rejlő eddig ismert gyógyerőnek az ismertetését adom azon reményben, hogy ezzel is a nemzet fentartásához tehetségem szerint hozzájárultam, emberbaráti kötelességemet jóhiszemüleg teljesítettem. Egyes betegségnél jelzem a keveréket, melyet sok évi tapasztalatomra hivatkozva, nyugodt lélekkel ajánlhatok.

Agyrázkódás.

Hegyi arnika (Arnica montana). 157.

Ajakrepedés.

Bazsalyikum (Veimura Basilikum). 11.

Ájulás.

Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). 141.

Altesti bajok.

Kerti ciprusfű (Cupressi herba) 25.
Ezerjófű (Erythraea Centaurium). 34.
Közönsénes farkasalma (Arislolochia Clematitis). 35.
Vérhulló fecskefű (Chelidonium majus). 37.

Fűszeres kapor (Anethum graveolens). 52.
Mezei katang (Cichorium Intybus) 55.
Orvosi székfű (Matriearia chamomilla.) 75.
Őszi aranyvirág (Chrisanthemum parthenium). 77.
Citromszagú mézfű (Melissa officinalis). 84.
Borsos menta (Mentha piperita). 88.
Berki zápóca (Astrantia major). 91.
Pongyola pitypang (Taraxacum officinale.) 100.
Közönséges palástfű (Alchimilla vulgaris). 101.
Áldott barcs (Cnicus benedictus). 104.
Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.
Illatos rozmaring (Rosmarinus officinalis). 114.
Kerti ruta (Ruta). 114.
Orvosi székfű (Matricaria Chamomilla). 127.
Mezei tíkszem (Anagallis arvensis). 147.
Nagyszagú zeller (Apium graveolens). 157.

Hasznos keverék.

Rp.	Centauria	gr. 10
	Rad. taraxucum	« 5
	Melissa off.	« 15
	Rosmarin	« 10
	Matricaria	« 10
	Ruta graveolens	« 5

1 adag (5 gramm) 2 deci vizben főzendő és reggel, este 1—1 deci megivandó.

Álmatlanság.

Sárga dinnye (Cucumis Melos). 27.
Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 74.
Kerti mák (Papaver somniferum). 79.
Fehér tündérrózsa (Nymphaea alba). 143.
Famoha (Museus). 166.

Anyatej.

Télizöld metény (Vinca muor). 16.
Homoki bársonyvirág (Helychrysum arenárium). 43.
Hasznos édes kömény (Anethum foeniculum). 53.
Terjőke (Echium vulgare). 99.
Erdei raponca (Phyteuma Spicatum). 112.

Hasznos keverék.

Anethum foeniculum	gr. 15
Echium vulgare	« 5
Phyteuma spicatum	« 5
Vinea minor	« 10

1 adag (4 gramm) 3 deci vízben főzve, 1 nap alatt kortyonkint megivandó.

Anyaméh-baj.

Borsfű-pereszlény (Clenopodium vulgare). 136.

Aranyér.

Bablevelű fű (Sedum Telephium). 7.
Apró csalán (Urtica urens). 19.
Torzsika boglárka (Ranunculus celeratus). 26.
Közönséges cickafark (Achillea Millefolium). 32.
Saláta boglárka (Ranunculus Ficaria). 37.
Festő fűrészfű (Seratula tinctoria). 41.
Tüzes liliom (Lilum bulbiferum). 65.
Fekete nadálytó (Symptytum officinale). 93.
Nyullábfű (Trifolium arvense). 94.
Közönséges pásztortáska (Capsella bursa pastoris). 105.
Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.
Közönséges aggófű (Senecio vulgaris). 113.
Korai lúdhúr (Alsine verna). 146.

Jó keverék.

Achillea mille fol.	gr. 5
Marrubium vulgare	« 10
Symptitum officinále	« 15
Capsella busa pastoris	« 20
Radix tormentillae	« 10

1 adag (5 gramm), 3 deci vízben főzve.

Asthma (nehéz lélegzés).

Angyalfű (Angelica arhangelica et angelika sylvestria). 1.
Vizikocsord (Peucedanum officinale). 27.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Kőrisfa (Fraxinus excelsior). 171.

Jó keverék.

Pencedanum officinale	gr.	20
Inula Helenium	«	15
Fraxinus	«	10
Angelicae (gyökér)	«	20
Foenum graseum	«	5

1 adag (3 gramm) 3 deci vizben 2 decire lefőzendő és 1 nap alatt kortyonkint beveendő. A főzetet gargalizálásra is használhatjuk.

Aszkór, szárazbetegség (l. szárazbetegség).

Erdei mácsonya (Dipsacus fullonum). 14.
Lásd tüdőbaj.

Bágyadtság és fáradtság.

Citromszagú mézfű (Melissa officinalis). 84.

Belső daganat.

Orvosi atracél (Anchusa officinalis). 99.
Többet l. (daganat).

Belső sebek.

Csomós görvélyfű (Scrophularia nodosa). 20.
Közönséges orbáncfű (Hypericum perforatum). 21.
Fekete nadálytő (Symphytum officinale). 93.
Réti ördögharaptafű (Succisa pratensis). 102.
Közönséges gyikfű (Brunella vulgaris). 143.
Mezei varfű (Knautia arvensis). 149.

Jó keverék.

Flores Arnica montana	gr.	10
Folia Scophularia nodosa	«	10
Rad. Symphitum off....	«	10
Rad. tormentillae...	«	5
Knautia arv.	«	5

1 adag (5 gramm) 3 deci vizben főzve és 2 óránkint 1 kávéskanállal bevéve.
Jó a Tinctura Arnical-ból 45 csepp 2 deci vizben oldva és e folyadékból naponként 2 evőkanállal bevéve.

Bélrestség.

Vizi kocsord (Peucedanum officinale) 27.
Orvosi füstike (Fumaria officinalis). 39.
Homoki bársonyvirág (Helichrysum arenarium). 43.
Közönséges sédkender (Eupatorum Cannabinum). 57.
Békalen (Linum catharticum). 69.
Kacskaringós lépharaszt (Ceterach officinarum). 70.
Szagos müge (Asperula odorata). 78.
Berki zápóca (Astrantia major). 91.
Fehér mustár (Sinapis alba). 92.
Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.
Kerti zsálya (Salvia officinalis). 117.
Kenyérbél cickafark (Achillea ptarmica). 139.
Varadics aranyvirág (Tanacetum vulgare). 149.

Hasznos keverék.

Fumaria oft.	gr.	15
Asparula odorata	«	10
Salvin officinal.	«	5
Eupatorium Cannubinum	«	5
Folicula Semae	«	5

1 adag (5 gramm) 3 deci vizben főzve. Egy napra elegendő.

Bélgyengeség.

Törékeny gurgolya (Seseli rigidum). 60.
Kereklevelű mályva (Malva neglecta). 82.
Borsosmenta (Mentha piperita). 88.
Közönséges palástfű (Alchimilla vulgaris). 101.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.

Bénulás.

Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
Illatos rozmaring (Rosmarinus offfcinalis). 114.
Kerti magyarbors (Capsicum annuum). 144.
Hegyi arnika (Arnica montana). 157.
Tinctura Capsici mint külső bedörzsölőszer kitünő.

Bibircsók.

Szőlő bortermő (Vitis vinifera). 174.

Bolha.

Baracklevelű keserűfű (Polygonum Persicuria). 111.
Nehézszagú zsázsa (Lepidium ruderale). 158.
Egerfa (Alnus ineana). 164.

Bőrbajok.

Articsóka (Carlina acaulis). 5.
Bogácskóró (Onopordon Acanthium) 14.
Kerek repkény (Glechoma Hederacea). 15.
Aprócsalán (Urtica urens). 19.
Csomós görvélyfű (Scrophularia nodosa). 20.
Közönséges cékla (Beta vulgaris). 22.
Palackféregfű (Xyris spatula foetida). 24.
Vérhulló fecskefű (Chelidonium majus). 37.
Orvosi kanáltorma (Cochlearia officinalis). 50.
Kalinka-infű (Ajuga Chamaepitys). 51.
Keresztes galaj (Galium Cruciata). 57.
Mezei kökörcsin (Anemone nigrieans). 64.
Liba pimpó (Potentilla anserina), 73.
Ökörfarkkóró (Verbascum Thapsus). 95.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Ragadós galaj (Galium aparine). 112.
Sóskalórom (Rumex Acetosa). 135.
Mezei súrló (Eqisetum arvense). 138.
Korai lúdhúr (Alsine verna). 146.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.

Búskomorság.

Kerti borága (Boraga officinalis). 10.
Mezei tikszem (Anagallis arvensis). 147.

Cukorbetegség.

Naspolya (Mespilus germanica). 170.
Harmatfű (Drosera rotundi folea). 45.
Angyelika (Angelica). 1.

Jó keverék.

Radix Angelicae	gr. 20
Radix tormentulis	« 10
Fol. Drosera sotundis	« 20

1 adag (5 gramm) 2 deci vizben főzve.

Csecsbimbó-repedés.

Bazsalyikum (Veimura Basalicum). 11.
Lókörmű martilapu (Tussilago Farfara) 72.
Ragadós galaj (Galium aparine). 112.

Csuklás.

Alföldi kakukfű (Thymuss Marschallianus). 49.
Famoha (Muscus). 166.
Citrom (Citrus).
A citromnak kifacsart leve igen jó hatásu.

Csonttörés.

Általbuvófű (Bupleorum rotundifolium). 61.
Fekete nadálytő (Symphytum officinale). 92.

Csúz.

Általbuvófű (Bupleurum rotundifolium). 6.
Fekete ebszőlő (Solanum nigrum). 30.
Orvosi falfű (Parietaria officinalis). 36.
Földi bodza (Sambucus Ebulus). 39.
Alföldi kakukfű (Thymuss Marschallianus). 49.
Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
Szagos levendula (Levandula Spica). 70.
Maszlagos nadragulya (Atropa Belladonna). 87.
Tejoltó galaj (Galium verum). 129.
Tüskés édesgyökér (Glycyrrhiza echinata). 131.
Varadics aranyvirág (Tanacetum vulgare). 149.
Orvosi Veronika (Veronica officinalis). 151.
Hegyi arnika (Arnica montana). 157.
L. a jó háziszerek rovatában.

Daganat.

Kerti borága (Borága officinalis). 10.
Sarlós gamandor (Teucrium Chamaedrys). 21.
Négylevelű varjúszem (Paris quadrifolia). 23.
Közönséges dohány (Nicotiana Tabacum). 28.
Orvosi ebnyelvű fű (Cynoglossum officinale). 29.
Fekete ebszőlő (Solanum nigrum). 30.
Magyar csülleng (Isatis praecox). 36.
Földi bodza (Sambucus Ebulus). 39.
Francia lepkeszeg (Trigonella monspelica). 44.
Sárga csillagfürt (Lupinus luteus). 48.
Fűszeres kapor (Anethum graveoleus). 52.
Közönséges sédkender (Eupatorium Cannabinum). 57.
Kerti laboda (Atriplex Hortense). 62.
Tüzes liliom (Lilium bulbiferum). 15.
Bojtorjános szerb tövis (Xanthium strumarium). 68.
Tavaszi lednek (orobus vernus). 68.
Szagos levendula (Levendula Spica). 70.
Réti lóhere (Trifolium pratense). 72.
Orvosi ziliz (Althaea officinalis). 82.
Maszlagosnadragulya (Atropa Belladonna). 87.

Daganat.

Vállas csengetyűke (Campanula Cervicaria). 98.
Fekete peszterce (Ballota nigra). 109.
Kopasz porcika (Herniaria glabra). 112.
Kerti ruta (Ruta). 114.
Orvosi sűlyfű (Polygonathum officinale). 118.
Orvosi somkóró (Melilotus officinalis). 119.
Kis büdöske (Tagetes patulus). 126.
Orvosi székfű (Matricaria Chamomilla). 127.
Közönséges borbálafű (Barbarea vulgaris). 130.
Jakabnapi aggófű (Seneció Jakobaea). 131.
Közönséges pacsirtavirág (Polygala vulgaris). 140.
Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). 141.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.
Havasi szeplőlapu (Carinthe alpina). 152.

Nagy utilapu (Plantago major). 156.
Bükkfa (Fagus sylvatica). 162.
Ciprusfa (Cupresus comm.). 163.
Pompás diófa (Iuglonda ceae). 164.
Fehér fagyöngy (Viscum album). 165.
Füge (Ficus cariea). 166.
Olajfa (Olea europaea). 172.

Dermedtség.

Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 97.

Ebmarás.

Csillaggerepcsin (Aster Amellus). 22.
Moh (Museus arboreus). 91.
Fekete peszterce (Ballota nigra). 109.
Mezei tikszem (Anagallis arvensis). 147.

Égések.

Széleslevelű gyékény (Typha latifolia). 17.
Közönséges orbáncfű (Hypericum perforatum). 21.
Házi fülfű (Sempervivum tectorum). 40.
Közönséges bojtorján (Lappa major). 66.
Csupros nárcis (Narcissus Psendo-Narcissus). 97.
Nagy utilapu (Plantagos major). 156.
Birsalma (Cydonia vulgaris). 161.
Vesszős fagyal (Ligustrum vulgare). 165.
Mogyorós hólyagfa (Staphylea pinnata). 168.
Hársfa (Tilia). 168.
Szederfaselyem (Morus allea). 174.

Elgyengülés.

Kerti ciprusfű (Cupressi herba). 25.

Elpetyhüdt tagok.

Májusi gyöngyvirág (Convallaria majalis). 44.
Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
Szagos levendula (Levandula Spiea). 70.
Fürdő, l. a hasznos háziszerek között.

Emésztési zavarok.

Kerti ciprusfű (Cupressi herba, Artemizia abvolanum). 25.
Százforintos földepe (Erythraea Centaurium). 34.
Orvosi kanáltorma (Cochlearia officinalis). 50.
Hasznos édeskömény (Ancthum foeniculam). 53.
Magvas gomborka (Camelina sativa). 69.
Őszi aranyvirág (Chrisanthemum parthenium). 77.
Fehér mustár (sinapis alba). 92.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Uszó békaszőlő (Potamogeton natans). 120.
Szurós gyöngyajak (Leonurus Cardiaca). 134.
Keserű vidrafű (Menyanthes trifoliata). 152.
Agár kosbor (Orchis Morió). 153.
Fehér üröm (Artemisia Absinthium). 154.

Jó étvágygerjesztő tea.

Fol. Centauriae	gr.	5
Fol. Menyonthea tsifoliata	«	5
Cochleoria off.	«	10
Bucenc Iuniperi com	«	5
Pulvis foeniculi	«	5
Radix Angelicae	«	5

1 adag (4 gramm) 2 deci vízben főzve.

Emlő.

Liba pimpó (Potentilla anserina). 73.
Erdei kökörcsin (Anemone sylvestris). 105.
Porcsin keserűfű (Polygonum aviculare). 111.
Közönséges aggófű (Senecio vulgaris). 113.
Jakabnapi aggófű (Senecior Jacobaeca). 131.
Csemege barabolyt (Chaerophyllum). 145.

Epekő.

Közönséges bojtorján (Lappa major). 66.
Selyemsárda (Abutilon avicenae). 83.
Kövér porcsin (Portulaca oleracea). 111.
Koloncos bajnoca (Filipendula hexapetala). 150.
Cseresnyefa (Cerasus ovium). 162.

Jó keverék.

Abutilon avicena	gr. 20
Filipendula...	« 20
Cerasus	« 20
Folin Verbenae	5
Radix Pimpinellae...	« 10

1 adag (8 gramm) 4 deci vizben főzve.
Nagyon jó az *Oleum Olivurum.*

Epeömlés.

Borsos varjuháj (Sedum acre, Sedum minus). 11.
Orvosi ziliz (Althaea officinalis). 82.
Nyullábfű (Trifolium arvense). 94.

Epebaj.

Európai kunkor (Heliotropium Europaeum). 96.
Kövér porcsin (Portulaca oleracea). 111.

Epeláz.

Kövér porcsin (Portulaca oleracea). 111.

Érelmeszesedés.

Harmatfű (Drosera rotendifolia). 45.
Bábairefű (Pimpinella Saxifraga). 2.

Jó keverék.

Fol. Drosera rotundi folia	gr. 20
Rad. Pimpinella saxifraga	5
Foli Mentha aquatica	« 5

1 adag (5 gramm) 2 deci vizben 1 decire lefőzendő és reggel-este beveendő.

Epilepsia.

Úri madártej (ornithogalum umbelataeum). 76.
Maszlagos nadragulya (Atropa Belladonna). 87.
Közönséges acsalapu (Petasytes hybridus). 90.
Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 97.
Kerti ruta (Rutac). 114.
Fekete üröm (Artemisia vulgaris). 155.

Jó keverék.

Pulvi rod Valerianae
Pulvis Viscum album.
aa... ... ... gr. 40
1 adag (2 gramm) 3 deci vizben főzve.

Fagyos tagok.

Erdei szamóca (Fragaria vesca). 33.
Orsófű (Equisetum arvense).

Fájdalomcsillapító.

Tüzes liliom (Lilium bulbiferum). 65.
Galagonya (Crataegus monogyna). 167.

Fáradt tagok.

Égerfa (Alnus ineana). 165.
Fűzfa (Solie). 167.

Fogtisztító.

Hársfa (Tilia). 168.
Juharfa (Acer pvendoplatanus). 169.
Növényfogpor (előirásom szerint) kapható: Kerschbaumayer Károly gyógyszerésznél Esztergom és Bolemann gyógyszertára Léva.

Fogfájás és foghús.

Articsóka (Carlina acaulis). 5.
Réti boglárka (Ranunculus acer). 13.
Erdei szamóca (Fragaria vesca). 33.
Vad majoranna (Origanum vulgare). 43,
Citromszagú mézfű (Melissa officinalis). 84.
Kúszó pimpó (Potentella reptans). 103.
Kerti zsálya (Salvia officinalis). 117.
Barátszegfű (Dianthus Carthusianorum). 126.
Mezei zsúrló (Eqisetum arvense). 138.
Tiszaparti aranyvirág (Chrysantheum uliginosum). 139.
Kenyérbél cickafark (Achillea ptarmica). 139.
Kigyós keserűfű (Polygonum bistorta). 140.
Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). 141.

Vérontó pimpó (Potentilla tormentilla) 142.
Fenyőfa (Pinus sylvetrys). 165.
Kecskerágó (Evonymus europaeus). 169.
Szederfaselyem (Morus alba). 178.

Forró láz.

Málnaszeder (Rubus Idaeus). 14.
Erdei szamóca (Fragaria vesea). 33.
Fehér tündérrózsa (Nymphaea alba). 143.
Savanyító uborka (Cucumis sativus). 153.
Gránátalma (Punica granatum). 171.

Fövenyesedés.

Kerek repkény (Glechoma Hederacea). 15.
Szúrós csodabogyó (Ruseus aculeatus). 33.
Tövises iglic (Ononis spinosa). 48.
Mezei ringó (Eryngium campestre). 74.
Vizi menta (Mentha aquatica). 86.
Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.
Kopasz porcika (Herniaria glabra). 112.
Koloneos bajnoca (Filipendula hexapetala). 150.
Cseresnyefa (Ceranus ovium). 162.
Nyirfa fehér (Betula alba). 171.

Jó keverék.

Fol. Glechoma hedaracea	gr.	20
Fol. Marrubium vulgare	«	20
Radix Pimpin	«	10
Folia Polygonum aviculare	«	10
Filipendula	«	10
Betula alba	«	5

1 adag (8 gramm) 4 deci vízben vagy borban főzve.

Fehérfolyás.

Fehér árvacsalán (Lamium album). 19.
Seprőcirok (Sorghum vulgare Pers). 24.
Kerti ciprusfű (Cupressi herba). 25.
Kigyós keserűfű (Polygonum Bistorta). 58.

Réti lóhere (Trifolium pratense). 72.
Libapimpó (Potentilla anserina). 73.
Közönséges palástfű (Alchimilla vulgaris). 101.
Réti ördögharaptafű (Succisa pratensis). 102.
Kúszós pimpó (Potentilla reptans). 103.
Orvosi somkóró (Melilotus officinalis). 119.
Erdei gombernyő (Sanicula europaea). 122.
Kigyós keserűfű (Polygonum bistorta). 140.
Fehér tündérrózsa (Nymphaea alba). 143.
Nagy utilapu (Plantagos major).
Rózsafa (Rosa). 173.

Fej (korpás).

Páprád aranyos (Asplenium Trichomenes). 3.
Bárányfarkú libatop (Chenopodium Botrys). 40.

Fejbaj és fejfájás, fejsömör.

Orvosi tisztesfű (Betonica officinalis). 8.
Százforintos földepe (Erythraea Centaurium). 34.
Szagos repcsény (Erysimum Cheiri). 48.
Keresztes galaj (Galium Cruciata). 57.
Kerti koriandrom (Coriandrum saturum). 59.
Büdös libatop (Chenopodium vulvaria). 66.
Szagos levendula (Levandula Spica). 70.
Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 74.
Kerti majoranna (Origanum Majoranna). 79.
Közönséges vasfű (Verbena officinalis). 123.
Barátszegfű (Dianthus Carthusianorum). 126.
Bubos lonc (Lonicera Pericylymanum). 137.
Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). 141.
Vesszös fagyal (Ligustrum vulgare). 165.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.

Fekély.

Csabaire vérfű (Sanguisorba polygama). 18.
Közönséges farkasalma (Aristolochia Clematitis). 35.
Fekete hunyor (Helleborus niger). 47.
Sárga csillagfürt (Lupinus luteus). 48.

Közönséges bojtorján (Lappa major). 66.
Európai kunkor (Heliotropium europaeum). 96.
Úszó békaszőlő (Potamogeton natans). 120.
Éplevelű gimharaszt (Scolopendrium vulgare). 124.
Jakabnapi aggófű (Senecio Jakobaea). 131.
Nagy utilapu (Plantago major). 156.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.
Olajfa (Olea europaea). 172.

Felfúvódás.

Kerti koriandrom (Coriandrum sativum). 59.
Törékeny gurgolya (Seseli rigidum). 60.
Kerti zsálya (Salvia officinalis). 117.
Nemes pipitér (Anthemis nobilis). 127.
Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). 141.

Jó keverék.

Fol. Salviae	gr.	10
Pulvis foeniculi	«	5
Coriandrum sativum	«	5
Folia Rosmarini	«	3

1 adag (2 gramm) 1 deci vízben főzendő.
Oleum Anisi kitűnő. 8 csepp cukorra csepegtetve 1 napra elegendő.

Férgek és tetvek.

Baracklevelű fű (Polygonum Persicaria). 10.
Közönséges orbáncfű (Hypericum perforatum). 21.
Palackféreg-fű (Xyris spatula foetida). 24.
Fekete hunyor (Helleborus niger). 47.
Hasznos édeskömény (Anethum foeniculum). 53.

Ficamodás.

Szagos levendula (Levandula Spica). 70.
Európai kunkor (Heliotropium Europaeum). 96.
Pompás diófa (Inglanda ceae). 164.

Fulladozás (asthma).

Csombormente (Mentha Pulegium). 25.

Közönséges farkasalma (Aristolochia Clematitis). 35.
Bárányfarkú libatop (Chenopodium Botrys). 40.
Réti kakuktorma (Cardamine pratensis). 50.
Havasi medvekapor (Meum Alhamant). 53.
Pompás nőszirom (Iris germanica). 71.
Lókörmű marti-lapu (Tussilago Farfara). 72.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Sáfrányos szeklice (Carthamus tinctorius). 116.
Tajtékzó szappanfű (Saponaria officinalis). 123.
Szapora zsombor (Sisymbrium officinale). 124.
Boglár (Bellis perennis). 125.
Vad székfű (Anthemis Cotula). 128.
Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). 141.
Ciprusfa (Cupresszus comm.). 163.
Füge (Ficus carica). 166.

Fülbetegség.

Egynyári szélfű (Mercurialis annua). 46.
Fekete hunyor (Helleborus niger). 47.
Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.
Fehér fagyöngy (Viscum album). 165.
Füge (Ficus carica). 166.
Olajfa (Olea europaea). 172.

Fürdő.

Bazsalyikum (Veimura Basilicum). 11.
Vad majoranna (Origanum vulgare). 43.
Szagos levendula (Levendula Spica). 70.
Parlagi sármányvirág (Sideritis montana). 141.

Gennyes váladék.

Keserű vidrafű (Menyanthes trifoliata). 152.
Hegyi arnika (Arnica montana). 157.

Gyermekaszály.

Pénzlevelű lizinka (Lysimachia Nummularia). 108.
Parlagi sármányvirág (Sideritis montana). 141.
Agár kosbor (Orchis Morio). 153.

Golyva.

Páprád aranyos (Asplenium Trichomenes). 3.
Általbuvófű (Bupleurum rotundifolium). 6.
Fehér ásvacsalán (Lamium album). 19.
Palackféreg-fű (Xyris spatula foetida). 24.
Torzsika boglárka (Ranunculus sceleratus). 26.
Vad székfű (Anthemis Cotula). 128.
Füge (Ficus carica). 166.

Görcsök.

Piros bazsarózsa (Paeonia officinalis). 12.
Vizi kocsord (Peucedanum officinale). 27.
Vad majoranna (Origanum vulgare). 43.
Vetett kender (Channabis sativa). 56.
Keresztes galaj (Galium Cruciata). 57.
Orvosi kankalin (Primula officinalis). 61.
Büdös libatop (Chenopodium vulvaria). 66.
Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 74.
Orvosi székfű (Matricaria chamomilla). 75.
Fodormenta (Mentha crispa). 86.
Maszlagos nadragulya (Atropa Belladonna). 87.
Közönséges acsalapu (Petasytes hybridus). 90.
Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 97.
Illatos rozmaring (Rosmarinus officinalis). 114.
Kerti ruta (Rutla). 114.
Orvosi székfű (Matricaria Chamomilla). 127.
Tejoltó galaj (Galium verum). 129.
Borsfű pereszlény (Clinopodium vulgare). 136.
Varádics aranyvirág (Tanacetum vulgare). 149.

Gutaütés.

Kalinka infű (Ajuga Chamaepitys). 51.
Orvosi kankalin (Primula officinalis). 61.
Hegyi arnika (Arnica montana). 157.

Gyermek-köldök.

Erdei gombernyő (Sanicula europaea). 122.

Gyermekágyi tisztulás.

Vad székfű (Anthemis Cotula). 128.

Giliszta.

Közönséges orbáncfű (Hipericum perforatum). 21.
Orvosi csikorka (Graciola officinalis). 23.
Kőrislevelű ezerjófű (Dictamnus albus). 34.
Homoki bársonyvirág (Helychrisum arenarium). 43.
Szapora zsember (Sisymbrium officinale). 52.
Felfutó komló (Humulus lupulus). 59.
Kerti koriandrom (Coriandrum sativum). 59.
Tűzlevelű ökörszem (Buphthalmum salici folium). 100.
Tarackbuza (Triticum repens). 108.
Közönséges aggófű (Senecio vulgaris). 113.
Mezei üröm (Artemisia campestris). 122.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.
Varadics aranyvirág (Tanacetum vulgare). 149.
Fehér üröm (Artemisia Absinthium). 154.

Gyomorbajok.

Bakszakál (Tragopogon). 9.
Bécsi-fű (Nardus celtica). 12.
Bogácskóró (Onopordon Acanthium). 14.
Mocsári parnasszis (Parnassia palustris). 33.
Százforintos földepe (Erythraea Centaurium). 34.
Körislevelű ezerjófű (Dictamnus albus). 34.
Mocsári parnasszia (Parnassia palustris). 77.
Európai kunkor (Heliotropium europaeum). 96.
Áldott bárcs (Cnicus benedictus). 104.
Közönséges szarkaláb (Delphinium Consolida). 120.
Utszéli zsazsa (Lepidium Draba). 121.
Kerti körömvirág (Calendula officinalis). 148.
Fehér üröm (Artemisia Absinthum). 154.
Famoha (Mureus). 166.
Kökényszilva (Prunus spinosa). 170.
Meggyfa (Prunus Cerasos). 173.
Szőlő bortermő (Vitus vinifera). 179.

Gyomorerősítő.

Hegyi petrezselyem (Petroselynum, Apium montanum). 111.

Kerti ruta (Rutaceae). 114.
Közönséges gyömbérgyökér (Geum urbanum). 129.
Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). 141.
Gyalogfenyő-boróka (Juniperus communis). 163.
Jóhatású: Tinctura Absinthia.

Délben evés előtt 15—20 csepp cukorra.

Gyomorfekély.

Orvosi tisztesfű (Betonica officinalis). 8.
Kereklevelű körtike (Pyrola rotundifolia). 63.
Réti ördögharaptafű (Succisa pratensis). 102.
Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.
Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.
Erdei gombernyő (Sanicula europaea). 122.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.
Közönséges gyikfű (Brunella vulgaris). 143.
Mezei varfű (Knautia arvensis). 149.
Hegyi Arnica (Arnica montana). 157.

Jó keverék.

Florer Arnicae montanae	gr.	20
Folin Equisetum arvuexe	«	10
Radix Sormentillae	«	10
Folia Sonicula europea	«	10

1 adag (5 gramm) 3 deci vizben főzve 5 óránkint 1 evőkanállal.

Gyomorgörcs.

Piros bazsarózsa (Paenia officinalis). 12.
Levestikon (Levisticum officinale). 66.
Büdös libatop (Chenopodium vulvaria). 66.
Mezei macskagyökér (Valeriana offiicinalis). 74.
Varádics aranyvirág (Tanacetum vulgare). 149.
L. a háziszerek rovatában.

Gyomorhurut (idült).

Angyalfű (Angelica archangelica). 1.

Gyomorgyengeség.

Kerti koriandrom (Coriandrum sativum). 59.

Törékeny gurgolya (Seseli rigidum). 60.
Myrtusfa (Myrtus communis). 171.

Gyomor- és bélrenyheség.

Bábairefű (Pinpinella saxifruga). 6.
Nenyulj hozzám (Impatien nolitangere). 9.
Orvosi kalmos (Acorus Calamus). 51.
Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 97.
Nemes pipitér (Anthemis nobilis). 127.
Keserű vidrafű (Menyanthes trifoliata). 152.

Jó keverék.

Radix Angelicae	gr.	10
Radix Acorus Calami	«	10
Baceae Juniperi (zúzva)	«	5
Pulvis Foeniculi	«	2
Impatiens	«	5

1 adag (6 gramm) 3 deci vízben 2 decire lefőzendő.

Gyülés.

Tüzes liliom (Lilium bulbiferum). 65.
Kerti mák (Papaver somniferum). 79.

Hagymáz.

Foghagymaszagú fű (Teucrium Scordium). 38.
Közönséges vasfű (Verbena officinalis). 123.

Hajtószer.

Orvosi csikorka (Gratiola officinalis). 23.
Mocsári parnasszis (Parnassia palustris). 33.
Kerek kapotnyak (Asarum europaeum). 54.
Kerti ricinus (Ricinus Communis). 118.
Boglár (Bellis perennis). 125.
Tüskés édesgyökér (Glycirhyza echinata). 131.
Cseresnyefa (Cerasus avium). 162.
Citromfa (Citrus medica). 164.
Szederfa selyem (Morus alba). 174.

Hajfeketítés.

Málnaszeder (Kubus Idaeus). 14.

Kerti ciprusfű (Cupressi herba, Artemizia abrotanum). 25.
Málnaszeder (Rubus idaeus). 125.
Puszpáng télizöld (Buxus sempervirens). 173.

Hánytató.

Repkény borostyán (Hedera Helis). 15.
Orvosi csikorka (Gratiola officinalis). 23.
Kerek kapotnyak (Asarum europaeum). 54.
Jakabnapi aggófű (Senecio Jakobaea). 131.

Hányást csillapító.

Füszeres sáfrány (Crocus officinalis). 116.

Hasfájás.

Homoki pirosító (Alkanna tinctoria). 89.
Réti ördögharaptafű (Succisa pratensis). 102.
Vizi peszterce (Lycopus europaeus). 110.
Fenyőfa (Pinus sylvestris). 165.
Kökény-szilva (Prunus spinosa). 170.

Hasmenés (bélhurut).

Bársonyvirág (Amarnthus purpureus). 9.
Csabaire vérfű (Sangui is orba polygama). 18.
Mocsári parnasszis (Parnassia palustris). 33.
Házi fülfű (Sempervivum tectorum). 40.
Réti füzény (Lythrum Saliearia). 41.
Közönséges sédkender (Eupatorium Cannabinum). 57.
Kigyós keserűfű (Polygonum Bistorta). 58.
Orvosi ziliz (Althaea officinalis). 82.
Fodormenta (Mentha crispa). 86.
Nagy szádor (Orobanche major). 90.
Fekete nadálytő (Symphytum officinale). 93.
Nyúllábfű (Trifolium arvense). 94.
Erdei hölgymál (Hieracium sylvaticum). 100.
Pongyolapitypáng (Faraxacum officinale). 100.
Közönséges palástfű (Alchimilla vulgaris). 101.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Málnaszeder (Rubus idaeus). 125.

Közönséges gyömbérgyökér (Geum urbanum). 129.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.
Sóskalórom (Rumex Acetosa). 135.
Vérontó pimpó (Putentilla tormentilla). 142.
Közönséges gyíkfű (Brunella vulgaris). 143.
Fehér üröm (Artemisia Absinthium). 154.
Berkenye (Sorbus ancuparia). 161.
Cserfa (Quercus conforta). 162.
Cseresnyefa (Cerasus avium). 162.
Kökény szilva (Prunus spinosa). 170.

Jó keverék.

Pulvis tormentillae ... ... gr. 20
Pulvis Cortex quercus ... ... « 10

1 adag (2 gramm) 3 deci vízben főzve, minden 4-ik órában 1 evőkanállal langyosan.

Hasgörcs.

Bárányfarkú libatop (Chenopodium Botrys). 40.
L. Görcs ellen.

Hasrágás.

Fodormenta (Mentha crispa). 86.
Orvosi székfű (Matricaria Chamomilla). 127.
Korai lúdhúr (Alsine verna). 146.
Narancsfa (Citrus aurantium). 160.

Has-vízkór.

Legyező bajnoca (Spiraea Ulmaria). 55.
A többit l. vízkór a.

Jó hasindító.

Folia Sennae ... ... gr. 10
Folicula Sannae ... ... « 5
Fol. Euphrasiae ... ... « 5
Folia Prunus spinosa ... ... « 5
Flores Sambacux nigra ... ... « 5
Cydonia vulgaria... ... ... « 10
Folin Salviae ... ... « 5

1 adag (3 gramm) 3 deci vízben főzve.

Hasszorulás (székrekedés).

Birsalma (Cydonia vulgaris). 161.
Bodza fekete és földi (Sambucus nigra).
Cseresnyefa (Cerasus avium). 162.

Hátgerinc.

Hegyi arnika (Arnica montana). 157.

Havibaj.

Nenyuljhozzám (Impatien nolitangere). 9.
Piros bazsarózsa (Paeonia officinalis). 12.
Csombormenta (Mentha Pulegium). 25.
Közönséges cickafark (Achillea Millefolium). 32.
Kőrislevelű ezerjófű (Dictamnus albus). 34.
Közönséges farkasalma (Aristolochia Clematitis). 35.
Vad majoranna (Origanum vulgare). 43.
Szagos repcsény (Erysimum Cheiri). 48.
Kerti koriandrum (Coriandrum sativum). 59.
Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 14.
Levestikon (Levisticum officinale). 66.
Szagos levendula (Levandula Spica). 70.
Őszi aranyvirág (Chrisanthemum parthenium). 77.
Citromszagú mézfű (Melissa officinalis). 84.
Termetes medvetalp (Heracleum Spondylium). 85.
Fodormenta (Mentha crispa). 86.
Illatos macskamenta (Nepeta Cataria). 89.
Ökörfark (Asphodelus luteces). 98.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Kúszós pimpó (Potentilla reptans). 103.
Közönséges pásztortáska (Capsella bursa pastoris). 105.
Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.
Illatos rozmaring (Rosmarinus officinalis). 114.
Kerti ruta (Ruta). 114.
Mezei üröm (Artemisia campestris). 122.
Boglár (Bellis perennis). 125.
Orvosi székfű (Matricaria Chamomilla). 127.

Vad székfű (Anthemis Cotula). 128.
Orvosi méregölő (Cynanchum Vincetoxicum). 132.
Varádics aranyvirág (Tanacetum vulgare). 149.
Keserű vidrafű (Menyanthes trifoliata). 152.
Fekete üröm (Artemisia vulgaris). 155.
Kecskerágó (Evonymus europaeus). 171.

Hideglelés.

Havasi medvekapor (Meum Athamanticum). 53.
Kerek kapotnyak (Asarum europaeum). 54.
Közönséges bojtorján (Lappa major). 66.
Bodros lórom (Rumex Crispus). 67.
Fehér mustár (Sinapis alba). 92.
Áldott bárcs (Cnicus benedictus). 104.
Kerti paszternák (Pastinaca sativa). 107.
Orvosi székfű (Matricaria Chamomilla). 127.
Szent László-tárnics (Gentiana cruciata). 131.
Borsfű-pereszlény (Clinopodium vulgare). 136.
Keserű vidrafű (Menyanthes trifoliata). 152.
Fehér üröm (Artemisia Absinthium). 154.
Lándzsás útilapu (Plantago lanceolata). 156.
Rózsafa (Rosa). 172.
Szilva kerti (Prunus domestica). 174.

Jó keverék.

Meum athamanticum	gr.	5
Radix Angelicae	«	5
Folia Absinthium	«	5
Folia Matricaria	«	5
Folia Menyanthes atrif.	«	5

1 adag (2 gramm) 3 deci vízben főzve, minden 3. órában 1 evőkanállal.

Himlő.

Közönséges cámoly (Aquilegia vulgaris). 20.
Foghagymaszagú fű (Teucrium Scordium). 38.
Hasznos édeskömény (Anethum foeniculum). 53.
Orvosi kecskeruta (Galega officinalis). 55.

Hypochondria.

Borsosmenta (Mentha piperita). 88.

Hysteria.

Keresztes galaj (Galium Cruciata). 57.
Levestikon (Levisticum officinale). 66.
Büdös libatop (Chenopodium vulvaria). 66.
Illatos macskamenta (Nepeta Cataria). 89.
Fekete peszterce (Ballota nigra). 109.
Orvosi székfű (Matricaria Chamomilla). 127.
Tejoltó galaj (Galium verum). 129.
Külső alkalmazások.

Hólyagbaj (hólyagkő).

Istápfű aranyos (Solidago virga aurea). 4.
Bajfű (Ruseus Hippoglossum). 7.
Borsos varjúháj (Sedum acre, Sedum minus). 11.
Bécsifű (Nardus caltica). 12.
Csipkerózsa (Rosa canina). 29.
Piros ebszőlő (Solanum Dulcamara). 30.
Házi fülfű (Sempervivum tectorum). 40.
Bajuszos hagyma (Allium vineale). 46.
Tövises iglic (Erysimum Cheire). 48.
Bibircsós körosztó (Saxifraga granulata). 62.
Magvas gomborka (Camelina sativa). 69.
Gyöngykőmag (Lithospermum officinale). 76.
Termetes medvetalp (Heracleum Spondylium). 85.
Piros muharc (Physatis Alkokengi). 105.
Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.
Porcsin keserűfű (Polygonum aviculare). 111.
Ragadós galaj (Galium aparine). 112.
Szapora zsombor (Sisymbrium officinale). 124.
Közönséges Borbálafű (Barbarea vulgaris). 130.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.
Spárga nyulárnyék (Asparagus altilis). 138.
Orvosi Veronika (Veronica officinalis). 151.
Nyirfa fehér (Betula alba). 171.
Tölgyfa (Quuercur). 175.

Jó keverék.

Folia Equisetum arveuxe	gr.	10
Asparagux altilis	«	20
Veronica offic.	«	10
Radix Pimpinellae	«	10
Barbarea vulgar	«	5
Polygonum aviculare	«	15
Allium vineale	«	25

1 adag (10 gramm) 5 deci vízben főzve. Egy napra 4 deci elegendő.

Hólyagképződés.

Közönséges cékla (Beta vulgaris). 22.
Pongyolapitypáng (Faraxacum officinale). 100.
Piros muharc (Physalis Alkokengi). 105.
Kerti paszternak (Pastinaca sativa). 107.

Hurut.

Orvosi ebnyelvű fű (Cynoglosum officinale). 29.
Vad majoranna (Origanum vulgare). 43.
Kereklevelű harmatfű (Drosera rotundifolia). 45.
Alföldi kakukfű (Thymus Marschallianus). 49.
Takarmánybaltacim (Onobrychis sativa). 72.
Kerti zsálya (Salvia officinalis). 117.
Borsfű-pereszlény (Clinopodium vulgare). 136.
Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). 141.
Cseresnyefa (Cerasus avium). 162.
Ciprusfa (Cupresus comm.). 163.
Mogyorófa (Corylus Avellona). 171.
Nyirfa fehér (Betula alba). 172.

Hűsítő szer.

Málnaszeder (Rubus Idaeus). 14.
Korai lúdhúr (Alsine verna). 146.

Izzadás.

Articsóka (Carlina acaulis). 5.
Bécsifű (Nardus celtica). 12.
Vérhulló fecskefű (Chelidanium, május). 37.

Izzasztó.

Télizöld meténg (Vinea muor). 16.
Kalinka-infű (Ajuga Chamacpitis). 51.
Legyező bajnoca (Spiraea Ulmaria). 55.
Takarmány baltacim (Önobrychis sativa). 72.
Kerti majoranna (Origanum Majoranna). 79.
Ökörfark-kóró (Vabascum Thapsus). 95.
Ostorindás infű (Ajuga reptans). 96.
Borsfű-pereszlény (Clinopodium vulgare). 136.
Citromfa (Citrus modica). 164.
Hársfa (Tilia). 168.

Izületi bajok.

Közönséges cickafark (Achillea Millefolium). 32.

Idegbaj.

Közönséges cickafark (Achillea Millefolium). 32.
Közönséges farkasalma (Aristolochia Clematitis). 35.
Foghagymaszagú fű (Tencrium Scordium). 38.
Vetett kender (Cannabis sativa). 56.
Orvosi kankalin (Primula officinalis). 61.
Maszlagos nadragulya (Atropa Belladonna). 87.
Borsos menta (Mentha piperita). 88.
Nemes pipiter (Anthemis nobilis). 127.
Fekete üröm (Artemisia vulgaris). 155.

Inyvérzés.

Kigyós keserűfű (Polygonum Bistorta). 58.
Libapimpó (Potentilla anserina). 73.

Iszákosság.

Kerek kapotnyak (Asarum europaeum). 54.

Jó keverék.

Radix Angelicae ... ... gr. 20
Radix tormentillae ... ... « 10
Fol. Asarum europaeum... ... ... « 20

1 adag (8 gramm) 4 deci vizben főzve. Kortyonkint veendő.

Katarrhus.

Orvosi atracel (Anchusa officinalis). 99.

Kedélybaj.

Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 74.

Kelések (gyuladások).

Réti kakuktorma (Cardamine pratensis). 50.
Vesszős fagyal (Ligustrum vulgare). 165.
Füge (Ficus cariea). 166.
Gránát-alma (Punica granatum). 172.
Szőlő bortermő (Vitis vinifera). 174.
Vörös fenyő (Larix decidus). 175.

Jó flastrom:

Sárga viasz	gr.	20
Vastag terpentin	«	20
Faolaj	«	20
Kámfor	«	10

Vegyítve, tűzön olvasztandó és flastromnak készítendő.

Kelevény.

Házi fülfű (Sempervivum tectorum). 40.
Ökörfark (Asphodilus luteces). 98.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.

Keményedés.

Közönséges sédkender (Eupatorium Cannabinum). 57.

Kólika.

Angyalfű (Angelica archangelica et angelica sylvestria). 1.
Bábaire-fű (Pinpinella saxifruga). 6.
Saláta, galambbegy (Valerianella olitoria). 42.
Homoki utilapu (Plantágos arenaria). 47.
Fűszeres kapor (Anethum graveoleus). 52.
Kerti koriandrom (Coriandrum sativum). 59.
Törékeny gurgolya (Seseli rigidum). 60.
Házi len (Linum usitatissimum). 64.

Levestikon (Levisticum officinale). 66.
Borsos menta (Mentha piparita). 88.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Büdös borgyökér (Oenanthe Fistulosa). 110.
Orvosi somkóró (Melilotus officinalis). 119.
Szúrós gyöngyajak (Leonurus Cardiaca). 134.
Fűzfa (Salix). 167.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.
Tölgyfa (Queraus). 175.
Jó szer: Oleum Anisi 8 csepp cukorra.

Kolera.

Orvosi székfű (Matricaria chamomilla). 75.
Borókamag (Inniperus corum).
Vérfű (Tormentilla).

Kopaszság.

Orvosi füstike (Fumaria officinalis). 39.
Ökörfark (Asphodilus luteus). 98.
Erdei kökörcsin (Anemone sylvestris). 106.
Mezei üröm (Artemisia campestris). 122.
Fehér tündérrózsa (Nymphaea alba). 143.

Kosz.

Orvosi füstike (Fumaria officinalis). 39.
Bodros lórom (Rumex Crispus). 67.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.
Bükkfa (Fagus sylvatica). 162.
Kőrisfa (Fraxinus excelsior). 169.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.

Köhögés.

Turbolya (Anthriscus Cerafolium). 5.
Fehér árvacsalán (Lamium album). 19.
Orvosi kalmos (Acorus Calamus). 51.
Hasznos édes kömény (Anethum Foeniculum). 53.
Lókörmű marti-lapu (Tussilago Farfara). 72.
Orvosi ziliz (Althaea officinalis). 82.

Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Tarack búza (Triticum repens). 108.
Kövi bodorka (Asplenium Ruta muraria). 115.
Sáfrányos szeklice (Carthamus tinctorius). 116.
Német tisztesfű (Stachis germanica). 118.
Közönséges vasfű (Verbena officinalis). 123.
Boglár (Bellis perennis). 125.
Tüskés édesgyökér (Glycyrrhiza echinata). 131.
Orvosi Veronika (Veronica officinalis). 151.
Illatos ibolya (Viola odorata). 152.

Jó keverék.

Folia Salviae	gr. 10
Fol. Thymus Sorpill.	« 10
Folia Verbosum Schrad.	« 5
Glycirrhiza	« 5
Veronica off.	« 10
Viola odorata	« 15
Radix tormentillae	« 10

1 adag (5 gramm) 3 deci vízben főzve, kortyonkint használva.

Köldökszakadás.

Általbuvó fű (Bupleurum rotundifolium). 6.

Könnyű szülés.

Szőlő bortermő (Vitis vini féra). 174.

Körömméreg.

Fekete ebszőlő (Solanum nigrum). 30.
Iszapi gyopár (Gnaphalium uliginosum). 42.
Málnaszeder (Rubus idaeus). 125.

Köszvény.

Sarlós gamandor (Taucrium Chamaedrys). 21.
Piros ebszőlő (Solanum Dulcamara). 30.
Közönséges farkasalma (Aristolochia Clematitis). 35.
Homoki bársonyvirág (Helichrysum arenarium). 43.
Orvosi kankalin (Primula officinalis). 61.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Orvosi székfű (Matricaria Chamomilla). 127.

Vad székfű (Anthemis Cotula). 128.
Bubos lone (Lonicera Periclymenum). 137.
Vetési tarsolyfű (Thlaspi arvense). 158.
Bodza fekete és földi (Sambucus nigra et ebulum). 161.
Tinctura Copsici (L. a házi szerek rovatában).

Kövéredés.

Termetes medvetalp (Heracleum Spondylium). 85.

Kövesedés.

Büdös borgyökér (Oenanthe fistulosa). 110.
L. fövény.

Lábfájás.

Vad majoranna (Origanum vulgare). 43.
Mezei zsúrló (Eqisetum arvense). 138.
Fekete földitök (Bryonia alba). 138.
Fűzfa (Salix). 167.

Lábizzadás.

Mezei zsúrló (Eqisetum arvense). 138.
Tölgyfahéj (Cortex quereus). 177.
Vérfű (tormentilla).

Hasznos szer.

Pulvis Cortex quercux ... ... gr. 40
5 liter vízben főzendő és langyosan lábvíznek használandó.

Lankadt tagok.

Orvosi kecskeruta (Galega officinalis). 55.
Közönséges sédkender (Eupatorium Cannabinum). 57.

Láz (váltó).

Angyalfű (Angelica archangelica et angelica sylvestria). 1.
Borsos varjúháj (Sedum acre, Sedum minus). 11.
Sárga dinnye (Cucumis Melo). 27.
Kereklevelű harmatfű (Drosera rotundifolia). 45.
Kigyós keserűfű (Polygonum bistorta). 58.
Őszi aranyvirág (Chrisanthemum parthenium). 77.
Borsosmenta (Mentha piperita). 88.

Közönséges gyömbérgyökér (Geum urbanum). 129.
Kigyós keserűfű (Polygonum bistorta). 140.
Varádics aranyvirág (Tanacetum vulgare). 149.
Keserű vidrafű (Menyanthes trifoliata). 152.
Fekete üröm (Artemisia vulgaris). 155.
Hegyi arnika (Arnica montana). 157.
Nehézszagú zsázsa (Lepidium ruderale). 158.

Lázcsillapító.

Szent László tarnics (Gentiana Cruciata). 131.
Sóskalórom (Rumex Acetosa). 135.
Illatos ibolya (Viola odorata). 152.
Rózsafa (Rosa). 173.

Légzőszervek elnyálkásodása.

Orvosi Veronika (Veronica officinalis). 151.
Agár kosbor (Orchis Morio). 153.

Lépkeményedés.

Páfrány édesgyökerű (Polyphodium vulgare). 2.
Paprád aranyos (Asplenium Trichomenes). 3.
Aranyfonálfű (Cuscuta Epithymum). 4.
Palackféreg-fű (Xyris spatula foetida). 24.
Tövises iglic (Ononis spinosa). 48.
Mezei katang (Cichorium Intybus). 55.
Kacskaringós lépharaszt (Ceterach officinarum). 70.
Májfű kökörcsin (Anemone hepatica). 78.
Fehér mustár (Sinapis alba). 92.
Hegyi petrezselyem (Petroselynum, Apium montanum). 111.
Festő rekettye (Genista tinctoria). 113.
Útszéli zsázsa (Lepidium Draba). 121.
Közönséges vasfű (Verbena officinalis). 123.
Éplevelű gimharaszt (Scolopendrium vulgare). 124.
Fekete földitök (Bryonia alba). 144.
Mezei tikszem (Anagallis arvensis). 147.
Sárga ibolya (Caltha palustris). 153.
Bodza fekete és földi (Sambucus nigra et ebulus). 161.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.

Magömlés.

Orvosi ebnyelvű fű (Cynoglossum officinale). 29.
Vetett kender (Cannabis sativa). 57.
Cserfa (Quercus conforta). 162.
Rózsafa (Rosa). 173.
Tölgyfa (Quereus). 175.

Májbaj.

Közönséges sédkender (Eupatorium Cannabinum). 57.
Kacskaringós lépharaszt (Ceterach officinarum). 70.
Nyári herics (Adonis aestivalis). 106.
Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.
Tarackbuza (Triticum repens). 108.
Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.
Hegyi petrezselyem (Petroselynum, Apium montanum). 111.
Festő rekettye (Genista tinetoria). 113.
Útszéli zsázsa (Lepidium Draba). 121.
Közönséges vasfű (Verbena officinalis). 123.
Éplevelű gimharaszt (Scolopendrium vulgare). 124.
Boglár (Bellis perennis). 125.
Mezei tíkszem (Anagallis arvensis). 147.
Bodza fekete és földi (Sambucus nigra et ebulus). 161.
Kőrisfa (Fraximus excelsior). 169.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.

Májkeményedés.

Páfrány (Polypodium vulgare). 2.
Arany fonálfű (Cuscuta Epithymum). 4.
Békalencse (Lens palustris, lemma minor). 13.
Piros ebszőlő (Solanum Dulcamára). 30.
Ezüstös hölgymál (Hieracium Pilosella). 31.
Mocsári parnasszis (Parnassia palustris). 33.
Mezei katang (Cichorium Intybus). 55.
Vetett kender (Cannabis sativa). 56.
Közönséges sédkender (Eupatorium Cannabinum). 57.
Mocsári parnasszia (Parnassia palustris). 77.
Májfű kökörcsin (Anemone hepatica). 78.
Szagos müge (Asperula odorata). 78.

Ostorindás inﬁ (Ajuga reptans). 96.
Erdei holgymál (Hieracium sylvaticum). 100.
Nyári herics (Adonis aestivalis). 106.
Fenyőfa (Pinus sylvestris). 165.
Mogyorós hólyagfa (Staphylea pinnata). 168.

Májfolt.

Som (Cornus mas). 177.

Mandoladaganat.

Bajfű (Ruscus Hippoglossum). 7.
Közönséges cámoly (Aquilegia vulgaris). 20.
Májfű kökörcsin (Anemone hepatica). 78.
Pipacsmák (Papaver rhoeas). 79.
Orvosi ziliz (Althaea officinalis). 82.
Orvosi méregölő (Cyonanchum Vincetoxicum). 132.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.

Mandolagyulladás.

Kerti zsálya (Salvia officinalis). 117.
Görög széna (Foenum graecum).

Jó keverék.

Salvia off. ... ... gr. 20
Foenum graecum... ... ... « 10

1 adag (4 gramm) 4 deci vízben főzendő. Lehűtve gargalizálásra használandó.

Meghülés.

Ökörfark-kóró (Verbascum Thapsus). 95.

Méhbaj.

Sarlós gamandor (Teucrium Chamaedrys). 21.
Orvosi székfű (Matricaria chamomilla). 75.
Őszi aranyvirág (Chrisanthemum parthenium). 77.
Réti ördögharaptafű (Succisa pratensis). 102.
Kerti körömvirág (Calendula officinalis). 148.

Méhcsipés.

Vizi menta (Mentha aquatica). 86.
Sárga ibolya (Caltha palustris). 153.

Mellbaj.

Turbolya kerti (Anthriscus Cerafolium). 5.
Orvosi tisztesfű (Betonica officinalis).
Aprócsalán (Urtica urens). 19.
Piros ebszőlő (Solanum Dulcamára). 30.
Saláta boglárka (Ranunculus Ficaria). 37.
Homoki bársonyvirág (Helichrysum arenarium). 43.
Törékeny gurgolya (Seseli rigidum). 60.
Szagos müge (Asperula odorata). 78.
Erdei hölgymál (Hieracium sylvaticum). 100.
Fűszeres sáfrány (Crocus officinalis). 106.
Német tisztesfű (Stachis germanica). 118.
Illatos ibolya (Viola odorata). 152.
Bodza fekete és földi (Smbucus nigra et ebulus). 161.
Cseresnyefa (Cerasus ovium). 162.
Pompás diófa (Juglansa regia). 164.
Füge (Ficus carica). 166.
Gyertyánfa (Carpinus Betulus). 167.
Mogyorós hólyagfa (Staphylea pinnata). 168.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.

Melancholia.

Orvosi atracel Anchusa officinalis). 99.

Mirigy daganat.

Csomós görvélyfű (Serophularia nodosa). 20.
Francia lepkeszeg (Trigoneilla monspelica). 44.
Berki zápóca (Astrantia major). 91.
Ragadós galaj (Galium aparisse). 112.
Orvosi somkóró (Melilotus officinalis). 119.
Kerti körömvirág (Calendula officinalis). 148.

Nyálkásodás.

Közönséges dohány (Nicotiana Tabacrem). 28.
Kereklevelű harmatfű (Drosera rolundifolia). 45.
Orvosi kalmus (Acorus Calamus). 51.
Lókörmű marti-lapu (Tussilago Farfara). 72.

Berki zápóca (Astrantia major). 91.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Nyirfa fehér (Betula Alba). 175.

Jó keverék.

Rod. Acorus Calannus	gr.	10
Fol. Tussilago forf.	«	15
Astruntia major	«	10
Radix Tormentillae	«	5
Inula Helenium...	«	10
Fol. Salvia...	«	10
Folia Flores Viola odorata	«	10

1 adag (6 gramm) 4 deci vizben mézzel főzendő.

Nyavalyatörés (Epilepsia).

Orvosi tisztesfű (Betonica officinalis). 8.
Piros bazsarózsa (Paeonia officinalis). 12.
Repkény borostyán (Hedera Helis). 15.
Kőrislevelű ezerjófű (Dictamnus albus). 34.
Házi fülfű (Sempervivum tectorum). 40.
Kereklevelű harmatfű (Drosera rotundifolia). 45.
Keresztes galaj (Galium Cruciata). 57.
Széleslevelű békakorsó (Sedum palustre). 60.
Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 74.
Kapcsos korpafű (Lyeopodium clavatum). 91.
Közönséges palástfű (Alchimilla vulgaris). 101.
Illatos rozmaring (Rozmarinus officinalis). 114.
Kerti ruta (Rutac). 114.
Tejoltó galaj (Galium verum). 129.
Mezei tikszem (Anagallis arvensis). 147.
Illatos ibolya (Viola odorata). 152.
Agár kosbor (Orchis Morio). 153.
Fekete üröm (Artemisia vulgaris). 155.
Fehér fagyöngy (Viscum album). 166.
Füge (Ficus carica). 166.
Nyárfa (Populus alba). 172.

Nátha.

Kerti majoranna (Origanum Majoranna). 79.
Mogyorófa (Corylus Avellana). 171.

Nyelvbénulás.

Kerti magyar bors (Capsicum Annuum). 144.
Szőlő bortermő (Vitis vinifera). 178.

Nyilalás.

Szelid csorboka (Sonchus laevis). 49.
Pipacsmák (Papaver vhoecas). 79.
Fűszeres sáfrány (Crocus officinalis). 116.
Közönséges pacsirtavirág (Polygala vulgaris). 140.
Mezei varfű (Knautia arvensis). 149.
Boldogasszony tövisfű (Carduus Mariae). 158.
Kökényszilva (Prunus spinosa). 170.

Oldalfájás.

Fekete földi tök (Bryonia alba). 144.
Kökényszilva (Prunus spinosa). 170.

Oltvar.

Szilva kerti (Prunus domestica). 178.

Ondófolyás.

Vetett kender (Cannabis sativa). 56.
Mezei ringó (Eryngium campestre). 74.

Orbánc.

Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.

Orrfekély.

Ciprusfa (Cupressus comm.). 163.

Orrvérzés.

Bablevelűfű (Sedum Telephium). 7.
Télizöld meténg (Vinea minor). 16.
Aprócsalán (Urtica urens). 19.
Ezüstös hölgymák (Hieracium Pilosella). 31.
Közönséges lizinka (Lysimachia vulgaris). 41.
Fekete nadálytős (Symphytum officinale). 93.

Közönséges pásztortáska (Capsella bursa pastoris). 105.
Mezei zsúrló (Eqisetum arvense). 138.
Famoha (Muscus). 166.

Őrültség (elmebajok).

Vetett kender (Cannabis sativa). 56.
Citromszagú mézfű (Melissa officinalis). 84.
Mezei tikszem (Anagallis arvensis). 147.

Pestis.

Foghagymaszagú fű (Teucrium Scordium). 38.

Pirosító.

Homoki pirosító (Alkanna tinctoria). 89.
Orvosi sülyfű (Polygonatum officinale). 118.

Pokolvarr.

Réti ördögharaptafű (Succisa pratensis). 102.

Pörsenés.

Mandola (Prunus Amygdolus). 171.

Rachitis.

Kolonczos bajnoca (Filipendula hexapetala). 150.

Rák.

Turbolya kerti (Anthriscus Cerefolium). 5.
Baracklevelűfű (Polygonum Persicuria). 10.
Bogácskóró (Onopordon Acanthium). 14.
Csabaire-vérfű (Sanguis orba polygama). 18.
Csomós görvélyfű (Scrophularia nodosa). 20.
Négylevelű varjúszem (Paris quadrifolia). 23.
Fekete ebszőlő (Solanum nigrum). 30.
Foghagymaszagú fű (Teuerium Scordium). 38.
Bojtorjános szerbtövis (Xanthium slrumarium). 68.
Maszlagos nadragulya (Atropa Belladonna). 87.
Európai kunkor (Heliotropium europaeum). 96.
Áldott bárcs (Cnicus benedictus). 104.

Ragadós galaj (Galium aparine). 113.
Szapora zsombor (Sisymbrium officinale). 124.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.
Kerti körömvirág (Calendula officinalis). 148.
Illatos ibolya (Viola odorata). 152.

Rekedtség.

Fehér árvacsalán (Urtiea urens). 19.
Kerti mályva (Althaea rosea). 82.
Orvosi ziliz (Althaea officinalis). 82.
Orvosi atracel (Anchusa officinalis). 99.
Szapora zsombor (Sisymbrium officinale). 24.
Málnaszeder (Rubus idaeus). 125.
Pettyegetett gálna (Pulmonaria officinalis). 148.
Hegyi arnika (Arnica montana). 157.
Füge (Ficus carica). 166.
Jó gargarizáló szer: Tinctora Arnicae is.
30 csepp 1 deci vízben oldandó és ezzel a vízzel naponkint 2-szer gargarizálandó.

Rheumatikus bajok.

Orvosi tisztesfű (Betonica officinalis). 8.
Közönséges cickafark (Achillea Millefolium). 32.
Alföldi kakukfű (Thymuss Marschallianus). 49.
Kalinca-infű (Ajuga Chamaepitys). 51.
Szagos levendula (Levandula Spica). 70.
Fehér mustár (Sinapis alba). 92.
Piros muharc (Physalis Alkekengi). 105.
Borsfű-pereszlény (Clinopodium vulgare). 136.
Bors magyar (Capsicum annuum). 144.
Orvosi Veronika (Veronica officinalis). 151.
Hegyi arnika (Arnica montana). 157.

Rothadás.

Foghagymaszagú fű (Teucrium Scordium). 38.

Rüh (sönnyedék).

Articsóka (Carlina acaulis). 5.
Erdei mácsonya (Dipsacus fullonum). 14.

Csomós görvélyfű (Scrophularia nodosa). 20.
Fekete hunyor (Helleborus niger). 47.
Sárga csillagfürt (Lupinus luteus). 48.
Bodros lórom (Rumex Crispus). 67.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Vesszős seprűfű (Kochia scoparia). 121.
Sóskalórom (Rumex Acetosa). 135.
Varádics aranyvirág (Tanacetum vulgare). 149.
Mezei varfű (Knautia arvensis). 149.
Bodza, fekete és földi (Sambucus nigra et ebulus). 161.
Bükkfa (Fagus sylontica). 162.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.

Száj (rothadás) iny.

Istápfű aranyos (Solidago virga aurea). 4.
Bazsalyikum (Veimura Basilicum). 11.
Közönséges cámoly (Aquilegia vulgaris). 20.
Ezüstös hölgymál (Hieracium Pilosella). 31.
Házi fülfű (Sempervivum tectorum). 40.
Libapimpó (Potentilla anserina). 73.
Májfű kökörcsin (Anemone hepatica). 78.
Vállas csengetyűke (Campanula Cervicaria). 98.
Kúszó pimpó (Potentilla reptans). 103.
Pénzlevelű lizinka (Lysimachia Nummularia). 108.
Kerti zsálya (Salvia officinalis). 117.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.
Magyar királydinnye (Tribulus orientalis). 136.
Bubos lonc (Lonicera Periclymenum). 137.
Citromfa (Citrus modica). 164.
Vesszős fagyal (Ligustrum vulgare). 164.
Gránátalma (Punica granatum). 172.
Szilva kerti (Prunus domestica). 174.

Szájvíz.

Legyező bajnóca (Cichorium Intybus). 55.
Kigyós keserűfű (Polygonum Bistorta). 58.
Orvosi méregölő (Cynanchum Vincetoxicum). 132.
Erdei madársóska (Oxalis Acetosella). 135.

Kigyós keserüfü (Polygonum Bistorta). 140.
Közönséges gyikfü (Brunella vulgaris). 143.
Bors magyar (Capsicum annuum). 144.

Szaggatás.

Szagos levendula (Levandula Spica). 70.
Piros muharc (Physalis Alkekengi). 105.

Szamárhurut.

Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
Ezenkívül gyermekeknek ajánlható szer: Extract Thymus zacharat.
Reggel, este 2 kávéskanállal.

Sápkór.

Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Közönséges vasfü (Verbena officinalis). 123.

Sárgaság.

Páfrány édesgyökerü (Polypodium vulgare). 2.
Páprádaranyos (Asplenium Trichomenes). 3.
Békalencse (Lens palustris). 13.
Sarlós gamandor (Teucrium Chamaedrys). 21.
Kerti ciprusfü (Cupressi herba). 25.
Derece veronika (Veronica Beccabung). 26.
Piros ebszőlő (Solanum Dulcamara). 30.
Vérhulló fecskefü (Chelidonium majus). 37.
Orvosi füstike (Fumaria officinalis). 39.
Homoki bársonyvirág (Helichrysum arenarium). 43.
Szagos repcsény (Erysimum Cheiri). 48.
Szelid csorbóka (Sonchus laevis). 49.
Kalinka-infü (Ajuga Chamaepitys). 51.
Mezei katang (Cichorium Intybus). 55.
Közönséges sédkender (Eupatorium Cannabinum). 57.
Felfutó komló (Humulus lupulus). 59.
Bodros lórom (Rumex Crispus). 67.
Tavi lorom (Rumex hydrolapathum). 67.
Ostorindás infü (Ajuga reptans). 96.
Nyúllevelü nyilfü (Sagittaria sagittifolia). 98.

Fűzlevelű ökörszem (Buphtalmum salicifolium). 100.
Erdei hölymál (Hieracium sylvaticum). 100.
Pongyolapitypang (Taraxacum officinale). 100.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Áldott bárcs (Cnicus benedictus). 104.
Piros muharc (Physalis Alkekengi). 105.
Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.
Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.
Hegyi petrezselyem (Petroselynum, Apium montanum). 111.
Parlagi bolhafű (Pulicaria vulgaris). 124.
Szálkacsík (Euphrasia Rostkoviana). 128.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.
Spárga nyúlárnyék (Asparágus altilis). 138.
Kenyérbél cickafark (Achillea ptarmica). 139.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.
Mezei tíkszem (Anagallis arvensis). 147.
Tüdőfű (Lichen arboreus). 148.
Keserű vidrafű (Menyanthes trifoliata). 152.
Nagyszagú zeller (Apium graveolens). 157.
Boldogasszony tövisfű (Carduus Mariae). 158.
Kőrisfa (Fraxinus excelsior). 169.
Naspolya (Mespilus germanica). 174.

Jó keverék.

Sagittaria	gr.	10
Achillea	«	10
Marrubium	«	10
Rad. teraxaci	«	10
Cardamine	«	5
Cnicus bened	«	10
Apium graveolens	«	10

1 adag (6 gramm) 3 deci vízben főzendő.

Szárazbetegség.

Erdei mácsonya (Dipsacus fullonum). 14.
Kereklevelű mályva (Malva neglecta). 82.
Kerti paszternák (Pastinaea sativa). 107.
Pénzlevelű lizinka (Lysimachia Nummularia). 108.
Boglár (Bellis perennis). 125.

Pettyegetett gálna (Pulmonaria officinalis). 148.
Tüdőfű (Lichen arboreus). 148.
Savanyító uborka (Cucumis sativus). 153.

Scrophulotikus daganat.

Ragadós galaj (Galium aparine). 112.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.
Kerti körömvirág (Calendula officinalis). 148.
Agárkosbor (Orchis Morio). 153.

Seb.

Aranyvirág (Chrysanthemum, Bellis major). 3.
Aranyos istápfű (Solidago virga aurea). 4.
Bájfű (Ruscus Hippoglossum). 7.
Orvosi tisztesfű (Betonica officinalis). 8.
Nenyulj hozzám (Impatiens noli tangere). 9.
Baracklevelű fű (Polygonum Persicaria). 10.
Borsos varjúháj (Sedum acre, Sedum minus). 11.
Repkény borostyán (Hedera arborea). 15.
Festő buzér (Rubia tinctorum). 17.
Csomós görvélyfű (Scrophularia nodosa). 20.
Közönséges orbáncfű (Hypericum perforatum). 21.
Sarlós gamandor (Teucrium Chamaedris). 21.
Orvosi csikorka (Gratiola officinalis). 23.
Vizi kocsord (Peucedanum officinale). 27.
Közönséges dohány (Nicotiana Tabacum). 28.
Közönséges cickafark (Achillea Millefolium). 32.
Százforintos földepe (Erythraea Centaurium). 34.
Kapcsos korpafű (Lycopodium clavatum). 91.
Közönséges farkasalma (Aristolochia Clematitis). 35.
Orvosi falfű (Parietaria officinalis). 36.
Magyar csülleng (Isatis praccox). 36.
Foghagymaszagú fű (Teucrium Scordium). 38.
Földi bodza (Sambucus Ebulus). 39.
Réti füzény (Lythrum Salicaria). 41.
Kereklevelű harmatfű (Drosera rotundifolia). 45.
Réti kakuktorma (Cardemine pratensis). 50.
Szapora zsembér (Sisymbrium officinale). 52.

Egylevelű kigyónyelv (Ophyoglossum vulgata). 58.
Orvosi kankalin (Primula officinalis). 60.
Kereklevelű körtike (Pyrola rotundifolia). 63.
Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
Közönséges bojtorján (Lappa major). 66.
Közönséges gyujtovány (Linaria vulgaris). 69.
Uri madártej (Ornithogalum umbelatieum). 76.
Tarkarigó pohár (Cypripedium calceolus). 83.
Közönséges acs alapu (Petasytes hybridus). 90.
Fűzlevelű ökörszem (Buphthalmum salicifolium). 100.
Közönséges palástfű (Alchimilla vulgaris). 101.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Vetési társolyfű (Thlaspi arvense). 104.
Fekete peszterce (Ballota nigra). 109.
Közönséges aggófű (Senecio vulgaris). 113.
Kerti ruta (Ruta). 114.
Kis holdruta (Botrychium lunaria). 115.
Orvosi somkóró (Melilotus officinalis). 119.
Közönséges szarkaláb (Delphinium Consolida). 120.
Erdei gombernyő (Sanicula europaea). 122.
Tajtékzó szappanfű (Saponaria officinalis). 123.
Éplevelű gimharaszt (Scolopendrium vulgare). 124.
Közönséges gyömbérgyökér (Geum urbanum). 129.
Jakabnapi aggófű (Senecio Jacobaea). 131.
Szent László-tárnics (Gentiana cruciata). 131.
Mezei zsurló (Eqisetum arvense). 138.
Vérontó pimpó (Potentilla tormentilla). 142.
Korai lúdhúr (Alsine verna). 146.
Orvosi Veronika (Veronica officinalis). 151.
Fehér üröm (Artemisia Absinthium). 154.
Nagyszagú zeller (Apium graveolens). 157.
Giprusfa (Cupressus comm.). 163.
Pompás díófa (Inglonda ceae). 164.
Famoha (Museus). 165.
Fehér fagyöngy (Viscum album). 165.
Fenyőfa (Pinus sylvestris). 165.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.
Puszpáng télizöld (Buxus sempervirens). 173.

Szőlő bortermű (Vitisvinifera). 174.
Tölgyfa (Querus). 175.
Molyüző ökörfarkkóró (Verbascum Blattaria). 92.
Nyúllábfű (Trifolium arvense). 94.

Szédülés.

Orvosi kankalin (Primula officinalis). 61.
Illatos rozmaring (Rosmarinus officinalis). 114.
Kerti ruta (Ruta). 114.

Székrekedés.

Páfrány édesgyökerű (Polypodium vulgare). 2.
Articsóka (Cardina acaulis). 5.
Nenyulj hozzám (Impatiens nolitangere). 9.
Közönséges cékla (Beta vulgaris). 22.
Csombormente (Mentha Rulegium). 25.
Orvosi füstike (Fumaria officinalis). 39.
Egy nyári szélfű (Mercurialis annua). 46.
Kalinka-infű (Ajuga Chamaepitys). 51.
Házilen (Linum usitatissimum). 64.
Békalen (Linum catharticum). 69.
Kacskaringós lépharaszt (Ceterach officinarum). 70.
Szagos müge (Asperula odorata). 78.
Kereklevelű mályva (Málva neglecta). 82.
Terjőke (Echium vulgare). 99.
Füge (Ficus carica). 166.
Rózsafa (Rosa). 173.

Szélütés.

Barátszegfű (Dianthus Carthusianorum). 126.

Szelek.

Mezei üröm (Artemisia campestris). 122.
Ajánlandó: Pulvis Absinthi.
1 adag (1 gramm) ostyában evés után beveendő.

Szembaj.

Erdei mácsonya (Dipsacus fultonum).

Buzavirág (Centaurea Cyanus). 16.
Májusi gyöngyvirág (Convallaria majalis). 44.
Orvosi kalmus (Acorus Calamus). 51.
Vetett kender (Cannabis sativa). 56.
Réti lóhere (Trifolium pratense). 72.
Orvosi ziliz (Althaea officinalis). 82.
Maszlagos nadragulya (Atropa Belladonna). 87.
Porcsin keserüfü (Polygonum aviculare). 111.
Kopasz porcika (Herniaria glabra). 112.
Közönséges szarkaláb (Delphinium Consolida). 120.
Szálkacsék (Euphrasia Rostkovina). 128.
Magyar király dinnye (Tribulus orientalis). 136.
Korai ludhúr (Alsine verna). 146.
Nyárfa (Populus alba). 172.
Szőlő bortermős (Vitis vinifera). 174.

Szemölcs.

Farkas fütej (Euphorbia Cyparissias). 31.
Házi fülfü (Sempervivum tectorum). 40.
Egy nyári szélfü (Mercurialis annua). 46.
Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
Európai kunkor (Heliotropium europaeum). 96.

Szent Antal tüz.

Fekete ebszőlő (Solanum nigrum). 30.
Orvosi falfü (Parietaria officinalis). 56.
Kerti mályva (Althaea rosea). 82.
Tejoltó galaj (Galium verum). 129.
Olajfa (Olea europaea). 172.
Rózsafa (Rosa). 174.

Szeplő.

Bábairefü (Pinpinella saxifruga). 6.
Piros ebszőlő (Solanum Dulcamaria).
Egy nyári szélfü (Mercurialis annua). 46.
Tavaszi lednek (Orobus vernus). 68.
Közönséges gyujtovány (Linaria vulgaris). 69.
Csupros nárcis (Narcissus Pseudo-Narcissus). 97.

Útszéli zsázsa (Lepidium Draba). 121.
Bubos lonc (Lonicera Periclymenum). 137.
Fehér tündérrózsa (Nymphaea alba). 143.
Bodza, fekete és földi (Sambucus nigra et ebulus). 161.
Szőlő bortermő (Vitis vimfere). 174.

Sérv.

Magyar csülleng (Isatis praecox). 36.
Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.
Porcsin keserűfű (Polygonum aviculare). 111.

Sérülés.

Egylevelű kigyónyelv (Ophyoglossum vulgata). 58.
Felfutó komló (Humulus lupulus). 59.
Kereklevelű körtike (Pyrola rotundi folia). 63.

Siphilitikus baj.

Közönséges bojtorján (Lappa major). 66.
Ágas békabuzogány (Sparganium erectum). 121.
Tajtékzó szappanfű (Saponaria officinalis). 123.
Fenyőfa (Pinus sylvestris). 166.

Szívbaj.

Kerti borága (Boraga officinalis). 10.
Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
Vizi menta (Mentha aquatica). 86.
Barátszegfű (Dianthus Carthussianorum). 126.
Orvosi méreg ölő (Cynanchum Vincetoxicum). 132.
Szurós gyöngyajak (Leonurus Cardiaca). 134.
Spárga nyúlárnyék (Asparagus altilis). 138.
Rózsafa (Rosa). 174.

Sorvadás.

Kerek repkény (Glechoma Hederacea). 15.
Repkényborostyán (Hedera arborea). 15.
Közönséges cékla (Beta vulgaris). 22.
Piros ebszőlő (Solanum Dulcamara). 30.
Réti kakuktorma (Cardamine pratensis). 50.

Mezei ringó (Eryngium campestre). 74.
Kerti mák (Papaver somniferum). 79.
Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.
Kerti paszternák (Pastinaca sativa). 107.
Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.
Kerti zsálya (Salvia officinalis). 117.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.
Korai lúdhúr (Alsine verna). 146.
Agárkosbor (Orchis Morio). 153.

Sömör.

Erdei mácsonya (Dipsacus fullonum). 14.
Palackféreg-fű (Xyris spatula foetida). 24.
Mandola (Prunus Amygdolus). 171.

Szűkmellüség.

Kerti ciprusfű (Cupressi herba). 25.

Szülés utáni fájdalomcsillapító.

Orvosi somkóró (Melilotus officinalis). 119.
Csemegebaraboly (Chaerophyllum). 145.

Süly.

Vetési tarsolyfű (Thlaspi arvense). 104.

Typhus.

Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 74.
Közönséges acsalapu (Petasytes hybridus). 90.
Kerti ruta (Ruta). 114.

Tripper.

Bogácskóró (Onopordon Acanthium). 14.
Vérhulló fecskefű (Chelidonium majus). 37.
Réti füzény (Lythrum Salicaria). 41.
Vetett kender (Cannabis sativa). 56.
Kigyós keserűfű (Polygonum Bistorta). 58.
Tajtékzó szappanfű (Saponaria officinalis). 123.
Sassaparilla-gyökér.

Tüdőbaj.

Mandola (Prunus Amygdolus). 171.
Angyalfű (Angelica archangelica). 1.
Bába-irefű (Pinpinella saxifruga). 6.
Orvosi tisztesfű (Betonica officinalis). 8.
Kerek repkény (Glechoma Hederacea). 15.
Apró csalán (Urtica urens). 19.
Fehér árvacsalán (Lamium album). 19.
Sarlós gamandor (Teucrium Chamaedrys). 21.
Ezüstös hölgymál (Hieracium Pilosella) 31.
Közönséges farkas-alma (Aristolochia Clematitis). 35.
Vad majoranna (Origanum vulgare). 43.
Kereklevelű harmatfű (Drosera rotundifolia). 45.
Réti kakuktorma (Cardamine pratensis). 50.
Fűszeres kapor (Ancthum graveolens). 52.
Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
Magvas gomborka (Camelina sativa). 69.
Lókörmű marti-lapu (Tussilago Farfara). 72.
Közönséges acsalapu (Petasytes hybridus). 90.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Áldott bárcs (Cnicus benedictus). 104.
Tarackbúza (Tritibum repens). 108.
Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.
Boglár (Bellis perennis). 125.
Vérontó pimpó (Potentilla tormentilla). 142.
Csemege barabolyt (Chaerophyllum). 145.
Mezei varfű (Knautia arvensis). 149.
Orvosi Veronika (Veronica officinalis). 151.
Keserű vidrafű (Menyanthes trifoliata). 152.
Nagy utilapu (Plantago major). 156.
Lándzsás utilapu (Plantago lanceolata). 156.
Bodza, fekete és földi (Sambucus nigra et ebulus). 161.
Füge (Ficus carica). 166.
Mogyorós holyagfa (Staphylea pinnata). 168.

Tüdővész.

Medvefül (Auricula ursi). 85.

Fekete nadálytő (Symphytum officinale). 93.
Egylevelű gimharaszt (Scolopendrium vulgare). 124.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.

Tüdőkatarrhus.

Pipacsmák (Papaver rhoeas). 79.
Ökörfark-kóró (Verbascum Thapsus). 95.
Közönséges pacsirtavirág (Polygala vulgaris). 140.

Tüdőelnyálkásodás.

Kerti koriandrom (Coriandrum sativum). 59.
Illatos macskanadrág (Nepeta Cataria). 89.
Fekete nadálytó (Symphytum officinale). 93.
Orvosi atracel (Anchusa officinalis). 99.
Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.
Kerti zsálya (Salvia officinalis). 117.
Szapora zsombor (Sisymbrium officinale). 124.
Szúrós gyöngyajak (Leonurus Cardiaca). 134.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.
Nagyszagú zeller (Apium graveolens). 157.

Jó nyálkaoldó szer.

Anchusa offic. --- --- --- --- --- --- ---	gr.	10
Nepeta Catar.--- --- --- --- --- --- ---	«	5
Sisymbrium offi. --- --- --- --- --- ---	«	5
Rad. Symphitum off. --- --- --- ---	«	20
Marrubium --- --- --- --- --- --- --- ---	«	10

1 adag (8 gramm) 4 deci vízben mézzel főzendő.

Tüdőgyuladás.

Házi len (Linum usitatissimum). 64.
Berki zápóca (Astrantia major). 91.
Boldogasszony-tövisfű (Carduus Mariae). 158.

Torokbajok.

Bába-irefű (Pinpinella saxifruga). 6.
Bazsalyikum (Veimura Basilicum). 11.
Málnaszeder (Rubus Idacus). 14.
Télizöld meténg (Vinea minor). 16.

Közönséges camoly (Aquilegia vulgaris). 20.
Csillaggerepcsim (Aster Amellus). 22.
Iszapi gyopár (Gnaphalium uliginosum). 42.
Francia lepkeszeg (Trigonella monspelica). 44.
Pipacsmák (Papaver rhoeas). 79.
Nagy szádor (Orobanche major). 90.
Vállas csengetyüke (Campanulla cervicaria). 98.
Közönséges palástfü (Alchimilla vulgaris). 101.
Kerti zsálya (Salvia officinalis). 117.
Jakabnapi aggófü (Senecio Jakobaea). 131.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.
Bors magyar (Capsicum annuum). 144.
Pettyegetett gálna (Pulmonaria officinalis). 148.
Barackfa (Prunus persica). 160.
Füge (Ficus carica). 166.
Szederfa-selyem (Morus alba). 174.

Torokgyik.

Bába-irefü (Pinpinella saxifruga). 6.
Télizöld meténg (Vinca muor). 16.
Vizi kocsord (Peucedanum officinale). 27.
Közönséges gyikfü (Brunella vulgaris). 143.
Citromfa (Citrus modica). 164.

Tyukszem.

Házi fülfü (Sempervivum tectorum). 40.
Kereklevelü harmatfü (Drosera rotundi folia). 45.
Tüzes liliom (Lilium bulbiferum). 65.

Vadhús.

Közönséges farkas-alma (Aristolochia Clematitis). 35.

Vakköröm.

Ciprusfa (Cupressus comm.). 163.

Varr.

Fekete hunyor (Helleborus niger). 47.
Bodros lórom (Rumex Crispus). 67.

Molyűző ökörfarkkóró (Verbascum Blattaria). 92.
Erdei kökörcsin (Anemone sylvestris). 106.
Közönséges aggófű (Senecio vulgaris). 113.
Útszéli zsázsa (Lepidium Draha). 121.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.
Bükkfa (Fagus sylvatica). 162.
Füge (Ficus carica). 166.
Farkasboroszlán (Daphne mezereum). 170.
Körisfa (Fraxinus excelsior). 169.
Olajfa (Olea europaea). 172.

Végbélfájdalmak.

Nenyuljhozzám (Impatien). 9.
Bársonyvirág (Amaranthus purpureus). 9.
Sarlós gamandor (Teucrium Chamaedrys). 21.
Vérhulló fecskefű (Chelidonium majus). 37.
Salátaboglárka (Ranunculus ficaria). 37.
Ökörfarkkóró (Verbascum Thapsus). 95.

Vérhányás.

Turbolya kerti (Anthriscus Cerefolium). 5.
Kerekrepkény (Glechoma Hederacea). 15.
Csabaire vérfű (Sanguisorba polygama). 18.
Apró csalán (Urtica urens). 19.
Orvosi ebnyelvű fű (Cynoglossum officinale). 29.
Közönséges cickafark (Achillea Millefolium). 32.
Közönséges lizinka (Lysimachia vulgaris). 41.
Réti füzény (Lythrum Salicaria). 41.
Sárga liliom (Iris palustris). 66.
Libapimpó (Potentilla anserina). 73.
Moh (Muscus arboreus). 91.
Fekete nadálytő (Symphytum officinale). 93.
Vállas csengetyüke (Campanulla Cervicaria). 98.
Mezei zsúrló (Eqisetum arvense). 138.
Nagy utilapu (Plantago major). 156.
Nagyszagú zeller (Apium graveolens). 157.
Mirtusfa (Myrtus communis). 172.

Vérköpés.

Bárányfarkú libatop (Chenopodium Botrys). 40.
Közönséges lizinka (Lysimachia vulgaris). 41.
Homoki utilapu (Plantago arenaria). 47.
Legyezőbajnóca (Spiraea Ulmaria). 55.
Libapimpó (Potentilla anserina). 73.
Nyúllábfű (Trifolium arvense). 94.
Ökörfarkkóró (Verbascum Thapsus). 95.
Ostorindás inﬁ (Ajuga reptans). 96.
Erdei hölgymál (Hieracium sylvaticum). 100.
Pénzlevelű lizinka (Lysimachia Nummularia). 108.
Tarackbúza (Triticum repens). 108.
Erdei gombernyő (Sanicula europaea). 122.
Éplevelű gimharaszt (Scolopendrium vulgare). 124.
Mezei súrló (Egisetum arvense). 138.
Közönséges pacsirtavirág (Polygala vulgaris). 140.
Kigyós keserűfű (Polygonum bistorta). 140.
Vérontó pimpó (Potentilla tormentilla). 142.
Korai lúdhur (Alsine verna). 146.
Pettyegetett gálna (Pulmonaria officinalis). 148.
Barackfa (Prunus persica). 160.
Ciprusfa (Cupressus comm.) 163.
Fűzfa (Solie). 164.
Gesztenyefa (Costanea sativa). 165.
Hársfa (Tilia). 168.
Gránát-alma (Punica granatum). 173.
Som (Cornus mas). 173.

Jó háziszer.

Pulvis tormentillae... --- --- --- --- --- gr. 20
Fol. Equisetum arvense... --- --- --- « 5
Fol. Sanicula europ. --- --- --- --- --- « 5

1 adag (5 gramm) 3 deci vízben 2 decire lefőzendő és minden 3. órában 1—1 evőkanálnyival beveendő.

Vérfolyás.

Bársonyvirág (Amaranhus purpureus). 9.
Télizöld metény (Vinea muor). 16.

Aprócsalán (Urtica urens). 19.
Közönséges orbáncfű (Hypericum perforatum). 21.
Ezüstös hölgymál (Hicracium Pilosella). 31.
Közönséges cickafark (Achillea Millefolium). 32.
Alföldi kakukfű (Thymus Marschallianus). 49.
Keresztes galaj (Galium Cruciata). 57.
Kigyós keserűfű (Polygonum Bistorta). 58.
Sárga liliom (Iris palustris). 66.
Medvefül (Auricula ursi). 85.
Homoki pirosító (Alkanna tinctoria). 89.
Moh (Muscus arboreus). 91.
Erdei hölgymál (Hieracium sylvaticum). 100.
Vizi peszterce (Lycopus europaeus). 110.
Közönséges szarkaláb (Delphinium Consolida). 120.
Erdei gombernyő (Sanicula europaea). 122.
Málnaszeder (Rubus idaeus). 125.
Tejoltó galaj Galium verum). 129.
Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.
Mezei zsúrló (Equisetum arvense). 138.
Kigyós keserűfű (Polygonum bistorta). 140.
Vérontó pimpó (Potentilla tormentilla). 142.
Közönséges gyikfű (Brunella vulgaris). 143.
Agár kosbor (Orchis Morio). 153.
Nagy utilapu (Plantagoi major). 156.
Cserfa (Quercus conforta). 162.
Tölgyfa (Quercus). 175.

Jó hatású szer:

Folia Delphynium Consolida	gr.	20
Folia Thymus Serpillun	«	20
Radix Tormentiêlae	«	10
Orchis Morio	«	10
Geranium Robert.	«	10
Cortex Quereus	«	5

1 adag (5 gramm) 4 deci vizben főzendő.

Vérhas.

Bablevelű fű (Sedum Telephium). 7.
Barackievelű fű (Polygonum Persicaria). 10.
Télizöld meténg (Vinea muor). 16.

Csabaire vérfű (Sanguisorba polygama). 18.
Seprő cirok (Sorghum vulgare Pers). 24.
Orvosi ebnyelvű fű (Cynoglossum officinale). 29.
Ezüstös hölgymál (Hieracium Pilosella). 31.
Iszapi gyopár (Gnaphalium uliginosum). 42.
Szapora zsember (Sisymbrium officinale). 52.
Legyező-bajnóca (Spiraea Ulmaria). 55.
Kigyós keserűfű (Polygonum Bistorta). 58.
Sárga liliom (Iris palustris). 66.
Libapimpó (Potentilla anserina). 73.
Kerti mák (Papaver somniferum). 79.
Kereklevelű mályva (Malva neglecta). 82.
Orvosi ziliz (Althaea officinalis). 82.
Nyúllábfű (Trifolium arvense). 94.
Ökörfarkkóró (Verbascum Thapsus). 95.
Erdei hölgymál (Hieracium sylvaticum). 100.
Pongyolapitypang (Faraxacum officinale). 100.
Kúszó pimpó (Potentilla reptans). 103.
Kerti laboda (Atriplex hortense). 107.
Pénzlevelű lizinka (Lysimachia Nummularia). 108.
Tarackbúza (Triticum repens). 108.
Kövér porcsin (Portulaca oleracea). 111.
Uszó békaszőlő (Potamogeton nataus). 120.
Parlagi bolhafű (Pulicaria vulgaris). 124.
Éplevelű gimharaszt (Scolopendrium vulgare). 124.
Közönséges gyömbérgyökér (Geum urbanum). 129.
Jakabnapi aggófű (Senecio Jakobaea). 131.
Sóskalórom (Rumex Acetosa). 135.
Kigyós keserűfű (Polygonum Bistorta). 140.
Vérontó pimpó (Potentilla tormentilla). 142.
Ciprusfa (Cupressus comm.). 163.
Gesztenyefa (Castaneca sativa). 164.
Kökényszilva (Prunus spinosa). 168.
Gránát-alma (Punica pranatum). 172.
Som (Cornus mas). 174.

Vesebaj.

Aprócsalán (Urlica urens). 19.

Közönséges cámoly (Aquilegia vulgaris). 20.
Közönséges orbáncfű (Hypericum perforatum). 21.
Sárga dinnye (Cucumis Melos). 27.
Szúrós csodabogyó (Ruscus aculeatus). 33.
Bajuszos hagyma (Alium vineale). 46.
Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
Kacskaringós lépharaszt (Ceterach officinarum). 70.
Kereklevelű mályva (Malva neglecta). 82.
Termetes medvetalp (Heracleum Spondylium). 85.
Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 97.
Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Nyári herics (Adonis aestivalis). 106.
Illatos rozmaring (Rosmarinus officinalis). 114.
Ágas békabuzogány (Sparganium erectum). 121.
Erdei gombernyő (Sanicula europaea). 122.
Boglár (Bellis perennis). 125.
Spárganyúlárnyék (Asparagus altilis). 138.
Kenyérbél cickafark (Achillea ptarmika). 139.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.
Mezei tikszem (Anagallis arvensis). 147.
Koloncos bajnóca (Filipendula hexapetala). 150.
Nagyszagú zeller (Apium graveolens). 157.
Füge (Ficus carica). 163.

Vesekő.

Istápfű aranyos (Virga aurea). 4.
Bábairefű (Pimpinella saxifraga). 6.
Csipkerózsa (Rosa canina). 29.
Réti kakuktorma (Cardamine pratensis). 50.
Orvosi kankalin (Primula officinalis). 61.
Bibircsós kőrontó (Saxifraga granulata). 62.
Közönséges bojtorján (Lappa major). 66.
Gyöngykőmag (Lithospermum officinale). 76.
Selyemsárda (Abutilon avicenae). 83.
Piros muharc (Physalis Alkekengi). 105.
Porcsin keserűfű (Polygonum aviculare). 111.
Festő rekettye (Genista tinctoria). 113.
Közönséges vasfű (Verbena officinalis). 123.

Tüskés édesgyökér (Glycyrrhiza echinata). 131.
Kőrisfa (Fraxinus excelsior). 167.
Rózsafa (Rosa). 173.

Jó szer:

Radix Pimpinellae	gr.	10
Folia Genista germ.	«	10
Primula offic.	«	10
Polygonum oviculore	«	20
Glycirrhisa	«	20
Fraxinus	«	10
Rosa canina	«	10
Virga aurea	«	10
Verbena off.	«	10

1 adag (4 gramm) 3 deci vízben főzve.

Vérsűrűsödés.

Sárga dinnye (Cucumis Melo). 27.
Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
Vetési tarsolyfű (Thlaspi arvense). 104.
Kecskerágó (Evonymus europaeus). 167.

Véraláfutás.

Felfutó komló (Humulus lupulus). 59.
Szagos levendula (Levandula Spica). 70.
Mezei üröm (Artemisia campestris). 122.
Kenyérbél cickafark (Achillea ptarmica). 139.
Csemegebaraboly (Chaerophyllum). 145.

Vérzés (külső).

Csabaire vérfű (Sanguisorba polygama). 18.
Fekete nadálytő (Symphytum officinale). 93.
Ostorindás infű (Ajuga reptans). 96.
Közönséges pásztortáska (Capsella bursa pastoris). 105.
Közönséges gyikfű (Brunella vulgaris). 143.
Olajfa (Olea europaea). 14.

Vértisztító.

Salátaboglárka (Ranunculus ficaria). 37.
Terjöke (Echium vulgare). 99.

Közönséges borbálafű (Barbarea vulgaris). 130.
Cseresnyefa (Ceranus ovium). 162.

Vérszegénység (sápkór).

Sarlós gamandor (Teucrium Chamaedrys). 21.
Kerti ciprusfű (Cupressi herba). 25.
Illatos macskamenta (Nepeta Cataria). 89.

Vérmérgezés.

Foghagymaszagú fű (Teucrium Scordium). 38.

Vitustánc.

Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 74.
Fekete üröm (Artemisia vulgaris). 155.

Vizkór.

Páfrány édesgyökerű (Polypodium vulg.). 2.
Istápfű aranyos (Virga aurea). 4.
Articsóka (Carlina acaulis). 5.
Sarlós gamandor (Teucrium Cham.). 21.
Orvosi csikorka (Gratiola off.). 23.
Derece veronika (Veronica Befcabunga). 26.
Magyar csülleng (Isatis graecox). 36.
Földi bodza (Sambucus Ebulus). 39.
Orvosi füstike (Fumaria off.). 39.
Kereklevelű harmatfű (Droseria rotundi folia). 45.
Homoki utilapu (Plantago arenaria). 47.
Kerek kapotnyak (Assarum Europaeum). 54.
Közönséges sédkender (Eupatorium Cannabinum). 57.
Felfutó komló (Humulus lupulus). 59.
Pompás nőszirom (Iris germanica). 71.
Mezei iringó (Eryngium canpestre). 74.
Szagos müge (Asperula odorata). 78.
Maszlagos nadragulya (Atropa Belladonna). 87.
Berki zápóca (Astrantia major). 91.
Ostorindás infű (Ajuga reptans). 96.
Pongyolapiszpáng (Taraxacum officinale). 100.
Réti ördögharaptafű (Succisa pratensis). 102.

Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
Piros muharc (Physalis Alkekengi). 105.
Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.
Ragadós galaj (Galium aparine). 112.
Festő rekettye (Genista tinctoria). 113.
Sáfrányos szeklice (Carthamus tinctorius). 116.
Kis sárfűtej (Euphorbia Esula). 119.
Málnaszeder (Rubus idacus). 125.
Vad székfű (Anthemis Cotula). 128.
Orvosi méregölő (Cynanchum Vincetoxicum). 132.
Spárga nyúlárnyék (Asparagus altilis). 138.
Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). 141.
Bőjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.
Fekete földitök (Bryonia alba). 144.
Csemege baraboly (Chaerophyllum). 145.
Mezei tíkszem (Anagallis arvensis). 147.
Nagyszagú zeller (Apium graveoleus). 157.
Boldogasszony tövisfű (Cardiurs Mariae). 158.
Bodza fekete és földi, (Sambucus nigra et ebulus). 161.
Kőrisfa (Fraximus excelsior). 168.
L. a háziszerek rovatát.

Viziszony.

Maszlagos nadragulya (Atropa Belladonna). 87.
Kapcsos korpafű (Lyepodium clavatum). 91.
Mezei tíkszem (Anagallis arvensis). 147.

Vizeletbajok.

Csabaire vérfű (Sanguisorba). 18.
Szurós csodabogyó (Ruscus aculeatus). 33.
Orvosi falfű (Parietaria officinalis). 36.
Vérhulló fecskefű (Chelidonium majus). 37.
Cingár gombafű (Androsacea clongata). 43.
Alföldi kakukfű (Thymus serpillum). 49.
Keresztes galaj (Galium Cruciata). 57.
Felfutó komló (Humulus lupulus). 59.
Mocsári parnasszia (Parnassia palustris). 77.
Sárga szarvasmák (Glaucium flavum). 81.

Kereklevelű mályva (Malva neglecta). 82.
Vizi menta (Mentha aquatica). 86.
Kapcsos korpafű (Lyevopium clavatum). 91.
Fekete nadálytő (Symphytum officinale). 93.
Ökörfark (Asphodelus luteus). 98.
Vetési tarsolyfű (Thlaspi arvense). 104.
Közönséges pásztortáska (Capsella bursa pastoris). 105.
Piros muharc (Physalis Alkekengi). 105.
Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.
Ágas békabuzogány (Sparganium crectum). 121.
Kerti paszternák (Pastinaca sativa). 107.
Kövér porcsin (Portulaca oleracea). 111.
Kopasz porcika (Herniaria glabra). 112.
Illatos rozmaring (Rosmarinus officinalis). 114.
Tejoltó galaj (Galium verum). 129.
Tüskés édesgyökér (Glycyrrhisa echinata). 131.
Spárga nyúlárnyék (Asparagus altilis). 138.
Mezei zsúrló (Eqisetum arvense). 138.
Vérontó pimpó (Potentilla tormentilla). 142.
Fekete földitök (Bryonia alba). 144.
Csemegebaraboly (Chaerophillum). 145.
Nagy utilapu (Plantago major). 156.
Bodza, fekete és földi (Sambucus nigra et ebulus). 161.
Ciprusfa (Cupressus comm.). 163.
Fenyőfa (Pinus sylvestris). 169.
Füge (Ficus carica). 163.
Gyertyánfa (Carpinus Betulus). 164.
Myrtusfa (Myrtus communis). 170.

Vízfej.

Orvosi csikorka (Gratiola officinalis). 23.

Vörheny.

Mocsári parnasszia (Parnassia palustris). 77.

Zsába.

Foghagymaszagú fű (Teucrium Scordium). 38.

Zuzódás.

Hegyi arnika (Arnica montana). 157.

A GYÓGYNÖVÉNYEK BETŰRENDES JEGYZÉKE.

I.

Aggófű, közönséges ... 113
Aggófű, Jakabnapi t. XXXX. ... 131
Általbúvófű ... 6
Angyalfű ... 1
Aranyvirág t. XXXIV. ... 3
Aranyfonálfű t. X. ... 4
Árticsóka ... 5
Árvacsalán, fehér t. XXV. ... 19
Árnika, hegyi t. XXXV. ... 157
Aranyvirág, őszi XXXVI. ... 77, 139
Acsalapu, közönséges ... 90
Atracel, orvosi t. V. ... 99

Bablevelűfű ... 17
Bájfű ... 7
Bakkszakál t. XXXI. ... 9
Baracklevelűfű t. XIV. ... 10
Bazsalikum ... 11
Barátszekfű t. XV. ... 126
Barackfa ... 160
Babairefű ... 6
Baraboly-csemege ... 145
Bajnóca, kaloncos ... 150
Baltacim-takarmány ... 72
Bajmoca ... 52
Bazsarózsa, piros ... 12
Bárcs, áldott ... 104
Bársonyvirág ... 9
Bársonyvirág, homoki t. XXXV. 43
Berkenye t. XX. ... 161
Béka-buzogány, ágas t. XXXVIII. 121
Bécsifű ... 12
Békalencse ... 13
Békalen ... 69
Békakorsó, széles levelű ... 60
Békaszőlőúszó ... 120
Bércse, réti ... 134
Bibircsos, korontó t. XVI. ... 62
Birsalma t. XXI. ... 161
Bolondító-belendek t. IV. ... 13
Bogáncskóró ... 14
Bodros-lórum ... 67
Borsos-menta t. XXIV. ... 88
Bojtorjános-párló t. XVIII. ... 107
Boglár t. XXXIV. ... 125
Borsfű-pereszlény t. XXVI. ... 136
Boldogasszony-tövisfű ... 158
Bodza, fekete ... 161
Bodza, földi ... 161
Borovka-gyalogfenyő ... 163
Borága, kerti t. IV. ... 10
Bors, magyar, kerti ... 144
Bojtorján, közönséges ... 66
Bodorka, kövi ... 115
Borbálafű, közönséges t. XXVIII. 130
Boróka, nehézszagú ... 164
Bolhafű, parlagi t. XXXIV. ... 124
Boglárka, réti t. XXIII. ... 13
Borostyán-repkény ... 15
Boglárka — ... 26, 37
Buzavirág t. XXXVII. ... 16
Bubos lonc ... 137

Buzatarack ... 108
Büdösbőrgyökér ... 110
Bükkfa ... 162
Büdöske ... 126

Cámoly, közönséges XXII. ... 153
Cékla, közönséges ... 22
Cingárgombafű ... 43
Ciprusfa ... 163
Citromfa ... 164
Cickafark, kenyérbél XXXVI. ... 139
Cickafark, közönséges ... 32
Ciprusfű, kerti ... 25
Csalán, apró ... 19
Csemegesulyom III. ... 136
Cserfa ... 162
Cseresznyefa ... 162
Csengetyűke, vállas ... 98
Csillaggerepcsin XXXVI. ... 22
Csipkerózsa XXI. ... 29
Csillagfürt, sárga ... 48
Csikorka, orvosi ... 23
Csodabogyó, szúrós ... 33
Csorbóka, szelid ... 49
Csüllang, magyar ... 36

Derece, veronika ... 26
Dinnye, sárga ... 27
Dinnye, király ... 136
Diófa, pompás ... 164
Dohány, közönséges VII. ... 28

Ebszőlő, fekete VII. ... 30
Ebnyelvűfű, orvosi IV. ... 29
Ebszőlő, piros VII. ... 36
Édesgyökér, tüskés ... 131
Égerfa ... 165
Ezerjófű, kőrislevelű XV. ... 34

Fazekas, fűtej XXXVIII. ... 3
Famoha ... 166
Farkas, boroszlán XIV. ... 170
Fagyöngy, fehér ... 166
Farkasalma XXXVIII. ... 35
Fagyal, vesszős ... 165
Falfű, orvosi ... 36
Festő, buzér III. ... 17
Fekete, hunyor XXII. ... 47
Fenyőfa ... 166
Foghagymaszagúfű ... 38
Fodormenta ... 86
Földitök, fekete XXXIX. ... 144
Fűrészfű, festő XXXIII. ... 41
Füge ... 167
Fűzfa ... 168
Fülfű ... 40
Fűstike, orvosi XXIX. ... 39
Fűzény, réti XVII. ... 41

Galagonya XXI. ... 169
Galaj, keresztes ... 57
Gamandor, sarlós XXIV. ... 17
Galaj, fejoltó III. ... 129
Galaj, ragadós ... 112
Galambbegy I. ... 42
Gálna, pettyegetett V. ... 148
Gesztenyefa ... 169
Gerely, nehézszagú XXIX. ... 133
Gimharaszt, egylevelű ... 124
Gombernyő, erdei ... 122
Görvélyfű, csomós XXVII. ... 20
Granátalma ... 176
Gurgolya, törékeny ... 60
Gyertyánfa ... 169
Gyékény, szagos XXXVIII. ... 17
Gyíkfű, XXVI. ... 143
Gyopár, iszapi ... 42
Gyömbérgyökér, közönséges ... 129
Gyöngyvirág, májusi ... 44
Gyöngykőmag V. ... 76
Gyöngyajak, szúrós ... 134
Gyujtovány, közönséges XXVII. ... 69

Hagyma, bajusza ... 46
Harmatfű XII. ... 45
Harmatkása, valódi ... 45
Hársfa ... 170
Hérics, nyári XXIII. ... 106
Hólyagfa, mogyorós ... 170

Hölgymál, erdei ... 100
Hölgymál, ezüstös ... 31

Ibolya, háromszinű IX. ... 153
Ibolya, illatos ... 152
Ibolya, sárga ... 153
Iglic, tövises XXX. ... 48
Infű, kalinka ... 51
Infű, ostorindás XXIV. ... 96
Iringó, mezei ... 74
Istápfű, aranyos XXXIV. ... 4
Iszalagbércse XXIII. ... 150

Juharfa ... 171

Kakukfű, alföldi XXIV. ... 49
Kakuktorma, bőjti t. XXVIII. ... 142
Kapotnyak, kerek t. XVIII. ... 54
Kaporfüszere ... 52
Kapotnyak, kerek t. XXIII. ... 54
Katáng, mezei t. XXX[illegible] ... 55
Kanáltorma, orvosi ... 50
Kalmos, orvosi ... 51
Kankalin, orvosi ... 61
Kakuktorma, réti ... 50
Kecskerágó t. IX. ... 171
Kenyérbél, cickafark t. XXXVI. 139
Keserűfű, kigyós t. XIV. ... 58
Keserűfű, kigyós ... 140
Kecskeruta ... 55
Kender, vetett t. XXXIX. ... 56
Kígyónyelv, egylevelű ... 58
Kikirics, őszi t. XIII. ... 63
Kosbor, agár ... 153
Korpafű, kapcsos XL. ... 91
Komló XXXIX. ... 59
Koriandrom, kerti ... 59
Koromvirág, kerti t. XXXVI. ... 148
Kocsord, vizi ... 27
Kökörcsin, erdei ... 106
Körtike, kereszlevelű XV. ... 63
Kömény, édes ... 53
Körömvirág, kerti t. XXXVII. ... 148
Kőrisfa ... 171
Kökény ... 172
Kökörcsin, mezei ... 64
Kunkor, európai ... 96

Laboda, kerti ... 62
Lapu, lókörmű t. XXXV. ... 62
Lepkeszeg, francia ... 44
Len, házi t. XII. ... 64
Levestikon ... 66
Levandula, szagos t. XXIV. ... 76
Lednek, tavaszi ... 68
Lépharaszt, (kacskaringós) ... 70
Libalop, bárányfarkú ... 40
Libalop, büdös ... 66
Lizinka, közönséges t. VI. ... 41
Lizinka, pénzlevelű t. VI. ... 108
Liliom, sárga ... 66
Liliom, tüzes ... 65
Lóhere, réti t. XXX. ... 72
Lórom, tavi ... 67
Lúdhúr, korai ... 146

Macskamentha, illatos ... 89
Maszlag, csattanós t. IV. ... 83
Madársóska, erdei t. XVII. ... 135
Majoranna, kerti ... 79
Mandola t. XIX. ... 174
Macskagyökér, mezei t. I. ... 74
Macskagyökér, mezei ... 97
Madártej t. XIII. ... 76
Majoranna, vad t. XXIV. ... 43
Mácsonya, erdei t. II. ... 14
Mák, kerti ... 79
Mályva, kereklevelű ... 82
Málnaszeder ... 14
Menta, csombor ... 25
Medvekapor, havasi ... 53
Menta, homoki ... 89
Medvefül ... 85
Menta, mezei ... 87
Megyfa t. XIX. ... 173
Medvetalp, term. ... 85
Menta, vizi ... 86
Mézfű, citromszagú t. XXVI. ... 84
Méregölő, orvosi t. X. ... 132
Mirtusfa ... 175

Mogyorófa ... 173
Moh ... 91
Mustár, fehér ... 92
Mustár, mezei ... 93

Nadálytő, fekete t. IV. ... 93
Nadragulya, maszlagos t. VII. ... 87
Nagyszádor ... 90
Narancsfa ... 160
Naszpolya t. XXI. ... 173
Nárcisz, csupros ... 97
Nyárfa ... 175
Nenyuljhozzám t. IX. ... 9
Nőszirom, pompás ... 71
Nyirfa, fehér ... 175
Nyullábfű ... 94

Orbánfű, közönséges t. XXXI. ... 21
Olajfa ... 176
Ökörfarkkóró, csilláros ... 95
Ökörszem, fűzlevelű ... 100
Ökörfarkkóró, melyűző ... 92
Ökörfarkkóró t. VII. ... 95
Ökörfark ... 98
Ökörfarkkóró, szöszös ... 95
Örvénygyökér, pompás t. XXXIV. 102
Ördögharaptafű t. II. ... 102

Páfrány, édesgyökerű ... 2
Pasternák, kerti ... 107
Palásfű, közönséges ... 105
Pasztatáska, közönséges ... 105
Pacsirtavirág, közönséges ... 140
Parnassis, mocsári ... 33
Parnasia, mocsári ... 77
Palackféregfű ... 24
Paradicsomalma ... 129
Páprád, aranyos ... 3
Peszterce, fekete t. XXV. ... 109
Petrezselyem, hegyi ... 111
Pemete, orvosi ... 109
Peszterce, vizi ... 110
Pipacsmák ... 79
Pimpó, kuszó ... 103
Pimpó, liba ... 73
Pipitér, nemes t. XXXVI. ... 127
Porcika, kopasz ... 112
Porcsin, kövér ... 111
Pongyola pittypang t. XXXII. ... 100
Porcsin, keserűfű ... 111

Raponca, erdei ... 112
Rekettye, festő ... 113
Repkény, kerek XXII. ... 15
Répce káposzta ... 54
Repkény ... 15
Ricinus, kerti ... 118
Rozmaring, illatos ... 114
Rózsafa ... 177
Ruta, kerti ... 118
Ruta ... 115

Sáfrány, fűszeres ... 116
Sárfűtej t. XXXVIII. ... 119
Sármányvirág, parlagi ... 141
Sárda (selyem) ... 83
Sédkender, közönséges ... 57
Seprőcirok ... 24
Seprőfű, vesszős ... 125
Somhozó, orvosi t. XXX. ... 119
Sóska ... 135
Som t. III. ... 177
Suákvirág, szelid ... 133
Spárga, nyulárnyék ... 138
Sülfű, orvosi ... 118
Szamóca, erdei ... 33
Szarkaláb, közönséges t. XII. ... 120
Szagos müge t. II. ... 78
Szapca zsombor ... 124
Százforintos földepe t. VI. ... 34
Szálkacsék ... 128
Szappanfű, tajtékzó t. XV. ... 123
Szeplőlapu, havasi ... 152
Szerbtövis ... 68
Szeplőlapu, közönséges ... 151
Szegfű, orvosi t. XXXVI. ... 75
Szeklici, sáfrányos ... 116
Szederfa, selyem ... 178
Székfű, vad ... 128
Széditő vadóc ... 155

Szélfű, egynyári XXXIX. ... 46
Szilfű, nyillevelű ... 98
Szilva, kerti XIX. ... 178
Szőlő, bortermő IX. ... 179
Szuros szárcsagyökér ... 137

Tarkarigópohár ... 83
Tarsolyfű, vetési X. ... 4—158
Tarnics ... 131
Terjőke V. ... 99
Télizöld meteng VIII. ... 16
Tikszem, mezei VI. ... 147
Tisztesfű, német XXV. ... 118
Tisztesfű, orvosi XXVI. ... 8
Torma, orrtekerő ... 141
Tulipán, pompás ... 145
Turbolya, kerti ... 5
Turbolya, zamatos XI. ... 145
Tündérrózsa, fehér ... 143
Tüdőfű ... 148

Uborka ... 153
Üröm, fekete XXXV. ... 155
Üröm, fehér ... 154
Üröm, mezei ... 122
Utilapu, homoki ... 47
Utilapu, lándzsás ... 156
Utilapu, nagy ... 156

Varjúháj, borsos XVIII. ... 11
Vasfű, közönséges ... 123
Varfű, mezei II. ... 149
Varjúszem, négylevelű ... 23
Varádics ... 149
Vérfű, csabaizefű ... 18
Veronika, orvosi I. ... 151
Vérhulló fecskefű ... 37
Vérontó pimpó ... 142
Vidrafű, keserű X. ... 152
Vörösfenyő ... 181

Zapóca, berki XI. ... 91
Zeller, nagyszagú ... 157
Ziliz, orvosi ... 82
Zsálya, kerti I. ... 114
Zsázsa, nehézszagú ... 158
Zsázsa, útszéli ... 121
Zsember, szapora ... 52
Zsurló, mezei XI. ... 38

A GYÓGYNÖVÉNYEK BETŰRENDES LATIN JEGYZÉKE.

I.

Abutilon avicenae ... 83
Aconitum Anthora ... 133
Achillea Millefolium ... 32
Acorus Calamus ... 51
Achillea ptarmica t. XXXVI. ... 139
Acer prendoplatanus ... 171
Adonis aestivalis t. XXIII. ... 106
Aquilegia vulgaris t. XXII. ... 20
Agrimonia Eupatoria t. XVIII. ... 107
Ajuga Chamaepitys ... 51
Ajuga reptans t. XXIV. ... 96
Allium vineale ... 46
Althe rosea ... 82
Alchaea officinalis ... 82
Alcanna tinctoria ... 89
Alchimilla vulgaris ... 101
Alsine verna ... 146
Alnus ineana ... 165
Amaranthus purpureus ... 191
Angelica ... 1
Anthriseus cerofolium ... 5
Androsace elongata ... 43
Anethum graveoleus ... 52
Anethum foeniculum ... 53
Anemone hepatica t. XXIII. ... 78
Anemone nigricans ... 64
Anchusa officinalis t. V. ... 99
Ancmone sylvestris ... 106
Anthemis nobilis t. XXXVI. ... 127
Anthemis Cotula ... 128
Anthriscus Cerefolium t. XI. ... 145
Anagallis arvensis t. VI. ... 147
Aplum graveolens ... 157
Aristolachia Clematilis t. XXXVIII. 35
Arthemisia campestris ... 122
Armoracia rusticana ... 141
Artemisia Absinthium ... 154
Artemisia vulgaris t. XXXV. ... 155
Arnica montana t. XXXV. ... 157
Asplenium aureum ... 37
Asarum curopaeum t. XVIII. ... 54
Asperula odorata t. II. ... 78
Astrantia major t. XI. ... 91
Asphodelus lutues ... 98
Asplenium Ruta muraria ... 115
Asparagos altilis ... 138
Atriplex Hortense ... 62
Atropa Belladonna t. VII. ... 87
Atriplex hortense ... 107
Auricula ursi ... 85

Bupleorum rotundifolium t. XI. ... 6
Ballota nigra t. XXV. ... 109
Bellis perennis t. XXXIV. ... 125
Barbarea vulgaris t. XXVIII. ... 130
Betonica officinalis ... 8
Beta vulgaris ... 22
Beassia Napus ... 54
Betula alba ... 175
Borago officinalis t. IV. ... 10
Botrychium lunaria ... 115
Bryonia alba t. XXXIX. ... 144

Brunella vulgaris t. XXVI. 143
Buphthalmum salicifolium 100
Buxus sempervirens 176

Carlina acaulis 5
Cardamine pratensis 50
Camelina sativa 69
Campanulla cervicaria 98
Capsella bursa pastoris 105
Carthamus tineturius 116
Cardamine Nosturtium t. XXVIII. 142
Capsieum annuum 144
Calendula officinalis t. XXXVI. ... 148
Caltha palustris t. XXII. 153
Carduus Mariae 158
Carpinus Betulus 169
Centauea Cyanus XXXVII. 16
Ceterach officinarum 70
Carinthe minor 151
Cerinthe alpina 152
Ceranus ovium 162
Chrysanthemum t. XXXIV. ... 3
Chalidonium majus 37
Chenopodium Botrys 40
Channabis sativa t. XXXIX. 56
Chenepodium vukvaria 66
Chrysatheum parthenium 77
Chrysanthemum uliginosum t. XXXVI. 139
Chaerophyllum 145
Cichorium Intybus t. XXX. 55
Citrus aurantium 160
Citrus modica 164
Clematis integrifolia 134
Clinopodium vulgare t. XXVI. ... 136
Clematis Vitalba t. XXIII. 150
Cnicus benedictus 104
Cnautia arvensis t. II. 149
Convallaria majalis 44
Cynanchum Vincetoxicum t. X. 132
Coehlearia officinalis 50
Coriandrum sativum 59
Colchicum automnale t. XIII. 63
Cochia seoparia 121
Costanea sativa 169

Corylus levellona 173
Cornus mas t. III. 177
Cuscuta epilhymum t. X. 4
Cupressi herba Artemisia 25
Cucumis melo 27
Crveus officinalis 116
Cucurmis sativus 153
Cuppressus comm. 163
Crataegus monogyna t. XXI. ... 169
Cynoglossum officinale t. IV. ... 29
Cypripedium calceolus 83
Cydonia vulgaris t. XXI. 161

Datura stramonium t. IV. 83
Daphne mezereumt t. XIV. ... 170
Delphinium Consolida t. XXII. ... 120
Dipsacus fullonum t. II. 14
Dictamnus albus t. XV. 34
Dianthus Carthussianorum t. XVI. 126
Drosera rotundifolia t. XII. 45

Echium vulgare t. V. 99
Evonymus europaeus t. IX. 171
Erythraca Centaurium t. VI. ... 34
Erysimum Cheiri. t. XXVIII. ... 48
Eryngium campastre 74
Euphorbia Cyparissias t. XXXVIII. 31
Eupatorium Cannabinum 57
Euphorbia Esula t. XXXVIII. ... 119
Euphrasia Rostcoviana 128
Egisetum arvense t. XL. 138

Faraxacum officinale 100
Fagus sylontica 162
Filipendula hexapetala 150
Ficus carica 167
Fragaria vesca 33
Fraxinus excelsior 171
Fumaria officinalis t. XXIX. 39

Galega officinalis 55
Galium Cruciata 57
Galium aparine 112
Gallium verum t. III. 129
Genista tinctoria 113

Geum urbanum ... 129
Gentiana crutiata ... 131
Geranium Robertianum t. XXIX. 133
Glechoma Hederacea t. XXIV. ... 15
Glyceria fluitans ... 45
Glaucium flanum ... 81
Glycyrhisa echinata ... 131
Gnaphalium uliginosum ... 42
Gratiola officinalis ... 23

Hyosciamus niger t. IV. ... 13
Hedera arborea ... 15
Helichrysum arcnarium t. XXXV. 43
Helleborus niger t. XXII. ... 47
Heliotropium europaeum ... 96
Heracleum Spondylium ... 85
Heroriaria glabra ... 112
Hiera cium sylvaticum ... 106
Hiera cium Pilosella ... 31
Humulus lupulus t. XXXIX. ... 59
Hypericum perforatum t. XXXI. 21

Impatiens t. IX. ... 9
Inula Helenium t. XXXIV. ... 102
Iris palustris ... 66
Iris germanica ... 71
Isatis praecox ... 36

Juglonda ceae ... 164
Juniperus communis ... 163
Juniperus sabina ... 164

Lamium album XXV. ... 19
Larix docidua ... 181
Lappa major ... 66
Lens palustris ... 13
Levisticum officinale ... 66
Levandula spica XXIV. ... 69
Lepidium draba ... 121
Lepidium ruderala ... 158
Leonurus cardiaca ... 134
Liliom bulbiferum ... 65
Linum catharficum ... 49
Linaria vulgaris XXVII. ... 69
Lithospermum officinale V. ... 76
Lichen arboreus ... 148
Ligustrum vulgare ... 165
Linum usitatissimum XII. ... 64
Lonicera Periclymenum ... 137
Lolium temulentum ... 155
Lupinus lutens ... 48
Lysimachia vulgaris VI. ... 41
Lycopodium clavatum XL. ... 91
Lysimachia Numenularia VI. ... 108
Lycopus europaeus ... 110

Matricaria chamomilla XXXVI. 75, 127
Malva meglecta ... 82
Marrubium vulgare ... 109
Mentha Pulegium ... 25
Mentha crispa ... 86
Mentha aquatica ... 86
Mentha arvensis ... 87
Mentha piperita XXIV. ... 88
Mercurialis amma XXXIX. ... 46
Meum anthamanticum ... 53
Melissa officinalis XXVI. ... 84
Melittis mellisofilum XXVI. ... 86
Melilotus officinalis XXX. ... 119
Menyanthes trifoliata IV. ... 152
Mespilus germanica XXI. ... 173
Morus alba ... 178
Muscus ... 166
Muscus arborcus ... 91
Myrtus communis ... 175

Narduscltica ...
Narcissus, pseudo narcissus ... 97
Nepcta cataria ... 89
Nicotiana tubacum VII. ... 28
Nymphaea alba ... 143

Oenante fistulosa ... 110
Olea europaea ... 176
Onopordon acanthium ... 14
Ononis spinosa XXX. ... 48
Onobrachis sativa ... 72
Ophyoglossum valgita ... 58
Origanum vulgare XXIV. ... 43
Orobus vernus ... 68

Ornithogalum utnbellatum XIII. 76
Origanum majoranna 79
Orobanche major 90
Orchis morio 153
Orchis acctosella XVII. 135

Paconia officinalis 12
Paris quadrifolia 23
Parnassia palustris 33, 77
Parictaria officinalis 36
Papaver rhocas 79
Papaver somniferum 79
Pastinaca sativa... 107
Persicaria polygonum XIV.... ... 10
Petasytes hyberidus 90
Petroselynum Apium montanum 111
Physalis Alkekenoi 105
Phyteuma spicatum 112
Pimpinella saxifraga 6
Pinus sylvestris 166
Pencedanum officinale... 27
Plantago arenaria 47
Plantago major 156
Plantago lanuolata 156
Polypodium vulgare XL. 2
Polygonum bistorta XIV.... ... 58, 140
Potentika anserina 73
Potentika reptans 103
Portulaca oleracea 111
Polygonum aviculare... 111
Polygonatum officinale 118
Potamogeton nataus 120
Polygala vulgaris 140
Potentika formentika 142
Populus alba... 175
Primula officinalis... 60
Prunus persica 160
Prunus spinosa... 172
Prunus cerasus XIX. 173
Prunus amygdolus XIX.... 174
Prunus domestica XIX. 178
Pulicaria vulgaris XXXV. 124
Punica granatum 176

Rannuculus acer XXIII.... 13
Rannuculus sceleratus 26
Rannuculus ficaria 37
Ricinus communis 118
Rosa canina XXI. 29
Rosmarinus officinalis 114
Rosa 177
Ruscus hippoglossum 7
Rubus Idacus 14, 125
Rubia tinctorum III. 17
Ruscus aculeatus 32
Rumex crispus 67
Rumex hydrolapathum 67
Rutaccae 114
Rumex acetosa 135

Querues 180
Quercus conforta 162

Sanguisorba polyguna 18
Sambucus Ebulus 39
Saxifraga granulata t. XVI. 62
Sagittaria saggittifolia 98
Salvia officinalis t. I. 117
Sanicula europaea... 122
Saponaria officinalis t. XVI. 123
Sambucus nigra 161
Sambucus ebulus 161
Scrophularia nodosa t. XXVII. 20
Scolopendrium vulgare 124
Sedum telephium 7
Sedum acre, sedum minus XVIII. 11
Sempervirum tectorum 40
Serratula tinctoria XXXIII.... ... 41
Selinnum palustre 60
Seseli rigidum 60
Senecio vulgaris 113
Senecio Jakobaea t. XXXV. ... 131
Sisymbrium officinale 52
Sinapis alba 92
Sinapis arvensis 93
Sisymbrium officinale 124
Sideritis montana 141
Smilax aspera 137
Sohdago virga aurea XXXIV.... 4
Sorghum vulgare Pers 24

Solanum nigrum t. VII. ... 30
Solamun Dulcamara t. VII. ... 30
Sonchus laevis... 49
Solamun Lyeopersicum ... 129
Sorbus aucuparia t. XX. ... 161
Salix ... 168
Spiraea Ulmaria ... 55
Sparganium areclum XXXVIII. ... 121
Stachis germanica XXV. ... 118
Staphylea pnimata ... 170
Stachys officinalis XXVI. ... 8
Succisa pratensis t. II. ... 102
Lytrum salicaria ... 41
Symphytum officinale t. IV. ... 93

Tagetes patulus ... 126
Tanacetum vulgare ... 149
Taraxacum officinale XXXII. ... 100
Teucrium Chamaedrys XXIV. ... 21
Teucrium Scordium ... 38
Thymuss Marschallianus XXIV. 49
Thlaspi arvense ... 158—104
Tilia ... 168
Tragopogen XXXI. ... 9
Trigoneila monspelica ... 44
Trifolium pratense XXX. ... 72
Trifolium arvense... 94
Thuja occ. 163

Triticum repens ... 108
Tribulus orientalis ... 136
Trapa natans t. III. ... 136
Tulipa gesneriana ... 145
Typha latifolia XXXVIII. ... 17

Urtica ureus... 19

Valerianella olitoria ... 49
Valeriana officinalis t. I. ... 74—97
Veimura Basilicum... 11
Veronica Beccabunga... 26
Verbascum Blattaria ... 92
Verbascum Thapsus t. VII. ... 95
Verbascum phlomoides ... 95
Verbascum Lychnitis... 95
Verbena officinalis ... 123
Veronica officinalis I. ... 151
Vinea minor t. VIII. ... 16
Viola odorata ... 152
Viola tricolor IX. ... 153
Viscum album ... 165
Vitis vinitera IX. ... 179
Vurgilius aster XXXVI. ... 22

Xanthium strumarium ... 68
Xyris spatula foetida... 24

1. Orvosi veronika. Veronica officinalis L. — 2. Kerti zsálya. Salvia officinalis L. — 3. Mezei macskagyökér. Valeriana officinalis L. — 4. Saláta galambbegy. Valerianella olitoria (L.) Poll. — 5. Sás nőszirom. Iris Pseud-Acorus L. — 6. Bókoló dákoska. Gladiolus communis L.

1. Réti ördögharapta-fű. Succisa pratensis Mnch. — 2. Galambszinű ördögszem. Scabiosa Columbaria L. — 3. Mezei varfű. Knautia arvensis (L.) Coult. — 4. Erdei mácsonya. Dipsacus Fullonum L. — 5. Szagos müge. Asperula odorata L.

1. Tejoltó galaj. Galium verum L. — 2. Festő buzér. Rubia tinctorum L. — 3. Közepes utilapú. Plantago media L. — 4. Húsos som. Cornus mas L. — 5. Csemege sulyom. Trapa natans L.

1. Orvosi ebnyelvű-fű. Cynoglossum officinale L. — 2. Kerti borágó. Borago officinalis L. — 3. Fekete nadálytő. Symphytum officinale L. — 4. Mocsári nefelejcs. Myosotis palustris (L.) With. — 5. Bolondító beléndek. Hyoscyamus niger L. — 6. Csattanó maszlag. Datura Stramonium L.

1. Orvosi atraczél. Anchusa officinalis L. — 2. Petyegetett gálna. Pulmonaria officinalis L. — 3. Terjőke kigyószisz. Echium vulgare L. — 4. Kőmagvú gyöngyköles. Lithospermum officinale L. — 5. Parlagi nefelejcs. Myosotis arvensis L. — 6. Keserű vidrafű. Menyanthes trifoliata L. — 7. Apró szulák. Convolvulus arvensis L.

1. Mezei tikszem. Anagallis arvensis L. — 2. Közönséges lizinka. Lysimachia vulgaris L. — 3. Pénzlevelű lizinka. Lysimachia Nummularia L. — 4. Százforintos földepe. Erythraea Centaurium (L.) Pers. — 5. Heverő azálea. Azalea procumbens L. — 6. Kék csatavirág. Polemonium coeruleum L.

TÁRA

1. Közönséges dohány. Nicotiana Tabacum L. — 2. Molyhos ökörfarkkóró. Verbascum Thapsus L. — 3. Maszlagos nadragulya. Atropa Belladonna L. — 4. Piros ebszőlő. Solanum Dulcamara L. — 5. Fekete ebszőlő. Solanum nigrum L.

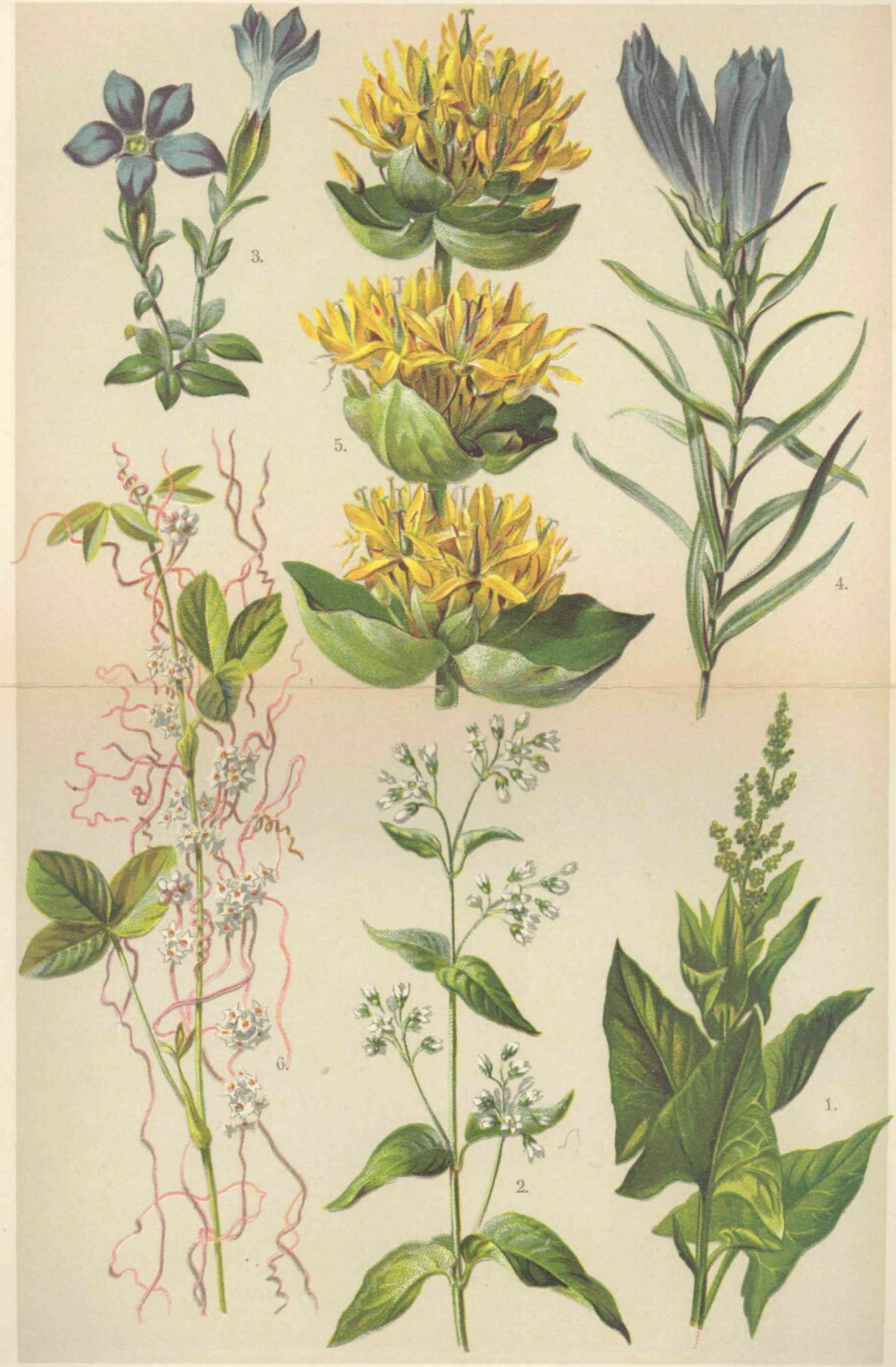

1. Télizöld meténg. Vinca minor L. — 2. Hegyi csékcsillag. Jasione montana L. — 3. Gombos raponcza. Phyteuma orbiculare L. — 4. Csomós csengetyűke. Campanula glomerata L. — 5. Baraczklevelű csengetyűke. Campanula persicifolia L.

TÁRA

1. Jerikói loncz. Lonicera Caprifolium L. — 2. Üvegszárú nenyúljhozzám. Impatiens noli tangere L. — 3. Háromszinű ibolya. Viola tricolor L. — 4. Csíkos kecskerágó. Evonymus europaeus L. — 5. Bortermő szőlő. Vitis vinifera L.

1. Kenő libatop. Chenopodium bonus Henricus L. — 2. Orvosi méregölő. Cynanchum Vincetoxicum (L.) R. Br. — 3. Tavaszi tárnics. Gentiana verna L. — 4. Kornis tárnics. Gentiana Pneumonanthe L. — 5. Sárga tárnics. Gentiana lutea L. — 6. Kakukfűfojtó aranka. Cuscuta Epithymum Murr.

KÖNYV-TÁRA

1. Berki zápócza. Astrantia major L. — 2. Kereklevelű buvák-fű. Bupleurum rotundifolium L. — 3. Zamatos turbolya. Anthriscus Cerefolium (L.) Hoffm. — 4. Foltos bürök. Conium maculatum L. — 5. Kerti petrezselyem. Petroselinum sativum Hoffm.

1. Házi len. Linum usitatissimum L. — 2. Kereklevelű harmatfű. Drosera rotundifolia L. — 3. Közönséges istáczfű. Armeria elongata (Hoffmn.) Koch. — 4. Sóska borbolya. Berberis vulgaris L. — 5. Henye locsahúr. Peplis Portula L.

TÁRA

1. Medve hagyma. Allium ursinum L. — 2. Úri madártej. Ornithogalum umbellatum L. — 3. Kétlevelű csilla. Scilla bifolia L. — 4. Őszi kikirics. Colchicum autumnale L. — 5. Fehér zászpa. Veratrum album L.

1. Veres áfonya. Vaccinium Vitis idaea L. — 2. Farkas boroszlán. Daphne Mezereum L. — 3. Baraczklevelű keserűfű. Polygonum Persicaria L. — 4. Kigyós keserűfű. Polygonum Bistorta L. — 5. Közönséges pohánka. Fagopyrum sagittatum Gilib.

1 Arany veselke. Chrysosplenium alternifolium L. — 2 Ernyős virág-káka. Butomus umbellatus L. — 3. Kőrislevelű ezerjófű. Dictamnus albus L. — 4. Mocsári molyűző. Ledum palustre L. — 5. Kereklevelű körtike. Pirola rotundifolia L. — 6. Rozsdás havasszépe. Rhododendron ferrugineum. L.

1. Bibircsós kőrontó. Saxifraga granulata L. — 2. Tajtékzó szappanfű. Saponaria officinalis L. — 3. Barát szegfű. Dianthus Carthusianorum L. — 4. Buglyos szegfű. Dianthus superbus L. — 5 Gyepi derczefű. Gypsophila muralis L. — 6. Egynyári szikárka. Scleranthus annuus L.

1. Olocsány csillaghúr. Stellaria Holostea L. — 2. Parlagi madárhúr. Cerastium arvense L. — 3. Fehér mécsvirág. Melandrium album (Mill.) Garcke. — 4. Piros mécsvirág. Melandrium rubrum (Wgl.) Garcke. — 5. Kakuk mécsvirág. Lychnis Flos Cuculi L. — 6. Erdei madársóska. Oxalis Acetosella L.

1. Kerti varjúháj. Sedum Fabaria Koch. — 2. Borsos varjúháj. Sedum acre L. — 3. Kerek kapotnyak. Asarum europaeum L. — 4. Réti fűzény. Lythrum Salicaria L. — 5. Bojtorjános párló. Agrimonia Eupatoria L.

1. Köz. mandola. Prunus Amygdalus Stokes. — 2. Savanyú meggy. Prunus Cerasus L. — 3. Kajszín baraczk. Prunus Armeniaca L. — 4. Kerti szilva. Prunus domestica L.

1. Borízű naspolya. Mespilus germanica L. — 2. Egymagvú galagonya. Crataegus monogyna Jacq. — 3. Közönséges birs. Cydonia vulgaris Pers. — 4. Csipke rózsa. Rosa canina L.

1. Köz. szarkaláb. Delphinium Consolida L. — 2. Köz. czámoly. Aquilegia vulgaris L. — 3. Mezei kandilla. Nigella arvensis L. — 4. Köz. zergeboglár. Trollius europaeus L. — 5. Mocsári gólyahír. Caltha palustris L. — 6. Fekete hunyor. Helleborus niger L.

1. Nyári hérics. Adonis aestivalis L. — 2. Réti boglárka. Ranunculus acer L. — 3. Apró egérfarkű. Myosurus minimus L. — 4. Délvidéki kökörcsin. Anemone montana Hoppe. — 5. Májfű kökörcsin. Anemone Hepatica L. — 6. Iszalag bércse. Clematis Vitalba L.

TÁRA

1. Tarka kenderkefű. Galeopsis speciosa Mill. — 2. Szagos levendula. Lavandula Spica L. — 3. Ostorindás ínfű. Ajuga reptans L. — 4. Sarlós gamandor. Teucrium Chamaedrys L. — 5. Borsos menta. Mentha piperita L. — 6. Alföldi kakukfű. Thymus Marschallianus Willd. — 7. Vad majoránna. Origanum vulgare L.

1. Piros árvacsalán. Lamium purpureum L. — 2. Fehér árvacsalán. Lamium album L. — 3. Foltos árva csalán. Lamium maculatum L. — 4. Sárga árvacsalán. Lamium luteum (Huds.) Krock. — 5. Német tisztesfű. Stachys germanica. L. — 6. Erdei tisztesfű. Stachys sylvatica L. — 7. Hasznos tisztesfű. Stachys recta L. — 8. Fekete pesztercze. Ballota nigra L.

1. Köz. gyíkfű. Brunella vulgaris L. — 2. Kerek repkény. Glechoma hederacea L. — 3. Erdei méhfű. Melittis Melissophyllum L. — 4. Vizmelléki csukóka. Scutellaria galericulata L. — 5. Orvosi tisztesfű. Stachys officinalis (L.) Trev. — 6. Czitromszagú mézfű. Melissa officinalis L. — 7. Borsfű pereszlény. Satureja vulgaris (L.) Fritsch.

1. Csomós görvélyfű. Scrophularia nodosa L. — 2. Kerti oroszlánszáj. Antirrhinum majus L. — 3. Közönséges gyujtovány. Linaria vulgaris Mill. — 4. Kőfali pintyő. Cymbalaria muralis Baumg. — 5. Piros gyűszűvirág. Digitalis purpurea L.

TANA

1. Kerti retek. Raphanus sativus L. — 2. Bőjti kakuktorma. Cardamine Nasturtium (L.) Ktze. — 3. Szagos repcsény. Erysimum Cheiri (L.) Cr. — 4. Köz. Borbála-fű. Barbarea vulgaris R. Br. — 5. Violás repcsény. Erysimum cheiranthoides L.

1. Mezei gerely. Geranium pratense L. — 2. Nehézszagú gerely. Geranium Robertianum L. — 3. Erdei mályva. Malva sylvestris L. — 4. Odvas keltike. Corydalis cava (L.) Schw. et K. — 5. Orvosi füstike. Fumaria officinalis L.

1. Seprős zanót. Cytisus scoparius (L.) Lk. — 2. Aranyeső zanót. Cytisus Laburnum L. — 3. Tövises iglicz. Ononis spinosa L. — 4. Réti lóhere. Trifolium pratense L. — 5. Orvosi somkóró. Melilotus officinalis (L.) Simk. — 6. Takarmány luczern . Medicago sativa L.

1. Köz. orbánczfű. Hypericum perforatum L. — 2. Köz. bakszakál. Tragopogon orientalis L. — 3. Spanyol pozdor. Scorzonera hispanica L. — 4. Ékes keserűgyökér. Picris hieracioides L. — 5. Mezei katáng. Cichorium Intybus L.

1. Pongyola pitypang. Taraxacum officinale Wigg. — 2. Kaczúros pelyvahordó. Hypochoeris radicata L. — 3. Mérges saláta. Lactuca virosa L. — 4. Szelid csorbóka. Sonchus laevis L. — 5. Piros nyúl-saláta. Prenanthes purpurea L.

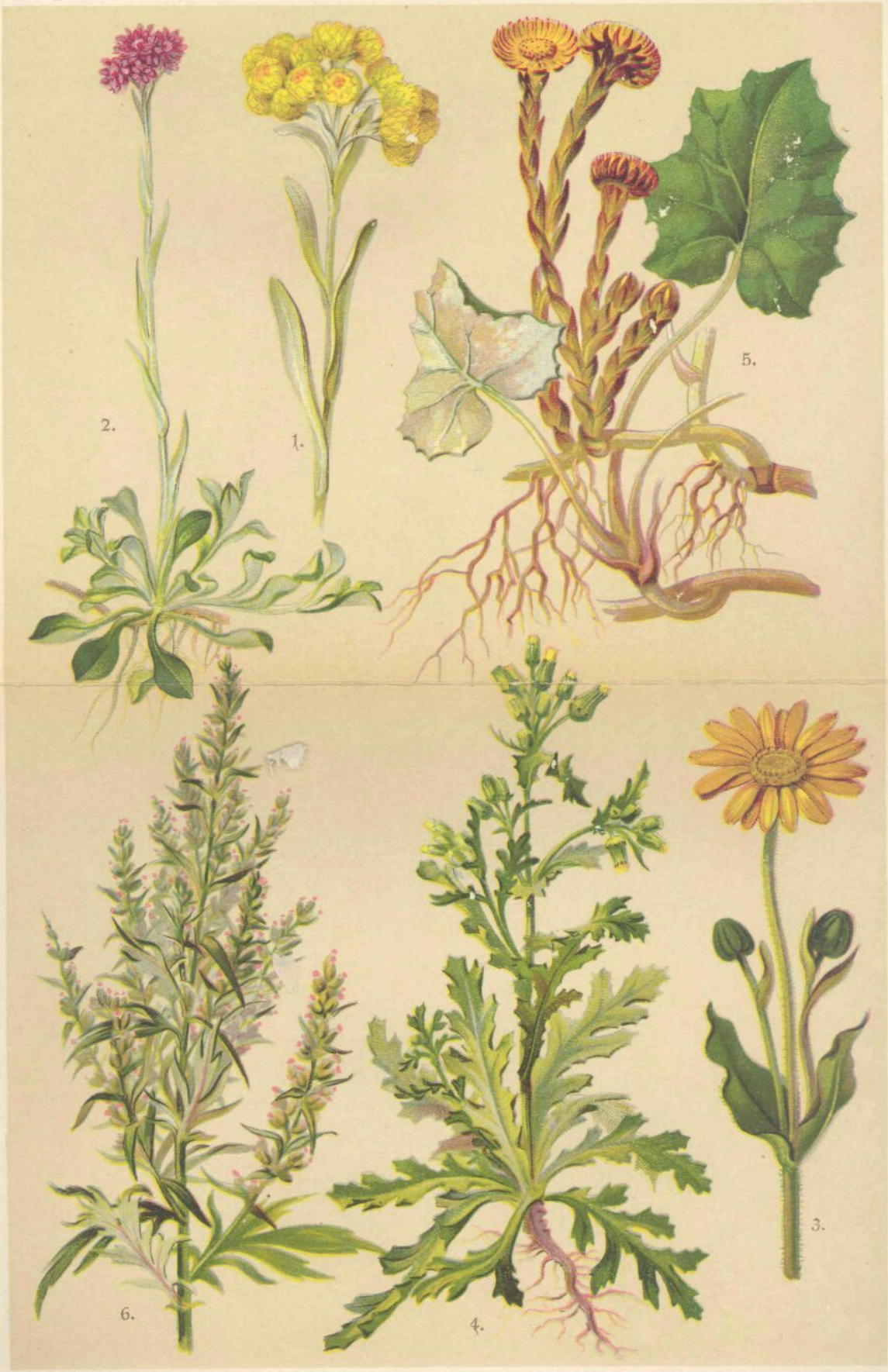

1. Bókoló bogács. Carduus nutans L. — 2. Lándsás aszat. Cirsium lanceolatum (L.) Scop. — 3. Halavány aszat. Cirsium oleraceum (L.) Scop. — 4. Festő fűrészfű. Serratula tinctoria L.

KÖNYVTÁRA

1. Réti bolhafű. Pulicaria dysenterica (L.) Gärtn. — 2. Német örvénygyökér. Inula germanica L. — 3. Bóbitás küllőrojt. Erigeron acer L. — 4. Aranyos istápfű. Solidago Virga aurea L. — 5. Vad százszorszép. Bellis perennis. L. — 6 Köz. aranyvirág. Chrysanthemum Leucanthemum L.

1. Homoki gyopár. Helichrysum arenarium (L.) DC. — 2. Kétlaki gyopár. Antennaria dioica (L.) Gärtn. — 3. Hegyi árnika. Arnica montana L. — 4. Köz. aggófű. Senecio vulgaris L. — 5. Lókörmű marti-lapu. Tussilago Farfara L. — 6. Fekete üröm. Artemisia vulgaris L.

1. Csillag gerepcsény. Aster Amellus L. — 2. Varádics aranyvirág. Chrysanthemum vulgare (L.) Bernh. — 3. Orvosi székfű. Matricaria Chamomilla L. — 4. Nemes pipitér. Authemis nobilis L. — 5. Közönséges cziczkafark. Achillea millefolium L.

MÚZEUM KÖNYVTÁRA

1. Vastövű buzavirág. Centaurea Scabiosa L. — 2. Fekete buzavirág. Centaurea nigra L. — 3. Kék buzavirág. Centaurea Cyanus L. — 4. Subás farkasfog. Bidens tripartita L. — 5. Kerti körömvirág. Calendula officinalis L.

1. Köz. farkas-alma. Aristolochia Clematitis L. — 2. Kis-sár fűtej. Euphorbia Esula L. — 3. Farkas fűtej. Euphorbia Cyparissias L. — 4. Foltos kontyvirág. Arum maculatum L. — 5. Széleslevelű gyékény. Typha latifolia L. — 6. Ágas béka-buzogány. Sparganium erectum L.

1. Piros földi-tök. Bryonia dioica L. — 2. Vetett kender. Cannabis sativa L. — 3. Felfutó komló. Humulus Lupulus L. — 4. Egynyári szélfű. Mercurialis annua L.

1. Mezei surló. Equisetum arvense L. — 2. Felemás-levelű király-haraszt. Osmunda regalis L. — 3. Kapcsos korpafű. Lycopodium clavatum L. — 4. Édesgyökerű páfrány. Polypodium vulgare L. — 5. Erdei pajzsika. Aspidium Filix mas (L.) Sw. — 6. Törékeny hólyagharaszt. Cystopteris fragilis (L.) Bernh.

1. Legyező bajnócza. Filipendula Ulmaria (L.) Maxim. — 2. Málna szeder. Rubus Idaeus L. — 3. Köz. gyömbérgyökér. Geum urbanum L. — 4. Tavaszi pimpó. Potentilla viridis (Neilr.) Fritsch.